

Colloquium Anatolicum

14₂₀₁₅

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

Colloquium Anatolicum

14

• 2015 •

INSTITUTUM TURCICUM SCIENTIAE ANTIQUITATIS
TÜRK ESKİÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

COLLOQUIUM ANATOLICUM

14

ISSN 1303-8486

**COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi, TÜBİTAK-ULAKBİM
Sosyal Bilimler Veri Tabanında taranmaktadır.**

COLLOQUIUM ANATOLICUM dergisi hakimli bir dergi olup, yılda bir kez
yayınlanmaktadır.

© 2015 Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

Her hakkı mahfuzdur. Bu yayının hiçbir bölümü kopya edilemez.
Dipnot vermeden alıntı yapılamaz ve izin alınmadan elektronik, mekanik,
fotokopi vb. yollarla kopya edilip yayınlanamaz.

Editörler/Editors

Bilge Hürmüzlü

Metin Alparslan

Necmi Karul

Eser Kortanoğlu

Baskı/Printing

Oksijen Basım ve Matbaacılık San. Tic. Ltd. Şti.

100. Yıl Mah. Matbaacılar Sit. 2. Cad. No:202/A Bağcılar-İstanbul

Tel: +90 (212) 325 71 25 Fax: +90 (212) 325 61 99

Sertifika No: 29487

Yapım ve Dağıtım/Production and Distribution

Zero Prodüksiyon Kitap-Yayın-Dağıtım Ltd. Şti.

Tel: +90 (212) 244 75 21 Fax: +90 (212) 244 32 09

info@zerobooksonline.com www.zerobooksonline.com

TÜRK ESİKÇAĞ BİLİMLERİ ENSTİTÜSÜ

İçindekiler

MAKALELER

Daniş Baykan

Antik Çağ Cerrahi Dikişinde Fibula Kullanımı..... 2

Asuman Coşkun Abuagla

Klasik Yunanca ve Latince Metinlerde Görülen Bozulmaların
Nedenleri..... 14

Şevket Dönmez, Aslıhan Yurtsever Beyazıt

Oluz Höyük Kazısı Sekizinci Dönem (2014) Çalışmaları: Sonuçlar ve
Değerlendirmeler 24

Kenan Işık

Yeni Keşfedilen Bir Urartu Yazıtı Işığında Yukarı Anzaf Kalesi *Susi*
Tapınağı Yazıtları 56

Erkan Konyar, Bülent Genç, Can Avcı, Rıza Gürler Akgün, Armağan Tan

Van Kalesi/ Tuşpa Horhor Çeşmesi 66

R. Eser Kortanoğlu

Yunan Tapınağı Olarak İsimlendirilmiş Yapının Temel Doğasına
Yüklenmiş Anlam/lar 76

Fatma Şahin

Küllüoba'da Erken Tunç Çağı III Döneminde Kalınlaştırılmış Dudaklı
(Bead-rim) Kâselerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi..... 96

Ahmet Tolga Tek

Side Sikke Buluntuları Işığında MS 622/3'de Pamphylia'ya
"Olası" Bir Sasani Saldırısı 116

S. Melike Zeren Hasdağı

Klazomenai Lahitleri Üzerinde Betimlenen Barbar Figürleri 130

KONFERANSLAR

Bilge Hürmüzlü

Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları 160

Jürgen Seeher

Hitit Krallarının Ambarları: Devlet Hazinesi ve Güç Kaynağı olarak
Tahıl Depolama 180

KİTAP ELEŞTİRİSİ

Bliquez, Lawrence J.

The Tools of Asclepius Surgical Instruments in Greek and Roman Times,
Studies in Ancient Medicine (SAM) 43, Brill Yayınları, Leiden / Boston,
2015, Sert Ciltli xxxvi + 440 sayfa (95 siyah beyaz şekil). 150,00 €.

ISBN: 9789004279070; E-ISBN: 9789004283596; ISSN: 0925-1421;

Boyutları: 3,2 x 15,9 x 23,5 cm; PubMed ID: 25812197.

Daniş BAYKAN 196

Рабаджиев, К., Конят, Колесницата и Конникът / Rabadjiev, K., *The*

Horse, the Chariot and the Horseman: On the Interpretation of Images in

Thracian Culture, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2014, 503

pages + plates. İnci DELEMEN 202

Antik aę Cerrahi Dikişinde Fibula Kullanımı¹

Daniş BAYKAN²

|2|

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 03.05.2015; kabul tarihi: 08.06.2015.

² Daniş BAYKAN, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Gllapoęlu Yerleşkesi, TR22030, Merkez/EDİRNE; danisbaykan@gmail.com / danisbaykan@trakya.edu.tr.

Keywords: Fibula, Roman Surgery, Pin, Suture, Celsus, Alliano

Since John Milne, after studying ancient sources on medicine referring to the use of fibula in suture, first researched the ancient medical instruments in the 20th century many researchers have addressed the issue. These researchers have occasionally questioned what and how should the referred fibula be, or reasoned about its type, but they generally didn't go deep in their questioning since the semicircular, safety-pin functioned of Phrygian Type fibulas were ready to occupy the mind. An example of this unquestioning mind can be observed particularly in displays of ancient medical implements in museums in Turkey where tools with an obvious disregard to the chronological difference of a thousand years in between. The objective of this study is to question the material cultural entity and as a result, to make some definitions and assessments as well as to create an understanding on what the term fibula meant in ancient medical texts and their interpretations.

|3|

Anahtar Kelimeler: Fibula, Antik Cerrahi, (Tepeli) İğne, Cerrahi Dikiş, Celsus, Alliano.

Günümüze ulaşan tıpla ilişkili bazı Antik Dönem kaynaklarında ve 20. yüzyılda bu kaynaklardan yola çıkarak ilk antik tıp aletleri kataloğu çalışmasını ortaya koyan John Milne'nin çalışmalarında, cerrahi dikişte fibula kullanımından bahsedilmiştir. Bu çalışmadan günümüze kadar birçok başka araştırmacı da bu konuya değinmiştir. Araştırmacılar bazen kaynaklarda bahsi geçen fibulanın işlevini ya da biçimini tartışalar da genellikle söz konusu fibulanın yarım dairesel formdaki çengelli iğne işlevli olarak bildiğimiz Phryg Tipi fibula olduğu kabul edildiğini ve daha ileri bir sorgulamaya gerek duyulmadığını görmekteyiz. Bu sorgulama eksikliği, bazı müzelerimizde, aralarında neredeyse binyıllık tarihsel fark olan buluntuları yani MS 2. yüzyıla tarihlenen tıp ve cerrahi aletleri ile MÖ 8 - 6. yüzyıla tarihlenen fibulaları yan yana görmemize neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, antik kaynaklardaki tıbbî metinlerde ve buna bağlı yorumlardaki fibula kelimesinin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki algısının sorgulanması ve olası tipinin araştırılması ve ayrıca tıpla ilgili kontekstler içerisindeki maddi kültür varlığını inceleyerek tanımının ve bazı tespitlerin yapılmasıdır.

Günümüze ulaşan tıpla ilişkili bazı Antik kaynaklarda ve 20. yüzyılda bu kaynaklardan yola çıkarak ilk antik tıp aletleri çalışmasını ortaya koyan John Milne'nin çalışmasında, cerrahi dikişte fibula kullanımından bahsedilmiştir (Milne 1902: 162-163). Bu çalışmadan günümüze kadar birçok başka araştırmacı da bu konuya değinmiştir. Araştırmacılar bazen kaynaklarda bahsi geçen fibulanın işlevini ya da biçimini tartışalar da genellikle söz konusu fibulanın yarım dairesel formdaki çengelli iğne işlevli Phryg Tipi fibula (Fig. 1a-e) olduğu kabul edilip daha ileri bir sorgulamaya gerek duyulmamıştır. Bu sorgulama eksikliği, bazı müzelerimizde, aralarında neredeyse binyıllık tarihsel fark bulunan buluntuları yani MS 2. yüzyıl tıp aletleri ve MÖ 8-6. yüzyıl fibulalarını yan yana görmemize neden olmaktadır. Bu çalışmanın amacı, antik tıbbi metinlerdeki ve buna bağlı yorumlardaki fibula kelimesinin Roma İmparatorluk Dönemi'ndeki algısının ve olası tipinin araştırılması ve ayrıca tıpla ilgili kontekstler içerisindeki maddi kültür varlığının sorgulanarak tanım ve bazı tespitlerin yapılmasıdır¹.

Aulus Cornelius Celsus, MS 1. yüzyılda, döneminin entelektüel okuyucularının haricinde hekimlere de rehber mahiyetinde, *De Medicina* (Hekimlik Üzerine) isimli bir ansiklopedi yazmış, eserinde Latince karşılığını bulamadığı terimlerin Yunancalarını vermiş, bazen de bu terimlerin Latinceleleriyle birlikte Yunanca karşılıklarını kullanmıştır. Antik Çağ'da cerrahi dikişte fibula kullanımı hakkındaki en önemli antik kaynağımız durumundaki *De Medicina*'da Celsus (V.26.23) Latince fibula kelimesinin Yunanca karşılığı olarak *ankteras* kelimesini kullanır: “*yara kenarları iki yöntemle birleştirilir. Yara kulak, burun, alın, göz, kaş, dudak, boğaz, karın gibi yumuşak yerdeyse dikilir. Ama hareketli yerdeki yara esniyorsa ve yara kenarları kolay yaklaşmıyorsa, bu durumda Yunanların ankeras dediği fibula kullanılırsa geniş yara izi kalmaz*”². Antik kaynakların farklı amaçlı cerrahi dikiş bahislerinin çoğunda, fibula kelimesi geçmektedir. Bunlara örnek olarak Galenos (I.385, II.123, X.230, XIII.878); Oreibasios (44.7, 44.10.4, 48.28.5) ve Aiginalı Paulus'un (IV.36, VI.36, VI.107) eserlerindeki anlatımlar gösterilebilir.

16. yüzyıldan itibaren tıp yazarları bazen Ambroise Paré gibi sadece o sıradaki cerrahi dikişe değinmiş (Malgaigne 1841: 421, 546, 577, 679, 684-685), bazen de Le Clerc gibi Celsus'un cerrahi dikişte fibula kullanımına da atıfta bulunmuştur (Le Clerc 1723: 540-542). Milne, Celsus'a (V.26.23) atıfta bulunarak konuyu tartışırken (Milne 1902:162-163), Fabricius ve Fallopius'un fibula için kesintili cerrahi dikişi; Guido de Cauliac'ın ise

¹ Bu çalışmanın görsellerinin düzenlenmesindeki katkılarından ve yorumlarından dolayı sevgili eşim Öğr. Gör. Ceren Baykan'a sonsuz teşekkürler. Ayrıca Yrd. Doç. Dr. Işık Şahin, Yrd. Doç. Dr. İlkan Hasdağlı, Ar. Gör. Ergün Karaca ve Dr. Melike Hasdağlı'ya araştırma sonrasındaki fikir paylaşımları için ve Yunanca *ankter* (ἀγκτήρ) kelimesinin günümüz Yunancasındaki kullanım, anlam ve kelime kökü konularındaki katkıları için Ar. Gör. Haralambos Nikolayidis'e teşekkür ederim.

² *Nam si plaga in molli parte est, sui debet, maximeque si discissa auris ima est vel imus nasus vel frons vel bucca vel palpebra vel labrum vel circa guttur cutis vel venter. Si vero in carne vulnus est hiatque neque in unum ore facile adtrahuntur, sutura quidem aliena est: inponenda vero fibulae sunt (ancteras Graeci nominant), quaeoras, paululum tamen, contrahunt, quo minus lata postea cicatrix est.*

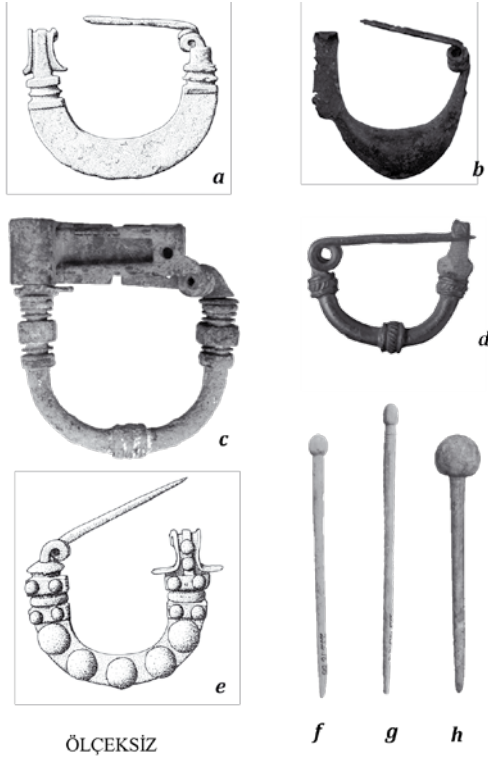

Fig. 1

Phryg Tipi Fibulalar (a-e) ve Basit Fibulalar (f-h)

- a- Gordion W Tümülsü Buluntusu (Caner 1983: Levha 12-177); b- Nif Dağı Kazısı Karamattepe Buluntusu (Baykan 2012b: 245, resim 7); c-Akşehir Müzesi (Env.No.97-8) (Tekocak 2012: 42, Levha II); d- Ephesos Artemision Buluntusu (Scheich 2008:199 Kat.No.:63); e- Gordion MM Tümülsü Buluntusu (Caner 1983: Levha 28-345); f- Allianoi Buluntusu (Karaca 2009:100 Kat.No.:132); g- Allianoi Buluntusu (Karaca 2009:107 Kat.No.:151); h- Allianoi Buluntusu (Karaca 2009:103 Kat.No.:141).

Düzenleme: Daniş Baykan - Ceren Baykan

ÖLÇEKSİZ

f

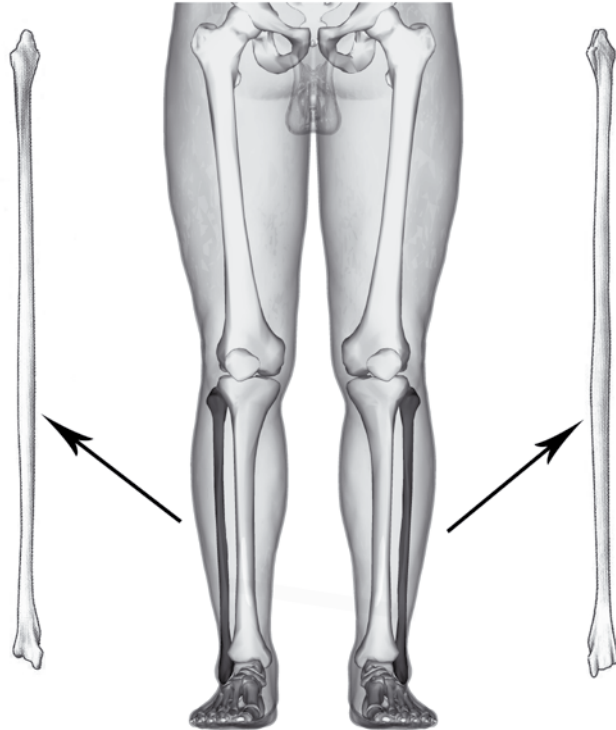
g

h

Fig. 2

Fibula (İğne) Kemiği (URL 1; URL 2).

Düzenleme: Daniş Baykan - Ceren Baykan

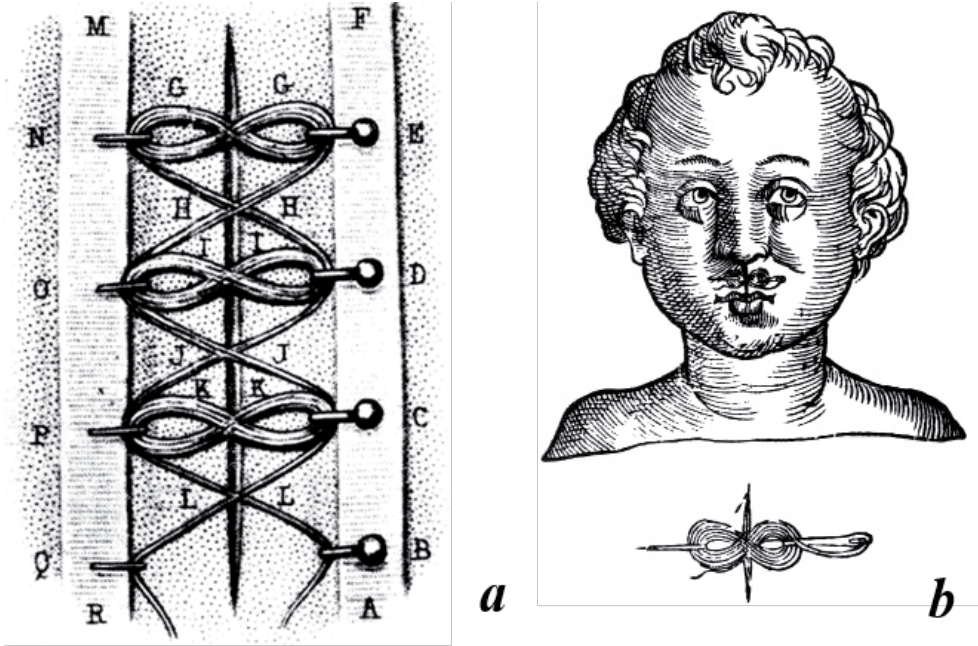

Fig. 3 Cerrahi Dikişte İğne Kullanımı

a-b: Majno 1991: 366-367, Resim 9.22-9.23; Baykan 2012a: 204, Levha 15.

Düzenleme: Daniş Baykan - Ceren Baykan

|6|

aynı konuda metal klipsler önerdiğini aktarmıştır (Milne 1902: 163). Milne, Guido de Caglia'ın metal fibula önerisini kabul eder ama çengelli kıyafet iğnelerinin olamayacağını belirterek farklı bir metal tutucu önerir (Milne 1902: 163, Levha LII.5-7); fakat günümüzde bu teklif geçerliliğini yitirmiştir. Majno, Celsus'un yaraların kapatılmasıyla ilgili bölümünde (Majno 1991: 365-367) fibula olarak bahsedilen tip için dairesel ve çengelli kıyafet iğnelerinin anlaşıldığını ama bunların kumaş ve sargı tutturma harici kullanılamayacağına değinmiş; cerrahi dikişte açık yarayı tutturularına 20. yüzyıl başına kadar kullanılan tipin (tepeli iğne formunda) olabileceğini vurgulamıştır. Antik tıp âletlerinin kontekstlerin değerlendirilmesinde uzmanlaşan Bliquez, nihai yayınında Milne'nin eserini yeni buluntularla güncellemiş; dolayısıyla fibula konusuna da değinmiştir (Bliquez 2015: 299-302). Bliquez'in bu yayınında konu alışılmışın aksine fibula kelimesi üzerinden değil Celsus'da geçen (V.26.23) “*bu durumda Yunanların ankeras dediği fibula kullanılırsa geniş yara izi kalmaz*” bölümüne dayanarak Yunanca *anker* kelimesi üzerinden tartışmaya açılmıştır. Bliquez çalışmasında diğer araştırmacıların Celsus'a dayanarak cerrahi dikişte kullanılan fibulanın ne olması gerektiği tekliflerini de aktarır; bunlar arasında fibulanın “çengelli iğne”, “bir iğne tipi”, “cerrahi iğne”, olabileceği sıralanır (Bliquez 2015: 299, dipnot 2). Bliquez, tüm değerlendirmeden sonra *ankerin* bağ ile dikiş tutturma veya sargı anlamına gelebileceği teklifiyle ilgili bölümü tamamlar (Bliquez 2015: 301-302, dipnot 13).

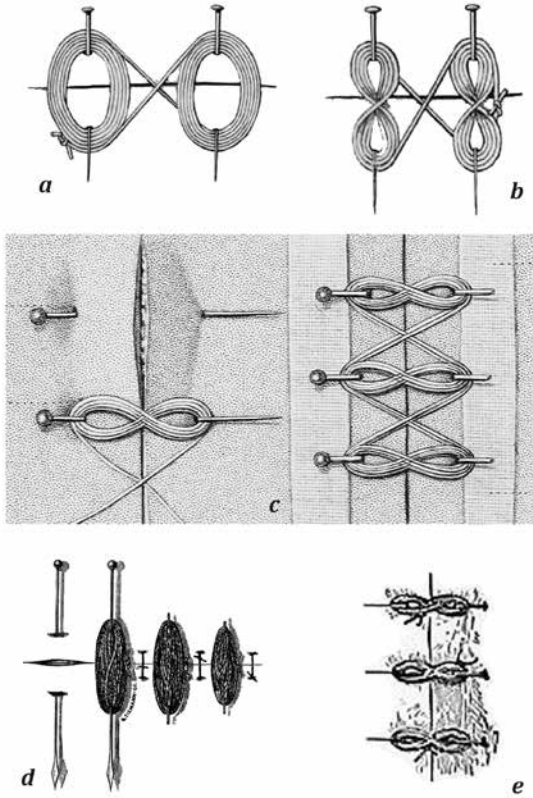

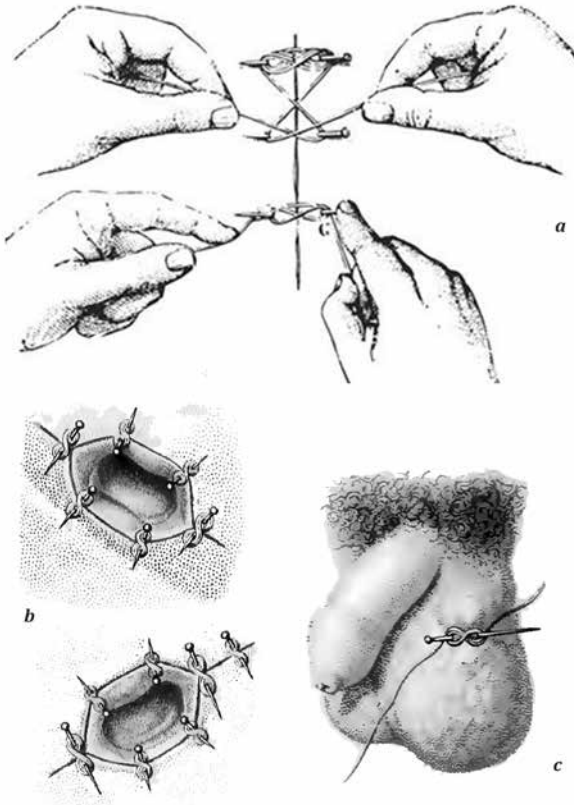
Fig. 4

***Araları İple Sıkılan
Tepeli / Topuzlu İğnelerin
Kullanımı***

*a-b: URL 3; c: Bernard –
Huette 1854: Levha 2.6; d:
Tiemann 1886: 78, Resim
3859; e: Alexander – Dorland
1951: 1477. Düzenleme: Daniş
Baykan - Ceren Baykan*

Cerrahi dikişte fibulayı anan Celsus, Galenos, Oreibasios ve Paulus'un ortak noktaları ise fibula kelimesinin tipini tanımlamamış olmalarıdır . Fibula kelimesinin antik kaynaklardaki yukarıda aktarılan kullanımlarında bazen Yunanca *ankter* (ἀγκτήρ) kelimesi tek açıklama olarak verilmiştir. Yunancada, “ἀγκτήρ / ἀγκτήρα / ἀγκτήρας / ἀγκτήρος / ἀγκτηριάζω / ἀγκτηρές / ἀγκυλένδετος / ἀγκυλένδετον” şekillerinde geçen kelimenin, Antik kaynaklar incelendiğinde, kullanıldığı yere göre saran, bağlayan, tutan, sıkın, yaklaştıran, iki yakayı yapıştıran, tutturun bir bağlantı elemanı anlamı vardır (Montanari 2015: 13). Antik kaynaklarda değişmeyen bu kelimeye, çeviriler sırasında farklı karşılıklar verilmesi ve kelime anlamına katılan ilave yorumlar nedeniyle modern araştırmacıları da ister istemez yönlendirmiştir. Örneğin Celsus (V.26.23), Galenos (I.385) ve Oreibasios'un (44.10.4) bazı bölümlerinde bu kelime yara kapatmak için bazen bir “alet”; bazen de bir “sargı” (Oreibasios: 48.28.5 ve Galenos: XIII.878) gibi tercüme edilmiştir. Günümüz Yunancasında “ἀγκτήρας” kelimesi tutturma, bağlantı elemanı ve en önemlisi tıbbî zımna anlamlarında kullanılmaktadır. Eski Yunanca “ἀγκτήρ” ve Modern Yunanca “ἀγκτήρας” kelimeleri aynı anlamlardadır ve sıkın, boğın, tutturmak anlamlarında “ἀγχω” fiili kökünden gelir.

Fibula kelimesinin algımızda uyandırdığı şu andaki görüntü ile MS 1.-2. yüzyıllardaki görüntüyü sorgulamamız gerektiğine inanıyorum. Günümüzde fibula dendiği zaman aklımıza ilk gelen, Phryg Tipi fibulalardır. Latince sözlüklerde fibula kelimesinin anlamına

Fig. 5

Cerrahi Dikişte Farklı Amaçlı Tepeli / Topuzlu İğne Kullanımı

a: URL 4; b: Bernard –

Huette 1854: Levha 69.3-4;

c: Bernard – Huette 1854:

Levha 74.2.

Düzenleme: Daniş Baykan - Ceren Baykan

bakıldığında ise bağlama, iğne, toka, bağ, broş, kilit, kelepçe, kısıkaç, tutturma, sabitleme gibi çok çeşitli karşılık bulmaktayız, dikkat edilmesi gereken bir nokta da iğne anlamının genelde ilk bazen de toka ve broş anlamlarından önce gelmesidir. Latince fibula kelimesinin ikincil anlamı ise iskelet yapımızdaki bacak kemiklerinden, kaval kemiğine (*tibia*) bağlanan baldır kemiğidir (Fig. 2). Tüm uzun kemiklerden daha ince ve üstü bir topuz gibi geniş olması nedeniyle dilimizde “iğne kemiği” adını almasına da neden olmuştur. Ortaçağ ve sonrasında fibula kelimesi, iğne anlamından uzaklaşarak arkeoloji yazınıyla birlikte çengelli iğne işlevli Phryg Tipi fibulalara dönüşmüştür. Böylelikle bazen antik kaynaklardaki anlatımlar, bazen de geleneksel cerrahi ile karşılaştırma yapan araştırmacılar sayesinde nadiren hatırladığımız tepeli / topuzlu düz iğneler için yani basit fibula tanımı unutulmuştur.

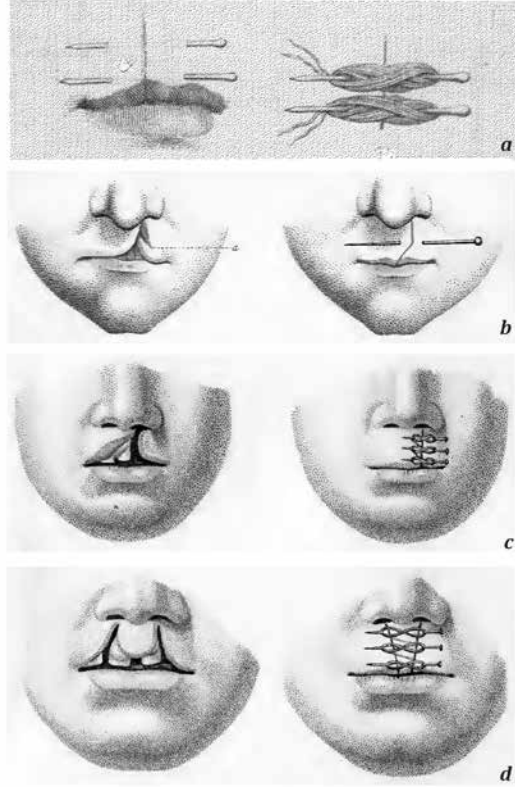
Cerrahi dikişte kullanılan fibula, aslında arkeolojide sadece saç ve kıyafetlerde kullanıldığını (Jacobsthal 1956) kabul ettiğimiz tepeli / topuzlu düz iğneler, yani basit fibulalar olmalıdır (Fig. 1 f-h). Tıbbî metinlerin cerrahi dikiş anlatımlarında geçen fibula kelimesini, alet ve sargı gibi ayrımlar yapmadan, tepeli / topuzlu iğne olarak çevirirsek sanırım yanlış olmayız. Celsus, Galenos ve diğer antik kaynaklarda, araştırmacıların ısrarla aradığı fibula kelimesinin işlev ve tip açılarından ayrıntılı tanımının bulunamamasının da temel nedeni, kelimenin kendi dönemindeki birincil ve belki de tek anlamında (Türkçe: Tepeli / Topuzlu İğne; İngilizce: Pin) kullanılması olmalıdır. Majno, Celsus’un yaraları kapatmasıyla ilgili bölümünde (Majno 1991: 365-367) cerrahi açıklıkları dikişle tutturmak için 20.

Fig. 6

Tavşan Dudak Tedavisinde Tepeli / Topuzlu İğnelerin Kullanımı

a: Rogers 1976: 385 Resim 9; b: Bernard – Huette 1854: Levha 45.3-4; c: Bernard – Huette 1854: Levha 44.1-2; d: Bernard – Huette 1854: Levha 44.3-4.

Düzenleme: Daniş Baykan - Ceren Baykan

yüzyıl başına kadar kullanılan tepeli / topuzlu iğne formundaki tipi (Fig. 3a) ve arasından geçirilen çapraz bağı dile getirmiştir (Fig. 3b).

Benzer tepeli / topuzlu iğnelerin cerrahi açıklıkların dikişinde ve tutturulmasında kullanıldığını, matbaa baskısı ilk tıp kitaplarından itibaren 20. yüzyıl başına kadar takip edebilmekteyiz (Fig. 4-6). Bu uygulamada cerrahi açıklığın gerektirdiği kadar sıklıkla yerleştirilen tepeli / topuzlu iğnelerin araları ipe sekizler oluşturacak şekilde dolanır ve kenarlar yaklaşıncaya kadar sıkılarak daha sonra gevşememesi için bağlanır (Fig. 4). Sekiz şeklindeki çapraz bağlar oluşturulurken, cerrahi açıklığın büyüklüğü ve yerine göre sadece ellerden (Fig. 5a) veya ip geçirme delikli ve dikişte de kullanılan gözlü iğnelerden yararlanır. Bu tip iğnelerle bağlama bazen cerrahi açıklığın daha fazla genişlememesi için müdahale sırasında köşelerde (Fig. 5b), bazen de müdahale sonrasında yumuşak dokularda (Fig. 5c) ve tavşan dudak tedavisinde cerrahi müdahale sonrası dikişte (Fig. 6), geçtiğimiz yüzyıla kadar kullanılmıştır. Yakın dönem kullanımları haricinde bu fikrin diğer bir destekleyicisi de antik kaynak çevirilerinde fibula kelimesinin genellikle iğne olarak çevrilmesidir. Celsus, cerrahi dikişten fibulalar çıkartılırken dikkat edilmesi gerekenlerden (VII.19.9); nasır (VII.4.1); varis (VII.22-3-4) tedavisinde fibula kullanılarak yapılan cerrahi dikişten; hacamat keskinde fibula kullanımından (VII.19.5) ve bazı diğer (VII.6.4, VII.25.3) konulardan bahsederken kullandığı fibula kelimesinin İngilizce çevirilerde genelde “pin” (Türkçe: tepeli / topuzlu iğne) karşılığı tercih edilmiştir. Celsus bir bölümde (VII.25.3) ergenlik çağındaki

erkeklerin bazen ses kalınlaştırma bazen de sağlık amaçlı sünnet benzeri bir müdahale geçirdiklerini, bu sırada da fibula kullanıldığını belirtmektedir. Bliquez aynı bölüme atıfta bulunarak (Bliquez 2015: 299) burada kastedilen fibulanın tıpkı Columella'nın *On Agriculture* eserinde (VI.5.4, VI.17.4), hayvanların dokularında kullanılanlar gibi bronz olması gerektiğine değinir.

Bronz veya kemikten tepeli / topuzlu iğnelerin, başka bir deyişle basit fibulaların, MS 1. ve 2. yüzyıllarda cerrahi dikişte kullanıldığını desteklemek için hekim mezarları ile tıpla ilişkili kontekstlere bakılmalıdır. Cerrahpaşa (Baykan 2010: 3, Resim 6.5-6), Ephesos (Baykan 2010: 2, Resim 1.25-26) ve Köln (Künzl 1983: 89-90, Resim 68.7) hekim mezarı kontekstlerinden ele geçen metal tepeli iğneler ile Ephesos (Baykan 2010: 2, Resim 1.27) ve Nijmegen (Künzl 1983: 97-98, Resim 77) hekim mezarı kontekstlerinden ele geçen kemik tepeli iğneler, bu tip iğnelerin tıbbî amaçlı da kullanıldıklarını kanıtlamaktadır³. Anadolu'da şimdiye kadar tespit edilen en önemli tıp aleti konteksti olan Allianoî'da da bu tip iğnelerin çok sayıda saptanmış olması bu fikri destekler. Allianoî'da önceden yayınlananlarla (Baykan 2012a: 53-54, 139-142, Kat.No: 273-284) birlikte toplam 24 metal tepeli⁴, 15 metal gözlü iğne (Baykan 2012a: 47, 130-133; Kat.No: 236-250) ve kemikten yapılmış 900 adet iğne ve parçası (Karaca 2009: 203, Levha XV, XVI) bulunmuştur⁵. Allianoî'da tıbbî amaçlı kullanımları kesinleşmiş iki binada tepeli / topuzlu iğne yoğunluğu nedeniyle ve kontekste göre kuzey bina C1 mekânı ve güneydeki insula I'in 23. mekânında cerrahi dikiş / sütür yapılmış olabileceğine değinilmişti (Baykan 2012a: 53-54; 66-67). Celsus'un, bandaj sabitleme (V.26.24) veya saplama delme amaçlı (VII.7.12, VII. 9.4, VII.16.4-5) iplik geçirme delikli gözlü iğnelere bahsederken "*acu / acubus / acum / acus*" kelimesini kullandığı görülmektedir. Kemik gözlü iğnelerin tıpla ilişkili kontekstlerden ele geçenleri, cerrahi dikişte kullanılan tepeli/ topuzlu iğnelerin yerleştirilmesinden sonra cerrahi kesimin kenarlarının birbirine yaklaştırılması için ipliğin çapraz dolanmasında kullanılmış olması muhtemeldir. Yara kapanana kadarki süreçte daha emniyetli olacak küt uçlu kemik tepeli / topuzlu iğnelerin ve ipliğin çapraz dolanmasında kullanılacak çok sivri olmayan kemik gözlü iğnelerin, tıpla ilişkili önemli bir kontekst olan Allianoî'daki yoğunluğu da bu görüşleri destekler niteliktedir.

|10|

³ Hem hekim mezar kontekstleri hem de Pompeii ve Rimini gibi yerleşimlerin kontekstleri tepeli / topuzlu iğnelerin cerrahi dikişle ilişkisi göz önüne alınarak değerlendirildiğinde yeni ve önemli sonuçlar elde edileceğine inanıyorum.

⁴ "Allianoî Tıp Aletleri" kitabında daha önce kataloglanmayan diğer Allianoî buluntusu bronz tepeli iğnelerin kayıt numaraları: M.99-32, M.99-34, M.99-262, M.99-1573, M.00-87, M.02-46, M.05-9, M.02-68, All. Mb.89, All.Mb.91, All.Mb.350, All.Mb.634.

⁵ Allianoî'da tespit edilen toplam 996 adet kemik buluntunun 951 adedi (518 tepeli iğne, 61 gözlü iğne ve 321 iğne parçası olmak üzere 900 iğne ve parçası, 36 ecza kaşığı, 9 kesici alet ve sapı, 4 kaşık uçlu sonda, 2 tüp sonda) cerrahi ve ecza ile ilişkilendirilebilir.

Sonuç olarak,

- 1- Fibulanın Antik Çağ cerrahi dikişindeki kelime çevirisi ve algımızda uyandırması gereken görüntü için “**ἀγκτήρ** / fibula = Tepeli İğne = Topuzlu İğne = Düz Basit Fibula” (Fig. 1f-h) eşitliklerini;
- 2- Celsus, Galenos ve diğer antik kaynaklar (Celsus: V.26.23, VII.19.9, VII.4.1, VII.22-3-4, VII.19.5, VII.6.4, VII.25.3; Galenos: I.385, II.123, X.230; XIII.878; Oreibasios: 44.7, 44.10.4 48.28.5 ve Paulus: IV.36, VI.36, VI.107) ile 20. yüzyıl öncesi (Paré 1572, Le Clerc 1723: 540-542. Milne 1902:162-163) ve günümüz (Milne 1902:162-163, Majno 1991: 365-367, Bliquez 2015: 299-302 ve Montanari 2015: 13) araştırmacılarına dayanarak: Antik Çağ cerrahisinde kullanılan ve Yunancası “**ἀγκτήρ**” Latincesi “fibula” olan kelimenin maddi kültürdeki karşılığına, hekim mezarlarından (Baykan 2010: 2-3, Resim 1.25-27, 6.5-6, Kunzl 1983: 89-90, 97-98, Resim 68.7, 77) ve Alliano’u’n tıpla ilişkili kontektlerinden de (Baykan 2012a: 53-54, 66-67, 139-142, Kat.No.: 273-284 ve Karaca 2009: 203, Levha XV, XVI) ele geçen tepeli / topuzlu iğneleri;
- 3-Yukarıda anılan antik ve modern kaynaklardaki fibulanın Antik Çağ cerrahi dikişinde kullanımı konusundaki anlatım, varsayım ve en yeni sonuçları göz önünde bulundurarak, Celsus’un (V.26.23) “... *yara esniyorsa ve yara kenarları kolay yaklaşmıyorsa, bu durumda Yunanların ankeras dediği fibula kullanılırsa geniş yara izi kalmaz*” anlatımının “... esneyen yara kenarları kolay yaklaşmadığında Yunanların *ankteras* dediği düz basit fibula (ve aralarında sekiz şekilde çapraz bağlı cerrahi dikiş) kullanırsak geniş yara izi kalmaz” olarak açıklanması gerektiğine inanıyorum. Bu üç teklif sayesinde konu ile ilgili tartışmaların kökenindeki Celsus’un ilgili bölümü (V.26.23) ve diğer antik kaynak anlatımlarının açıkça anlaşılabilir olduğu inancındayım.

Kaynakça

Alexander, W. – Dorland, N.

1951, *The American Illustrated Medical Dictionary*, Philadelphia.

Baykan, D.

2010, "100 Yıldır Bitmeyen Yağma: Anadolu Hekim Mezarları", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 30:1-6.

2012a, *Allianoi Tıp Aletleri / Surgical Instruments From Allianoi*, Studia ad Orientem Antiquum 2, İstanbul.

2012b, "Nif (Olympos) Dağı Kazısı Metal Buluntularının Tipolojik ve Analogik Değerlendirmesi" 27. *Arkeometri Sonuçları Toplantısı*, Ankara: 231-246.

Bernard, C. – Huette, C.

1854, *Precis Iconographique de Médecine Opératoire et D'Anatomie Chirurgicale*, Paris.

Bliquez, L.

2015, *The Tools of Asclepius Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Studies in Ancient Medicine 43, Boston.

Caner, E.

1983, *Fibeln in Anatolien I, Prähistorische Bronzefunde XIV-8*, Münih.

Celsus

Celsus, *On Medicine* (Çev. W. G. Spencer), Londra, 1953.

Galenos

On The Natural Faculties (Çev. A. J. Brock), Londra, 1991.

Method of Medicine (Çev. I. Johnston – G.H.R. Horsley), Londra, 2011.

Jacobsthal, P.

1956, *Greek Pins and Their Connexions with Europe and Asia*, Oxford.

Karaca, E.

2009, *Allianoi Kemik Eserleri*, Trakya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji Ana Bilim Dalı (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Edirne.

Künzl, E.

1983, *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*, Bonn.

Le Clerc, D.

1723, *Histoire de la Medecine*, Amsterdam.

Majno, G.

1991, *The Healing Hand, Man and Wound in the Ancient World*, Londra.

Malgaigne, J. F.

1841, *Ouevres Completes D'Ambrois Paré III*, Paris.

Milne, S. J.

1902, *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Chicago.

Montanari, F.

2015, *The Brill Dictionary Ancient Greek*, Boston.

Oreibasios

Charles Daremberg, *Oeuvres D'Oribase*, I 1851, IV 1862, VI 1876, Paris.

Paré, A.

1572, *Cinq Livres de Chirurgie*, Paris.

Paulus

(Aiginalı / *Aegineta*), Francis Adams, *The Seven Books of Paulus Aegineta*, I 1844, II 1846, III 1847, Londra.

Rogers, B.O.

1976, "Treatment of Cleft Lip and Palate During the Revolutionary ar: Bicentennial Reflections" *Cleft Palate Journal* 13: 371-390.

Scheich, C.

2008, "Efes Artemisionu'nda Bulunan Altın Eserler", W. Seipel (ed.), *Efes Artemisionu Bir Tantiçanın Kutsal Mekâm*, Viyana: 172-213.

Tekocak, M.

2012, "Akşehir Müzesi'nde Bulunan Bir Grup Bronz Fibula", *Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 13: 27-42.

Tiemann, G.

1886, *American Armamentarium Chirurgicum*, New York.

URL 1 http://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/14/Fibula_-_anterior_view.png (15.04.2015).

URL 2 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml> (15.04.2015).

URL 3 <http://chestofbooks.com/animals/horses/Health-Disease-Treatment-3/The-Twisted-Suture.html#.VTEltiHtmkp> (15.04.2015).

URL 4 <http://www.fotosearch.com/print/CSP994/k16001013/> (15.04.2015).

Klasik Yunanca ve Latince Metinlerde Görülen Bozulmaların Nedenleri¹

Asuman COŞKUN ABUAGLA²

|14|

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.11.2015; kabul tarihi: 15.11.2015.

² Asuman COŞKUN ABUAGLA, Bilkent Üniversitesi, İnsani Bilimler ve Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Latin Dili Öğretim Görevlisi, TR 06800 Bilkent/ANKARA; asumanc@bilkent.edu.tr.

Key Words: Ancient Greek-Latin language, manuscripts, scribes, emendation, interpolation.

Ancient texts were written without word-division and an effort was not made to change this custom in Greek or Latin texts until the middle ages. Besides the system of accentuation especially in Greek texts was not invented until the Hellenistic period and it was not completely used for a long time even after its invention and again it was not until the early middle ages that the writing of accents became normal practice. It seems that the primary cause of corruptions of ancient texts is just an effort from the very beginning of the Hellenistic Period and especially in Middle Ages to emend the original text by putting it in order or interpolate by adding new words or pieces. In addition scribes' inability or ignorance played a great role to make an inaccurate copy of the text as a result of that errors occurred either voluntarily or involuntarily. The aim of this article is to give a brief information about the causes of corruptions occurred in ancient texts.

|15|

Anahtar Kelimeler: Antik Yunanca-Latince, el yazmaları, yazıcılar, düzeltme, bozma.

Ortaçağa gelinceye kadar antik Yunanca ve Latince metinler, sözcükler arasında boşluk bırakılmadan yazılmış ve kopya edilmiştir. Bunun yanı sıra Hellenistik Döneme kadar Yunanca metinlerde vurgu sistemi kullanılmamış, vurgu işaretlerinin yazılması için bir sistem bulduktan sonra bile bu sistem, Ortaçağın ilk yarısına kadar hayata geçirilmemiştir. Söz konusu bu iki neden, yazıcıların dikkatlerinin kolayca dağılmasına ve kopya ettikleri antik metinlerin ciddi şekilde bozulmasına neden olmuştur. Hellenistik Dönem öncesinde başlayan, özellikle Ortaçağda metni asıl haline getirmek için düzeltme (emendatio) çabasıyla ya da metne yeni sözcükler ve parçalar ekleyip metnin aslını bozmakla (interpolatio) içinden çıkılmaz bir durum alan, metin bozulmalarının en önemli nedenlerinden biri çoğu yazıcının isteyerek ya da istemeyerek önündeki metnin doğru ve eksiksiz kopyasını yapmakta yetersiz oluşudur. Bu kişilerin sık sık dikkatlerinin dağılması ilk bakışta şaşırtıcı gelse de kısa bir metnin bile eksiksiz ve birebir kopyasını yapmanın ne kadar zor ve zahmetli bir iş olduğu bu işin uzmanları tarafından iyi bilinir. Bu makalenin amacı antik metinlerde görülen bozulmaların nedenlerine ilişkin kısa bir bilgi vermektir.

MÖ 8. yüzyılın ikinci yarısında eski Yunan alfabesi Fenike alfabesinden uyarlandığı zaman, sözlü geleneğin süregelen gücü hâlâ devam etmekteydi ve bu nedenle Homeros destanları henüz yazıya dökülmemişti. Kabul edilen geleneğe göre bu destanların ilk kez yazılması, MÖ 6. yüzyılın ortalarında Atina'da Peisistratos'un (MÖ 6. yüzyıl) buyruğuyla gerçekleşti. Oldukça öngörülü bir devlet adamı olan Peisistratos, Panathenaia¹ Festival'inde yüksek sesle ezbere okunan bu şiirlerin, devlet arşivlerinde saklanmak üzere resmî birer kopyasının bulunması gerektiğini düşündü. Destan türünde yazılmış şiirlerin ezberlenip, bu şekilde okunması MÖ 5. yüzyıla kadar devam etmiş, ancak edebî türlerin zamanla çeşitlilik göstermesi, yazarların da eserlerini yazıya dökme ihtiyacı duymalarını sağlamıştır. Herakleitos'un "Doğa Üzerine" adlı eserini Artemis Tapınağı'na adanması², bu şekilde korunan eserin MÖ 4. yüzyılın ortasında Aristoteles tarafından farkedilerek okunmasını ve günümüze gelmesini sağlamıştır. Roma İmparatorluk Dönemi'nde aynı geleneğin *recitatio* adıyla farklı bir şekilde uygulandığı görülmektedir³.

Antik Çağ kitapları Mısır'da yetişen bir kamıştan elde edilen *papyrus* üzerine yazılırdı. *Calamus* denilen kamış kalemle ve kurum, su, Arap zamkı karıştırılarak elde edilen mürekkeple (atramentum) yazılan kitapların, rulo (volumen) biçiminde sarılarak korunduğu bilinmektedir (Erim 1987: 19). Kitap yazmakta kullanılan yazı malzemeleri arasında *papyrus*'un en büyük rakibi hayvan derisiydi. Üretim yöntemine bağlı olarak iki çeşit ürün elde ediliyordu: deri ve parşömen. Parşömen için kullanılan *pergamena* sözcüğünün kökeni, Pergamon (Bergama) kentinden gelmektedir (Blanck 2000: 72-73). Kral Ptolemaios ile kral Eumenes'in kütüphaneleri yüzünden birbirleriyle rakebete girdikleri bu nedenle kral Ptolemaios'un *papyrus* ihracatını yasakladığı ve böylece Pergamon'da parşömenin bulunduğu bilinen bir öyküdür⁴. Ancak Dura-Europos'taki benzer buluntulardan dolayı MÖ 170-168 yıllarında Suriye kralı Antiokhos Epiphanes Mısır'a saldırdığında ve Aleksandria istila edildiğinde *papyrus* ihracatının kesintiye uğradığı, bunun üzerine Aleksandria Kütüphanesini

|16|

¹ MÖ 566 yılından itibaren her dört senede bir Atina'da kutlanan bu festival, MS 3. yüzyıla kadar kutlanmaya devam etmiştir.

² Diogenes Laertios, *Vitae* 9.6, 100-103: ἀνέθηκε δ' αὐτὸ εἰς τὴν Ἀρτέμιδος ἱερόν, ὡς μὲν τινες, ἐπιτηδεύσας ἀσαφέστερον γράψαι, ὅπως οἱ δυνάμενοι <μόνοι> προσίοιεν αὐτῷ καὶ μὴ ἐκ τοῦ δημόδου εὐκαταφρόνητον ἦ: "Eserine <ancak> uzmanlar yaklaşabilsin ve halkın kolayca küçümseyeceği bir şey olmasın diye, kimilerine göre, özellikle anlaşılmaz yazarak Artemis Tapınağı'na adadı", bkz. Şentuna 2002: 423-424.

³ Roma'da yazarlar ve şairler kitaplarını yayınlanmadan önce topluluk önünde okurlardı. Bu gelenek İmparator Augustus Dönemi'nde ilk kez Gaius Asinius Pollio (MÖ 75-MS 4) tarafından çıkarılmıştır. Roma'da ilk genel kitaplığı kuran, aynı zamanda hatiplerin, sanatçıların ve bilim adamlarının koruyucusu olan Pollio, özellikle eleştirmen olarak ün yapmıştı. *Recitatio* geleneği ilk zamanlar bu amaçla davet edilen samimi dostlar önünde sürdürülmüş ve daha sonra özellikle Roma Gümüş Çağı'nda iyice yaygınlaşmış ve kitaplar kamu önünde okunmuştur; bu gelenek MS 6. yüzyıla kadar etkisini kormuştur.

⁴ Plinius, *Naturalis Historia* 13, 70: Mox aemulatione circa bibliothecas regum Ptolemaei et Eumenis, supprime chartas Ptolemaeo, idem Varro membranas Pergami tradit repertas: "ama sonra kral Ptolemaios'un ve Eumenes'in kütüphanelerine dair birbirleriyle girdikleri rekabet yüzünden, Ptolemaios payrus yapraklarına amborga koyduktan sonra, Varro da aynı şeyi yani Pergamum'da parşömenlerin keşfedildiğini nakleder."

genişletebilmek için eskiden beri bilinen parşömenden yararlanıldığı iddia edilmektedir (Johnson 1970). Dolayısıyla Antik Çağ'ın kitap şekli oldukça farklıydı⁵. *Papyrus*'lar, yirmi ya da daha fazla yaprağın (kollema) birbirine yapıştırılmasıyla oluşan rulolar biçiminde satılmaktaydı. Rulonun iç kısmı tek tek sütunlar halinde yazılırdı ve rulonun toplam uzunluğuna dikey düşen bu sütunlar dikdörtgen biçimindeydi. Rulo yazıyla dolunca ince bir çubuk son yaprağın sağ kenarına yapıştırılır ve rulo, bu çubuğa sarılırdı (Blanck 2000: 96). Okuyucu ruloyu açıp okumaya başladığında bir eliyle okuduğu yeri tutar, diğer yandan ruloyu açıp okumaya devam ederdi. Bu oldukça zahmetli bir işti çünkü bütün metnin başka bir kişi tarafından okunması için rulonun yeniden düzgün bir biçimde sarılması ve eski haline getirilmesi gerekmektedir. Çoğu rulo biçimli kitapların uzunlukları on metreden fazlaydı ve bu tür bir kitap biçimi oldukça kullanışsızdı. Bundan başka herhangi bir yazarın kitapta geçen bir alıntıyı inceleyerek doğrulaması ya da yapılan bir göndermeyi kontrol etmesi için bütün bir ruloyu açması gerekmekte, bu durum ise *papyrus* yapraklarının çabuk eskimesine ve yıpranmasına yol açmaktaydı. Dolayısıyla her seferinde bu kadar zahmetli bir işi yapmaktansa, çoğu yazar genellikle kendi belleğine ve ezberine güvenerek hareket etmekte ve başka bir yazardan bu şekilde alıntı yaptığı zaman, asıl yazarla kendi yazdığı metin arasında gözle görülür bir farka ve değişikliğe neden olmaktadır (Reynolds – Wilson 1992: 2-3). İşte antik metinlerde görülen bozulmaların ve metinlerin asıllarıyla uyuşmamalarının en önemli nedenlerinden biri budur. Metinler yazarlar tarafından *papyrus*'un ön yüzüne yazılırdı. Bunun asıl nedeni, bu yüzdeki *papyrus* liflerinin yatay biçimde olması ve yazı yazarken yazıcıya kolaylık sağlamasıydı; tıpkı çizgisiz dosya kâğıdının altına çizgili kâğıt yerleştirip, yazının düzgün bir şekilde yazılması gibi. Ancak *papyrus*'a kolayca yazılabilen metinler, o kadar kolay tercüme edilememekteydi. Bunun en büyük nedeni bugün kullanılan noktalama işaretlerinden hiçbirinin o dönemde kullanılmamasıydı. *Papyrus* üzerinde olabildiğince çok yerden kazanmak için kelimeler arasında herhangi bir boşluk bırakılmamaktaydı⁶; klasik Yunanca ve Latince metinler temel alındığında bu gelenek Orta Çağ'a kadar bu şekilde sürdürülmüştür. Klasik Yunanca metinlerde ise noktalama işaretlerinden başka Hellenistik Dönem'e gelinceye değin vurgu işaretlerinin de kullanılmaması daha büyük sıkıntılara neden olmuştur. Hellenistik Dönem'de de klasik Yunanca ile yazılmış bütün metinlerde vurgu işareti kullanılmamış, ancak Orta Çağ'ın ilk yarısında metinler kopya edilirken bu alışkanlık kazanılmıştır. Özellikle Antik Dönem'e ait dramatik metinlerde hangi karakterin konuştuğunun açıkça anlaşılabilmesi, sadece dizinin başına yatay bir çizgi (—) ya da herhangi bir yerde

⁵ Bugünün kitap biçimi olan codex'in kullanımı, Antik Dönem'de en erken MS 1. yüzyılın sonu ile 2. yüzyılın ilk yarısına tarihlendirilmektedir. Okul defterlerinin biçimine benzeyen codex yapılırken, çok sayıda *papyrus* tabakası ortadan katlanır, tekrar açılarak üst üste koyulur ve bu kâğıt tomarının ortası iğne iplikle dikilirdi. Üst üste koyulan *papyrus* tabakalarının çoğalması codex'in zor kapanmasına ve sırtın yırtılmasına neden olduğu için, içteki kat yerine parşömenden ya da deriden koruyucu bir şerit yapıştırılırdı, tıpkı bugün kitap ciltleme işleminde yapıldığı gibi.

⁶ Buna rağmen özellikle erken dönem Latince *papyrus*'larda sık sık sözcükler arasında konmuş ayırma noktaları görülür.

değişiklik varsa, iki nokta üst üste (:) konulması ve karakterlerin adlarının yazılmaması ciddi sıkıntılara neden olmuştur. Menandros'un *Dyskolos* (Huysuz Adam) ve *Sikyonios* (Sikyon'lu) adlı eserleri tam da bu duruma örnek teşkil edebilecek niteliktedirler. Lirik şiirlerin sanki nesir gibi yazılmış olmaları da Hellenistik Dönem öncesi karşılaşılan başka bir garip durumdur. Timotheos'un lirik şiirlerinin yazılı olduğu ve MS 4. yüzyıla ait bir *papyrus*, bu durum için eşsiz bir örnek teşkil eder. Eğer Byzantion'lu Aristophanes (MÖ 257-180) bir kıtanın mısralarını ayrı ayrı satırlar halinde yazmayı akıl etmemiş olsaydı, bu durum içinden çıkmaz bir hal alabilirdi. *Kolometre* olarak adlandırılan bu yenilik, şiirin ölçü birimlerinin anlaşılır olmasını sağlamıştır (Reynolds – Wilson 1992: 4-5). Antik kitap okuyucusunun karşı karşıya kaldığı bu güçlükler, kendi kitabını çoğaltmak isteyen kişi için de aynı şekilde sıkıntı yaratmıştır. Metni yanlış yorumlama ve bunun sonucunda ortaya çıkan asıl metindeki bozulmalar, bu dönemde azınsanamayacak ölçüdedir ve klasik metinlerde görülen ciddi bozulmaların temeli özellikle bu döneme dayanmaktadır. Aleksandrei'daki *Mousaion*'a⁷ giren kitaplar için de bu durum geçerlidir. MÖ 4. yüzyılda Atina'da eğitimin ve bilimin ilerlemesi hem akademik enstitülerin kurulmasını hem de bunların kendi özel kütüphanelerine sahip olmasını sağlamıştır. Eski Yunanlı düşünür Platon (MÖ 429/428-348/347), *Akademeia*⁸ olarak adlandırılan okulunda öğrencilerine matematik, doğa bilimleri ve siyaset gibi pek çok alanda ders vermekteydi. Aristoteles (MÖ 384-322) *Lykeion*⁹ olarak adlandırılan okulunda hemen her çeşit uzmanlık alanından oluşturulmuş bir kitap koleksiyonu kurmuştu. *Lykeion* Okulu'nun temel ilgi alanı bilim ve felsefeydi, bununla birlikte edebî çalışmalar da gözardı edilmiyordu; ancak Aleksandrei'daki müzede yapılan edebî çalışmalar büyük bir önem taşıyordu. Müzenin tüm harcamaları kralın özel hazinesinden karşılanmaktaydı. Buraya üye olanların kendilerine özel çalışma odaları vardı ve ayrıca kraliyet hazinesi tarafından bu üyelere belli bir ücret (stipendium) verilmekteydi (Reynolds – Wilson 1992: 6). I. Ptolemaios Soter Dönemi'nde hazırlık aşamasında olan bu kurumun, daha sonra onun oğlu II. Ptolemaios Philadelphos tarafından tamamlanarak, döneminin en ünlü yapılarından biri haline getirildiği düşünülmektedir. Bu kurumun en önemli bölümü, aynı yerde ya da çevrede kurulmuş yapılar bütünü'nün içinde yer alan ünlü ve devasa kütüphanesiydi. Aslında I. Ptolemaios tarafından kütüphanenin kurulması için önceden gerekli adımlar atılmış ve

|18|

⁷ Esin Perilerine (Μουσαι) ayrılan yer anlamına gelen ve Aleksandrei'da kurulmuş olan bu Mousaion (Müze), devasa bir kütüphane, ders yapılan salonlar, astronomi ile ilgili gözlem alanları, bir hayvanat bahçesi ve bir botanik bahçesinden oluşuyordu, bkz. Çelgin 1990: 169.

⁸ Platon MÖ 387 yılında doğru Atina'ya döndüğünde kentin yakınında *Akademos* adlı kahramana adanmış olmasından dolayı *Akademeia* (=Akademia) adını taşıyan koruluk alanda bir okul kurmuş, kurduğu okul bu nedenle *Akademeia* olarak adlandırılmıştır, bkn. Çelgin 1990: 144.

⁹ Aristoteles MÖ 342 yılında Makedonia kralı II. Philippos tarafından oğlu Aleksandros'un eğitimi için çağrılmış ve dokuz yıl Makedonia'da kalmıştır. Aleksandros tahta çıktıktan bir süre sonra Aristoteles Atina'ya dönmüş ve burada *Lykeion* adını verdiği okulunu kurmuştur. Gezinerek ders verdiği için öğretisine de *Peripatetik Okul* denmiştir, bkz. Çelgin 1990: 148.

hazırlıklar yapılmıştı. Bu amaçla Theophrastos'un¹⁰ gözde öğrencisi Phalerum'lu Demetrios Aleksandria'ya davet edilmişti. Böylece kütüphane kurulduktan kısa bir süre sonra hızla büyüdü. Bu kütüphanenin MÖ 3. yüzyılda beş yüz bine yakın *papyrus* rulosunu bünyesinde barındırdığı aktarılır. Bunca kitaba sahip olan bir kütüphanenin, elbette pek çok kütüphanecisi olmalıydı. Bu eşsiz hazineyi bir sisteme koyarak düzenlemekle ve çoğaltmakla görevli olan bu kişilerin, görevlerini yaparken birçok güçlük ve sıkıntı ile karşı karşıya kaldıkları tahmin edilebilir. Metinler elle yazılıp çoğaltıldığı için çoğu zaman asıllarıyla uyuşmayan değişikliklere ve bozulmalara maruz kalmaktaydılar; kısa bir metni bile bire bir kopyalamak oldukça zahmetli ve zor bir işti. Buna ek olarak Hellenistik Dönem öncesi kitapları yönlendirici özelliği taşımadığı için kitabı okuyan kişi, anlamadığı noktalarda takılıp kalıyor bunun sonucunda kitapta yazarın ne demek istediğinin anlaşılamadığı paragrafların sayısı uzayıp gidiyordu. Sonuç olarak, söz konusu bu kitapların Aleksandria'daki müzeye gelen kopyalarında doğal olarak ciddi bozulmalar görülmekte, bu durum içinden çıkılmaz bir hal almaktaydı. Diğer yandan son derece olumsuz görünen bu durum, metinleri düzenleyen kütüphanecileri hem eğitsel hem de bilimsel alanda büyük bir atılıma sevketmesiyle kendi içinde bir olumluluk taşımaktadır. Bu nedenle ilk kütüphaneciler olarak bilinen Ephesos'lu Zenodotos'un (MÖ 325-260), Kyrene'li Kallimakhos'un (MÖ 310-240), Rhodios'lu Apollonios'un, kendisini Antik Çağ'da dilbilimci olarak tanımlayan ilk kişi olan Kyrene'li Eratosthenes'in (MÖ 295/90-195), Byzantion'lu Aristophanes'in (MÖ 257-180), antik dönem dilbilimcileri arasında yaratıcılığı ve çok yönlülüğüyle bilinen Samothrakeli Aristarkhos'un (MÖ 217-145) dönemlerinin ileri gelen edebiyat ve bilim adamlarından sayılmaları şaşırtıcı değildir. Klasik Yunan metinlerinin hemen hemen bozulmadan günümüze kadar gelebilmiş olmaları, işte bu kişilerin metinler üzerinde uyguladığı sistem sayesinde gerçekleşmiştir. İskenderiyeli kütüphaneciler olarak bilinen bu kişiler, eğitimli insanlar tarafından okunan bütün yazarların metinlerini belirli ölçülere göre hazırlamak için gerekli olan her şeyi yaparak, okuyucuya birçok kolaylık sağlayacak gelişmelere yön vermişlerdir. Bunlardan ilki, Attika'dan gelen MÖ 5. yüzyıla ait ve eski alfabe ile yazılmış olan kitapların, Ion alfabesiyle klasik Yunanca olarak yazılmasıdır (Reynolds – Wilson 1992: 8-9). MÖ 403/2 yılında Euklides'in *arkhon*'luğunda yerel Attika yazımı yerine, kamu belgeleri için Ion alfabesinin kullanımının Atina'da resmi olarak kabul edilmesi de dikkate değer bir rastlantıdır (Pfeiffer 1968: 30). Ion alfabesinin, yerel alfabe ile yazılmış Attika metinleri için kullanılması, İskenderiye Dönemi'nden itibaren kural olarak kabul edilmiştir¹¹. Aristophanes tarafından bulunan noktalama ve vurgu işaretlerinin kullanılması, hem metinlerin daha kolay okunmasını hem de metne sonradan

¹⁰ MÖ 372 - MÖ 287 yılları arasında yaşamış, asıl adı Tyrtamos olan doğabilimci ve felsefeci, Aiolis Lesbos kenti Eresos'ta doğmuştur. Aristoteles ona önce güzel konuşan anlamına gelen *Euphrastos*, sonra tanrı gibi konuşan anlamında *Theophrastos* adını vermiştir, bkz. Şentuna 1998: 7-8.

¹¹ MÖ 323 yılında Büyük İskender'in ölümünden sonra, İskenderiye Kenti kültür alanında yavaş yavaş Atina'nın yerini aldı ve Hellen kültürünün merkezi oldu. İskenderiye akımı bilimsel araştırma akımıydı ve ileri gelen kişileri antik çağın en büyük bilginleriydi; bu durum bilimsel konulara ilginin artması ve özellikle dile büyük önem verilmesi bakımından çok etkili olmuştur.

eklenen bölümlerin gösterilmesini olanaklı kılmıştır. Kelime aralarına boşluk bırakmadan yazılan antik metinlerde birkaç vurgu işaretinin eklenmesi bile okuyucuya büyük kolaylık sağlamıştır. Buna rağmen bu işaretlerin yazılı metinlerde hemen ve düzenli olarak kullanılmalarının gerekli olduğu düşünülmemiştir ve bu durum neredeyse MS 10. yüzyılın başına kadar düzenli bir süreklilik gösterememiştir. Gerek edebî metinlerin görünümündeki bu gelişmeler gerek Aleksandreia Müzesinin üyeleri tarafından tartışmaya ve yoruma açık pek çok metin üzerinde yapılan çalışmalar ve bu doğrultuda bulunan yenilikler azımsanmayacak ölçüdedir. Bu yeniliklerin belki de en önemlisi, edebî metinlerde görülen noktalama işaretlerinin hayata geçirilmesiyle metinlerin en ince ayrıntısına kadar yorumlanmasıdır. İlk ve en önemli noktalama işaretlerinden biri sayfa boşluğunda dizenin hemen soluna koyulan ve *obelos* olarak adlandırılan yatay çizgidir (—). Aleksandreia Kütüphanesi'nin ilk müdürü olan Zenodotos tarafından kullanılmış olan bu işaret, dizenin, aslından farklı ve sahte olduğunu gösteriyordu. Aristarkhos tarafından noktalama sistemi üzerinde yapılan yenilikler de oldukça dikkât çekicidir (Reynolds – Wilson 1992: 10). Aristarkhos *obelos* işaretinden başka beş farklı noktalama işareti kullanmıştır: *Diple* (>) olarak adlandırılan işaret, dilde ya da içerikte önemli bir noktaya; iki noktalı *diple* (>:) Aristarkhos'un kendi metninde Zenodotos'tan farklı olduğu dizeye; asteriskos () adı verilen işaret başka bir paragrafta yanlışlıkla yinelenen bir dizeye; *asteriskos* ile birlikte kullanılan *obelos* (—), başka bir paragraftan dizelerin eklenmesiyle metnin aslının bozulduğuna (interpolatio) ve son olarak *antisigma* (⊖) olarak adlandırılan işaret, satır düzeninin bozulmuş olduğu paragraflara işaret etmekteydi. Bu yeni noktalama sistemi, Homeros'un İliada ve Odysea Destanlarına uygulanıp, onların eksiksiz bir biçimde yayımlanmasına olanak sağlamıştır. Aslında oldukça karmaşık olan bu işaret sisteminin günümüze gelebilmiş altı yüz *papyrus*'tan yaklaşık on beş tanesinde kullanılmış olması pek şaşırtıcı değildir öyle ki MS 10. yüzyıl ya da daha sonraki dönemlere ait olan Orta Çağ el yazmalarında bu işaretler genellikle hiç kullanılmamıştır (Reynolds – Wilson 1992: 10-11).

Daha Hellenistik Dönem öncesinde başlayan ve özellikle Orta Çağ'da metni asıl haline getirmek için düzeltme (emendatio) çabasıyla ya da metne yeni sözcükler ve parçalar ekleyip, metnin aslını bozmakla (interpolatio) içinden çıkılmaz bir durum alan metinsel bozulmaların en önemli nedenlerinden biri, çoğu yazıcının isteyerek ya da istemeyerek önündeki metnin doğru ve eksiksiz kopyasını yapmakta yetersiz oluşudur. Bu kişilerin sık sık dikkatlerinin dağılması ilk bakışta şaşırtıcı gelse de kısa bir metnin bile eksiksiz ve birebir kopyasını yapmanın ne kadar zor ve zahmetli bir iş olduğu bu işin uzmanları tarafından bilinmektedir (Reynolds – Wilson 1992: 222). Antik Çağ'da metinler kopya edilirken yerden kazanmak amacıyla geleneksel yazım yöntemi olarak kabul edilen, kelimeler arasında boşluk bırakılmaması, yazıcıların dikkatlerinin kolayca dağılmasının en önemli nedenlerinden biridir¹². Antik Çağ'da ve Orta Çağ'da kullanılan çeşitli el yazısı türlerinde birbirine çok

¹² Petronius, *Cena* 43: Quid habet quod queratur? abbas secrevit. [ab asse crevit (Scheffer (G))].

benzeyen harfler, özellikle Latince el yazısında kullanılan ILT EF FPR PT PF PC BR CEOGU HN OQ COG gibi büyük harfler ve M NI U CIEU COG gibi bağlı yazılan harfler, au, oe, cld, nu, sf, ct, pr, rn, ns, t, a gibi küçük harfler, her iki dildeki metinler kopya edilirken kolayca hata yapılmasına neden olmuştur¹³. Gerek Yunanca gerek Latince her iki dilde kullanılan sayısız ve karışık kısaltmaların yanlış okunması ve anlaşılması, heceleri ya da genel kısa kelimeleri gösteren alışıldık işaretlerden başka hem Yunanca hem de Latince metinlerde çok sık kullanılan Hristiyanlık dininin kutsal adlar (nomina sacra) olarak bilinen belli kilit harfleri, metinler kopya edilirken karışıklığa ve hata yapılmasına neden olmuştur¹⁴. Her iki dilde rakamların da harflerle belirtilmesi, yazıcının bunları rakamsal ya da harf sel olarak sık sık yanlış algılamasına neden olmuş, bu da özellikle tarihsel metinlerin yanlış yazılmasına ve yorumlanmasıyla sonuçlanmıştır¹⁵. Aslında herhangi bir karışıklığa neden olmayacağı düşünülen aynı biçimdeki iki kelimenin ya da hecenin yanlış yazılması yine asıl metnin bozulmasının nedenlerinden biridir¹⁶. Diğer bozulmalar, heceleme ve telaffuzla ilgili ortografik değişikliklerden kaynaklanmaktadır; yani Geç Dönem Latince si'nde *ae* çift seslisinin (diphthong), *e* olarak telaffuz edilmesi, *b* harfinin sürtünmeli harf olarak ses vermesi nedeniyle *v* harfiyle karıştırılması, klasik Yunanca'da bulunan pek çok *diphthong*'un tek sese indirgenerek telaffuz edilmesi, alpha-iota *diphthong*'unun *epsilon* harfi ile aynılaştırılması gibi¹⁷. İşini aceleye getiren bir yazıcının kopya ettiği metinde aynı kelimenin tekrarlandığını düşünmesi sonucu, o kelimeyi ya da ilgili satırı/ satırları atlamasıyla meydana gelen bozulmalar¹⁸ da azımsanmayacak ölçüdedir. Orta Çağ Döneminde özellikle şiir türünde yapılan kopyalarda harflerin ve dizelerin sık sık yerlerinin değiştirilmesi, metinlerin bozulmasının bir başka nedenidir¹⁹. Hristiyanlık dininin etkisiyle yazıcının kendi

Aeskhylos, *Eumenides* 224: δίκαιος δ' ἐπ' ἄλλα τῶνδ' ἐποπτεύσει θεά. [δὲ Παλλάς (Sophianus)].

¹³ Seneca, *Epistulae* 81.25: Manifestum etiam *contuenti* discrimen est. [*coniventi* (codd. rec.)].

¹⁴ Curtius Rufus, VI. II. 30: Intellego non prodesse mihi quod praesentis sceleris *expressum*. [*expers sum* (codd. rec.)].

¹⁵ Cicero, *Epistulae ad Atticum* I.I 3.6: Messalla consul Autronianam domum emit *HS CXXXVIII*. Birçok el yazması tarafından ya CXXXVII ya CXXXIII ya da XXXIII olarak önerilmiştir, ancak bu önerme akla yatkın değildir; çünkü 134.000'e karşılık gelen CXXXVIII sayısal değeri, bir ev için son derece yüksek bir fiyata işaret etmektedir.

¹⁶ Seneca, *Epistulae* 102.22: *Tempus* hic ubi inveni relinquam, ipse me diis reddam. [*Corpus* (Pincianus)]. Pindaros, *Pythia* 4.90: καὶ μὰν Τιτυὸν βέλως Ἀρτέμιδος θήρευσε κραιπνόν. [*τερπνόν* (C)].

¹⁷ Quintilianus, *Institutio Oratoria* 6.3.93: Pane et aqua *bibo*. [*vivo* (Haupt.)]; pek çok el yazmasında *panem et aquam bibo*.

Diogenes Laertius, *Vita Philosophorum*, IX. 10: καὶ ὥρας αἰτίους. [BP: αἰτίους F: ἐτείους].

¹⁸ Aristophanes, *Akharnai* 222: ποτὲ μὴδὲ περ γέροντας ὄντας ἐκφυγὼν Αχαρνέας (cümlede yazılması zorunlu olan ὄντας participium'u pek çok el yazmasında atlanmıştır).

Aristophanes, *Akharnai*, 692-5.: ταῦτα πῶς εἰκότα, γέροντ' ἀπο(λέ-)σαι πολὺν ἀνδρα περὶ κλεψύδραν, | πολλὰ δὲ ξυμπονήσαντα καὶ θερμὸν ἀπο-) | μορξάμενον ἀνδρικὸν ἰδρῶτα δὴ καὶ πολύν; A el yazmasında parantez içindeki bütün kelimeler ve satırlar atlanmıştır.

¹⁹ Lucretius, *De Rerum Natura* III. 170: Si minus offendit vitam vis horrida leti. [telis (Marullus el yazması)]. Seneca, *Epistulae*, 117. 24: "Deos vitam et salutem roga." Pek çok el yazmasında *vitam roga et salutem* ya da *salutem et vitam roga*.

düşünce yapısından kaynaklanan²⁰ ve yazıcının zor bulduğu ya da bozulmuş olduğunu düşündüğü metinler üzerinde kendi insiyatifini kullanarak yaptığı yanlışlar²¹ da metinlerin bozulmasının nedenlerinden biri olarak görülmektedir.

Sonuç olarak, Yunanca ve Latince metinlerdeki bozulmaların iki önemli nedenden kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Bunlardan biri yazıcı tarafından bilerek ya da bilmeden yapılan dikkatsizliklerdir. Diğeri ise orjinal dilin kendi dilbilgisi yapısından kaynaklanan biçimsel nedenlerdir. Bu dillere aşina olan usta bir klasikçi çok çekimli dillerden olan antik Yunanca ve Latince'nin oynadığı bu bilindik oyunu anlayacak ve çeviri eserlerin aslına uygun olarak yorumlanmasında bu bozulmaları gözönüne alarak hareket edecektir.

²⁰ Petronius, Cena 58: *Sathana tibi irata sit curabo. [Athana (H el yazması)].*

²¹ Tacitus, Annales 13.39.I: *Et Corbulo, ne irritum bellum traheretur utque Armenios ad sua defendenda cogeret, excindere parat castella.*

Leiden el yazmasında *interpolatio* açıkça görülmektedir: *Et Corbulone irritum bellum trahente ut Armenios ad sua defendenda cogeret exinde repetiti castella.*

Kaynakça

Blanck, H.

2000, *Antikçağda Kitap* (çev. Z. Aksu Yılmaz), Ankara.

Çelgin, G.

1990, *Eski Yunan Edebiyatı*, İstanbul.

Erim, M.

1987, *Latin Edebiyatı*, İstanbul.

Johnson, R.R.

1970, "Ancient and Medieval Accounts of the "Invention" of Parchment", *California Studies in Classical Antiquity* 3: 115-122.

Pfeiffer, R.

1968, *History of Classical Scholarship: from the Beginnings to the end of the Hellenistic Age*, Oxford.

Reynolds, L.D. – Wilson, N.G.

1992, *Scribes & Scholars, A Guide to the Transmission of Greek & Latin Literature*, Oxford.

Şentuna, C.

1998, *Theophrastos, Karakterler*, Ankara.

2002, *Diogenes Laertios, Ünlü Filozofların Yaşamları ve Öğretileri*, İstanbul.

Oluz Höyük Kazısı Sekizinci Dönem (2014) Çalışmaları: Sonuçlar ve Değerlendirmeler¹

Şevket Dönmez² – Aslıhan Yurtsever-Beyazıt³

|24|

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 17.08.2015; kabul tarihi: 02.10.2015.

² Şevket DÖNMEZ, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, TR 34134, İSTANBUL; donmezsevket@gmail.com

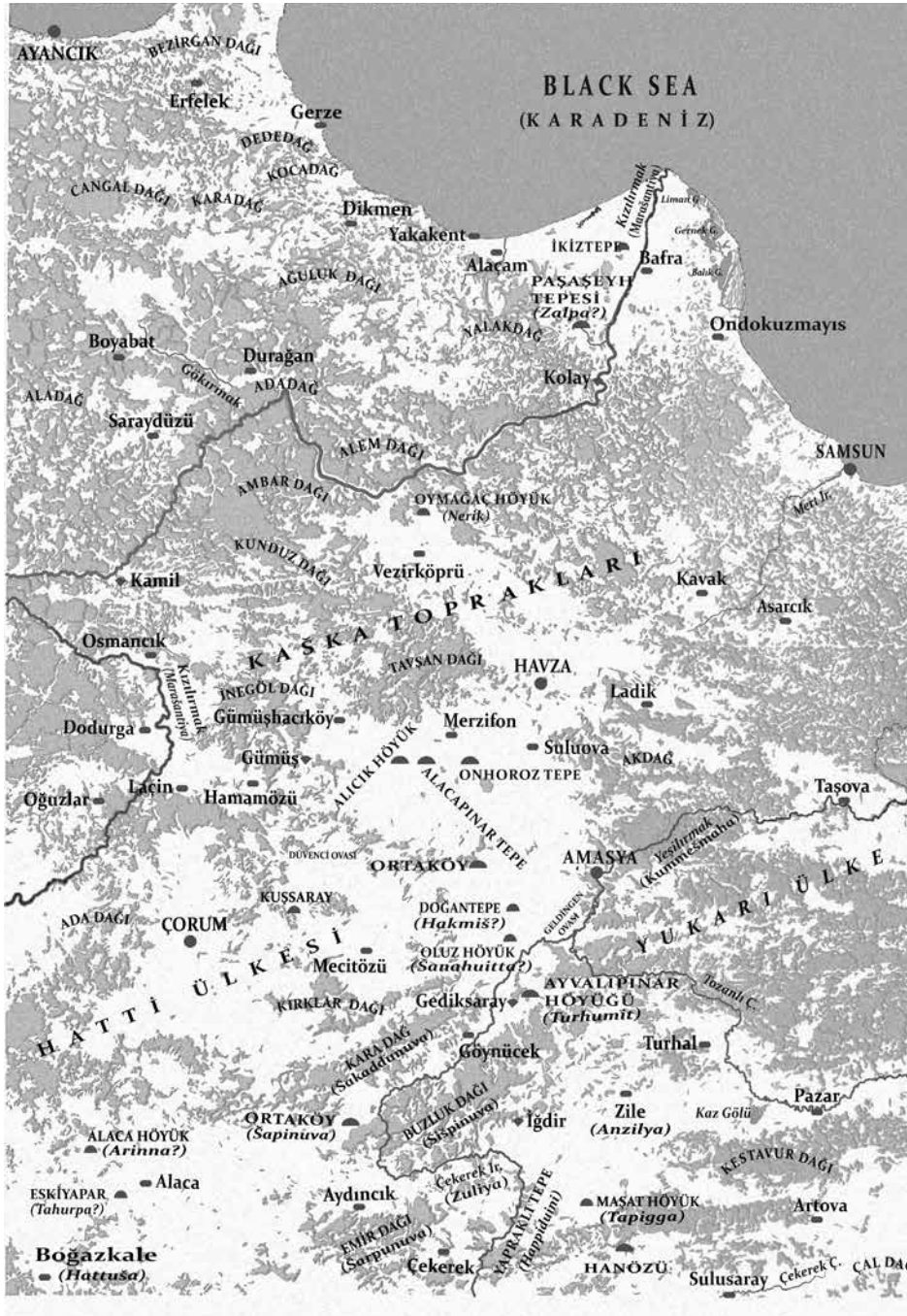
³ Aslıhan YURTSEVER BEYAZIT, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Protohistorya ve Önasya Arkeolojisi Ana Bilim Dalı, TR3413, İSTANBUL; aslihanbeyazit@gmail.com

Keywords: Amasya, Oluz Höyük, Achaemenid, Fire Cult, Zoroastrianism

Systematic archaeological excavations in Oluz Höyük, started in 2007, began gaining religious aspects besides its cultural, historical and military attributes. The findings recovered in 2B and 2A architectural layers offered many significant information for understanding the early periods of Zoroastrianism and the Fire Cult. The archaeological evidences which were started to be unearthed in Oluz Höyük point out the existence of different rituals between the early Zoroastrianism and the Fire Cult of the 5th century BC. According to this evidence, to gain a better understanding of the rituals and practices in the formation and expansion process of Zoroastrianism, which is the Median Kingdom and the Early Achaemenid Periods, it is necessary to evaluate North - Central Anatolia (Pontika Kappadokia) and Kappadokia as a part of the sacred geography of Zoroastrianism.

Anahtar Kelimeler: Amasya, Oluz Höyük, Akhaimenid, Ateş Kültü, Zerdüşt Dini

Oluz Höyük'te 2007 yılında başlayan sistematik arkeolojik kazılar kültürel, tarihsel ve askeri özelliklerin yanı sıra dinsel boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B ve 2A mimari tabakalarında açığa çıkarılan buluntular Zerdüştlük ve Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması için pek çok önemli bilgiyi bize sunmuştur. Oluz Höyük'te gün ışığına çıkarılmaya başlanılan arkeolojik bulgular Zerdüşt Dini'nin erken dönemleri ile MÖ 5. yy Ateş Kültü'nün ritüelleri arasındaki farklılıkları ortaya koymuştur. Bu bulgular ışığında, Zerdüşt Dini'nin, Med Krallığı ve Erken Akhaimenid dönemlerine rastlayan, oluşum ve yayılma sürecinin daha iyi anlaşılabilmesi için Kuzey-Orta Anadolu (Pontika Kappadokia) ve Kappadokia'nın Zerdüşt Dini'nin kutsal coğrafyasının bir parçası olarak incelenmesi gerekmektedir.

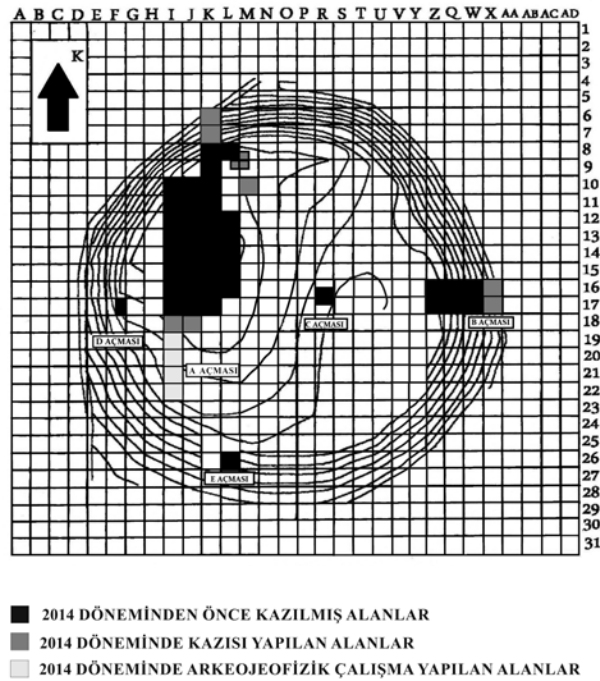
Oluz Höyük 2014 dönemi çalışmaları (Harita) üç aşamalı olarak gerçekleştirildi¹;

1. Aşama: Arkeojeofizik Çalışmaları: Oluz Höyük'te hem bu dönem ve hem de gelecek yıllardaki sistematik arkeolojik kazılar için bir stratejik planlama yapabilmek amacıyla 23 – 27 Ağustos 2014 tarihleri arasında Yrd. Doç. Dr. Fethi Ahmet Yüksel tarafından I-18, I-19, I-20 ve I-21 plankarelerinde; toplam 400 m²'lik bir alan (Topografik Plan) ile Oluz Höyük'ün yaklaşık 500 m doğusunda yer alan tümülüs görünümlü 20 m çapında ve 3 m yüksekliğindeki yığma tepede jeoradar yöntem ile toprakaltındaki olası yapı kalıntılarına ait ayrıntılı derinlik, uzanım ve konum bilgilerine ulaşılmaya çalışıldı.

2. Aşama: Arkeozooloji Çalışmaları: İstanbul Üniversitesi Veteriner Fakültesi Anatomi Anabilim Dalı'ndan Prof. Dr. Vedat Onar 18 – 22 Ağustos 2014 tarihleri arasında arkeozooloji çalışmalarını Kazıevi Laboratuvarı'nda gerçekleştirmiştir.

3. Aşama: Arkeolojik Kazı Çalışmaları: Oluz Höyük 2014 dönemi kazı çalışmaları A ve B açmalarında gerçekleştirildi (Topografik Plan).

OLUZ HÖYÜK 2014

¹ Kültür ve Turizm Bakanlığı Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü'nün izni ile 2014 döneminde devam edilen Oluz Höyük sistematik arkeolojik kazı çalışmaları 15 Temmuz - 19 Eylül 2014 tarihleri arasında Kültür Varlıkları ve Müzeler Genel Müdürlüğü, Döner Sermaye İşletmeleri Merkez Müdürlüğü (DÖŞİMM) ve İstanbul Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Yürütücü Sekreterliği'nin (Proje No: 44239) finansal destekleri ile 67 gün süre ile gerçekleştirildi. Kazının Bakanlık Temsilcisi görevini 15.07.2014 – 16.08.2014 tarihleri arasında Amasya Müzesi'nden Sanat tarihçisi Mert Meccek ile 16.08.2014 – 19.09.2014 tarihleri arasında Karadeniz Ereğlisi Müzesi'nden Arkeolog Onur Arslan yerine getirdi.

A Açması'nda (Fig.1) 2007 sezonunda başlanan ve 2008, 2009, 2010, 2011, 2012 ve 2013 sezonlarında sürdürülen çalışmalara bu dönem de genişleyerek ve derinleşerek devam edildi. K-6, K-7, M-8, L-9, M-9, M-10, I-18 ve J-18 plankarelerinde (Topografik Plan) toplam 500 m²'lik bir alanda ortalama 2,00 m derinleşildi. Bu derinleşme çalışmaları sonucunda 1, 2A, 2B, 5A, 5B, 6A, 6B, 7A ve 7B mimari tabakalarında kazılar gerçekleştirildi. Buna ilaveten, 2010 döneminden beri çalışılmayan B Açması'nda (Fig. 2) temizlik, düzenleme ve kazı çalışmaları gerçekleştirildi. X-16 ve X-17 plankarelerinde yaklaşık 20 m²'lik bir alanda ortalama 0,75 m derinleşildi.

A Açması

1. Mimari Tabaka

A Açması'nda (Fig. 1) yüzey toprağının hemen altından başlayan 1. Mimari Tabaka, 478,78 m ile 476,50 m seviyeleri arasında yer almaktadır. Yüzeğe yakınlığı nedeniyle tarım faaliyetleri, 2007'den önce yapıldığı anlaşılan bazı yasadışı kazılar ve büyük olasılıkla "0" Tabaka'sının yerleşimcileri, ayrıca yerleşme terk edildikten sonra gerçekleştirilmiş gömüler nedeniyle yoğun bir şekilde tahrip edilmiş olan 1. Mimari Tabaka'daki mimari kalıntılar ve buluntular, A Açması'nın kuzeyinde yer alan M-10 plankaresindeki 5,00 x 5,00 m boyutlarında bir alanda ortaya çıkarıldı. b.2518, b.2523, b.2525, b.2526, b.2528, b.2530, b.2531, b.2541, b.2542, b.2545 ve b.2546 no.lu buluntu yerlerinden oluşan 1. Mimari Tabaka kalıntıları taş duvar temellerinden ve kerpiç döşeme kalıntılarında oluşmaktadır (Fig.3). b.2545 olarak kodlanan atık çukuru içinde pt 1 amfora (Fig. 4) ele geçti.

1. Mimari Tabaka'nın dolgu toprağı içinden pişmiş toprak bir ağırşak, iki tıkaç, iki ağ ağırlığı, taş bir pendantif, kemik bir boncuk, çakmaktaşı bir kesici, beş tunç sikke (Fig. 5a-b), 15 kurşun sapan tanesi) ve bir demir çivi ele geçti.

2A Mimari Tabakası

476,50 m ile 476,00 m'ler arasında yer alan 2A Mimari Tabakası b.2042, b.2515, b.2517, b.2527, b.2529, b.2533, b.2538, b.2547 ve b.2549 no'lu buluntu yerlerinden oluşmaktadır.

2A Mimari Tabakası kazı çalışmaları A Açması'nın kuzeyinde ve güneyinde bulunan M-10, I-18 ve J-18 plankarelerinde gerçekleştirildi. Söz konusu plankarelerdeki genişleme ve derinleşme çalışmaları sırasında büyük olasılıkla 1. Mimari Tabaka sakinleri tarafından tahrip edilmiş olduğu anlaşılan yapı temel kalıntıları, taş döşeme kalıntıları ile atık çukurları açığa çıkarıldı.

M-10 plankaresinde 5,00 x 5,00 m boyutlarında çalışılan alanda, açmanın batı yarısında yoğunlaşmış birtakım mimari kalıntılar ortaya çıkartıldı (Plan 2, Fig.3). Kazılan alanın güneybatı köşesinde kuzey-güney doğrultusunda düzenli görünümüne sahip, ancak büyük bir bölümü güney kesit içinde kalmış olduğu gözlenen taş döşeme ve duvar temel kalıntıları saptandı.

2A Mimari Tabakası kazı çalışmalarının diğer aşamaları A Açması'nın güney bölümünde yer alan I-18 ve J-18 plankarelerinde gerçekleştirildi. I-18 plankaresinde birtakım taş duvar temeli ile taş döşeme kalıntıları açığa çıkarıldı (Plan 3, Fig. 6). Söz konusu plankarenin doğu yarısında bir yapı köşesinin taş temel kalıntıları ile önemli bir bölümü tahrip olmuş döşemesi saptandı.

J-18 plankaresinin batı kenarında gerçekleştirilen derinleşme çalışmalarında kuzey-güney doğrultusunda küçük moloz taşlarla oluşturulmuş bir döşeme kalıntısı ile bir atık çukuru açığa çıkarıldı. Döşemenin kuzeyinde yer alan ve b.2547 olarak kodlanan yuvarlak şekilli atık çukuru 0,80 m çapında ve 0,60 m derinliğindedir. Bu atık çukuru içinde bir pişmiş toprak çömlek ve iki testi ele geçti.

2A Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde bir pişmiş toprak tezgah ağırlığı, bir ağırşak, bir ağ ağırlığı, iki boncuk, çakmaktaşı iki kesici, iki fosil ve bir demir kesici ele geçti.

2B Mimari Tabakası

478,00 m ile 476,90 m'ler arasında yer alan ve I-17, I-18, J-18 ve L-9 plankarelerinde çalışılan 2B Mimari Tabakası b. 2064, b.2068, b.2501, b.2502, b.2504, b.2505, b.2509, b.2512, b.2517, b.2521, b.2543 ve b.2550 no'lu buluntu yerlerinden oluşmaktadır.

2B Mimari Tabakası kazıları 2009 döneminde ortaya çıkardığımız ve güneyden kuzeye doğrun uzanan taş döşemeli ve açık su kanallı Pers Yolu'nun (Fig. 7) güneyindeki I-17, I-18 ve J-18 plankareleri ile A Açması'nın kuzeyindeki L-9 plankaresinde geliştirildi. 2011 ve 2012 dönemi kazılarında, Pers Yolu'nun sona erdiği alan, bu alanın kuzeyinde yer alan taş döşemeli ve taştan kaideleri olan bir giriş (Fig. 8), bu girişin doğusunda yer alan çok odalı bir yapı ile (Fig. 8) daha da kuzeyde yine taştan kaideleri olan ve taş döşemeli bir giriş daha açığa çıkarılmıştı (Fig. 8).

2013 dönemi kazı çalışmalarının önemli hedeflerinden biri, Pers Yolu'nun güneye doğru olan ve 2A Mimari Tabakası sakinleri tarafından tahrip edilmiş bölümünü ortaya çıkartmaktı. Bu hedef doğrultusunda I-17 plankaresinin güney bölümü ile I-18 plankaresinin 1/4'lük bölümünde (25 m²) geliştirilen kademeli kazılar sonucunda, Pers Yolu'nun güneye doğru devam etmiş olduğuna ilişkin, düzensiz de olsa birtakım döşeme kalıntıları açığa çıkarılmıştı.

2013 döneminde I-17 plankaresinin I-18 plankaresine yakın güney bölümünde açığa çıkmaya başlayan ve Pers Yolu'nun altyapısıyla ilgili olduğu anlaşılan kapalı su kanalında gerçekleştirilen çalışmalar sonucunda, yola koşut olarak kuzey-güney doğrultusunda inşa edilmiş söz konusu kanalın uzunluğu 3,60 m'ye ulaştı (Fig. 9). Ortalama genişliği 0,75 m olan kapalı kanalın (b.2068), Pers Yolu ortasındaki açık kanaldan akan suyu yeraltına alan bir sisteme sahip olduğu düşünüldü. Pers Yolu ortasındaki açık kanal ile organik ilişkisi, yolun güneyinde 2A Mimari Tabakası sakinlerinin gerçekleştirmiş olduğu yoğun tahribattan dolayı belirlenemedi. Kuzey başlangıcında 0,45 m x 0,40 m boyutunda düzgün işlenmiş dikdörtgen bir taş bulunan ve üst kısmı kısmen iri ve düzgün, çoğunlukla da küçük taşlarla kapatılmış olan kanalın varlığı, Pers Yolu'nun bitiş noktasına işaret etmektedir (Plan 1).

Fig. 1: *A Açması, Genel Görünüm, Oluz Höyük*

[30]

Fig. 2: *B Açması, Genel Görünüm, Oluz Höyük*

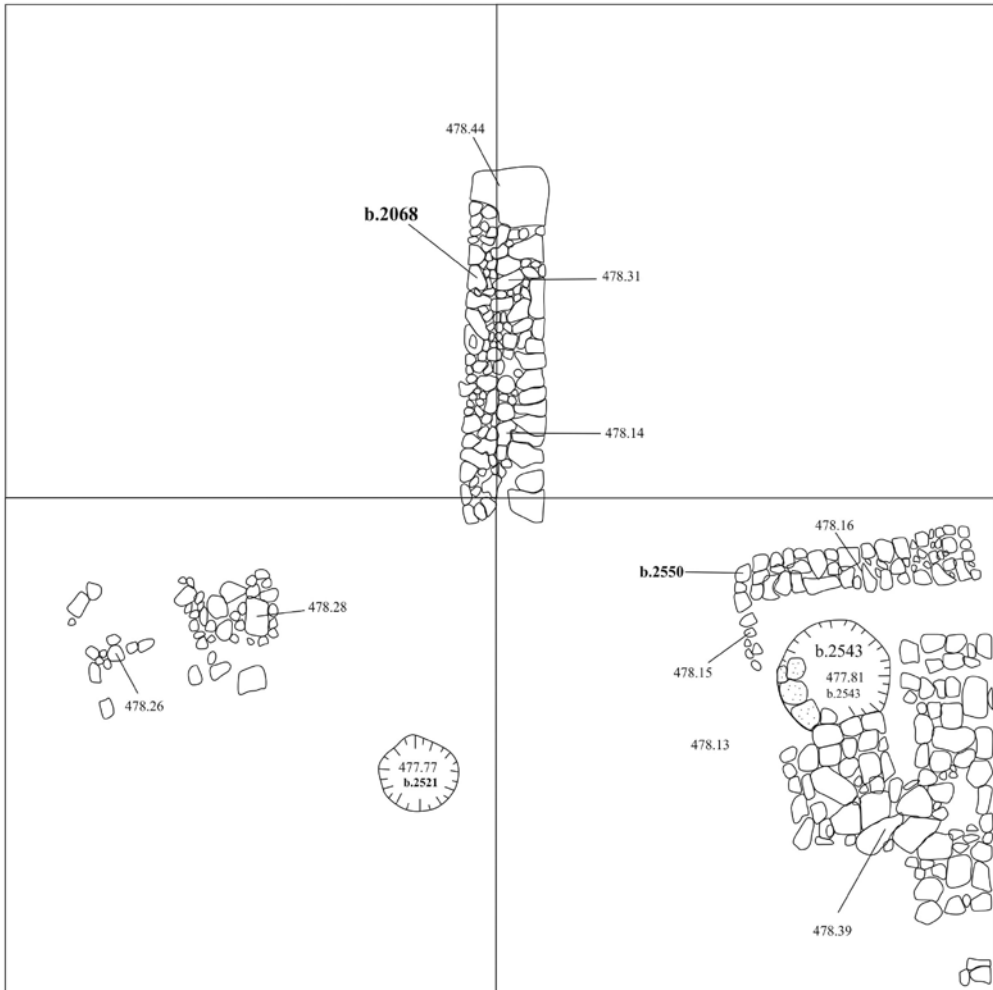

Fig. 3: 1 ve 2A Mimari Tabaka Kalıntıları, M 10 Plankaresi, A Açması, Oluz Höyük

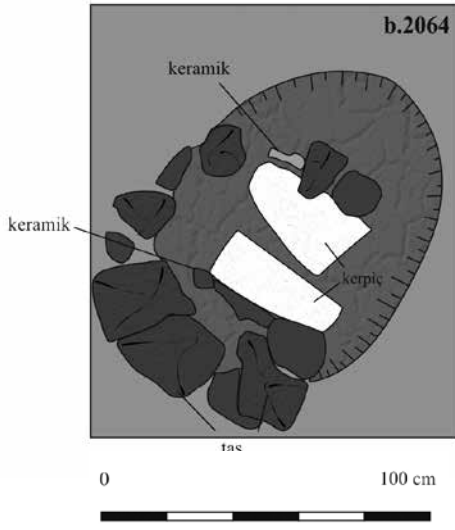
Pers Yolu'nun güneyindeki I-18 ve J-18 plankarelerinde gerçekleştirilen genişleme ve derinleşme çalışmalarının Ateş Kültü ile ilgili olduğunu düşündüğümüz b.2064 kodlu Kutsal Ateş Çukuru (Ateş Yakma Çukuru) merkezli olarak devam etti. 2013 dönemi çalışmalarında açığa çıkmaya başlayan kapalı kanal (b.2068) ve doğusundaki taş döşemenin güneyinde ortaya çıkmaya başlayan mekânın Kutsal Ateş Çukuru ile bağlantılı olduğu anlaşıldı (Plan 1, Fig. 10). Kutsal Ateş Çukuru ve yakın çevresindeki detay çalışmalar (Plan 2-3, Fig. 11-12) sırasında kurşundan bir kenetli kap parçası (OLZ 14 ETD 038=Fig. 13) ele geçti. Kutsal Ateş Çukuru'nun hemen kuzeyinde açığa çıkarılan batı-doğu doğrultulu taş duvar temeli kalıntısı ve bununla ilişkili taş döşeme kalıntısı b.2550 olarak kodlandı. 2,35 m uzunluğunda, 0,55 m genişliğinde ve 0,15 m yüksekliğindeki duvar temeli kalıntısının güneyinde yer alan Kutsal Ateş Çukuru'nun taş bir döşeme içinde yer almış olduğu gözlemlendi (Plan 1). 2,95 m uzunluğunda ve 2,20 m genişliğindeki taş döşemenin yarı işlenmiş yassı moloz taşlarla oluşturulmuş olduğu saptandı. I-18 plankaresinin doğu bitişiğinde yer alan J-18 plankaresinde açığa çıkmaya başlayan bir platformun Ateş Yakma Çukuru ve bunu çevreleyen mekânla ilişkili olduğu düşünüldü. Kazı çalışmalarının son günleri olması nedeniyle tamamı açılmayan taş platformun kenarlarının kaba yontu iri taşlarla oldukça nitelikli bir şekilde inşa edilmiş olduğu gözlemlendi (Fig. 10). Söz konusu platformun açığa çıkan bölümü 2,70 m genişliğinde ve 1,05 m uzunluğundadır.

2B Mimari Tabakası'nın araştırıldığı kuzey alandaki kazı çalışmaları L-9 plankaresinde gerçekleştirildi. L-8 plankaresinde 2012 döneminde gerçekleştirilen kazı çalışmalarında oldukça özenli olarak inşa edilmiş dikdörtgen planlı bir taş döşeme ortaya çıkarılmıştı.

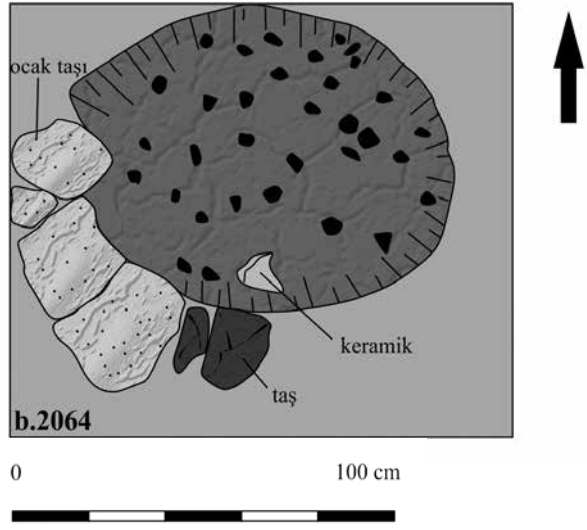
[32]

Plan 1

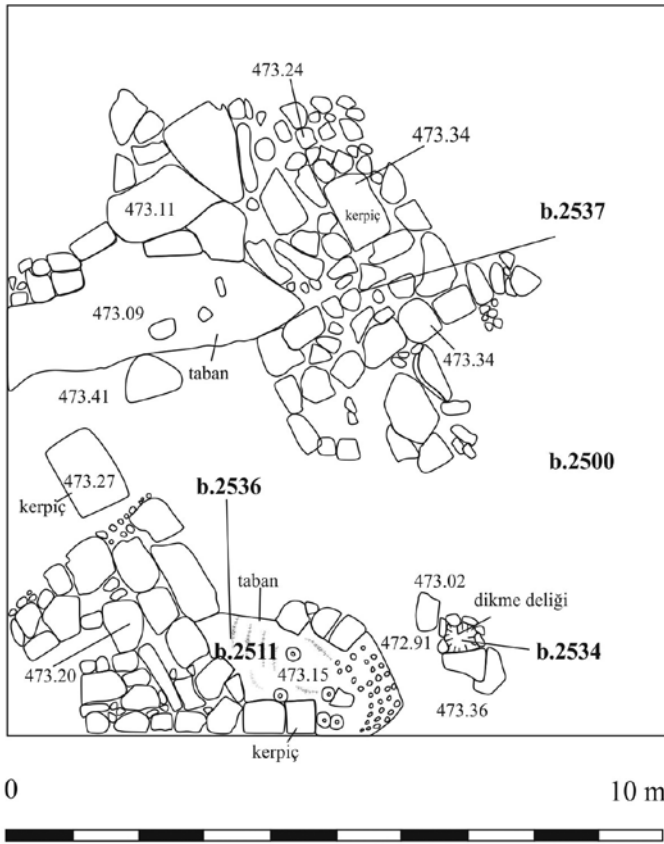
Plan 2

Plan 3

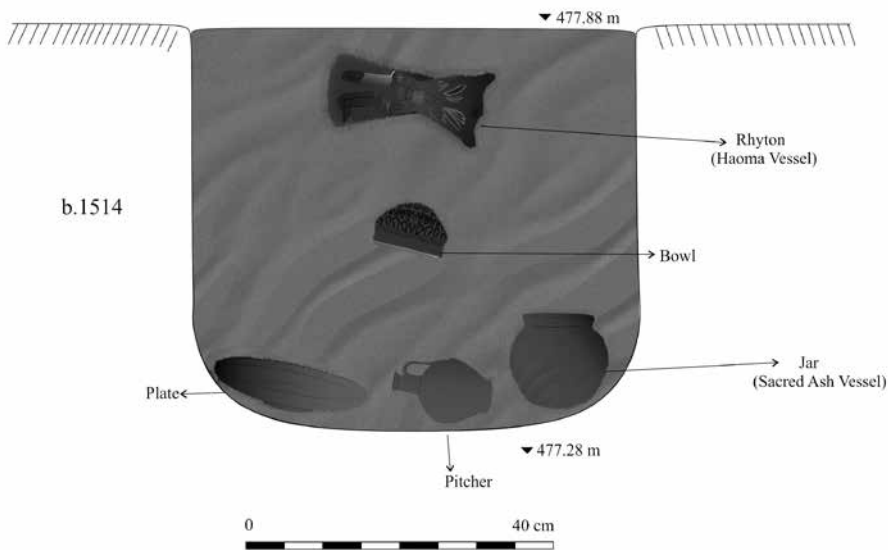

Plan 4

[34]

Plan 5

Bothros

Plan 6

b.1598 olarak kodlanan ve kuzeybatı-güneydoğu yönde inşa edilmiş taş döşeme kalıntısının M-8 plankaresinin henüz kazılmamış doğu kesiti ile L-9 plankaresinin henüz kazılmamış kuzey kesiti içinde kaldığı gözlenmişti. 2013 dönemi çalışmalarında b.1598 kodlu taş döşeme kalıntısının doğu, güney ve batı uzantılarına ulaşılmış ve söz konusu taş döşemenin T şeklinde bir birime dönüştüğü gözlenmişti. Bu dönem çalışmalarında T biçimli taş döşemenin batı ucundaki küçük bir bölümü daha açığa çıkarıldı (Plan 4, Fig. 14).

2B Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde bir pişmiş toprak kabartmalı kap parçası (Fig. 15), bir tezgâh ağırlığı, bir ağ ağırlığı, üç boncuk, bir kemik nesne, bir cam boncuk, bir taş boncuk, üç çakmaktaşı kesici, bir obsidyen kesici, bir gümüş sikke, üç tunç sikke, üç okucu (Fig. 16), bir tel, bir kurşun süzgeç (Fig. 17), 11 sapan tanesi (Fig. 18), bir nesne, bir demir amulet, bir çivi ve bir halka ele geçti.

5A Mimari Tabakası

b.2500 no'lu buluntu yerlerinden oluşan 5A Mimari Tabakası'nda niteliksiz olduğu gözlenen birtakım mimari kalıntılar ortaya çıkarıldı. Taştan oluşturulmuş bir duvar temeli kalıntısı ile döşeme kalıntısının 4. Mimari Tabaka sakinleri tarafından inşai faaliyetler ile atık çukuru kazma çalışmaları nedeniyle tahrip edilmiş oldukları düşünüldü. Taş döşeme kalıntısı kazılan alanın batısında yer almaktadır. Büyük bir kısmı kazılmamış güney kesit içinde bulunan kuzeybatı – güneydoğu yönündeki döşemenin mevcut uzunluğu 2,15 m, mevcut genişliği ise 1,30 m'dir. Döşemenin yaklaşık 1,50 doğusunda yer alan temel duvarı kalıntısı oldukça tahrip olmuş durumdadır. Güney bölümünde kerpiç bedeninden izler gözlenebilen kuzeybatı – güneydoğu doğrultusundaki duvar temel kalıntısı 2,15 m uzunluğunda ve 0,75 m genişliğindedir.

5A Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde bir pişmiş toprak mühür, bir ağırşak, bir taş tıkaç, bir boncuk (Fig. 19 a-b), iki kemik pendantif, iki astragalos (Fig. 20), bir nesne (Fig. 21), bir cam pendantif mühür, bir çakmaktaşı kesici ve bir tunç iğne ele geçti.

5B Mimari Tabakası

b.2508, b.2513 ve b.2514 no'lu buluntu yerlerinden oluşan 5B Mimari Tabakası'nda büyük ölçüde tahrip olmuş duvar temel kalıntıları, döşeme kalıntıları ve atık çukuru saptandı. Kazılan alanın güney yarısında yer alan taş döşeme kalıntıları (b.2513 ve b.2514) plan alınamayacak derecede dağıtılmış ve tahrip edilmiş durumda saptandı. Döşeme kalıntılarının kuzeyindeki alanda oldukça büyük ölçekli ve yuvarlak şekilli bir atık çukuru açığa çıkarıldı. b.2508 olarak kodlanan atık çukuru 1,50 m çapında ve 0,30 m derinliğindedir. Atık çukuru içinde saptanan kısa bir taş duvar temeli kalıntısının, çukur açma faaliyeti sırasında tahrip edilmiş bulunduğu düşünüldü. Batı-doğu yönündeki duvar temeli kalıntısı 1,60 m uzunluğunda, 0,40 m genişliğinde ve 0,20 m yüksekliğindedir. Atık çukurunun güney kenarında bulunan bağımsız durumdaki 2 adet büyük taşın söz konusu kısa duvar temelinin tahribatı ile ilgili olduğu düşünüldü (Fig.22). 5B Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde bir kemik kaşık ele geçti.

6A Mimari Tabakası

b.2503, b.2511, b.2534, b.2536 ve b.2537 no'lu buluntu yerlerinden oluşan 6A Mimari Tabakası'nda bir bölümü tahrip olmuş oldukça nitelikli bir yapı kalıntısı ile onun taş döşeme kalıntısı açığa çıkarıldı. Kuzeybatı-güneydoğu yönünde inşa edilmiş b.2537 olarak kodlanan yapı kalıntısının iki duvarının temellerine ait izler saptandı. 2,75 m uzunluğunda, 0,75 m genişliğinde ve 0,30 m yüksekliğindeki kuzey duvarının inşasında kullanılmış olan kaba yontu iri taşlar dikkat çekicidir. Kuzey duvarına 90°'lik bir açı ile yerleştirilmiş doğu duvarı ise 1,70 m uzunluğunda, 0,70 m genişliğinde ve 0,30 m yüksekliğindedir. Batı ve güney duvarları noksan olan yapının içi kısmen özenli bir şekilde taşlarla döşenmiş olduğu, diğer bir kısım tabanının ise oldukça kaliteli biçimde kil ile sıvanmış bulunduğu gözlemlendi. Bu yapının güneyinde, aynı doğrultuda inşa edilmiş oldukça özenli bir taş döşeme kalıntısı açığa çıkarıldı. b.2536 olarak kodlanan döşeme kalıntısının önemli bir bölümünün henüz kazılmamış olan batı ve güney kesitleri içinde kaldığı gözlemlendi (Plan 5, Fig. 23).

6B Mimari Tabakası

b.2539, b.2540, b.2544 ve b.2548 no'lu buluntu yerlerinden oluşan 6B Mimari Tabakası oldukça tahrip edilmiş bir kerpiç duvar kalıntısı ve çok sayıdaki atık çukurları ile karakterize olmaktadır (Fig. 24). Batı-doğu yönünde inşa edilmiş kerpiç duvar kalıntısı 1,90 m uzunluğunda, 0,40 m genişliğinde ve 0,25 m yüksekliğindedir. Hiçbir yöne devamı olmayan bu duvarın 6A Mimari tabakası sakinleri tarafından açılmış yuvarlak şekilli atık çukurları nedeniyle tahrip edilmiş olduğu gözlemlendi. Duvarın doğu ucunu tahrip ederek açılmış büyük ölçekli atık çukuru b.2548 olarak kodlandı. 1,20 m çapındaki atık çukurunun derinliği 0,25 m'dir. Kerpiç duvar kalıntısının güneybatısında yer alan diğer bir atık çukuru b.2539 olarak kodlandı. 0,80 m çapındaki atık çukuru 0,20 m derinliğindedir. Bu atık çukurunun güneyindeki üçüncü atık çukuru b.2535 olarak kodlandı. 0,55 m çapında ve 0,20 m derinliğindeki bu atık çukurunun batısında bir başka atık çukuru yer almaktadır. b.2540 olarak kodlanan atık çukuru 0,95 m çapında ve 0,30 m derinliğindedir. b.2535 kodlu atık çukurunun doğusunda yer alan beşinci ve sonuncu atık çukuru b.2544 olarak kodlandı. Bir kısmı kazılmamış güney kesit içinde yer alan atık çukurunun mevcut çapı 1,15 m, derinliği ise 0,20 m'dir.

7A Mimari Tabakası Kazıları

K-7 plankaresinde gerçekleştirilen derinleşme çalışmaları sırasında 6B Mimari tabakası'ndan sonra açığa çıkan, özellikli plan vermeyen ve yoğunluk göstermeyen birtakım taş kalıntılar 7A Mimari Tabakası'nın mimari karakterini oluşturmaktadır. b.2519 olarak kodlanan sıkıştırılmış toprak tabanın orta kesimlerinde yer alan iki taş grubunun sundurma tarzı hafif bir yapıyı oluşturan dikmelerle ilgili olduğu gözlemlendi. Batı kesit önünde yer alan ve 1,10 x 0,70 m boyutundaki oldukça iri bir taş ise, 7A Mimari Tabakası kalıntılarının batıya doğru uzandığını ve henüz kazılmamış alanda bulunduğu işaret etmektedir.

7A Mimari Tabakası dolgu toprağı içinde üç pişmiş toprak tıkaç (Fig. 25), bir makara, bir boncuk, kemik iki pendantif, bir boncuk (Fig. 26), taş bir mühür, bir ağırşak (Fig. 27a-b), çakmaktaşı bir kesici ve bir fosil ele geçti.

7B Mimari Tabakası

K-6 plankaresinde gerçekleştirilen derinleşme çalışmalarında sıkıştırılmış basit bir toprak taban (Fig. 28) dışında herhangi bir mimari kalıntıya rastlanmadı. b.2551, b.2552, b.2553 ve b.2554 olarak kodlanan taban üzerinde *in situ* ele geçen Hitit Büyük Krallık Dönemi çanak-çömleğı (Fig. 29) ve bölgede ilk defa görülen kalın boya bantlarla karakterize olan iri boyutlu çömlek parçaları (Fig. 30) oldukça dikkat çekicidir.

7B Mimari tabakası dolgu toprağı içinde altı pişmiş toprak tıkaç (Fig. 31a-b), bir ağırşak, bir boncuk, bir nesne, bir kemik pendantif, bir delici, üç çakmaktaşı kesici, bir kazıyıcı ve bir kurşun nesne ele geçti.

B Açması

Kazı çalışmalarımızın ikinci bölgesini oluşturan B Açması (Fig. 2) höyüğün doğu yamacında yer almaktadır. 2007 – 2010 dönemlerinde yoğun olarak çalışılan B Açması'nda toplam 9 mimari tabaka saptanmıştı. Öncelikle 4 dönemdir jeotekstil ile kapatılarak koruma altına alınmış olan B Açması mimari kalıntıları üzerinde temizlik ve jeotekstil yenileme çalışmaları gerçekleştirildi. Bu çalışmalar sırasında 2 pt tezgah ağırlığı, kemik 2 pendantif ve 1 öğütme taşı ele geçti. Daha sonra 9. Mimari Tabakanın saptandığı en alttaki basamakta daha erken dönemlerin varlığına ulaşmak için X-16, X-17 ve W-17 plankarelerinin keştiği alanda batı-doğu yönünde yaklaşık 2,00 m genişliğinde ve 10 m uzunluğunda bir alanda derinleşme çalışmaları gerçekleştirildi. b.2506, b.2507, b.2510, b.2516, b.2520, b.2522, b.2524, b.2532 no'lu buluntu yerlerinden oluşan kazı alanındaki çalışmalar sırasında, 10. Mimari Tabaka'nın olduğu düşünülen kültür toprağı içinde tüm kaplar ve çanak-çömlek parçalarının yanısıra yoğun miktarda taşlı ve milli göl tabanına rastlandı. Kazılan alanda bir mimari kalıntı saptanamadı.

10. Mimari Tabaka dolgu toprağı içinde bir pişmiş toprak kapak, bir çömlek, bir tıkaç, bir çakmaktaşı kesici, bir fosil deniz kabuğı, bir tunç zıpkın ucu ele geçti.

Değerlendirme

Oluz Höyük'ün Kızılırmak Havzası Demir Çağı'na katkıları kültürel, tarihsel ve askeri boyutun yanısıra, dinsel bir boyut da kazanmaya başlamıştır. 2B ve 2A mimari tabakalarında açığa çıkarılan birtakım kalıntılar ile küçük buluntular, bilinmeyenlerin bilinenlerden çok daha fazla olduğu Zerdüşt dini ile Ateş Kültü'nün erken dönemlerinin anlaşılması noktasında çok önemli bilgiler sunmaktadır. Zerdüşt dininin doğduğu topraklar, Zerdüşt'ün yaşadığı dönem ve dogmanın meydana geldiği zaman bugüne değin tam olarak tanımlanmadığı için Oluz Höyük güncel bulgularının önemi ve değeri eşsizdir. Oluz Höyük bulgularının diğer bir önemi, Zerdüşt dininin oluşma dönemine ait kaynakların *Media* (Güney

Fig. 4: *Amfora, Pt. 1. Mimari Tabaka, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 5 a-b:
Sikke, Tunç, 1. Mimari Tabaka, A Açması, Oluz Höyük

Fig. 6: *Mimari Kalıntılar, 2A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 7: *Pers Yolu, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 8: *Mimari Kalıntılar, 2A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 9: *Pers Yolu'nun Güneyindeki Mimari Kalıntılar, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 10: *Kutsal Ateş Çukuru, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

|40|

Fig. 11: *Kutsal Ateş Çukuru, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 12: *Kutsal Ateş Çukuru, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 13: *Kurşun Kenetli Kap Parçası, Pt ve Kurşun, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Azerbaycan) ve Hazar Denizi'nin güneydoğusundaki toprakların (*Margiana, Baktria*) yansıra, Kuzey-Orta Anadolu (*Pontika Kappadokia*) ve *Kappadokia*'da da aranması gerektiğine işaret etmesidir.

Media (Güney Azerbaycan) ya da *Margiana*'da (Horasan) ortaya çıktığı ve Anadolu topraklarına MÖ 6. yüzyılın başlarından itibaren Med Krallığı'nın batıya yayılımı ile girdiği düşünülen Zerdüşt dininin kurucusu Zerdüşt'ün nerede doğduğu, ne zaman yaşadığı kesin olarak bilinmemekle birlikte, MÖ 800–550 yılları arasındaki bir zaman dilimi üzerinde durulmaktadır. Hayatı hakkında çok az bilgi bulunan Zerdüşt'ün ismi, eski Pers dilinde “Altın Develer ile / Sarı Deve Sahibi / Deve Sahibi / Deveci” gibi anlamlara geldiği düşünülmektedir. Zerdüşt'ün² annesi Daughdhova, babası ise Porouchaspa idi. Zerdüşt yirmili yaşlarında İran'dan ayrılmış ve on yıl boyunca gerçeği bulmak için dolaşmıştır. Gerçeği bulana kadar devam eden süreç, Ahura Mazda'nın varlığını hissetmesi ve vahyin gelmeye başlaması ile sonuçlanmıştır. Daha sonra İran'a dönüp öğretilerini anlatmaya ve yaymaya başlayan Zerdüşt, aralarındaki karmaşık ilişkiyi düşünmeden iyi ve kötüyü dinsel temelde ayıran ilk insan olmuştur (Solmaz 2004: 14). Zerdüşt'ün yaymaya başladığı dinde iyiliğin sahibi ve temsilcisi Ahura Mazda (de Jong 2010: 85-89), kötülüğün sahibi ise Anghra Mainyu (Ahriman/Ehrimen) idi. Dinden tanrı heykellerini ve benzer figürleri çıkarmayı başaran Zerdüşt, büyük olasılıkla ayinlerde ateşi tapınmanın odağı olarak heykellerin yerine temel unsur olarak kullanmaya başlamıştır. Herodotos'un aktardığı “... tanrı heykeli, tapınak, sunak yapmak gibi şeyleri bilmezler...” ifadesi (Herodotos, I, 131), Zerdüşt'ün gerçekleştirdiği yeniliklerin MÖ 5. yüzyılda yaşadığına işaret etmektedir. Herodotos'un aktardığı bilgiler içinde Persler'in tapınak bilmediği hususu ise tartışmalı bir konu durumundadır. Herodotos'un yaşadığı dönemde, yani MÖ 5. yüzyılda, Pasargade'deki Zendan-i Süleyman (Schmidt 1953: Fig. 6B) ile Nakş-i Rüstem'deki Kaabe-i Zerdüşt (Stronach 1967: Pl.XXIV) tapınakları mevcuttu. Kyros II (MÖ 550-529) ya da Dareios I (MÖ 522-486) dönemlerinde inşa edildiği düşünülen söz konusu tapınakların varlıklarından Herodotos'un haberdar olmadığı anlaşılmaktadır. Çünkü Herodotos hiçbir zaman İran'a gitmemiştir. Bu bağlamda, MÖ 5. yüzyılda Anadolu'da göze çarpan bir Pers tapınağı bulunmadığından, Herodotos'un değerlendirmeleri olağan sayılmalıdır.

Tek tanrı – peygamber - vahiy sisteminin Önyasyadaki ilk örneği olan Zerdüşt dininin tarihsel kökenlerinin en azından Demir Çağı ortalarına (MÖ 650/600) kadar uzandığı konusundaki bulgular bugüne değin özellikle Ateş Kültü temelinde izlenebilmiştir. Buna ilave olarak üçüncü kuşaktan bir Zerdüşt olduğu iddia edilen I. Darius (Boyce 1982: 41) (MÖ 522-486) döneminde resmi din olarak kabul edilmiş olan Zerdüşt dininin (Soudavar 2010: 111-138) erken dönemlerinin nasıl bir hikâyesi olduğu hususu, arkeolojik kanıt noksanlığı nedeniyle bugüne değin tahminlerden öteye gidememiştir. Oluz Höyük'te açığa

² Zerdüşt, Avesta'da “Zarathustra” olarak geçmektedir. “Zarat” eski İran dilinde altın anlamına gelirken ismin diğer yarısını oluşturan “hustra” ise deve anlamındadır (Sarianidi 2010: 121). Zerdüşt, Yunancada ise yıldız tapana anlamına gelen “Zoroaster” olarak bilinmektedir.

Fig.14: Mimari Kalıntılar, 2A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

[42]

çıkmaya başlayan arkeolojik bulgular, neredeyse hiçbir şey bilmediğimiz Zerdüşt dininin erken dönemleri ile Ateş Kültü'nün MÖ 5. yüzyıldaki resmini çizmemizin yanı sıra, bunlar dışındaki farklı ritüeller ile uygulamaların varlığına da işaret etmektedir.

1. Ateş Kültü: Anadolu'da Erken Tunç Çağı (Koşay 1976: 25-28) ile Hitit (Taş 2011) ve Urartu (Baştürk 2009: 138-142; Baştürk 2012: 310) krallıklarında ateş ile ilgili birtakım dinsel törenlerin yapıldığına dair buluntular olsa da, Zerdüşt dininin en önemli ve köklü ritüeli ile pratiğini oluşturan Ateş Kültü (Kellens 1983: 107-123; Darrow 1988: 417-442) ile ilgili bulgular, *Kappadokia* (*Katpatuka*) ve yakın çevresini işaret etmektedir.

Medler'in Anadolu'yu işgale başladığı MÖ 6. yüzyıl başlarından itibaren izlenebilen arkeolojik kalıntılar, Geç Demir Çağı Anadolusuna Ateş Kültü'nün doğudan yani *Media*'dan gelmiş olabileceğini göstermektedir. Hemedan yakınlarındaki Nush-i Jan Tepe'de açığa çıkarılan Med Dönemi bir yapı kalıntısı ateş tapınağı olarak yorumlanmaktadır (Boyce

Fig. 15: Hayvan Başı Kabartmalı Kap Parçası, Pt, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

Fig. 16: İskit Tipi Okucu, Tunç, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

Fig. 17: Süzgeç, Kurşun, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

Fig. 18: Sapan Tanesi, Kurşun, 2B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

1975: 456-457). *Kappadokia*'nın Anadolu bölgeleri içinde İran kültürlerinin etkisinde en fazla kalmış olan bölge olduğu bilinmektedir (Bittel 1956: 38; Sevin 1998: 193). Günümüz Zerdüşt dininde Ahura Mazda'nın evrensel sıcaklığını ve ışığını sembolize eden Ateş'in (Bharucha 1979: 96), MÖ 6 - 4. yüzyıllarda tapınılan bir nesne olduğuna dair çok güçlü arkeolojik ve tarihsel bulgular ortaya çıkmaya başlamıştır. Öyle anlaşılıyor ki, Zerdüşt dininde köklü ve geleneksel bir geçmişi olan ateşe tapma törenleri tarihsel süreçte dinin en güçlü ritüeli haline gelmiş ve dine özel bir Ateş Kültü oluşmuştur. İran'da, günümüz Zerdüşt dini çerçevesinde çeşitli ateş kültleri mevcuttur. Bunlar içinde üst düzey ve yüce olan "Kralların Ateşi (Azer-i Gashnasp)", Tarımcıların Ateşi (Atashgada-i Azer-Bazrin-Mehr)" ve "Ruhbanların Ateşi (Taht Azer-i Farbeh)"nin yanı sıra, "Eyalet Ateşi (Behram)", "Kabile Ateşi (Azeran)" ve "Ev Ateşi" gibi halka daha yakın ve yerel özellikler gösteren ateş kültleri de mevcuttur. Perslere (Akhaimenidler) Medlerden aktarılmış olduğu bilinen Ateş Kültü'nün,

Anadolu'da MÖ 546'da başlayan Akhaimenid egemenliği sırasında kurumsallaşmaya başlamış olduğu düşünülebilir. Oluz Höyük kazıları öncesi Ateş Kültü, *Kappadokia*'da Erciyes Dağı eteklerinde tesadüf eseri bulunmuş olan dört yüzünde Magus (Mog) adı verilen rahiplerin betimlendiği bir ateş sunağı dışında arkeolojik bir kimliğe sahip değildi (Bittel 1952: 15-20; Bittel 1956: 35-42, Lev.XV; Dönmez 2013: 110, Fig.66-69). Buna ek olarak, Strabon (MÖ 64 - MS 21), *Kappadokia*'da *Pyraetheia*'ların (ateşgedeler) içinde çevresi kapalı ve üstü açık cellalarda ebedi ateşlerin yandığından bahsetmektedir (Geographika, XV, 3 15). Bu önemli bilgi çok büyük olasılıkla Strabon öncesi dönemde de ateşgedelerin *Kappadokia*'daki var olduklarına işaret etmektedir. Ateş ayinlerini yöneten ve Med kökenli oldukları bilinen magusların (de Jong 2005: 90) varlığı tarihsel kayıtların yanı sıra Anadolu (Bakır 2011: Fig. 45; Karagöz 2013: Abb. 35), Kuzey Irak³, Batı İran (Perrot – Chipiez 1892: Fig. 113-115; Razmjou 2005: 157, Fig. 198 ve 199) ve Orta Asya'da (Curtis 2013: 84, Fig. 57) ele geçmiş görsel öge içeren buluntulardan da izlenebilmektedir.

Oluz Höyük 2013 döneminde açığa çıkarılan ve 2014 dönemi çalışmaları sırasında ayrıntıları ile incelenen bir törensel ateş çukuru (Plan 2 ve 3), yalnızca Anadolu arkeolojisi için değil, aynı zamanda Önasya ve Orta Asya'nın Ateş Kültü ile ilgili bulguları arasında da çok önemli bir keşif olarak yerini almıştır. Pers Yolu'nun 2A Mimari Tabakası (MÖ 300 - 200) sakinleri tarafından kısmen tahrip edilmiş güney girişinde olduğu gözlenen oval biçimli Kutsal Ateş Çukuru, 1,10 m uzunluğunda, 0,90 m genişliğinde ve 0,50 m derinliğindedir. Ateş yanan bölümün yüzeyin altında yer alması nedeniyle Kutsal Ateş Çukuru'nun işlev açısından bir ocak olamayacağı anlaşılmaktadır. Ayrıca söz konusu çukurun pişirme ya da ısıtma gibi fonksiyonları olsaydı, mimarisinin yüzeyde bulunması ve daha farklı olması gerekirdi. İşlevi sona erdikten sonra 2A Mimari Tabakası sakinleri tarafından bothros olarak kullanıldığı anlaşılan Kutsal Ateş Çukuru'nda ele geçen tunç bir levha ile iki adet tabak (Dönmez – Yurtsever-Beyazıt 2014: Fig. 8 ve 9), çukurun önemine uygun olarak kapatılmış olduğuna işaret etmektedir. Kenarları ateşten kaynaklanan yüksek ısı nedeniyle kızıllaşmış ve yer yer kararmış kaba yontu bir taş sırasıyla çevrelenmiş Kutsal Ateş Çukuru'nda (Fig. 10 ve 11) yaklaşık 0,30 m'lik yoğun kül ve karbon tabakası içinde açığa çıkarılan kerpici blokler (Fig. 12), ağız kenarını çevreleyen taşlarla birlikte kerpicingin de kullanılmış olabileceğine işaret etmektedir. Pers Yolu'nun güney kısmında yer alan Kutsal Ateş Çukuru'nun bu konumu, ateş alevinin açık havada meydana getirilmesi zorunluluğu ile ilgili olmalıdır. Ateşe tapma törenlerinin, ateşin dışarıda yanma zorunluluğu nedeniyle açık havada icra edilmiş olduğu anlaşılmaktadır. Ateşe gösterilen saygı adına gerçekleştirilen dinsel törenlere ait eski izlerin Önasya coğrafyasında ne denli nadir olduğu düşünüldüğünde, Ateş Kültü ile ilgili eşsiz bir bulgu olan Oluz Höyük Kutsal Ateş Çukuru'nun önemi daha da artmaktadır. Bununla birlikte, MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine tarihlenen Kutsal Ateş Çukuru, özelde Oluz Höyük genelinde ise Kuzey-Orta Anadolu ile Kızılırmak Havzası yani *Kappadokia* Geç

³ Qizqapan (Kızqapan) Magus figürü için bkz. Sarkhosh Curtis 2010: Fig. 35.1.

Demir Çağı toplumlarının güçlü ateşperest kimlikleri ile gerçekleştirdikleri Ateş Kültü faaliyetlerine, Erken Zerdüşt dininin uygulamalarına işaret etmesi bakımından çok önemlidir. Magusların yönettiği ateş törenleri zamanla tapınaklar (ateşgede) içindeki sunaklarda da yapılmaya başlanmış olmalıdır. Başlangıçta dar ve elit bir kesime hitap eden Erken Zerdüşt dininin, Ateş Kültü ayinleri ile birlikte yayılım alanı bulduğu ve ibadetler ile ayinlerin halka açık bir hale gelmiş olduğu düşünülebilir. Zerdüşt ateşgede ve tapınak inşa faaliyetlerinin Akhaimenid döneminde başlamış olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda en eski Zerdüşt tapınağının Pasargade'de olduğu bilinmektedir. II. Kyros tarafından yaptırılmış tapınak Zendan-ı Süleyman olarak anılmaktadır (Jacobs 2010: Fig. 10.3). Benzeri bir tapınak I. Darius'un (MÖ 522-486) mezarının bulunduğu Nakş-i Rüstem'de yer almaktadır. Kaabe-i Zerdüşt olarak anılan bu tapınak ile Zendan-ı Süleyman, plan şeması olarak kareye yakın görünüşleri ve kulemsi tipleri ile Urartu tapınaklarının benzerleri durumundadır (Stonach 1967: 278-288). Üçüncü bir tapınak ise, II. Artakserkses (MÖ 404-358) döneminde, Susa'da inşa edilmiştir (Boyce 1975: 458-459, Stonach 1985: 619-621). Ateş ile ilişkileri bugüne değin tam olarak çözülemeyen bu tapınakların, Zerdüşt dinin Akhaimenid dönemindeki kurumsallaşmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmış oldukları anlaşılmaktadır. Bu duruma Zerdüşt dininin gerçek bir devlet yapısı içinde kurumsallaşma ihtiyacı duymuş olması neden olmuş gibi görünmektedir.

Güneybatı Orta Asya'da, başka bir deyişle Hazar Denizi'nin güneydoğusu ile Kopet Dağları'nın kuzeydoğusundaki topraklarda, Ateş Kültü bakımından önem taşıyan bazı yerleşmeler saptanmıştır. Bunlar içinde bir Tunç Çağı yerleşmesi olan Merv yakınlarındaki Gonur Depe (Konur Tepe) ile bir Demir Çağı merkezi olan Kok Tepe (Kök Tepe) dikkati çekmektedir (bkz. Harita). Güney Türkmenistan'daki Gonur Depe ile Güney Özbekistan'daki Kok Tepe'de ateş tapınımına işaret eden birtakım bulgular açığa çıkarılmıştır. Özellikle Gonur Depe'de ortaya çıkarılan bulguların anıtsallığı dikkat çekicidir. Bunlar bazı arkeologlar tarafından Proto-Zerdüştlük ya da Erken Zerdüştlük kapsamında değerlendirilmektedir. Ancak, Gonur Depe'deki ateş ayinleri bulgularının Tunç Çağı'na tarihlenmesi, bunların Zerdüşt dini ile ilgili olmayan erken bir ateş kültüne de ait olabileceğini düşündürmektedir (Canepa 2013: 320). Nitekim aynı durum Geç Kalkolitik ve Erken Tunç Çağı Doğu Anadolu'sunda da mevcuttur. Taşınabilir ocaklarla karakterize olan erken tarihli bu ateş kültü, Erzurum'dan Elazığ'a değin uzanan bir coğrafyada etkili olmuştur⁴. Ateş Kültü ve Zerdüşt dini konusunda çalışan bilim insanları, tapınak kullanımından önce ateş törenlerinin yüksekte bulunan açık hava platformlarında gerçekleştirilmiş olduğunu düşünmektedir (Boyce 1975: 459). Ateş tapınımı ile ilgili söz konusu platformlardan biri Semerkand yakınlarındaki Kok Tepe'de ortaya çıkarılmıştır (bkz. Harita). MÖ 6. yüzyıla tarihlenen platformu çevreleyen tören çukurlarının Oluz Höyük Kutsal Ateş Çukuru ile

⁴ Ateş kültü ile ilgili portatif ocaklar için bkz. Pulur-Sakyol (Koşay 1976: 25-28), Karaz (Işıklı 2005: Lev.49, 57, 104), Erzurum-Pulur (Işıklı 2005: Lev.140-141, 153, 154), Güzelova (Işıklı 2005: Lev.248, 254), Sos Höyük (Sagona 2010: 44).

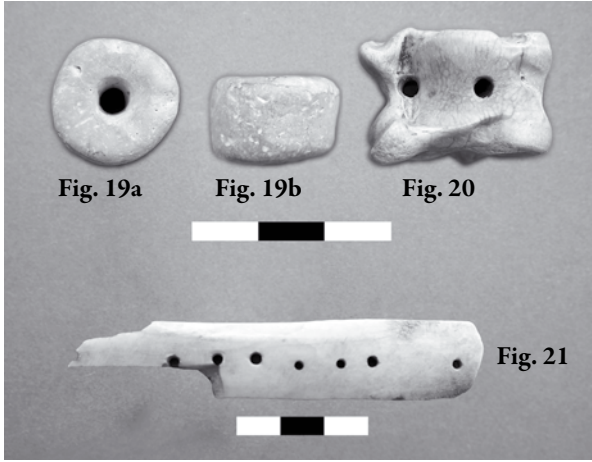

Fig.19 a-b: *Boncuk, Pt, 5A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig.20: *Astragalos, Kemik, 5A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig.21: *Nesne, Kemik, 5A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig.22: *Mimari Kalıntılar, 5B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

[46]

Fig. 23: *Mimari Kalıntılar, 6A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig. 24: *Mimari Kalıntılar, 6B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

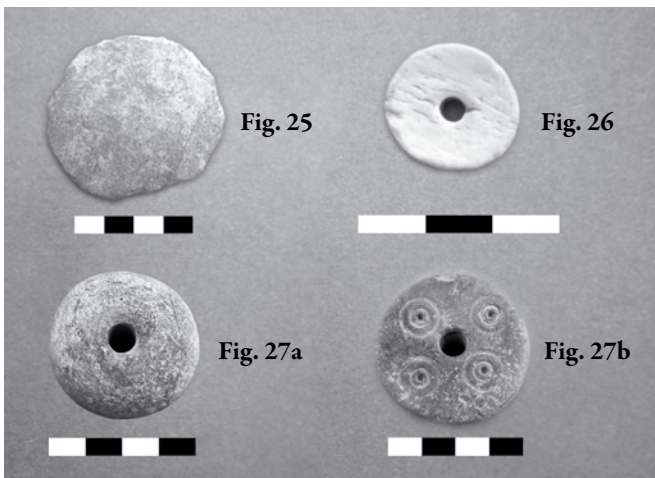

Fig.25: *Tıkaç, Pt, 7A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig.26: *Boncuk, Kemik, 7A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

Fig.27 a-b: *Ağırşak, Taş, 7A Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

konumsal ilişkisi ve benzerliği oldukça şaşırtıcıdır. MÖ 5. yüzyılın son çeyreğine ait Oluz Höyük bulguları yalnızca Kutsal Ateş Çukuru ile değil, aynı zamanda çukurun hemen doğusunda açığa çıkmaya başlayan bir platformla da Koktepe ile koşutluk göstermektedir. Kenarları kaba yonu iri moloz taşlarla sınırlandırılmış platformun kazısının 2015 döneminde tamamlanması planlanmaktadır. Kutsal Ateş Çukuru'nun doğusunda yer alan kesitte iri taşlarla oluşturulmuş, yalnızca kenar kısmı gözlenen bir platform (Fig. 10), Oluz Höyük Ateş Kültü uygulama ve pratiklerinin kutsal çukurlarla sınırlı olmadığını, büyük olasılıkla kompleks bir yapı ile karşı karşıya olduğumuzu göstermektedir. Henüz kazılmamış alanda bulunan platform ve mimarisi, yakın gelecekte Ateş Kültü ile ilgili bulguların artacağına işaret etmektedir.

Oluz Höyük'te Ateş Kültü ile ilgili olduğunu düşündüğümüz diğer önemli bulgular bir bothrosta saptanmıştır (Plan 6, Fig. 32). b.1514 olarak kodlanan bothrosun başlangıç seviyesinde kilden üretilmiş boynuz biçimli bir riton ele geçmiştir. Dağ keçisi protomlu, boya bezekli özel tasarım bu içki kabı (Fig. 33a-c), Akhaimenid kültüründe değerli madenlerden yapılmış olanların (Goroncharovskij 2010: 87-101; Kawami 2013: 104-105) oldukça başarılı bir taklididir. Bothrosun orta seviyelerinde kalıp yapımı bir kâse, dip kısmında ise yuvarlak gövdeli, geniş ağızlı bir çömlek, yuvarlak ağızlı küçük bir testi ve bir tabak ele geçmiştir (Plan 6, Fig. 32). Bothrosun tabanında düzgün biçimde yerleştirilmiş durumda ele geçen çömleğin ağızına kadar karbon kalıntıları ve kül ile dolu olduğu gözlenmiştir (Fig. 32). Bu durumun yanı sıra bothrosun tabanında da gözlenen kimi karbonize olmuş ahşap kalıntıları (Fig. 32), buluntuların özellikle yakılmış bir alana yerleştirilmiş olduğuna işaret etmiştir. İlk bakışta bir kremasyon mezar görüntüsü veren çömlek ile içindeki karbon ve kül kalıntıları üzerinde gerçekleştirilen ayrıntılı inceleme sırasında, herhangi bir kemik kalıntısına rastlanmamıştır. Bu durumda b.1514 kodlu bothrostaki çömleğin içine kutsal nitelik taşıdığı anlaşılan bir ateşin kalıntılarının yerleştirilmiş olduğu düşünülebilir. Bu bağlamda, 2012 döneminde saptanan b.1514 kodlu bothros ile 2013 - 2014 dönemlerinde kazılan Kutsal Ateş Çukuru'nun bir ilişkisi varmış gibi görünmektedir. Büyük olasılıkla 2B ve 2A mimari tabakalarında, kutsal ateş çukurlarında gerçekleştirilen ayinlerin sonunda bir kısım kül ve ateş kalıntıları kutsal nitelikleri nedeniyle çömleklere konulup bazı bothros-lara yerleştiriliyordu. Kutsal kül kapları diyebileceğimiz bu çömleklerin Oluz Höyük'teki varlıkları, Anadolu arkeolojisi ve Önasya din tarihindeki çok önemli bir ritüelin ilk kez farkına varmamızı sağlamıştır.

Oluz Höyük'te Ateş Kültü ile ilgili diğer bir önemli buluntu grubu taş kandillerdir. 2B, 2A ve 1. Mimari tabakalarda ele geçmiş olan taş kandiller, yuvarlak bir taban, silindirik bir kaide ve hafif çukurlaştırılmış yağ haznesinden oluşmaktadır. Bir kandilde belirgin olarak gözlenen yanmış fitil yuvası (Fig. 34a-b), söz konusu kandillerin nasıl kullanıldığı hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Üst kısımdaki yağ haznesine konulan bitkisel yağ (zeytinyağı, susamyağı vb) içine bitkisel liflerden (keten, kenevir vb) oluşturulmuş bir fitil yerleştiriliyor ve yanma olayı tümüyle açıkta gerçekleşiyordu. Kullanımı kapalı kandillere göre oldukça kolay olmasına karşın, açıkta yanan ateş ile üst kısımda açıkta bulunan yağın bir devrilme

sırasında oluşturacağı yangın tehlikesinin oldukça yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Taş kandillerin kullanılmış olduğu 2B, 2A ve 1. mimari tabakalar, MÖ 425'den MÖ 47'ye değin uzanan yaklaşık 400 yıllık bir süreci kapsamaktadır. Özellikle 1. Mimari Tabaka'da bulunan birkaç örnek dışında pişmiş toprak kapalı kandillerin ele geçmemiş olması, bunların fazla tercih edilmediğine işaret etmektedir. MÖ 6 - 5. yüzyıllardan itibaren yaygın bir ticareti olduğu bilinen kilden üretilmiş kandillerin, Oluz Höyük'te yangın çıkarma riski taşıyan kaideli taş kandillere göre tercih edilmemesinin temel nedeni Ateş Kültü ile ilgili olmalıdır. Ateşperest bir kimliğe sahip Oluz Höyük Akhaimenid dönemi insanların açıkta yanan ateşe olan saygı hissi bu konuda etkin olmuş gibi görünmektedir.

2. Bothroslar: Oluz Höyük bothrosları, Akhaimenid dönemi yerleşmesinde gerçekleştirilmiş ayinlere ait birtakım tapınak ve kült eşyalarının varlığını kanıtlamıştır. Tapınak ve kült eşyaları kullanılamaz duruma geldiklerinde asla gelişigüzel bir şekilde atılmıyorlardı. Bunlar kutsala saygı temelinde, bilinçsizce de olsa maruz kalabilecekleri saygısız yaklaşımlardan korunmaları için toprağa gömülüyorlardı. 2B ve 3. mimari tabakaları tahrip edilerek oluşturulmuş bothrosların 2A Mimari Tabakası sakinlerine ait olduğu gözlenmiştir. K-9, K-10 ve K-11 plankarelerinde yoğunlaşan bothrosların, genellikle tek bir nesne için oluşturulmuş ve kullanılmış olduğu saptanmıştır. Gövdesi üzerinde kurt – kanatlı boğa mücadelesi sahnesi bulunan krater, boğa başı biçiminde riton ile sapı ördekbaşı biçiminde sonlanan tunç kepçe (Fig. 3 5a-b) söz konusu bothroslarda açığa çıkarılan en önemli buluntulardır. Her ne kadar 2A Mimari Tabakası sakinlerince oluşturulmuş olsa da, bothroslarda ele geçen eserlerin 2B Mimari Tabakası'ndan itibaren kullanılmış oldukları genel karakterlerinden anlaşılmaktadır. Kurt – kanatlı boğa mücadelesine ait kompozisyon içeren kraterin bir benzerinin Maşat Höyük'te⁵ MÖ 6. yüzyılın ikinci yarısına tarihlendirilmiş olduğu düşünüldüğünde, bothroslarda ele geçmiş eserlerin en azından 2B Mimari Tabakası sürecinde ya da hemen öncesinde üretilmiş oldukları düşüncesinin doğru olduğunu göstermektedir.

2B ve 2A mimari tabakalarında geliştirilen arkeolojik kazılar, Oluz Höyük'te ateşe tapan, suyun kutsallığına inanan, kurban ve içki ritüellerine sahip bir toplumun yaşamış olduğunu kanıtlamaya başlamıştır. Ateş, Anadolu'nun Erken Tunç Çağı'ndan itibaren eski toplumlarının ritüellerinde önemli bir rol oynamıştır. Zerdüş dininin tarihsel gelişimi incelendiğinde, erken dönemde (MÖ 5. yüzyıl) açık havada yanan ve kutsal külleri bothroslarda çömllekler içinde korunan ateşin, Geç Akhaimenid döneminden itibaren kurumsal bir yapıya kavuşmaya başladığı anlaşılmaktadır. Med İmparatorluğu ve Erken Akhaimenid dönemlerinde oluşum ve yayılma süreci yaşamış Zerdüş dininin erken dönemini oluşturan ritüeller ile pratiklerin Oluz Höyük'te saptanmış olması, Kuzey - Orta Anadolu (*Pontika Kappadokia*) ve *Kappadokia*'nın Zerdüşlüğün kutsal coğrafyası içinde değerlendirilmesi gerektiğine işaret etmektedir.

⁵ Özgüç 1982: Lev.76/1 a-d, 77/ 1 a-d.

Sonuç

Sonuç olarak toplam 67 gün süren ve A ile B açmalarında 500 m²'lik bir alanda (Topografik Plan) gerçekleştirilen Oluz Höyük 2014 dönemi kazı çalışmaları sonucunda mimari tabaka sayısı 10'a ulaştı. A Açması'nda 10 mimari tabakanın beşinde (1, 2, 5, 6 ve 7. mimari tabakalar), B Açması'nda ise yalnızca 10. Mimari Tabaka'da çalışıldı. 8 yıllık kazı çalışmaları sonucunda A, B, E ve F açmalarının ilk tabakalarının, A ve B açmalarının ilk yedi tabakasının birbirleri ile çağdaş oldukları özellikle ele geçen sikke ve çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesinden anlaşıldı. Bu bağlamda, Oluz Höyük'ün 0 Tabakası Ortaçağ ve Yeniçağ'a (MS 13-16. yy'lar), 1. Mimari Tabaka'sı Helenistik Çağ'a (MÖ 200-MÖ 47), 2A Mimari Tabaka'sı Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 300-200), 2B Mimari Tabaka'sı Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 425-300), 3. Mimari Tabakası Geç Demir Çağı'nın Geç Evresi'ne (MÖ 500-425), 4A Mimari Tabakası Geç Demir Çağı'nın Erken Evresi'ne (MÖ 550-500), 4B Mimari Tabakası yine Geç Demir Çağı'nın Erken Evresi'ne (MÖ 600-550) tarihlenebilir. 5A Mimari Tabakası'nın MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısına (Orta Demir Çağı), 5B Mimari Tabakası'nın MÖ 7. yüzyılın ilk yarısına (Orta Demir Çağı), 6A Mimari Tabakası'nın MÖ 8 yüzyıla (Orta Demir Çağı), 6B Mimari Tabakası'nın MÖ 9. yüzyıla (Orta Demir Çağı), ilk olarak 2014 çalışmalarında saptanan 7A Mimari Tabakası'nın MÖ 10-11. yüzyıllara (Erken Demir Çağı/Karanlık Çağ) ve 7B Mimari Tabakası'nın ise MÖ 12. yüzyıla (Karanlık Çağ) tarihlenebileceği düşünüldü. 8. Mimari Tabaka (MÖ 13. yüzyıl) ile 9. Mimari Tabaka (MÖ 15-14. yüzyıllar) Geç Tunç Çağı'na yani Hitit Büyük Krallık Dönemi'ne aittir. 10. Mimari Tabaka'nın ise özellikle taş kalıp, çakmaktaşı aletler ve çanak-çömlek parçalarının değerlendirilmesi sonucunda kabaca Erken Tunç Çağı II-III'e (MÖ 3. Binyılın ortaları) tarihlenebileceği söylenebilir.

Kazı sırasında ele geçirilen ve rapor içinde mimari tabakalara göre dökümleri verilen 68 adet müzelik eser kazı çalışmaları sonunda Amasya Müzesi'ne teslim edildi.

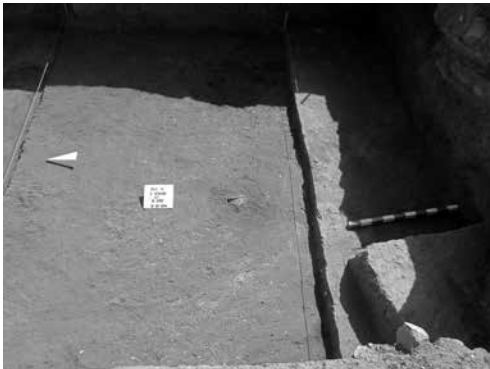

Fig. 28: *Basit Toprak Taban, 7B Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük*

DÖNEM	MİMARİ TABAKA	TARİHLER	AÇMA	BULGULAR
Ortaçağ	0	10-14 yy	A	Sırlı ç-ç parçaları
Helenistik Çağ	1	MÖ 200 – MÖ 47	A, B ve C	VI. Mithradates dönemi sikkeleri, Roma Cumhuriyet Dönemi gümüş sikkeleri, demir miğfer
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaimenid)	2A	MÖ 300 - 200	A, B ve C	Amforalar, Akhaimenid kâseler, tunç kutu kapağı, kemik saç aksesuarı
Geç Demir Çağı Geç Evre (Akhaimenid)	2B	MÖ 425 - 300	A, B ve C	Akhaimenid kâseler, Fenike tipi cam boncuk, devebaşı betimli kült kabı, Büyük İskender Dönemi altın stater, III. Philip Dönemi gümüş sikke, istiridye kabuğu şeklinde tunç kozmetik kutusu kapağı, rozet ve güneş motifli kemik bir disk
Geç Demir Çağı Geç Evre (Phryg ve Akhaimenid)	3	MÖ 500 - 425	A, B, C ve D	keklik figürlü krater parçası, boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg Dönemi)	4A	MÖ 550 - 500	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Geç Demir Çağı Erken Evre (Geç Phryg Dönemi)	4B	MÖ 600 - 550	A	Phryg mührü, Kubaba heykelciği, boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Klasik Phryg Dönemi)	5A	MÖ 7. yüzyılın ilk yarısı	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Klasik Phryg Dönemi)	5B	MÖ 7. yüzyılın ikinci yarısı	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Erken ve Klasik Phryg Dönemi)	6A	MÖ 8. yüzyıl	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Orta Demir Çağı (Erken ve Klasik Phryg Dönemi)	6B	MÖ 9. yüzyıl	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Erken Demir Çağı (Karanlık Çağ)	7A	MÖ 11 – 10. yüzyıllar	A ve B	Boya bezekli ç-ç
Karanlık Çağ	7B	MÖ 12. yüzyıl	A ve B	Hitit ç-ç ve boya bezekli ç-ç
Geç Tunç Çağı (Büyük Krallık Dönemi)	8	MÖ 13. yüzyıl	B	ç-ç parçaları
Geç Tunç Çağı (Büyük Krallık Dönemi)	9	MÖ 15 – 14. yüzyıllar	B	Hitit mührü, orak, okucu
Erken Tunç Çağı	10	MÖ 3. Binyılın ortaları	B	Taş maden döküm kalıbı, ç-ç parçaları

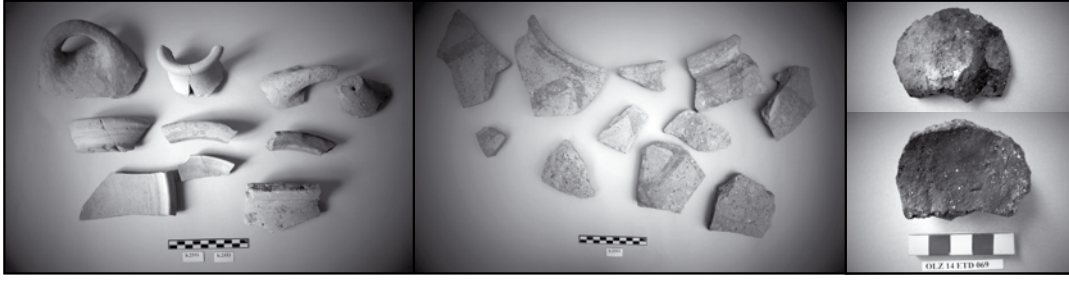

Fig. 29

Fig. 30

Fig. 31a-b

Fig. 29: Çanak-Çömlek Parçaları, Pt, 7B
Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

Fig. 30: Çanak-Çömlek Parçaları, Pt, 7B
Mimari Tabakası, A Açması, Oluz Höyük

Fig. 31 a-b: Tıkaç, Pt, 7B Mimari Tabakası, A
Açması, Oluz Höyük

Fig. 32: Bothros (b.1514), 2A Mimari Tabakası
(mÖ 300 - 200), A Açması, Oluz Höyük

Fig. 33 a-c: Dağ Keçisi Protomlu Riton, Pt, 2B
Mimari Tabakası (mÖ 425-300), A Açması,
Oluz Höyük

Fig. 32

Fig. 33a

Fig. 33c

Fig. 33b

Fig.34 a-b: *Kandil, Taş, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300 - 200), A Açması, Oluz Höyük*

[52]

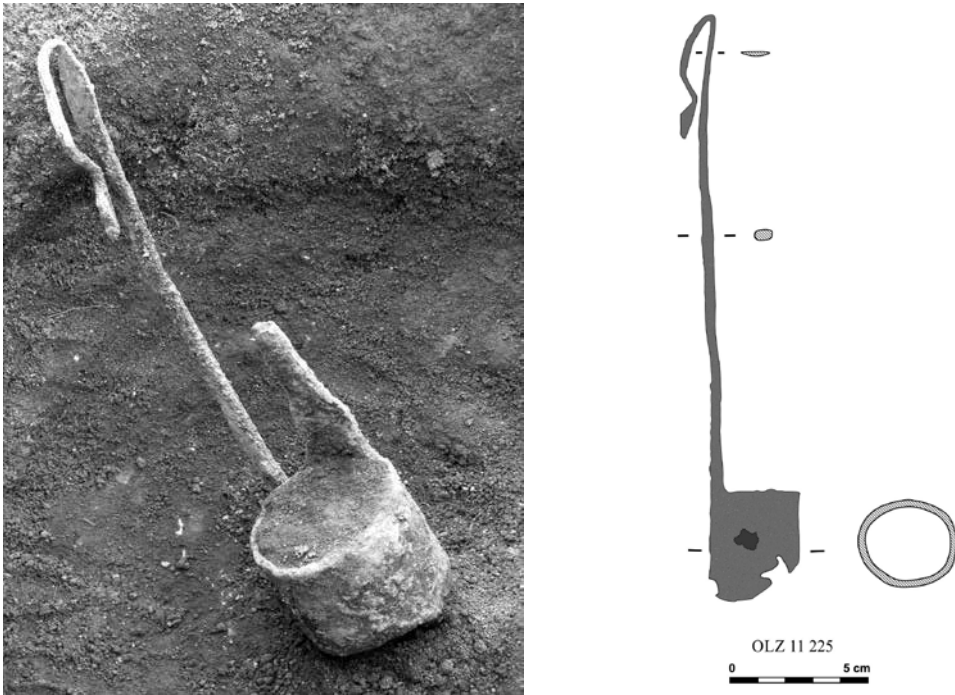

Fig.35 a-b: *Kepçe, Tunç, 2A Mimari Tabakası (MÖ 300-200), A Açması, Oluz Höyük*

Kaynakça

Bakır, T.

2011, *Daskyleion*, Balıkesir.

Baştürk, M. B.

- 2009, "Ayanis Tapınağı'ndaki Simgeler Işığında Urartu Kült Uygulamaları Üzerine", H. Sağlantimur – E. Abay – Z. Derin – A. Ü. Erdem – A. Batmaz –F. Dedeoğlu – M. Erdalkıran – M. B. Baştürk – E. Konakçı (eds.), *Altan Çilingiroğlu'na Armağan. Yukarı Deniz'in Kıyısında Urartu Krallığı'na Adanmış Bir Hayat / Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu in the Shores of the Upper Sea* İstanbul: 133-149.
- 2012, *Doğu Anadolu'da Demir Çağlar İnanç Sistemlerinin Arkeolojik ve Filolojik Veriler Işığında İncelenmesi* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Bharucha, E. S.

1979, *Zoroastrian Religion and Customs*, Bombay.

Bittel, K.

- 1952, "Ein persischer Freueraltar aus Kappadokien", *Festschrift für Otto Weinreich*. Berlin: 15-20.
- 1956, "Kappadokya'da Bulunan Bir Ateş Sunağı", *TAD VI-2*: 35-42.

Boyce, M.

- 1975, "On the Zoroastrian Temple Cult of Fire", *JAOS* 95/3: 545-465.
- 1982, *A History of Zoroastrianism*, Vol. II., Leiden.

Canepa, M. P.

- 2013, "The Transformation of Sacred Space, Topography, and Royal Ritual in Persia and the Ancient Iranian World", D. Ragavan (ed.) *Heaven on Earth. Temples, Ritual, and Cosmic Symbolism in the Ancient World*, Chicago: 319-372.

Curtis, J.

2013, *The Cyrus Cylinder and Ancient Persia. A New Beginning for the Middle East*, Hong Kong.

Darrow, W. R.

- 1988, "Keeping the Waters Dry: The Semiotics of Fire and Water in the Zoroastrian 'Yasna'", *Journal of the American Academy of Religion* 56/3: 417-442.

de Jong, A.

- 2005, "Ahura Mazda the Creator", V. Sarkhosh Curtis – S. Stewart (eds.). *The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East* London: 85-89.
- 2010, "The Contribution of the Magi", J. Curtis – St. J. Simpson (eds.). *Birth of the Persian Empire* New York: 85-99.

Dönmez, Ş.

- 2013, "Oluz Höyük: Kuzey-Orta Anadolu'nun Kralî Pers Merkezi", Ş. Dönmez (ed.), *Güneş Karadeniz'den Doğar. Sümer Atasoy Armağanı / Lux ex Ponto Euxino. Studies Presented in Honour of Sumer Atasoy*, Ankara: 103-140.

Dönmez, Ş – A. Yurtsever-Beyazıt

- 2014, "Oluz Höyük Kazısı Yedinci Dönem (2013) Çalışmaları: Değerlendirmeler ve Sonuçlar", *CollAn XIII*: 103-130.

Goroncharovskij, V.

- 2010, "A Silver Rhyton. A Representation of A Winged Ibex from the Fourth Semibratniy Tumulus. Cultural Influences in Sindike in the Fifth to Fourth Century BC", J. Nieling – E. Rehm (eds.), *Achaemenid Impact in the Black Sea. Communication of Powers*. Black Sea Studies 11, Aarhus: 87-101.

Işıklı, M.

- 2005, *Doğu Anadolu Erken Transkafkasya Kültürünün Karaz, Pulur ve Güzelova Malzemesi Işığında Tekrar Değerlendirilmesi* (Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Jacops, B.

- 2010, "From gabled Hut to Rock-Cut Tomb: A Religious and Cultural Break between Cyrus and Darius?", J. Curtis/St J. Simpson (eds.), *The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East* New York: 91-101.

Karagöz, Ş.

- 2013, *Kleinasiatisch-Gräko-Persische Kunstwerke im Archäologischen Museum von Istanbul*, Tübingen.

Kawami, T. S.

- 2013, "Cosmopolitan Splendor: The First Millennium BCE in West Asia", D. Freeman (ed.), *Splendors of the Ancient East. Antiquities from the al-Sabah Collection*, London: 71-113.

Kellens, J.

- 1983, "Der Religion der Achameniden", *AoF 10*: 107-123.

Koşay, H. Z.

- 1976, *Keban Projesi Pulur Kazısı/Keban Project Pulur Excavations 1968-1970*, Ankara.

Özgüç, T.

1982, *Maşat Höyük II. Boğazköy'ün Kuzeydoğusunda Bir Hitit Merkezi/A Hittite Center Northeast Boğazköy*, Ankara.

Perrot, G – C. Chipiez

1892, *History of Art in Persia*, London.

Razmjou, S.

2005, "Religion and Burial Customs", J. Curtis – N. Tallis (eds), *Forgotten Empire. The World of Ancient Persia*, London: 150-157.

Sagona, A.,

2010, "Erzurum Yakınında Antik Bir Yerleşim. Sos Höyük. An Ancient Settlement Near Erzurum", M. Işıklı – M. Artu (eds.) *Geçmişten Geleceğe Armağan/A Gift from Past to the Future*, Erzurum: 42-49.

Sarianidi, V.

2010, "Near the Sources of the Ancient World Religion – Zoroastrianism", *Long before Zaratushtra. Archaeological Evidences of Protozoroastrianism in Bactria and Margiana*, Moscow: 120-161.

Sarkhosh Curtis, V.

2010, "The Frataraka Coins of Persis: Bridging the Gap between Achaemenid and Sasanian Persia", J. Curtis – St. J. Simpson (eds.), *The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, New York: 379-394.

Schmidt, E.F.

1953, *Persepolis I. Structures, Reliefs, Inscriptions*, Chicago.

Sevin, V.

1998, "MÖ I. Binyıl: Demir Çağı", *Kapadokya*, M. Sözen (ed.), Ankara: 172-193.

Solmaz, Y. S.

2004, *Ateşe Tapmayanlar. "Zerdüştiler"*, İstanbul.

Soudavar, A.

2010, "The Formation of Achaemenid Imperial Ideology and Its Impact on the Avesta", J. Curtis – St. J. Simpson (eds.), *The World of Achaemenid Persia. History, Art and Society in Iran and the Ancient Near East*, New York: 111-138.

Stronach, D.

1967, "Urartian and Achaemenian Tower Temples", *Journal of Near Eastern Studies* 26: 278-288.
1985, "On the Evolution of the Early Iranian Fire Temple", *Papers in Honour of Professor Mary Boyce*, Vol.2, Leiden: 605-627.

Taş, İ.

2011, "Hititçe Çivi Yazılı Belgelere Göre Ocak Kültü ve Ocağın Kutsallığı Üzerine Bazı Gözlemler", *Kubaba* 18: 7-18.

Yeni Keşfedilen Bir Urartu Yazıtı Işığında Yukarı Anzaf Kalesi Susi¹ Tapınağı Yazıtları²

Kenan IŞIK³

Keywords: Upper Anzaf Fortress, Minua, Urartian Inscription, Susi Temple

Upper Anzaf Fortress, located about 10 km. northeast of Van city center, was founded by Urartu King Minua (ca. 810-785/80 BC) according to the inscriptions excavated here. As a result of excavations Upper Anzaf Fortress was uncovered a susi temple dedicated to god Haldi, a palace, storage rooms and fortification wall surrounding the fortress. It were known so far susi temple of Upper Anzaf Fortress had three inscriptions. Nevertheless, a one was added to the susi temple inscriptions, with a new discovered in Upper Anzaf Fortress in 2014. Thus, it is understood mentioned four inscription belonging to susi temple. This inscriptions most probably situated in the of temple facade wall.

Anahtar Kelimeler: Yukarı Anzaf Kalesi, Minua, Urartu Yazıtı, Susi Tapınağı

Yukarı Anzaf Kalesi, Van şehir merkezinin 10 km kuzeydoğusunda yer almaktadır ve yazıtlara göre Urartu Kralı Minua (yak. MÖ 810-785/80) tarafından kurulmuştur. Yukarı Anzaf Kalesi arkeolojik kazılar sonucunda Haldi'de adanmış bir Susi tapınağı, bir saray, depo odaları ve kaleyi çevreleyen bir sur duvarı ortaya çıkarılmıştır. Şimdiye kadar Yukarı Anzaf Kalesi'nin Susi tapınağına ait üç yazıt bilinmekteydi. Ancak 2014 yılında bu tapınak yazıtlarını bir yenisi eklenmiştir. Büyük bir ihtimalle tapınağın ön duvarında yer alan yazıtların sayısı böylece dörde çıkmıştır.

¹ Susi Urartu Kalelerinde yer alan ve genellikle kare plana sahip tapınaklara verilen Urartuca addır. Susi "kule tapınak" olarak da bilinmektedir (Salvini 1979: 575-593).

² Hakeme Gönderilme Tarihi: 16.11.2015; kabul tarihi: 25.11.2015.

³ Kenan IŞIK, Van Arkeoloji Müzesi, VAN; ke_nan123@hotmail.com.

Anzaf, Van İl merkezinin yaklaşık 10 km kuzeydoğusunda, Van-Özalp-İran kara ve demir yolu üzerinde yer alır. Günümüzde Van İli, Merkez İpekyolu İlçesi sınırları içinde kalan Anzaf adı “Dereüstü Mahallesi” olarak değiştirilmiştir. Anzaf adı, burada bulunan Urartu yazıtları sayesinde 20. yüzyılın başlarından itibaren bilim dünyasında duyulmaya başlanmıştır. Çalışmamızın konusunu oluşturan yazıtlar Dereüstü Mahallesinin kuzeyinde bulunan Aşağı Anzaf Kalesi ile bu kalenin 1 km. güneyinde yer alan Yukarı Anzaf Kalelerinde ele geçmiştir. Burada yürütülen kazı çalışmalarında Aşağı Anzaf Kalesi Urartu Kralı İşpuini (MÖ 830-820), Yukarı Anzaf Kalesi ise İşpuini oğlu Minua dönemine (MÖ 810-785/80) tarihlenmiştir (Belli 2000: 201 vd.).

Yukarı Anzaf Kalesi, bugünkü Van-Özalp karayolu üzerinde bulunan Aşağı Anzaf Kalesinin yaklaşık 1 km. güneyinde yer almaktadır (Fig. 1). Kale, Aşağı Anzaf Kalesine göre daha yüksek ve büyük bir tepe üzerine inşa edilmiştir. Burada yürütülen kazılarda kare planlı bir *susi* tapınağı, saray yapısı, depo odaları ve sitadeli çevreleyen anıtsal bir sur duvarı ortaya çıkarılmıştır (Belli 2007: 180 vd.). Bu yapılar içinde yer alan *susi* tapınağı sitadelin yüksek bölümü olan güney tarafında yer alır. Burada çıkan yazıtlarda tapınağın Urartu Kralı Minua tarafından tanrı Haldi'ye adandığı anlaşılmıştır. Kare planlı tapınak yapısının dış duvarları 13,40 x 13,40 cm ölçülerindedir (Fig. 2). Köşeleri rizalitli ve duvar kalınlığı 2,5 m'yi bulan yapının tabanı ana kayanın düzleştirilmesi ile yapılmıştır (Belli 1993: 448) (Fig. 3). Belli'nin tespitlerine göre tapınağın içi ve avlusu daha sonraki Ortaçağ yerleşmesinden büyük ölçüde zarar görmüştür (Belli 1994: 425). Kuzey ve batı duvarları temeline değin sökülen tapınağın sadece doğu duvarı sağlam kalmıştır. Bu tahribattan *susi* tapınağı duvarlarında yer alan yazıtlarda nasibini almıştır.

Yukarı Anzaf *susi* tapınağına ait ilk yazıt Waldemar Belck tarafından 1891 yılında Anzaf Köyünde keşfedilmiştir (Belck – Lehmann-Haupt 1892: 480, Nr. 16). Kalker bir bloğun düzeltilmiş iki yüzünde yer alan yazıtın Urartu Kralı Minua'nın yaptırdığı bir *susi* tapınağına ait olduğu anlaşılmıştır. Taşın geniş yüzünde 12, dar yüzünde ise 6 satırlık yazıt metni yer alır. Burada asıl metin 6 satırdan ibarettir: “Tanrı Haldi'nin gücü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, efendi Tanrı Haldi için, bu *susi*'yi inşa ettirdi, mükemmel biçimde bir kale yaptırdı” şeklinde tercüme edilecek Urartuca metin kalker blok üzerinde 3 defa tekrarlanmıştır. Bu metin tapınağına ait ele geçen bütün yazıtlar üzerine de işlenmiştir. Şuan Tiflis Müzesinde olan söz konusu yazıt I. Dünya savaşı sırasında Van yöresini işgal eden Çarlık Rus Ordusu tarafından Tiflis'e götürülmüş olmalıdır. Yazıt en son Gürcü filolog Cereteli tarafından adı geçen müze de kayıt altına alınmıştır (Ceretelli 1939: no. 8), (Yaz. No: 1/ Fig. 4a-b).

Bu yazıtta bahsi geçen Minua'nın yaptırmış olduğu *susi* tapınağı ve kalenin tam olarak nerede olduğu Yukarı Anzaf Kalesinde 1991 yılından itibaren yürütülen kazılarla anlaşılmıştır. Bu kazılarda açığa çıkarılan *susi* tapınağının sağlam kalan doğu duvarının kuzeydoğu köşesinde, Urartu Kralı Minua'ya ait bir inşa yazıtı keşfedilmiştir. Yazıt, taşın her iki yüzüne yazılmıştır. Taşın dar olan kuzey yüzüne 7 satır, geniş olan doğu yüzüne ise 12 satırlık yazıt işlenmiştir (Belli 1994: 421). Burada 3 kez tekrarlanan yazıt metni içerik hatta

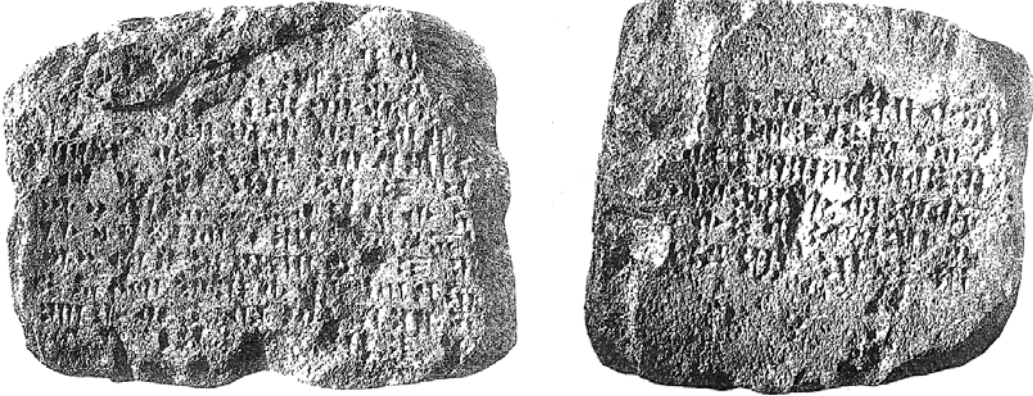

|58|

Fig. 1 *Yukarı Anzaf Kalesi*

Fig. 2 *Yukarı Anzaf Kalesi susi tapınağı (ön taraftan)*

3a (sol yüz)

3b (sağ yüz)

Fig. 3a-b Tiflis Müzesinde bulunan Yukarı Anzaf Kalesi susi tapınağı yazıtı
(Ceretelli 1938: no: 8, Tavole, XVII).

sembollerin kullanım düzeni açısından Tiflis Müzesinde bulunan yazıt metninin kopyası durumundadır. Tapınak duvarında yer alan bu yazıt yerine kopyası konulmak suretiyle Van Müzesine taşınmıştır (Yaz. No: 3/ Fig. 5).

Aynı kazılarda tapınağın kuzey duvarı önünde kalenin Ortaçağ sakinleri tarafından parçalandığı düşünülen 3 adet yazıt parçası ele geçmiştir (Belli 1993: 449, Fig. 11; Belli 1994: 421, Fig. 11), (Yaz. No: 4/ Fig. 6a-b-c)¹. Yapılan rekonstrüksiyon çalışmalarında bu yazıt parçalarının aynı tapınağın bir başka yazıtına ait olduğu anlaşılmıştır (Dinçol – Dinçol 1995: 25-26, no. 2a-b; Salvini 2008: I no. A 5-42C). Nitekim parçalar üzerindeki işaretlerin hem Tiflis ve Van Müzelerinde bulunan yazıt metinleri ile uyum içinde olduğu görülür. Böylelikle Yukarı Anzaf Kalesi *susi* tapınağı duvarlarında birbirinden bağımsız taş bloklar üzerine kazınmış 3 adet yazıt olduğu anlaşılmıştır (Salvini 2008: I no. A 5-42A-B-C).

Bununla birlikte 2014 yılında kazısı yarım kalan bu önemli Urartu merkezinde yine Yukarı Anzaf *susi* tapınağına ait olduğu anlaşılan yeni bir yazıt tespit edilmiştir. Yazıt, *susi* tapınağına ait diğer yazıtlar gibi kare formuna yakın kalker bir taşın iki yüzüne işlenmiştir. Bu taş, kalede yürütülen kazılarda 15 no.lu Büyük Kabul Salonu olarak adlandırılan mekânın kuzeydoğu köşesinde bulunmuştur. Burada yapılan incelemede söz konusu taşın 15 no.lu Büyük Kabul Salonu ile 12 no.lu oda arasında yükselen kerpiç duvarın üst kısmındaki yüzey toprağı içine gömülü olduğu ve buradan doğal tahribatlar sonucu adı geçen salona düştüğü anlaşılmıştır (Fig. 7). Kalenin yüzey toprağına gömülü fakat üst kısmı yüzeyden

¹ Söz konusu yazıt parçaları İstanbul Üniversitesi, Van Bölgesi Tarih ve Arkeoloji Araştırma Merkezinde yer almaktadır. Bana bu yazıt parçaları üzerinde çalışma imkânı sağlayan Doç. Dr. Erkan Konyar'a burada teşekkürlerimi bildiririm.

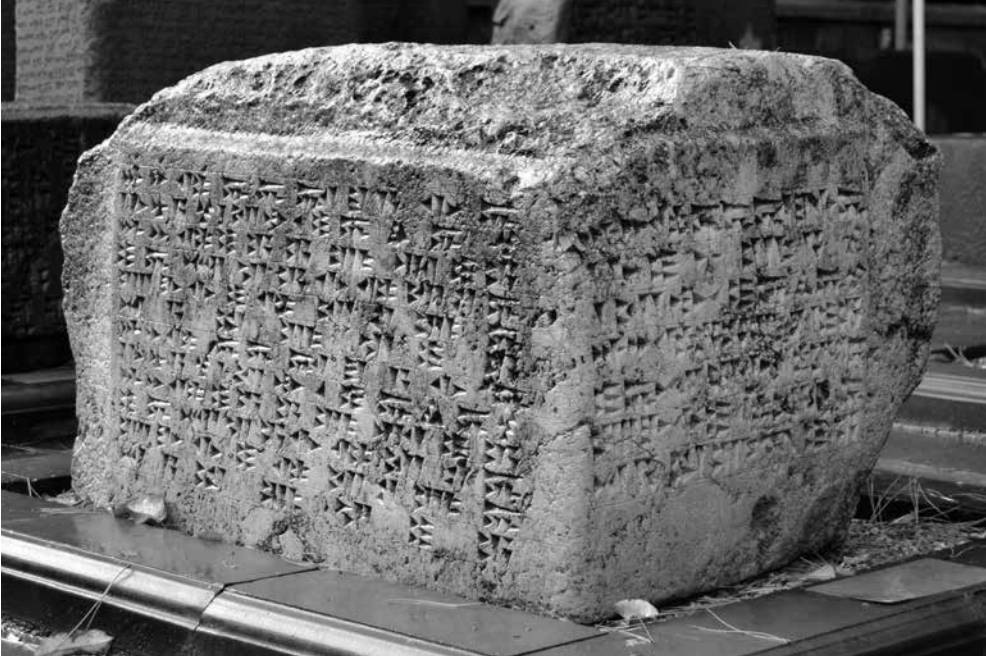

Fig. 4 *Yukarı Anzaf Kalesi susi tapmağı yazıtı*

[60]

Fig. 5a-b-c. *Yukarı Anzaf Kalesi susi tapmağı yazıt parçaları*

görünen bu taşın salona yuvarlanmadan önce aynı kalede 1991-2007 tarihleri arasında sürdürülen kazı çalışmalarında fark edilmemiş olması oldukça ilginç bir durumdur. Taşın *susi* tapınağından yaklaşık 30 m. kuzeyde bulunmuş olması da, tapınağın tahribata uğradığı iddia edilen Ortaçağ müdahalesi ile açıklanabilir. Yazıt *insitu* konumda olmadığından ve definecilerin olası tahribatı söz konusu olduğundan Van Müzesine taşınmıştır. Yazıtın olduğu taş düzensiz kesilmiş bir kalker bloktur. Bu blok büyük bir olasılıkla susi tapınağı duvarında köşe taşı olarak kullanılmıştır. Nitekim taşın ön ve bir yan yüzünde yazıt bulunması böyle bir uygulamayı zorunlu kılar.

Taşın yüksekliği 70 cm, kalınlığı ise 74 cm'dir. Taş kırık olduğundan ölçülebilen sol yüz genişliği 68 cm'dir. Taşın kısmen korunabilen sağ yüz genişliği ise 74 cm'dir. Yazıtta satır aralıkları sol yüz metinde 4,5-5 cm arasında, sağ yüz yazıt metninde ise 5,5-4 cm arasında değişmektedir. Kırık durumdaki taşın sol yüzünde 6 sıra yazıt yer alır (Yaz. No: 2/ Fig. 8).

Sol Yüzdeki Yazıtın Transkripti:

- 1 [Dhal-di-ni]-ni uş-ma-şi-ni
- 2 [m^mmi-nu-ú-a-şe^mi]ş-pu-u-i-ni-hi-ni-şe
- 3 [Dhal-di-i]-e e-ú-ri-i-e
- 4 [i-ni s]u-si-e ši-di-iş-tú-ni
- 5 [É.GAL ši]-i-di-iş-tú-ni
- 6 [ba-a]-du-si-i-e

Sol Yüzdeki Yazıtın Tercümesi:

“Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, Efendi Tanrı Haldi için bu *susi*'yi yaptırdı, mükemmel bir şekilde bir kale inşa ettirdi”.

Kalker bloğun sağ yüzünde ise 8 satırlık bir yazıt mevcuttur (Yaz. No: 2/ Fig. 9).

Sağ Yüzdeki Yazıtın Transkripti:

- 1 Dhal-di-ni-ni
- 2 uş-ma-a-şi-ni
- 3 m^mmi-nu-ú-a-şe
- 4 miş-pu-u-i-ni-hi-ni-şe
- 5 Dhal-di-i-e
- 6 e-ú-ri-e
- 7 i-ni su-si-e
- 8 ši-di-iş-tú-ni

Sağ Yüzdeki Yazıtın Tercümesi:

“Tanrı Haldi'nin büyüklüğü sayesinde, İşpuini oğlu Minua, Efendi Tanrı Haldi için bu *susi*'yi yaptırdı”.

Son olarak tespiti yapılan bu yazıtla birlikte Yukarı Anzaf *susi* tapınağına ait aynı metne sahip toplamda 4 yazıtlı taş blok olduğu anlaşılmaktadır. Aynı metinlere sahip bu yazıtların

[62]

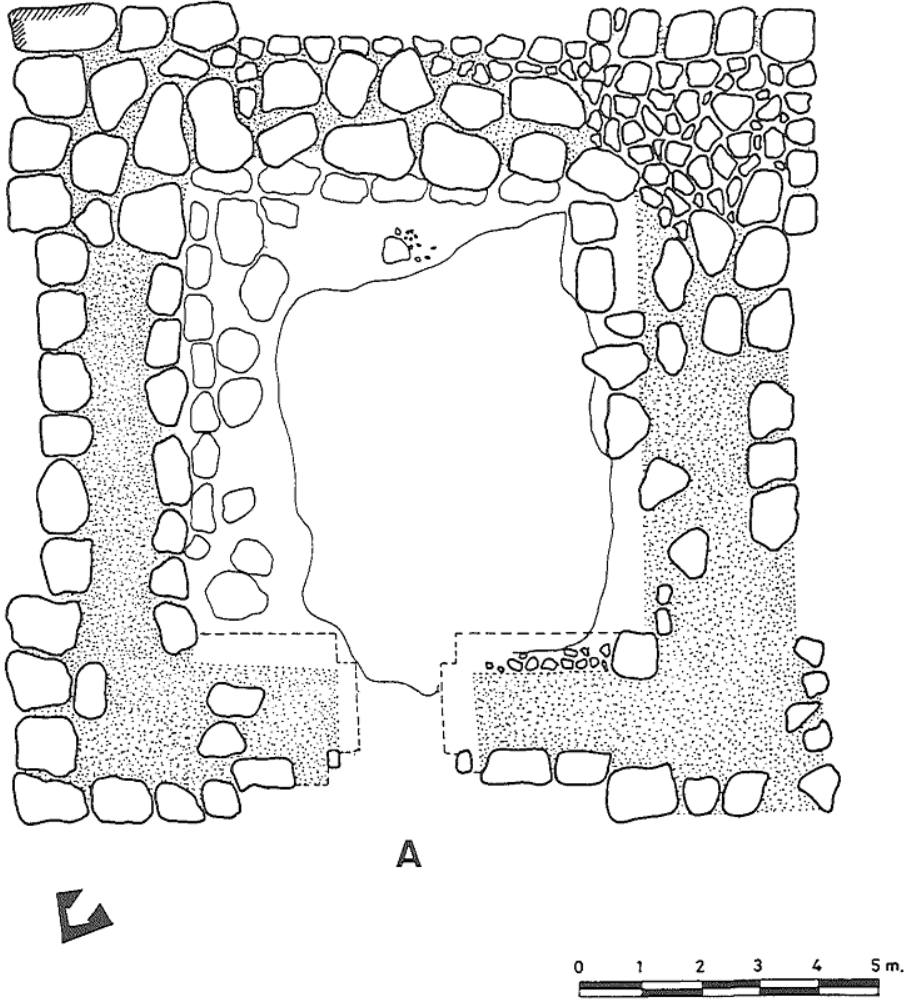
Fig. 6 15. No'lu Büyük Kabul Salonuna düşen susi tapınağı yazıtı

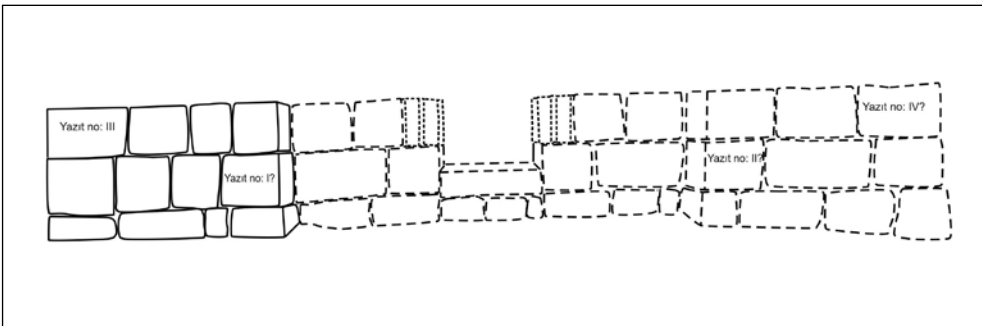
Fig. 7 Yukarı Anzaf susi tapınağı yazıtı sol yüzü.

Fig. 8 Yukarı Anzaf susi tapınağı yazıtı sağ yüzü

Çiz. 1 Yukarı Anzaf Kalesi susi tapınağı planı (Dinçol – Dinçol 1995: Plate 2a.)

Çiz.2 Yazıtların Susi Tapınağı Giriş Duvarındaki Olası Konumları
(insitu durumundaki Yazıt no: III ile birlikte)

tümünde geçen “*i-ni su-si-e*” (bu *susi*’yi) ibaresi söz konusu taşların yer aldığı yapının kendisini yani *susi* tapınağına işaret etmektedir. Şimdilik Minua döneminden itibaren tespiti yapılabilen *susi* tipi tapınakların giriş duvarlarına yazıtlı blok yerleştirme geleneği yine Minua döneminden itibaren görülmektedir. Aznavurtepe Kalesi tapınağı Minua dönemine ait dublikatli yazıtların yer aldığı bir başka merkezdir. Buradaki yazıtların hem tapınağın giriş cephesi hem de iç duvarına konulduğu tespit edilmiştir (Balkan 1960: 136 vd). Yukarı Anzaf Kalesinde de yazıtların tapınağın giriş duvarına konulduğu söylenebilir. Nitekim yazıtlardan biri tapınağın kuzeydoğu köşe duvarında *insitu* halde (Yaz. No:3), diğerine ait parçalar ise yine tapınağın giriş kısmına yakın bir yerde ele geçmiştir (Yaz. No: 4).

Insitu bulunan bu yazıt dışında (Yaz. No:3) diğer üç yazıtın (Yaz. No:1-2-4) tapınağın cephe duvarındaki tam konumu ile ilgili bir fikir yürütemiyoruz. Çünkü bahsi geçen duvar daha önceki dönemlerde önemli ölçüde tahrip edilmiş ve her 3 yazıt yerlerinden sökülmüşlerdir. Bununla birlikte yazıtların tipolojik özellikleri bize bu konuda bir fikir verebilir. Keza tapınak duvarında *insitu* durumda ele geçen yazıt (Yaz. No:3), estetik açıdan özenli bir işçiliğe sahiptir. Kazılar esnasında tapınakta bulunan yazıt parçaları da gerek taşın yapısı gerekse yazıtın işlenişi açısından daha düzgün bir işçiliğe işaret etmektedir (Yaz. No: 4/ Fig. 6a-b-c). Buna karşın Tiflis Müzesinde yer alan yazıt (Yaz. No: 1) ile kalede son olarak tespitini yaptığımız yazıt (Yaz. No: 2) kaba işçilikleriyle benzer tipolojik özelliklere sahiptir. Düzgün işçiliğe sahip bir bloğun tapınak duvarının 2. taş sırasının kuzeydoğu köşesinde keşfedilmesi (Yaz. No:3) akla adı geçen blok ile aynı özenli işçiliği gösteren yazıtın (Yaz. No: 4) tapınak duvarının yine 2. taş sırasının kuzeybatı köşesinde olduğu fikrini getirir (Fig. 10). Bunun yanında tipolojik açıdan birbirine çok yakın olan *susi* tapınağına ait diğer iki yazıt büyük bir olasılıkla tapınak duvarının giriş kısmına doğru rizalit yaptığı her iki köşenin zemine yakın 1.taş sırasında karşılıklı olarak durmaktaydı (Fig. 10). Kaldı ki bu taşların her iki yüzüne yazıt işlendiği için tapınağın cephe kısmında köşe yapan yerlere gelmeleri bir zorunluluktur. Buradan iyi işçilikli iki taşın tapınak duvarında daha iyi görünen 2. taş sırasında yer aldığı buna karşın kaba görünümlü iki yazıtın hemen hemen zemin seviyesindeki 1. sıra taş hizasında olduğu sonucu çıkarılabilmektedir. Urartuların mimarideki estetik ve simetrik kaygıları göz önüne alındığında söz konusu rekonstrüksiyon (Fig. 10) güçlü bir olasılık olarak kabul edilebilir.

Kaynakça

Balkan, K.

1960, "Patnos Yakınında Anzavurtepe'de Bulunan Urartu Tapınağı ve Kitabeleri",
Anatolia V: 137-158.

Belck, W – C. F. Lehmann-Haupt

1892, "Mitteilungen über weitere Ergebnisse ihrer Studien an den neugefundenen armenischen Keilschriften", *Zeitschrift für Ethnologie: Organ der Verhandlungen der Berliner Gesellschaft für Anthropologie Ethnologie und Urgeschichte* 24, Berlin: 477-488.

Belli, O.

1993, "1991 Yılı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", *XIV. KST*, Ankara: 441-468.
1994, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri", *XV. KST*, Ankara: 417-444.
2000, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Urartu Kaleleri Kazısı", O. Belli (ed.), *Türkiye Arkeolojisi ve İstanbul Üniversitesi (1932-1999)*, Ankara: 201-209.
2007, "Aşağı ve Yukarı Anzaf Kaleleri", O. Belli (ed.) *Tarih Boyunca Van*, İstanbul: 176-211.

Cereteli, G. V.

1939, *Urartskie Pamjatniki Muzeja Gruzii/The Urartean Monuments in the Georgian Museum Tbilisi, Georgian Branch of the Academy of Sciences of the USSR*, Tbilisi.

Dinçol, A. M – B. Dinçol

1995, "Die neuen Inschriften und beschrifteten Bronzefunde aus den Ausgrabungen von den urartäischen Burgen von Anzaf", Th. P. J. van den Hout – J. de Roos (eds) *Studio Historiae Ardens, Ancient Near Eastern Studies Presented to Philo H. J. Houwink ten Cate, on the Occasion of his 65th Birthday, Fs. Ph. H.J. Houwink ten Cate*, İstanbul: 23-55.

Salvini, M.

1979, "Una 'bilingue' assiro-urartea", O. Carruba (ed.) *Studia Mediterranea Piero Meriggi dicata, Volume 1*, Pavia: 575-593.
2008, *Corpus Dei Testi Urartei Volume I (CTU I)*, Roma.

Van Kalesi / Tuşpa Horhor Çeşmesi^{1 2}

Erkan KONYAR³ – Bülent GENÇ⁴ – Can AVCI⁵
Rıza Gürler AKGÜN⁶ – Armağan TAN⁷

|66|

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 06.11.2015; kabul tarihi: 20.11.2015.

² Bu çalışma İstanbul Üniversitesi, Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi (Proje no: 54270) tarafından desteklenmektedir.

³ Erkan KONYAR, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, TR 34134 İSTANBUL; ekonyar@gmail.com.

⁴ Bülent GENÇ, Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, TR 34134 İSTANBUL; bulendgenc@hotmail.com.

⁵ Can AVCI (MA), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, TR34134 İSTANBUL; avcican@yahoo.com.

⁶ Rıza Gürler AKGÜN, Maltepe Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu, Mimarlık ve Şehir Planlama Bölümü, Mimari Restorasyon Programı, TR34857 İTANBUL; rga@rgakgun.com / rizaakgun@maltepe.edu.tr.

⁷ Armağan TAN (MA), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Eskiçağ Tarihi Ana Bilim Dalı, TR34134 İSTANBUL; armagantan@gmail.com.

Keywords: Van, Tuspa, Horhor Fountain, Menua, Urartu

New archaeological excavations initiated in 2010 at Tuspa, the capital of the Urartian Kingdom, have revealed new results regarding the Urartian hydraulic architecture. One of the rectangular niches at “Horhor Suyu”, located to the northwest of Old City of Van, seemed to have some architectural peculiarities together with a flight of rock steps connecting to the citadel in the north. The excavations started here, in the AR25 grid of Area G, revealed that this feature is indeed a fountain.

It is possible that the Horhor Gardens and Fountain mentioned by the 17th century traveler Evliya Çelebi in his Seyahatname actually refers to this structure. It was cut from the bedrock and the in situ finds demonstrate that it was used in the Middle Ages. Some features suggest a Urartian date. The term tarmani or tarmanili in the Urartian inscriptions is believed to denote “fountain” in the Urartian language. The Ejderba Bulağı fountain at Ain-e Rum in Iran has an inscription of Menua that preserves the term. The fountain at Tuspa does not a similar inscription though the its rock surface could easily be destroyed.

The rock steps adjacent to the fountain reflects Urartian architectural tradition. We are yet to confirm that the “fountain of Menua” mentioned in the inscription in the north of the Van Fortress actually points to the fountain, though it is important in informing us about the existence of these type of structures at Tuspa. The fountain at Tuspa, with the Iranian counterpart, is an unique example that will contribute to our understanding of Urartian aquatic architecture.

Anahtar Kelimeler: Van, Tuşpa, Horhor Çeşmesi, Menua, Urartu

2010 yılından itibaren Urartu başkenti Tuşpa’da başlayan arkeolojik kazılar su mimarisine ilişkin yeni sonuçların ortaya çıkmasını da sağlamıştır. Eski Van Şehri’nin kuzeybatısında yer alan ve su kaynakları açısından zengin ‘Horhor Suyu’ olarak bilinen mevkide yer alan dikdörtgen nişlerden bir tanesinin, kuzeyindeki sitadele bağlantı sağlayan kaya basamakları ile birlikte farklılık arz ettiği tespit edilmiştir. G alanı AR25 plan karesine denk gelen bu nişin çevresinde başlatılan kazı çalışmaları sonucunda buranın bir çeşme yapısı olduğu anlaşılmıştır.

17. yüzyıl gezginlerinden Evliya Çelebi’nin Seyahatnâme adlı eserinde bahsettiği Horhor Bahçeleri ve Çeşmesi’nin bu yapı olabileceği düşünülebilir. Ana kayaya işlenmiş durumdaki bu yapının Orta Çağ’da kullanıldığını kazılarda ortaya çıkardığımız in-situ buluntular açıkça göstermektedir. Ancak bazı veriler çeşmenin Urartu Dönemi’nde inşa edilmiş olabileceğine işaret eder.

Urartu yazıtlarında geçen “tarmani-” ya da “taramanili” sözcüğünün Urartu dilinde ‘çeşme’ anlamına geldiği varsayılmaktadır. Ayrıca İran’da Ain-e Rum da yer alan ve üzerinde Urartu kralı Minua’nın yazıtı bulunan “Ejdaha Bulağı” benzer bir örnek olarak karşımıza çıkar. Fakat Ain-e Rum’daki çeşmede yazdırılan yazıtın Tuşpa’daki bu yapıda bulunmaması şüphe uyandırmaktadır. Kayalık yüzeyinin kolayca tahrip olabilecek bir yapıda olması bu durumun sebebi olabilir. Çeşmenin bitişiğinde kuzey yönde sitadele doğru devam eden kaya basamakları Urartu dönemi mimari anlayışını yansıtmaktadır. Ayrıca Van Kalesi’nin kuzeyindeki yazıtlarda yapıldığı söylenen “Minua Çeşmesinin” ortaya çıkardığımız bu yapıyla ilişkili olup olmadığı şimdilik bilinmemektedir. Fakat Tuşpa’da bu türden yapıların bulunduğunu bildiriyor olması açısından önemlidir. İran’daki örnek dışında benzeri bulunmayan su ile ilişkili bu türden yapıların anlaşılabilmesi açısından son derece ünik bir örnek karşımıza çıkmıştır.

Van Gölü'nün doğu kıyısında yükselen Van kayalığı ve yakın çevresi yaklaşık 5 bin yıllık sürecin maddi kültür kalıntılarının izlerini taşır. Bunlardan biri de Van kayalığı ve çevresine Tuşpa adındaki başkentlerini inşa eden Urartulardır. Van kayalığı üzerindeki anıtsal ve göze çarpan birçok kalıntı Urartu zamanına aittir. 19. yüzyılın ilk yarısından itibaren bilimsel araştırmalara konu olan Van Kalesi'ndeki ilk arkeolojik kazı çalışmaları 1916 yılında Rus Arkeoloji Cemiyeti adına I. A. Orbeli tarafından yapılmıştır. Bunu 1938-1939 yılları arasında Amerikalı Kirsopp ve Silva Lake'in, 1972-1975 yılları arasında Afif Erzen'in ve 1987-1991 yılları arasında da M. Taner Tarhan'ın kazı çalışmaları izlemiştir. Bu çalışmalar genellikle Analıkız kutsal alanı, kaya mezarları, saray kompleksleri ve Sardurburç gibi anıtsal yapılar üzerinde yoğunlaşmıştır. Uzun soluklu olmayan bu çalışmalar kentin bir bütün olarak değerlendirilememesine ve birçok detayın gözden kaçırılmasına sebep olmuştur.

2010 yılında Van Kalesi Höyüğünde başlayan kazı çalışmaları, 2012 yılıyla birlikte Eski Van Şehri ve Van Kalesi'nin kendisini de kapsayacak şekilde genişletilmiştir. Bu çerçevede özellikle Van Kalesi'nin üzerine kurulmuş olduğu kayalık alanda yapılan incelemeler sonucunda yeni verilere ulaşılmıştır. İşt e bunlardan bir tanesi Van kayalığının birçok yerde gözlemlenebilen, ağırlıklı olarak "T" biçimli ve yer yer dikdörtgen şeklinde olan ancak işlevleri konusunda tartışmaların olduğu kaya nişleridir¹. Bu konuyla ilgili yaptığımız çalışmalar esnasında kayalığın çevresinde ve zemine yakın noktalarda bulunan nişlerden birinin konum ve yapısal karakteriyle farklılık gösterdiği anlaşılmıştır (Fig. 1). Su kaynakları açısından zengin durumdaki Eski Van Şehri'nin kuzey batı kesiminde 'Horhor Suyu' olarak bilinen mevkiiye yakın noktada yer alan bu niş ve bulunduğu alan, kuzeyindeki sitadele bağlantı sağlayan kaya basamakları ile birlikte değerlendirilmiştir (Fig. 2).

G alanı AR25 plan karesine denk gelen bu nişin çevresinde başlatılan çalışmalar sonucunda buranın bir çeşme yapısı olduğu anlaşılmıştır (Konyar *et al.* 2013). Ana kayaya işlenmiş durumdaki bu yapıda, 142 cm yüksekliğinde, 104 cm genişliğinde ve 65 cm derinliğindeki bir niş ve bu nişin içinde, orta kısmında dikdörtgene yakın ancak kuzeyi daha dar olan bir açıklık bulunmaktadır (Fig. 3, 4). Bu açıklığın içi ve alt kısmı, kaya oyduğu içerisinden nişe doğru eğimli olarak gelmektedir. Eğimli gelen bu hat kayalık alan içerisine doğru uzanmaktadır. Nişin 90 cm altında, 95 x 75 cm ölçülerinde ve 18 cm derinliğinde kayaya oyulmuş bir havuz bulunmaktadır. Kareye yakın bir görünüm sergileyen havuzun kuzeydoğu köşesinde doğuya doğru devam eden 180 cm uzunluğunda, 12 - 20 cm genişliğinde ve 13 cm derinliğinde ve kesiti V biçiminde olan bir kanal yer alır. Niş ve havuz gibi bu kanal da ana kayaya oyularak meydana getirilmiştir. Hem kanalın hem de havuzun güney tarafı ana kaya ile sınırlanmıştır (Fig. 5, 6).

¹ Sitadeli çevreleyen "T" biçimli kaya nişlerinin, "kör pencereleri" temsil ettiği belirtilirken "dinsel" bir anlam ve inancın sembelleri olarak tanrıların, tanrıçaların ve ata ruhlarının bilinmez dünyasına açılan geçitler şeklinde değerlendirilmiştir. Ayrıca sitadelin bu kutsal nişlerle koruma altına alındığı da önerilmiştir (Tarhan 2011: 324). Ancak bu türden nişlerin Urartu Dönemi'ne tarihlenmesi noktasında somut arkeolojik deliller yoktur. Dahası son yıllarda özellikle Van Gölü Havzası'nda bu türden nişlerin bulunduğu kimi yerleşme alanlarında yaptığımız gözlemler daha geç bir kronolojiye oturtulabileceği fikrini doğurmuştur.

Kanalın doğuda bittiği noktada *insitu* durumda tüm bir küp bulunmaktadır (Fig. 7). Küp kanalın doğu ucundaki bitiminde kanalın altına doğru açılan bir oyuğa oturtulmuştur. Küpün 50 cm doğusunda parçalanmış durumda ve *insitu* bir pithos yer almaktadır. Diğer küp gibi ana kayaya özel olarak açılan bir oyuğa oturduğu görülmüştür. Pithosun 40 cm doğusundan itibaren ana kayanın aşağıya doğru eğimli bir şekilde devam ettiği saptanmış olmakla birlikte ne kadar uzunlukta ve hangi yöne doğru devam ettiği tespit edilememiştir.

Bu alandan ortaya çıkarılan çanak çömleklerin tamamı (birkaç parça Urartu keramiği dışında) Ortaçağ ve sonrasına tarihlenmektedir. Karışık olarak gelen buluntular içerisinde 1 adet tüme yakın pipo ile 7 adet pipo parçası, 2 adet demir çivi, değişik renk ve sırlı motifli keramik parçaları, yayvan ve geniş ağız çaplı çanak parçaları, kapaklara ait tutamaklar, demlik formlu kaplara ait olduğu anlaşılan akıtacak parçaları bulunmaktadır. Bu alandaki yegâne *insitu* buluntular kanal önündeki küp ve onun doğusundaki pithostur (Fig. 8). Küp ile pithos form ve bezeme yönünden Ortaçağ veya sonrasındaki bir döneme aittirler. Dış yüzü krem renginde olan küpün ağız iç çapı 20 cm, karın kısmının çapı ise 48 cm'dir. Ağız kısmında üçlü sarmallar halinde bezemeler bulunmaktadır. Boyun kısmında ise çizgi halindeki bantlar arasında meander motifi yer almaktadır. Küpün omuz kısmına bakıldığında kabartmalı bir bant içerisinde, ağız kısmındaki sarmalların benzerleri ikişer ikişer olarak kullanılmıştır. Küpün çevresi bu bant ile iki sarmal dörtten sekize kadar değişen sayılarda kalın çizgi ve yine iki sarmal şeklinde devam eden bir bezeme ile çevrelenmiştir. Küpün karın kısmının altı da bir bant ile çevrelenmiştir. Bu bandın da üzerinde meander motifi yer almaktadır. Bu bandın benzeri küpün dip kısmına yakın yerde de bulunmaktadır. Karın çapı 70 cm olan pithosun üzerindeki bezemelere baktığımızda yukarıda bahsettiğimiz küpte de bulunan çizgi bant içerisinde meander motifleriyle karşılaşırız. Bunun yanı sıra örgü şeklinde kabartma bezeme ve kabartma olarak düz bant bulunmaktadır.

Çeşmenin bulunduğu alanla ilgili 17. yüzyıl gezginlerinden Evliya Çelebi bize önemli bilgiler vermektedir. *Seyahatnâme* adlı eserinde Van Kalesi ve çevresini ayrıntılı bir biçimde betimleyen Evliya, kazı çalışmalarını gerçekleştirdiğimiz alanı da kapsayan Horhor Bahçeleri ve Çeşmesi'nden de bahsetmektedir (Çelebi 2010: 263, 266, 274). Günümüzde Horhor Suyu olarak bilinen mevkide anıtsal bir çeşme yapısının olmaması ortaya çıkarılan çeşmenin Horhor Çeşmesi olabileceğini düşündürmektedir. Çeşmede *insitu* durumda ortaya çıkarılan küp ve pithos da Ortaçağ sonrasındaki bir döneme ait oluşlarıyla bu düşünceyi desteklemektedir. Çeşmenin en son ne zaman kullanılmış olduğu konusunda *insitu* küpler önemli birer veri durumundadırlar. Ancak çeşmenin ilk yapımı ve dönemi konusunda günümüze ulaşan bazı veriler Urartu dönemiyle ilişkilendirebilmemizi sağlar.

Urartu yazıtlarında geçen *tarmani-* ya da *tarmanili-* sözcüğünün Urartu dilinde 'çeşme' anlamına geldiği düşünülmektedir². Söz konusu sözcüğün Urartuca yazıtlarda ilk defa

² Söz konusu *tarmani-* sözcüğünü Hurricedeki *tarmani-* sözcüğü ile ilişkilendiren Salvini kelimenin "çeşme" anlamına geldiğini belirtmiştir, bkz. Salvini 2001: 251.

Fig. 1: Kazı çalışmalarından önce Horhor Çeşmesi ve çevresi

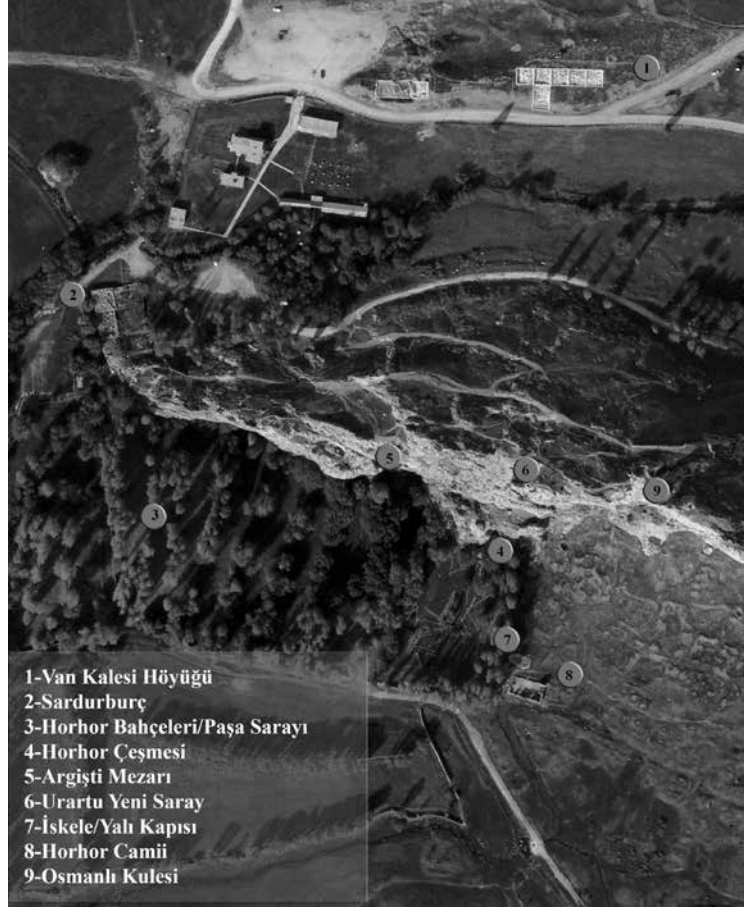
[70]

İşpuini ve oğlu Minua'nın ortak saltanatına (MÖ 820-810) ait bir askeri seferi konu alan Pirabat³ yazıtında (Salvini 2008: no. A 3-6.) kullanıldığı görülmektedir. Bu yazıtın dışında Minua dönemine ait Salmanağa Steli (Salvini 2008: no. A 5-17), Van Kalesi (Salvini 2008: no. A 5-58A-B), Anzaf Yazıtı (Salvini 2008: no. A 5-62), II. Rusa'ya ait Mazgirt-Kaleköy Yazıtı (Salvini 2008: no. A 12-6) ve III. Rusa'ya ait Gövelek (Salvini 2008: no. A 14-1), Savacık (Salvini 2008: no. A 14-2) yazıtlarında “*tarmani-*” yani “fountain” bahsinin geçtiğini görmekteyiz. Bu yazıtlar için de dikkat çekici olanı Salmanağa stelinde geçen “Tanrı Quera'nın kaynağı” ibaresidir. Bu örnekten yola çıkılarak çeşme veya pınarların Urartular için dinsel bir anlam taşıdığı da öne sürülebilir.

Minua'nın yaptırdığını belirttiği çeşmelerden biri, birbirini tekrar eden üç niş içindeki yazıtlarıyla bilinir ve Van Kalesi'nin kuzeyinde bulunur (Salvini 2008: A 5-58A-C) (Fig. 9). Üzerinde Minua'nın yaptırdığına dair inşa yazıtının bulunduğu diğer çeşme ise İran Azerbaycanı'nda Uşnaviye'nin kuzeyinde bulunan Ejdaha Bulağı'nda (Ain-e Rum) yer alır (Pecorella – Salvini 1984: 71-76 (II.5 – La nicchia rupestre di Ain-e Rum); Salvini 2008: A

³ Pirabat Ağrı İli, Eleşkirt ilçesine bağlı bir köydür. Köyde İşpuini ve oğlu Minua'nın kuzeyde bulunan Luşa ve Katarza boylarına karşı düzenlediği askeri sefer ve özellikle Anaşe şehri civarında yaptığı imar faaliyetlerini konu edinen birkaç yazıt bulunmuştur. Bu yazıtlardan birinde geçen *tarmani* sözcüğü sarnıç olarak yorumlanmıştır (Payne – Ceylan 2003: 192,196) *Tarmani* sözcüğü için hep fountain çevirisini kullanan Salvini bu yazıtta geçen söz konusu kelime ile ilgili çeşme veya sarnıç önerisinde bulunmaktadır, bkz. Salvini 2008: no.A 3-6, 136.

Fig. 2: Horhor Bahçeleri ve Horhor Suyu çevresi. Ortofoto.

5-59A-D). Dört kopyadan oluşan yazıtların bir düzenlemesini yapan Salvini, krali bir çeşme inşasının kutlandığını belirtir (Salvini 2006: 160; Salvini 2009: 500). İşpuni ve Minua dönemlerinde yapıyla ilişkili alanlarda birbirini tekrar eden metinlerin yazılması büyüsel bir uygulama ve yapının kutsallığı çerçevesinde değerlendirilebilir (Barnett 1982: 338).

Gerek Van Kalesi'ndeki Minua çeşmesini ve gerekse Ain-e Rum'daki Minua çeşmesini, Van Kalesi'nin güneyinde bulunan çeşme yapısıyla karşılaştırmak bazı fikirler verebilir. Van Kalesi'nin kuzeyindeki yazıtlarda bahsedilen "Minua çeşmelerini" ortaya çıkarabilmek için 2012 kazı sezonunda bu alanda çalışmalar yapılmış ancak henüz çeşme yapısına ulaşılamamıştır. Ain-e Rum'daki çeşme yapısının ise, suyun çıktığı kayalık yüzeyin, üst kısmı kemerli bir niş şeklinde oyularak oluşturulduğunu görüyoruz (Fig. 10). Nişin içinde ortada ve sol tarafa doğru suyun çıktığı doğal kaynak bulunmaktadır. Yazıtlardan biri nişin üst kısmında kemerli bölümdedir. Ancak günümüzde yatak değiştiren su, çeşmenin aşağısında, yola yakın bir noktada akmaktadır (Fig. 11). Bu durumda Urartu krallığında suyun çıktığı doğal bir kaynağın veya kayalık yüzeyin işlenerek, nişlerle cephe oluşturulduğu ve su kaynağına giydirilen cepheyle daha görsel bir hale getirildiği söylenebilir. Kaynağın aktığı kayalığa, kaynağı da içine alacak şekilde oluşturulan yüksek ve derin niş tarzındaki uygulamanın

Fig. 3: *Horhor Çeşmesi ve kuzeyindeki kaya basamakları.*

[72]

Fig. 4: *Çeşme akarının yer aldığı niş, havuz ve kanal*

kaynak suyu açısından oldukça zengin Van Kalesi'nin güneyinde bulunan çeşmeye de uygulandığını görmekteyiz. Bu benzerliklerden yola çıkarak Van Kalesi'nin güneyinde bulunan çeşmeyi, Urartu dönemiyle ilişkilendirebiliriz. Ancak Urartu başkentinin çok uzağında Ain-e Rum'da oluşturulan çeşmeye dahi dört adet yazıt yazdırılırken söz konusu çeşmede yazıtın bulunmaması Urartu dönemiyle ilişkisinde şüphe uyandırmaktadır⁴.

Kazı çalışmamız esnasında *insitu* durumdaki Ortaçağ sonrasına tarihlenen küplerin ortaya çıkarılması ve çeşmeye ait inşa yazıtının olmaması tarihlendirme konusunda kesin bir yargıya varmamız önünde bir engel oluşturmaktadır. Her ne kadar yapılış dönemi belirsizlik içeriyorsa da çeşmenin en azından 17-18. yüzyıla kadar kullanılmış olduğunu söyleyebiliriz.

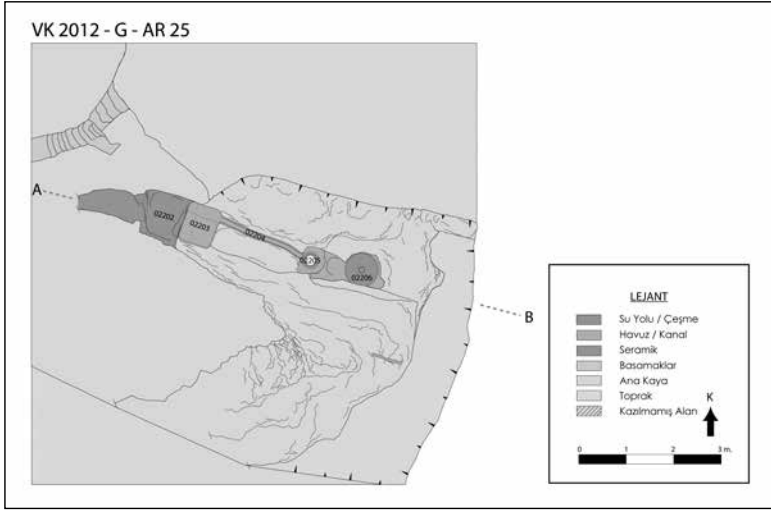

Fig. 5: Horhor Çeşmesi'nin vaziyet planı

|73|

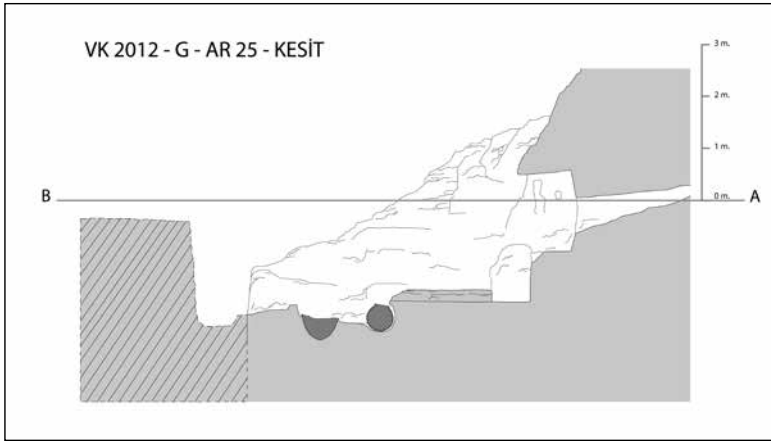

Fig. 6: Horhor Çeşmesi'nin kuzeybatı-güneydoğu kesiti

⁴ Çeşme yapısının oluşturulduğu ana kayanın yapısı oldukça zayıftır ve yüzeyin birçok kısmı çevredeki yoğun ağaç ve bitki köklerinin de yardımıyla tahrip olmuştur. Eğer burada bir yazıt varsa bile bu tahribattan nasibini almış ve yok olmuş olabilir.

[74]

Fig. 7: Su aktarım kanalının önünde yer alan küpler, **Fig. 8:** Kanal önünde yer alan küpler ve ana kayaya oturtulmaları için açılmış oyuklar, **Fig. 9:** Van Kalesi Minua Çeşmesi ve yazıtları., **Fig. 10:** İran'daki Ain-e Rum Çeşmesi yazıtlı niş., **Fig. 11:** Ain-e Rum Çeşmesi ve altta bugün yer değiştiren su kaynağı

Kaynakça

Barnett, R. D.

1982 “Urartu”, *The Cambridge Ancient History*, Cambridge: 314-371.

Çelebi, E.

2010 *Evlîya Çelebi Seyahatnamesi*, haz. Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı, cilt 4/1, İstanbul.

Konyar, E. – C. Avcı – B. Genç – R. G. Akgün – A. Tan

2013 “Excavations at the Van Fortress, the Mound and the Old City of Van in 2012”, *CollAn XII*: 193-210.

Payne, M. R. – A. Ceylan

2003 “A New Urartian Inscription from Ağrı-Pirabat”, *SMEA XLV/2/Roma*: 191-201.

Pecorella, P. E. – M. Salvini

1984 *Tra lo Zagros e l’Urmia: Ricerche storiche ed archeologiche nell’Azerbaigiano Iranico*, Rome.

Salvini, M.

2001 “About a New Corpus of Urartian Inscriptions”, *SMEA 43/2*: 241-267.

2006 *Urartu Tarihi ve Kültürü*, İstanbul.

2008 *Corpus dei testi Urartei. Le iscrizioni su pietra e roccia*, Roma: CNR - Istituto di studi sulle civiltà dell’Egeo e del Vicino Oriente.

2009 “The Eastern Provinces Of Urartu And The Beginning Of History in Iranian Azerbaijan”, H. Sağlamtimur – E. Abay – Z. Derin – A. Ü. Erdem – A. Batmaz – F. Dedeoğlu – M. Erdalkıran – M. B. Baştürk – E. Konakçı (eds), *Altan Çilingiroğlu’na Armağan. Yukarı Denizin Kıyısında Urartu Krallığı’na Adanmış Bir Hayat/ Studies in Honour of Altan Çilingiroğlu. A Life Dedicated to Urartu on the Shores of the Upper Sea*, İstanbul: 581-598.

Tarhan, M. T.

2011 “Başkent Tuşpa / The Capital City Tushpa”, K. Köroğlu – E. Konyar (eds), *Urartu: Doğu’da Değişim / Transformation in the East*, İstanbul: 286-333.

Yunan Tapınağı Olarak İsimlendirilmiş Yapının Temel Doğasına Yüklenmiş Anlam/lar¹

R. Eser KORTANOĞLU²

“Testiyi kullanışlı yapan boşluk çekirdeğindeki hiçliktir.

Testinin etkinliği hiçliğindedir.”

M. Heidegger

|76|

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.04.2015; kabul tarihi: 15.09.2015.

² R. Eser KORTANOĞLU, Anadolu Üniversitesi, Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Tepebaşı ESKİŞEHİR, rekortan@anadolu.edu.tr; eserkortanoglu@gmail.com

Keywords: Temple, Greek Temple, Naos, Logos, Heidegger, Différance.

One of the most significant subjects questions of debate in Classical Archaeology has been “origin(s) of Greek Temple” for many centuries. Debates on origins of Greek Temple are mentioned in this article as well. However the basic tendency is about what “Greek Temple” is. On the basis of the questions of ‘What is temple?’ ‘What is done in a temple?’; the questions of ‘What is the structure named “Greek Temple”?’ ‘Where is it positioned?’ ‘How much does it correspond to the verb of worshipping?’ are derived and a difficult answer is sought for. Within this framework, origins, meanings of the terms of “naos”, “peribolos”, “temenos” and “bomos” and the manner of producing the hierarchies created by those meanings in our minds become significant “additions” to the structure of the text. Worshipping rituals of polytheistic religions and monotheistic religions and the “difference” between the holy structures realized by those rituals have great role on the meanings given to the metaphoric structure of architecture. Transformation between semantic fictions can be kept together with cohesiveness of “time” defined as the fourth dimension of architecture. Temenos has been the most fundamental element of worshipping from the beginning. Peribolos is the wall lining the framework of sacred area. It is much beyond being a physical wall. It represents hierarchy of millennia as a conceptual framework. Bomos is the place of worshipping, blood and prayer itself. All three are elements of divinity and worshipping. So, what is “naos”? When is it revealed? How does it come to the point where it would represent divinity and worshipping alone in addition to being the most aspired structure of Greek Architecture? How does it transform this singularity into a tradition surviving to date?

|77|

Anahtar Kelimeler: Tapınak, Yunan Tapınağı, Naos, Logos, Heidegger, Différance.

Yüzyıllar boyunca Klasik Arkeoloji’nin en önemli tartışma konularından biri “Yunan Tapınağı’nın kökeni/kökenleri” olmuştur. Bu makalede Yunan tapınağının kökenleri üzerine yapılmış tartışmalardan da bahsedilmektedir. Ancak temel yönelim, “Yunan Tapınağı’nın” ne olduğuna yöneliktir. Tapınak nedir? Tapınakta ne yapılır? sorularından yola çıkarak “Yunan Tapınağı” olarak isimlendirilmiş yapı nedir, nerede konumlandırılmıştır? Tapınım fiilinin ne kadarını karşılar? sorularını türetmekte ve verilmesi güç bir cevap aramaktadır. Bu çerçevede “naos”, “peribolos”, “temenos” ve “bomos” terimlerinin kökenleri, anlamları ve bu anlamların zihinlerimizde oluşturdukları hiyerarşilerin üretiliş şekilleri metnin yapısına önemli “ek”ler olurlar. Çok tanrılı ve tek Tanrılı dinlerin tapınım ritüelleri ve bu ritüellerin gerçekleştirildiği kutsal yapılar arasındaki “fark”, mimarinin metaforik yapısına verilmiş anlamlar üzerinde de büyük bir rol oynamaktadır. Anlamsal kurgular arasındaki dönüşüm, mimarinin dördüncü boyutu olarak tanımlanmış “zaman”ın bağlayıcılığı ile bir arada tutulabilmektedir. Temenos, başlangıçtan itibaren tapınımın en temel ögesidir. Peribolos, kutsal alanın çerçevesini çizen duvardır. Fiziksel bir duvar olmanın çok ötesindedir. Kavramsal bir çerçeve olarak binyılların hiyerarşisini temsil eder. Bomos, tapınımın yapıldığı yerin, kanın ve yakarışın bizzat kendisidir. Her üçü de kutsallığın ve tapınımın öğeleridir. Bu durumda “naos” nedir? Ne zaman ortaya çıkar? Yunan Mimarisinin en özenilen yapısı olmasının yanı sıra kutsallığı ve tapınımı tek başına temsil edeceği noktaya nasıl gelir? Bu tekilliği günümüze değin uzanan nasıl bir geleneğe dönüştürür?

Analoji, Arkeoloji disiplininin karşılaştırma/yorumlama metodolojisi içerisinde en önemli ve kesin sonuca yakın yöntemdir/yöntemlerden biridir. Hatta yeterince epigrafik veya yazılı kanıt yoksa (örneğin Klasik Dönemler için) neredeyse her şeydir. Peki ya “Ters Analoji”? Benzemezler arasında yapılabilecek bir analogi, analogi olabilir mi? İz, Bağlam ve Sonuç verebilir mi? (mutlaka sonuç vermeli mi?) Bu değerlendirmeden bilim üretilebilir mi? Sistematik Bilimlerin temel yapısını kuran en önemli figür-lerden Aristoteles “Farklılıklardaki Benzerlikler” derken bunu mu kast ediyordu? Eksikliğin biçimsel aynılığı!..¹

Klasik Arkeolojinin mimari öğelerinden anlaşılır basit bir metafor yaratmayı dene-yelim. Dor düzeninde sütun başlığı (işlev dışında), biçim olarak İon düzenindeki sütun başlığına benzemez (Hellmann 2002: 122-193; Jenkins 2006: 14-46); aynı şekilde Korinth düzenindeki sütun başlığı da İon düzenindeki sütun başlığının formundan farklıdır (Gerçi Dor düzenine oranla ikisinin daha benzer noktaları vardır). İkisi de İon sütun başlığına benzemez. Dor ve Korinth başlıkları İon sütun başlığı değildir. Ancak, ikisini de İon sütun başlığı yapmayan nedenler benzer midir? Biçim, öz, işlev ve anlam olarak. Ve aralarında bir ilişki kurulabilir mi? Dor düzeninde sütun başlığı profilli köşelidir. Korinth düzeninde ise akanthus yaprakları vardır. Sonuçta üçü de Klasik Yunan Mimarisinde sütun başlığıdır. Üçü de hem sürekliliklerini hem değişimlerini hem de varlıklarını sürdürmüştür. Üçünün işlevi aynı, köken, anlam ve tarihsellikleri farklıdır. Ama bir de Kompozit başlık vardır. Klasik'in ikinci yarısı olan ve Yunan mimarisinin görkemli ve ihtişamlı bir mimesisi olan Roma'nın düzeni. Temelde bir Korinth başlığı olan ama İon sütun başlığının önemli süsleme öğelerine de sahip bir başlık. Başka bir deyişle, temelde bir İon başlığı olan ama Korinth başlığının önemli süsleme öğelerine de sahip bir başlık. Yani hem Korinth hem İon, aynı zamanda da ne Korinth ne de İon. İki düzenin birleşimi, birbirleri içinde eriyişleri, yeni bir form var etmeleri. Daha doğrusu yeni bir formun yaratılması. İki farklı düzendeki sütun başlığının başka bir anlama/anlam olmayana kayması. “**La différence**”². Elbette bu sütun başlıklarını yaratan düşünce insana ait. Belirli bir amaç için insan, düşüncenin yapısını inşa ederken farklı yollara sapmış veya farklılığını ifade edebilmiştir (tarihsel kronolojisi içerisinde)³. İnsanın gereksinimleri vardır. Zorunlu gereksinimler vardır. Zorunlu olmayan “Estetik” gereksinimler vardır. Bunlar birbirinin zıddı değildir. Aynı “an” içinde varolmaları

¹ Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Felsefe Bölümü Öğretim Elemanlarından Sayın Serpil Ütebay'a yaptığı okuma ve düzeltmeler için çok teşekkür ederim. Kendisi Sorbonne Üniversitesi Felsefe Bölümü'nde Derrida ve Yapısöküm üzerine yapmakta olduğu Doktora Tezini teslim etmiştir.

² O, anlamın hem farklılığını hem de ertelenmişliğini vurgular, bkz. Derrida: *De la grammatologie* (2010/1967); *Écriture et différence* (1967); *La voix et le phénomène* (1967); *La vérité en peinture* (1978); Derrida 1972: 1-30; Derrida 1999: 51-63; Spivak 2014: 19. Gönderimin yapısı, göstergenin bileşenleri denilen bu iki parça arasındaki özdeşlik ilişkisinden dolayı değil, farklılık ilişkisinden dolayı işler ve işlemeye devam edebilir. Gösterge, farklılığın bulunduğu yeri belirtir.

³ Spivak 2014: 34, Nietzsche'ye atfen (WM II 13, WP 268) “Bir şey düşünüldüğünde (wenn gedacht wird) onu düşünen bir şeyin de var olması gerektiği fikri, her fiile bir fail ekleyen dilbilgisi geleneğimizin bir ifadesidir”.

gerekmez. Ama bir de “Güzellik” için yapılan arayış vardır. Sonlu bir arayış değildir. Güzelliğe duyulan gereksinim ve arayış – buna tasarım/yaratım da diyebiliriz – zihinsel inşa -, varoluşun bir yönüdür. Olmak durumundadır veya olmuştur. Derrida, “düşüncenin içindeki yapı ile yapının içindeki düşünce birbirinden kopuk değildir” der (Akcan 2006: 274). Değilleme, olumsuzlama ile pozitif bir anlam oluşturmak isterken bize zihinsel yapılardan, yapıların inşasından ve bağlardan bahseder. Bağ denilen şey, bilimsel anlamda, ilişkiler ağının (etkileşim yönünün) ortaya konması değil midir? Yerleşik düzene geçişten günümüze varıncaya değin. Başlangıç dediğimiz noktada işin içine arkeoloji disiplini girer. Arkeoloji “Eskinin Bilimi”dir (Logos’un arkaik zamanda varolmuş olanı). Arkeolojinin metodolojileri vardır. Belgelemeyi sever. Sınıflandırmayı sever. Değerlendirmeyi sever. Karşılaştırmayı (bağlamayı) sever gibi görünür. Çünkü benzeri veya karşıtı ile kesin bir ihtiyaç ilişkisi içerisindedir. En temel yapıyı kurduğu bu an’dan hemen uzaklaşmak ister⁴. Paradeigmanın kontrolü kaybetmeye başladığı ilk sınır çizgisi burasıdır⁵. Kendi yorumsal düzleminden uzaklaşmakta olduğunu düşünür. Ancak, parçalar arasında bağlar kurulamazsa, çekirdek – öz üzerine ne söyleyebiliriz? Burada belki de temel soru şu olmalıdır: Arkeolojik Analoji, Arkeoloji disiplini içinde Tarihsel Hiyerarşi inşa etmek midir? Cevap evetse bir sorun var (belki de en başından bu yana) gibi gözükmektedir. Çünkü ya eğer “hiyerarşi” yoksa, en azından bildiğimiz anlamda!

Ne zaman bir Yunan tapınağı ile ilgili bir şeyler okusam, araştırma yapmaya veya öğrencilerime anlatmaya başlasam, belirli bir süreden sonra, o yapının bir tapınak olmadığını (veya sadece tapınak olmadığını) düşünmeye başlıyorum. Peki o halde bu yapı nedir, Yunan tapınağı denilmiş bu yapı nedir?⁶

Felsefi ve arkeolojik iki temel öncül ortaya koyabiliriz:

- “Tapınak, Tanrı’yı mevcutlaştıran ve böylece Tanrı olan bir eserdir (Heidegger 2007: 33)”.

- “Tapınak megaron’dur, megaron naos’tur, naos Tanrı’nın evidir, Tanrı’nın evi tapınaktır, tapınak megaron’dur.”⁷.

⁴ “Açığa çıkış en çok geri çekilişi sever”, Ephesos’lu Herakleitos.

⁵ “Sınır” kavramı insan ve insani bilimlerden başlayarak topografya, coğrafya ve jeostratejiye kadar uzanan yelpazede Yunan toplumu için adeta bir sabit fikirdir, bkz. metin içinde Peribolos ve Temenos.

⁶ Heidegger bu soru sorma tipini muhtemelen şiddetle reddederdi (varlığı, henüz var olmadan “var” kabul ettiği için). Ama böyle bir cümle, yapısı itibarıyla “tapınak nedir?” sorusunun cevabı görünümünde ve tamamen ona ait. Platon’un ise tam tersine “görünümünde” ifademe bir itirazı olacağını sanmıyorum.

⁷ “Kentin tanrısının evi olan tapınak, bekleme odası ve sütunlu girişi olan büyük bir salona sahip geleneksel sarayın biçimini aldı” (Mumford 2007: 186). Yani diğer bir ifade ile “Megaron’un, Myken Kral Megaron’unun. Bu cümle kanımca MumFord’un saygın yazınında en temel logosentrik ifadelerden biridir (söz-merkezcilik, bkz. Derrida literatürü). Mumford bilerek ya da bilmeyerek şunu demektedir: Yunan Tapınağının kökü Myken Kral Megaronlarıdır. Ancak, sözcüklerin sabitlenmiş anlamları olmadığına inanıyorum (Platon’un beni muhtemelen onaylamasının üzerinden iki dip not geçmişti!). Yunan Mimarisi ile ilgili hemen tüm yayınlarda (özellikle başvuru eseri addedilenlerde) “Yunan Tapınağının Kökeni” ile ilgili olarak daima “megaron” terimi öne çıkar (bkz. Kaynakça). Terimin kullanımı ve sorunsalı (pozitif veya

Naos

Tapınak daha doğrusu tanrısal figüre ait olan yapı “naos”tur⁸. Naos, hem tüm yapıyı ifade etmek hem de yapının en kutsal, en önemli odasını/salonunu/kısmını tanımlamak için kullanılan bir özne-terimdir (Gruben 2001: 489; Spawforth 2006: 6-13; Hellmann 2006: 35-49). Hem bütüne hem de parçaya adını verir. Bu şekilde ikiliği üzerinde taşır. Parça olan kısmı bütünün diğer parçalarına benzer değildir. Parça, kült heykelinin de bulunduğu yapının özel bölümüdür (Fleming – Honour – Pevsner 1966: naos). Bütün ise Eski Yunanca “tapınak”, yani “ō nañw” tapınak, tanrı evi anlamına gelir ve “naÛv” fiiline dayanır. Bu fiilin anlamı ise bir yerde ikamet etmek, oturmak şeklinde ifade edilir (Kaegi 1931; Liddell – Scott 1953). Yani naos, Tanrı'nın oturduğu ev'dir (Rumpf 1961: 11-12; Höcker 2004: naos). Yunan tapınağının diğer temel bölümleri pronaos ve opisthodomos'tur. Naos, hiyerarşi de ön cephe kısmı olan pronaos ve arka cephe olan opisthodomos'tan önde gelir (içkin bir hiyerarşi!). Tanrının/Tanrısal figürün kült imgesi olan kült heykeli o salonda durur çünkü⁹. Eğer Jakobson'un ünlü ifadesini uyarlırsak naos, “egemen öge”dir – la dominante (Jakobson 1990). Diğer öğeleri var eder (diğer öğelerin var edilmelerinde etkin rol oynar, yönetir, belirler, dönüştürür). Eğer naos olmasaydı, yani ana salon olmasaydı, yapının ön ve arka kısımları olur muydu? Her şekilde olamazdı! Tarihsel sürekliliğe baktarsak yapı vardır (ana salon, ev, naos şeklinde tanımlanan en erken yapı tipi), ön kısmı olan yapı vardır (pronaos ve naos) ve ön ve arka kısımları olan yapı vardır (pronaos, naos, opisthodomos). Yapının temel öğesi olmadan ön ve arka kısımları da olamaz. Çünkü var olmuş bir yapıya aidiyet gösterip de yapıdan önce var olmuş ek olamaz. “Ek” temel yapı ile art-süremlili bir ilişki içerisinde. Aynı zamanda naos yapının tutarlılığını sağlar (oranlar sistemi burada görünmeyen ancak varlığı en önemli izdir, Yunanlar buna harmoni diyorlardı). Tapınak, Tanrı'nın oturduğu ve ona ait bir yerdir. Tapınak, Tanrının evidir¹⁰. “Yunan tapınakları tanrının veya en azından “suretinin” evi (oikos) olarak hizmet görüyordu¹¹”. Yunan halkları veya başka türlü ifade edecek olursak Yunan kültür coğrafyasında yaşamakta

|80|

negatif anlamda), o kadar yoğunlaşmıştır ki, rahatlıkla bu cümle “a priori” kullanılabilir. Megaron ile ilgili temel mesele, kimin megaronunun Yunan tapınağının kökeni olduğudur. Örneğin “..megaron ismi verilen ve Yunanistan'a mahsus tipte şatolar yükselmektedir.” veya “..bu yapı tipine 2. binyılın başlarına ait Orta Hellas küçük yapılarında ve Troia'nın 2. tabakasında tesadüf edilir.” ya da “..esas salon ve ön avlu Hellas tarzı megaronları hatırlatmaktadır ve hakikaten bir müddet sonra bu şekle mabed planlarında da rastlanır”, bkz. Rumpf 1961: 2-3, 11-13. Benim için ise konu zaten F. Işık tarafından aydınlatılmış “görünümündedir”, bkz. Işık 1998.

⁸ Platon bize “nous”dan bahseder. Nous diyalektiğin en üst noktası, “akıl” anlamlarına da gelir. Biz ideaları ancak nous ile kavrayabiliriz. Nous ayrıca tanrısal olana da gönderme yapar. Bu anlamda acaba “naos” ile bir bağı olabilir mi? Etimolojik açıdan araştırılmaya değer.

⁹ Pronaos, naos ve kült heykeli için bkz. Burkert 1985: 84-87; Ginouvès 1998: 35, 39, 41; Höcker 2004: Naos ve Tempel; Hasol 2002: Naos.

¹⁰ Wycherley 1962: 105; Boardman 1996: 77; Tomlinson 2003: 16. “Dil, varlığın evidir”, Heidegger.

¹¹ Platon'un varlığı seziliyor: Boardman 1996: 72; Gruben 2001: 489.

olan topluluklar, bu yapının tanrıya ait bir ev olmasını istediler. Başlangıçta yapı konumlandırılırken insanların oturduğu sıradan evler model olarak alındı. Tanrılara adak hediyesi olarak sunulmuş ev modellerinden bunu anlıyoruz¹². Ancak, tanrılarla insanlar arasındaki hiyerarşinin bir sonucu olarak, tanrıların evleri elbette daha anıtsal olmalıydı. İnsanların oldukça minimalist evlerine karşılık, MÖ 8. yüzyıldan sonra yaklaşık 30 m üzerinde inşa edilmiş olan yapılar “kült yapısı” olarak adlandırılmıştır¹³. MÖ 8. yüzyılda ne oldu?¹⁴ Olymposlular’ın dini, antropomorfizm ve mythosların yazıya dökülmeleri ile mühürlendi. “Muhtemelen tapınak ölçüleri içinde barındırdıkları heykellerin boyutları ile orantılıydı. Büyük ölçekli ahşap heykellerin eskiden beri Yunan tapınaklarında var olduğunu biliyoruz (Boardman 1996: 72)”. Kozikoğlu, Yunan tapınağı’nın “tanrı imgesi” için bir ev olduğunu söyler. Görseiliği olan ama kapalı ve içkin bir yapıdır. İnsanlar giremez. Temel strüktür Mısır’dan alınmış, farklı inanış ve kimliğin sonucu olarak da farklı bir “yapı” tipi ortaya çıkmıştır (Kozikoğlu 1997: 1738). Mısır’daki MÖ 15. yüzyıla tarihlendirilen bazı tapınak yapılarını belirgin açılardan öğrencilerime sunduğumda istisnasız “Dor Tapınağı” diyorlar (Dair al-Bahri örneğin, Spawforth 2006: 22-23). Yümer bu noktayı “gereksinimi ithal ediyor ve kendine has çözüm üretiyor, buna Yunan tapınağı diyoruz” şeklinde yorumlamıştır (Yümer 1997: 1952).

Tanrıların evleri nerede inşa edilmelidir? Wycherley’in de değindiği gibi (Wycherley 1962: 87) Tanrı ile şehir arasındaki ilişkinin niteliği bu konumlandırmada ne kadar önemlidir? Aidiyet. Ait olmak hissi¹⁵. Rahipler ve yöneticiler başta olmak üzere kent sakinlerinin özelinde, kentin bizzat kendisinin kendini oldukça iyi hissediyor olduğunu sanırım söyleyebiliriz. Şehrin tanrıya ve tanrının şehre aidiyeti. Yerleşimin kent karakteri kazanımı bu noktada çok önemli olmalıydı (Müller – Vogel 2012: 127). Kentin bir koruyucu tanrısı vardı ve onun için de bir kutsal alan gerekiyordu (Tomlinson 2003: 72). Gereksinim. “Yunan kenti ortaya çıktığından itibaren bir tanrının eviydi” (Mumford 2007: 174-175). Tanrısal figürlerin güçlerinin ve yetkinliklerinin bölünme olasılığı Yunan dininin çok dikkat ettiği bir husus değildi muhtemelen. Çünkü başta Athena olmak üzere bir çok tanrı/

¹² Dinsmoor 1975: 36-64, fig. 15; Coulton 1982 (1977): fig. 8; Boardman 1996: 43; Martin 2003 (1972): 39, Fig. 46. Atina Agorası’ndaki çalışmalarıyla gösterdiği üzere, “İz”leri takip etmek üzerine bir yetenek olan Martin, Smyrna, Samos, Eretria örnekleriyle model üzerinden modeli tanımlar: “ortak kökene sahip ama birbirinden bağımsız yapılar”.

¹³ Coulton 1982 (1977): “The problem of beginning”, 30-50; Gruben 2001: 12-24, 25-32; Spawforth 2006: 22; Hellmann 2007: 62, 216.

¹⁴ “8. yüzyılda, askeri genişleme ve büyüyen ekonomik aktivitelerle bağlantılı olarak, Yakın Doğu’dan Batı’ya, bütün Akdeniz’e, okuryazarlık dahil kültürel bir yol açılmıştır. Bu süreç, Semitik Doğu’nun gelişmiş kültürleriyle yoğun ilişki içine giren Yunan grupları da kapsıyordu. Doğu, bir süre kültürel liderliği elinde tutmuştur; ama Yunanlar şaşırtıcı bir şekilde, Doğu’dan aldıklarını hemen kendilerine adapte etmiş, dönüştürmüş ve böylece kendilerine has bir kültür geliştirmişlerdir. Çok geçmeden, Yunan dünyası, Akdeniz uygarlığının liderliğini ele geçirmiştir”, Burkert 2012: 145.

¹⁵ Akcan 2006: 276. “Heidegger’e göre mimarlık daima koruma, yeşertme, daha önemlisi bir yerlere ait olma duygularını pekiştirmekle ilgili olmalıdır”.

tanrıçaların bir çok kente koruyucu kimlikler olduklarını biliyoruz, Zeus, Hera, Athena, Apollon, Artemis, Poseidon başlıcaları olmak üzere. Hera'nın bir Arkaik yansıması var (Samos, Argos, Olympia). Bir de ünük ve hepsi bir arada örnek var "Aphaia" (Dinsmoor 1975: Fig. 42). Temel iki dişi tanrıçanın adeta "mimesis"i. Athena ve Artemis. Artemis görünüm- lü bir Athena. Hem özne hem suretler taklidi, Hem Athena ve/aynı zamanda Artemis, hem kendi varoluşu, hem balıkçıların tanrıçası, hem de ormanların ve vahşi tabiatın. Aphaia'nın Aegina adasındaki tapınağı. Hem VI. yüzyıla ait bir naos hem de 5. yüzyıla, ne 6. yüzyıla ait bir naos ne de V. yüzyıla (Hem İon sütun başlığı hem de Korinth, ne İon sütun başlığı ne de Korinth!)¹⁶. Bir geçiş dönemi yapısında arada kalmış bir tanrıça. Bölgeler arası göçlerin mythoslara, mythosların hakikate dönüştüğü bir yapı, ev, naos. Varlığın mimesisi "suret" için, temel ev yapısını model alan model, naos, Yunan tapınağı!

Kent surları içerisinde akropolis en ilahi figüre en yakışan, en kutsal olan için en kut- sal olan alan idi (Gruben 2001: 166-222; Lawrence 1990: 189-221). Bu alan Myken Döneminde yönetici kişinin görkemli konutuna/sarayına ev sahipliği yapıyordu. Ancak daha erken dönemlerde akropolis yükseltisinin kültürel bir kimliği olmalı idi. İktidar doğa- nın güçlerinden sarayların sahiplerine ve ölümlülerden tekrar tanrılara yönelmişti. "Akro- polis, kentün kuvvetini, prestijini ve yurtseverliğini ifade etmekteydi" (Boardman 1996: 14). "Burada eski kültü yaşatan tapınak ve onun yanında rahip ve rahibelerin yerleşim yerleri bulunmaktaydı" (Mumford 2007: 186). Yükseklik anlaşıldığı kadarıyla iktidar ile hep bir tutuluyordu. Burada bir karşıtlık değil eş değerlilik saptayabiliyoruz (Bu sarma- lın bozulması belki de Roma'nın imparatorluğu ile mümkün olmuştu. Tanrı'nın yerini bir imparator, insan imparatorun yerini bir tanrı almıştı). Bu örneğin en kült figürleri Athena ve Atina Akropolisidir, "simgesel anlamla aşırı yüklü bina"¹⁷. Veya şehir surlarının dışında

|82|

¹⁶ Spivak 2014: 20. Göstergenin tuhaf –varlığı- şu şekilde ifade edilebilir: bir yarısı asla orada değildir, diğer yarısı ise asla o değildir. Göstergenin yapısı, hep namevcut olan şu ötekinin, izi veya hattı tarafından belirlenir. Bu öteki asla tam ve yetkin varlığın içinde bulunamaz, Spivak 2014: 21 "Derrida'nın iz/trace (üstü çizili halde - sous rature) dediği şey bir mevcudiyetin namevcudiyetinin, öteden beri namevcut olan bir mevcudiyetin, düşüncenin ve deneyimin koşulunun, yani bir kökenin, eksikliğinin damgasıdır".

¹⁷ Mumford 2007: 186. Ayrıca 188: "benlik, benliğe bakan benliğe imrenerek bakmaktaydı". Boardman 1996: 147; "tapınağın tanrıçaya sunulan bir hediye olması kusursuzluk gerektiriyordu".

Atina Akropolisindeki Athena Parthenon tapınağı tüm Hellas'ın, Hellen kültürünün yükünü tek başına omuzlayan bir anıtsal yapıdır. Kanımca üç temel insan topluluğuna yönelik simgesel ve çok ağır mesajlarla yüklüydü. Persler (ve tüm diğer Yunan dışı halklar ya da Yunanca konuşmayan halklar yani Barbarlar), Atina'lılar ve diğer Yunan Polis'leri (veya Atina dışındaki Yunan Coğrafyası, Atina'lılara göre Atina ve ardılları). Sanat eserinin anlamı zaman içinde çoğalır, değişebilir. Zamanın katkısıyla yapının günümüzdeki anlamı, Yunanistan özelinde Batı Kültürünün Tarihselliğidir –görmeyi ve Hellen romantizmi!, "her bir sahne, bize Atinalıların Barbarlar karşısındaki zaferini üstü örtülü olarak anlatır", Boardman 1996: 148 (Klasik Arkeolojinin yaşayan en önemli figürlerinden Sir J. Boardman'ın logosentrik ifadelerinden bir örnek, tasvirin diğer muhtemel için çevirisi: Batı doğuyu yenmiştir! Bu bir tarih makalesi değil (aslında bir bakıma tamamen bir tarih makalesi!). Elbette Yunan'lar Atina önderliğinde Perslere karşı çok önemli ve kahramanca savaşlar kazanmışlardır. Buna "hakikat" diyoruz ki günümüzde bile filmleri yapılıyor. Ama sonuçta gelirse, Persler bütün Yunanistan'ı tahrip etmişler, sonrasında birer deniz ve kara muharebesinde yenilmeleri üzerine çekilmişlerdir (Plataia Zaferi, Plataia Yemini'ni tek başına tanımlamaz, zafer-çekiliş-kurtuluş ile birlikte

bir kutsal alan konumlandırılıyordu. Genellikle kökleri (kıta için Myken açık hava kutsal alanlarına dek, hatta bazen daha da erken dönemlere) neolitiğe inen kutsal alanlar. Olympia Zeus ve Delphoi Apollon bu tipin en özel örnekleri olarak karşımıza çıkar (Gruben 2001: 46-66, 67-92; Lawrence 1990: 186-189). Bütün Yunanları “birleştiren” alanlar (Mumford 2007: 176). Standart ikili ve diğerleri. Olympia ve Delphoi, Delphoi ve Olympia. İkiisi birbirinden tamamen farklıdır. Ama kendi aidiyetleri içerisindeki kutsal alanlar arasında en önde gelirler. Kroisos bile Arkaik Dönem’de Lydia’dan kalkar Delphoi Apollon’unu “çok” mutlu etmek ister. Felsefeyi öncesi ve sonrası olarak ikiye bölmüş olan “Büyük” Sokrates bir anlatıma göre Atina’dan sadece iki kez çıkmıştır, bir anlatıma göre de üç kez. Bir tanesi askerlik görevi nedeniyle. Diğerleri veya diğer ikisinden biri de Delphoi Apollon tapınağını ziyaret etmek, tapınakta yazan “kendini bil” aforizmasını gözleriyle görmek için (Derrida 2014: 75-83). “Yunan kentinin özel sırrını bulmak için büyük merkezlerin dışına bakmamız gerekir. Yunan kent kültürünü önceki kültürlerden tamamen ayıran şeyi üç sözcükle özetlemek gerekseydi, o zaman hiç düşünmeden şöyle söyleyebilirdik: Olympia, Delphoi, Kos” (Mumford 2007: 175). Ayrıca Delphoi “Dünyanın merkezi” olarak kabul edilirdi¹⁸. Zeus’un kartallarının karşılaşma noktası. Egemenlik daha başka nasıl tanımlanabilir ki? Bir Yunan tanrısı olmakla, Zeus, Athena veya Apollon olmak arasında bir hiyerarşi var ve bu hiyerarşiyi kuran insanlar olduğuna göre –büyük oranda mythoslar yolu ile (Homeros ve Hesiodos)-, insanların oluşturduğu inanç söylemi de inanç dışı söylem de eşyanın doğasına uygun olarak hiyerarşiye sahip. Bu duruma şahitlik etmek için salt logos’un varlığına muhtaç değiliz. “Mythoslar ve Mimari” ve ona yüklenmiş “anlam/lar” bize durumu anlatıyor. Zeus, Athena ve Apollon’a yüklenmiş anlamlar, demek diğerlerinden daha kıymetli. “Bizim için mythos olan, onlar için Tarih’tir” (Boardman 1996: 16). Delphoi, din ve kehanet ötesinde, Antik Coğrafyada Yunan sirkülasyonu üzerine de çok etkiliydi. “Delphoi, Yunan kentinin gelişiminde başka bir değişime, daha doğrudan ve fiili olarak imzasını atıyordu. Yunanlara göre, tıpkı daha önceki kültürlerle göre olduğu gibi, kentin kuruluşu temelde dinsel bir eylem olduğu için Delphoi’da doğal olarak yeni kentlerin kuruluşunu bir görev olarak üstlenmişti. Böylece özellikle kolonizasyon sürecinin ilk dönemlerinde Delphoi’daki Apollon tapınağı, her istikamette Apollon’un koruması altında yeni koloniler kurulmasına yönelik kati tavsiyelerde bulunmuştur. Delphoi örgütlü bir dağılma programı geliştirdi” (Mumford 2007: 181). Delphoi’un dinsel nitelikli bir kutsal alan olması gerekmiyor muydu?

Tapınak, Büyük Kolonizasyon Dönemi’nde kurulan bir koloni kentinde ise, diğer ilahi standart yükümlülüklerinin yanında, ev ya da vatan özleminin adı/simgesi olabilir. Bu anlamda güçlü bir duygusal travmanın somutlaştığı bir alan ve yapıdır. Yapı, belki de

tanımlarlar). Buna Atina özelinde “Plataia Yemini” denir ki Parthenon inşa programının arkasındaki çekirdek kavramdır - Arrière pensée. Belki de asıl zafer “algıların” yönetilmesidir! bkz. Husserl literatürü).

¹⁸ Mumford 2007: 177. Yazar burada Kudüs ve Kudüs’ün Hıristiyan inancındaki yerine atıfta bulunarak bir analogi yapıyor. Kudüs vardır ve diğerleri vardır. Delphoi ve diğerleri?

kıskançlıkla, hasetle inşa edilmiştir. Artık olmayanın, olamayacak olanın gözle görünür anıtsal varlığıdır. Son yıllarda kolonizasyon üzerine yapılan yeni yorumlardan anlaşılıyor ki, kolonistler sadece çok bilinen nedenlerden değil, bunlardan daha çok politik baskı ve kavgalardan dolayı gitmek zorunda kalmışlar (Tssetskhladze 2005: 95-122; Tssetskhladze 2010: 76-83; Kortanoğlu 2013: 211-238).

Temenos ve Peribolos

Naos, tanrıya tapınılan yer/mi-dir?! Kutsal alan düşüncesi bu noktada büyük önem kazanır. Çünkü kutsal alan, kuşkuya yer bırakmayacak şekilde “barınma” ve “tapınma” fiillerinin düzenli bir şekilde gerçekleştirildiği bir alandı. Bu düzen sınırsal bir faaliyet ile sağlanıyordu. Minos ve Myken Dönemlerinden itibaren tapınımın en temel ögesi kutsal alan olmuştur. Zirveler, mağaralar, ilahi ve özel bir duygu uyandıran her yer. Yunan Çağ’ında başlıcaları tapınak ve sunak olmak üzere bazı birtakım diğer öğeler, temenosu oluşturur¹⁹. Kutsal alan temenostur²⁰. Eski Yunanca “temenos”, yani “tñ tñmenow” kutsal alan, koruluk anlamında kullanılan bir isim olup, “tñmnv” fiiline dayanmaktadır. Bu fiilin çeşitli anlamları vardır; Kesmek, kurban etmek, parçalamak, keserek ayırmak (Kaegi 1931; Liddell-Scott 1953). Temenos, tñ tñmenow bir tanrı-tanrıça için “ayrılmış alan (kesilmiş alan)” olduğuna göre, fillin kesmek, bölmek, ayırmak anlamlarıyla bu bakımdan örtüşür²¹. Tanrılar için kurban kesmek, tanrılar için bir alanı kesmek ve bir bölümünü ayırmak. Bir alanı nasıl ayırımsayabiliriz? Sınır’ın varlığı ile. Bu varoluş nasıl yaratılıyor? Fiziksel sınır’ı belirleyici öğeler ile (taş, ahşap çit, duvar). Zihinsel “sınır” nasıl yaratılıyor? Tasarım’ın ilk aşamaları gereksinim ve zihinsel yapının inşası olduğuna göre, önce gereksinim ile olmalı²². Kan akıtmak, yalvarmak ve bunlar için bir alan ve yapılar oluşturmaya duyulan gereksinim. Olmasını istediğimiz bir şeyi elde etmeye yönelik gereksinim. Peribolos’u eksiklik olan bir temenos (kişinin öz varlığı).

Sınırım konumlandırma da yapının “ne” olduğu kadar önemli olabiliyor. Platon, “Kutsal alanlar da yönetim yapılarıyla birlikte agoranın çevresinde toplanmalıdır” derken (Platon. Yasalar. 778-779), Ksenophon, “Kutsal alanlar herkes tarafından görülebilmeli ama

¹⁹ “Yunan mimarisi kutsal alanlarda ki kutsal yapılarda doğmuştur” Roux 1984: 153. Ayrıca, Ginouvès 1998: 185; Gruben 2001: 490; Hellmann 2006: 145-174 (temenos), 175-185 (peribolos).

²⁰ Hasol 2002: Temenos: Eski Yunan kentinde kutsal alan. Peribolos denilen duvarla çevrili olan temenosta tapınak, dinsel yapılar, stoalar, sunaklar, adak sütunları ve kutsal ağaçlar yer alırdı. Ayrıca benzer tanımlar için bkz. Sözen – Tanyeli 1986: Peribolos ve Temenos.

²¹ Mumford’un bu alanlar için, Yunan maneviyatı özelinde büyük bir “birleştirici” etki yarattığı ifadesini üstte paylaşmıştım. Ayrılmış (kesilmiş) bir alanın paradoksal biçimde büyük bir birleştirici etki yaratabildiği hususu ayrıca incelemeye değer. Ayrıca anlamın sabit olamayacağını direkt göstermesi açısından da önemlidir. Anlam hiçbir zaman tek bir anda tamamen mevcut değildir. Anlam göstergeler zincirinde değişimlere tabi bir süreçtir, bkz. Derrida 2010.

²² “Ölümlüler tanrıların gelişlerinin örtülü işaretlerini beklerler ve yokluklarının işaretlerini yanlış anlamazlar”, bkz. Heidegger 2008: 82.

içlerine kolaylıkla girilememelidir” der. MS 2. yüzyılda Kıta coğrafyasında büyük bir gezi yapmış ve gördüklerini aktarmış olan Pausanias ise Tanagra halkını över, çünkü “kutsal alanları evlerinden ayrı, insanlardan uzak, el değmemiş bir yerdedi” (Ksenophon. Memorabilia. III, 8, 10). Temenos (kutsal alan), tanrısal figüre ait bir kavramsal ve fiziksel bir uzamdır. Temenos’u peribolos çevirir. Peribolos, kavramın somutlaştığı duvardır. Peribolos, kavramsal çerçevedir – parergon (parergon hem çerçevedir, hem de takviye görevi gören bir “ek”tir -supplément) (Derrida 1978). “Bir şeyin tamamlanmaya ihtiyacı varsa bir bütün değildir. Tamamlayan şey denen olgu en az tamamlanan kadar önemlidir. Ek, bütüne eklenmiş bir şeydir. Bütünün tamamlanmışlığı hissimizi dönüşüme uğratar” (Derrida 2010: 215-249, 407-478; Derrida 2014: 63). Tapınımın en arkaik dönemlerinden itibaren en primitif, en temel iki öğeden birisidir. Kutsal alan ve sınır. Sınır önce gelişigüzel boyutlarda simge taşlardan oluşur. Sonra ahşap çitlerle belirlenir. Ardından düzgün taşlarla örülmüş özenli bir peribolos şeklinde karşımıza çıkar. Kavram temenos ise, kavramsal sınır peribolostur. Sınır düşüncesi Yunanlılar için varoluşsal değerde önemlidir. Sınır, bir şeyin bulunuşunun başladığı yerdir. Temel sınır ufuk çizgisidir (Sharr 2013: 54-65)²³. Kenti sur çevirir, sınırlandırır. Sur koruyucudur ve bu nedenle kutsaldır. Atina Akropolisindeki Myken duvarının varlığı bu geleneksel düşüncenin adeta arketipidir. Onun varlığı nedeniyle anıtsal propylaion simetrik olarak tamamlanamamıştır. Bu durumda hem temenosu var eden hem de koruyan duvar olan peribolosun kutsallığı ortadadır. Tarihselliğe dönersek önce kutsal alan vardır - temenos. Sonra onu sınırlandıran semboller ve sonrasında duvar vardır – peribolos. Sunak, peribolos ile sınırlandırılmış temenos içerisinde tapınımın temel öğesi olarak sonradan eklenmiştir. Tapınak, tanrının evi, naos, temenos içerisinde en son konumlandırılmış simgesel ve ikonik yapıdır. Tapınak (naos), Yunan dini mimarisinde görünürde en önemli konumuna MÖ 8. yüzyıldan önce ulaşmamıştır. Görünürdedir²⁴. Çünkü ne alanın kendisidir ne de tapınım fiilinin içeri doldurur. Alan ve sunak baş aktörlerdir. Tapınak kütesine rağmen zarif bir silüettir. Kanımca Yunan mimarisinin taş mimariye geçtiğinden bu yana en büyük başarılarından biri budur. Paradoksal biçimde en çok para tapınak yapısına harcanır. Olabildiği ölçüde en kaliteli mermer, büyük mimarlar (bizim için büyük, onlar için başarılı zanaatkar ustaları), becerikli ve detay çalışabilen ustalar, diğer inşaat ve ulaşım/taşıma masrafları. Temenos ise, kutsal alan imgesi olarak zihinlerdeki duvardır. Peribolos, kutsal alana ait ikonları ve ikonik yapı öğelerini koruyan fiziksel duvarın kendisidir. Koruyucudur. Aşılmaz. Aşılmadığı ve koruyucu olduğu için kutsaldır. Peribolos, kavramın somutlaştığı duvardır dedim. Peki duvar nedir? Duvar “Belirli bir mekan

²³ Ayrıca bkz. dip not 6.

²⁴ “Vücuda getirmek için Grekçede kullanılan sözcük tikto’dur. Tekhne, teknik sözcüğü tek kök fiiline aittir. Grekler için tekhne ne sanat ne de zanaat anlamına geliyordu. Bilakis bir şeyi mevcut olanın içinde, şu veya bu olarak, şu veya bu şekilde görünür kılmaktır. Grekler tekhne’yi, vücuda getirmeyi, görünmeye bırakma (belirmesini sağlama) olarak anırlar. Bu şekilde anlaşılın tekhne eski zamanlardan beri mimarinin katmanları (tektoniği) arasında gizli olarak bulunur”, Heidegger 2008: 94.

ya da alanı çevreleyen düşey yapı ögesidir. Çevreleyici, taşıyıcı ve bölücü işlevlerden birine ya da birkaçına sahiptir” (Ersoy 1997: 484). Yani hem çevreleyicidir hem de bölücüdür. Hem koruyucudur hem de ayırıcıdır şeklinde de okuyabilir miyiz? TDK Türkçe Sözlüğüne göre duvar, “bir yapının yanlarını dışa karşı koruyan, iç bölümlerini birbirinden ayıran, taş, tuğla vb. gereçlerden yapılan veya örülen dikey düzlem”, “bir toprak parçasını sınırlayan taş, tuğla, kerpiçten yapılan engel”, “sonuç alınamayan yer” ve “engel” anlamlarını taşır (TDK Türkçe Sözlük 2005). Yani koruyucu ve ayırıcıdır. Sonuç alınamayan yer ve engeldir (Mumford 2007).

Heidegger “Bir mimari eser olarak Yunan tapınağı hiçbir şeyi kopyalamaz. Kayaların oluşturduğu vadide öylesine durur. Mimari eser Tanrı'nın bir görünümünü kapsar ve bunu kutsal alanlara götürür. Tanrı tapınak sayesinde tapınakta mevcut olur. Tanrı'nın bu mevcudiyeti, kendi içinde kutsal bir alan olarak, alanın genişliği ve sınırınıdır. Tapınak ve alanı, belirsizliğe dönüşmez. Tapınak, doğum ve ölüm, felaket ve kutsallık, ihtişam ve sefalet, yükselme ve çöküşün ve insan varlığı için onun yazgısının biçim kazandığı ilişkilerin birliğini toparlayıp bir araya getirir” der (Heidegger 2007: 32). Yunan tapınağına Yunan tapınağı demesi dışında eksiksiz bir metin!

Yunan Tapınağı bir tapınaksa, bu tapınağın kendi varoluşu olan Yunan tapınağının kökeni nedir? Sonuçta her köken sorunu bir “öz” arayışıdır ve bunun için anlamsal derin katmanlara inmek gerekir²⁵. Yunanca anlamlar bu arayışın yol göstereni midir, çekirdeği midir, kendisi midir? Artık oldukça yıpranmış standart paradeigmaya göre Yunan tapınağı'nın kökeni Myken megaronudur! (Hint-Avrupa topluluklarının arkitektonik anlamda en ilham verdikleri nokta, uzun soluklu göçebe bir topluma nazaran MÖ 2. Binin başlarında ulaştıkları mimari seviyeleriymiş demek isteniyor olmalı!) En azından ciddi bir zaman dilimi boyunca bu inanç sadakatle korundu. Asıl başarı, Neolitik ve Bronz Çağ'da Ege'nin iki yakasında da kullanılan bir plan modelin “Myken Megaronu” olarak literatüre geçmesidir. Myken megaronu, Antik mimari de her şeyin başı, ortası ve sonudur. “Kentin tanrısının evi olan tapınak, bekleme odası ve sütunlu girişi olan büyük bir salona sahip geleneksel sarayın biçimini aldı” (Mumford 2007: 186). Mimari de koruyucu figür “duvar”dır. Tomlinson, anıtsal Myken mimarisi için “kraliyet yapılarının mimarisi, egemen politik sistemle ayrılmaz ölçüde birbirine bağlıydı ve her nedenle bu sistem MÖ 12. Yüzyılda çöktüğünde bununla ilişkili mimari de kesintiye uğradı” der (Tomlinson 2003: 15). Anlam ve biçim ilişkisinin güzel bir ifadesi. İşte bu kesintiye uğrayan paradeigmanın yaklaşık 400-500 yıl sonra ortaya çıkan ve etkisi günümüze değin devam eden, ilham verici olan bir sistemin kökeni olması fikri bir seferde anlaşılmaktan oldukça uzaktır. Ancak köken sorunu hazırlamakta olduğum başka bir makalenin konusu. Burada söylenmesi gereken nokta, köken konusunda ilerleyebilmek için gerçekten güçlü, yere basan ve zekice düşünülmüş (arkeoloji

²⁵ Akcan 2006: 278'de Derrida'ya atıf “İdeal bir kökenin varlığına inanmak, ideal bir son inancını da beraberinde getirir (tersi de doğru tabii)”. Derrida'nın aslında bir köken düşüncesine karşı olduğunu da bu noktada belirtmeliyim.

dışındaki disiplinlerle de bezeli) teorilere ihtiyacımızın olduğu. Köken sorunu mevcudiyet metafiziğini de beraberinde getirir der Derrida (Derrida 2010: 114). Mevcudiyet metafiziği için – logos merkeziliği çözümlenmek gerekir, onun içinde Platon’dan itibaren Batı kültürünü oluşturan yazılı ve sözlü her bilgi birikimine bakmamız gerekir. Batı kültürü, köklerini Yunan Kültürü olarak görür. Yunan Kültürü nedir? Mythos ve Logos ve yansımaları ile sonuçları. Heykeltraşi. Mimari. Yunan Mimarlığı ve mimari plastiği. Yunan mimarlığının temsil figürü olan tapınaklar²⁶. En özenilmiş, en gurur duyulan yapılar. Köklere indiğimizde görürüz ki “Neolitik karakter Klasik Yunan yapı sanatını da biçimlendirmiştir (Müller – Vogel 2012: 127, 135). Dimini ve Sesklo. Çünkü köken problemi, Hellmann’ın da değindiği gibi “Yunan mimarisinin büyük sorunudur”²⁷. Sadece bu tartışmaların niteliği, yoğunluğu ve tarihselliği bile gösteriyor ki “Yunan Tapınağı” denen yapı ve kökeni önemli bir konudur. Bu noktada ilginç olan başka bir husus ise şudur ki, Akdeniz ve Doğu Akdeniz kültürleri içerisinde “tapınağının” fiziksel ve anlamsal olarak bu seviyede tartışıldığı başka bir uygarlık bulunmamaktadır. Neden?

Bomos

“Tapınak megarondur, megaron naos, naos Tanrı’nın evi, Tanrı’nın evi tapınaktır” ifadesiyle birinci bölüme geçmiştim. Bu cümleye “tapınım tapınakta yapılmaz, sunakta yapılır” şeklinde devam etmek istiyorum. Yunan geleneğinde tapınım ritüelleri tapınakta yapılmaz. Tapınağa “ek” olan sunakta (bomos) yapılır (Dinsmoor 1975: 65; Burkert 1985: 87-88; Höcker 2004: altar; Hellmann 2006: 122-144). Ancak art-süremli çizgiselliğe baktığımızda bizzat tapınağın kendisi sunak için bir ek’tir. Ek –supplément- nedir? Tamamlanmaya ihtiyaç duyan olguyu tamamlayan öğedir. Bir şeyin tamamlanmaya ihtiyacı varsa bir bütün değildir. Tamamlayan şey, en az tamamlanan kadar önemlidir²⁸. Derrida’ya göre metafizik gelenekte bütün parça karşısında üstün tutulmaktadır. Ona göre, potansiyel olarak yapısal her ilişki “özgün” yapıya ilaveler yapıldığı oranda değişmeye mahkumdur. Yani, köken en baştan itibaren ilaveye –supplément- ihtiyaç duyar (Derrida 2010: 215-249, 407-478; Derrida 2014: 63). Ek, söyleme genellikle “ama” ile bağlanır (Başaran 1993: 57). Metnin giriş bölümünde bahsedilen Kompozit düzen sütun başlığı bu duruma güzel bir örnek olabilir.

Ayrıca bir diğer çok önemli soruyu daha sormak gerekir; tapınım fiili tam olarak nerede gerçekleştirilir? Bir fiil mi yapı tipini belirliyor? Tapınak? Sunak? Tapınımın olduğu yere

²⁶ Temsil sorunu olan değil, temsiliyetin sorumluluğunu tek başına taşıyan.

²⁷ Hellmann 2007: 61. Hellmann’ın ilk kez 1998 yılında yayımlanmış olan kitabı, fiziksel boyutuyla ters ilişkili olup, Yunan mimarisiyle ilgili büyük bir eserdir. Bu minimalist eserde, başyapıtı olan ve henüz 3 cildi yayımlanmış, 4 ciltlik “Yunan Mimarisi”nin izlerini görmekteyiz.

²⁸ İlave, bütüne eklenmiş bir şeydir. Bütünün tamamlanmışlığı hissimizi dönüşüme uğratar. Tamamlayan bir öğeden ziyade, dönüşümsel olabilme anlamında tamamlanmışlığı ortaya çıkartan bir durum, bkz. Derrida 2010: 215-249, 407-478; Derrida 2014: 63.

mi tapınak diyoruz? Tanrının oturduğuna, evi olduğuna inanılan, girilemeyen yapıya mı tapınak diyoruz? Görkemli bir yapı gerekli mi? bütün bir Yunan mimarisine ilham verdiği-ne göre, zaman zaman Hellen kavramını, bütünlüğünü tanımladığına göre evet, gerekli olmalı. Ama orada ve o dönemde tapınım sunakta gerçekleşmiyor mu? Tapınak tanrının evi, sunak ise tapınımın yeri niteliği taşıyor. Karşılıklı ve ikili bir yapı²⁹. Dualite. İkili bir yapıda anlam da çoğul hale geliyor. Tekillik kayboluyor. Ama tapınım baştan sona tamamen “tekil-lik” demek değil midir? Yapı tek bir tanrıya aidiyet göstermez mi? Tekillik ve çoklu anlam birbirlerini ortadan kaldırdıklarında ortada ne kalır? Fiziksel bir yapı, “varlık”. Anlamsal bir “yokluk”. Tekillik kayboluyorsa sabit anlam da kaybolur. Sabit anlamın kaybolduğu bir yerde nasıl hiyerarşi inşa edebiliriz?

Eski Yunanca “sunak”, yani “ō bvmñw” kelimesi “baŪnv” fiili ve “tñ b°ma” ismine dayanmaktadır. baŪnv fiili yürümek, çıkmak, tırmanmak anlamlarına sahiptir. Bununla bağlantılı olan “ŽnabaŪnv” fiili de yukarı çıkmak anlamında kullanılır. “tñ b°ma” ismi de benzer şekilde adım, basamak, yükseltilmiş yer, sahne gibi anlamlara sahiptir (Kaegi 1931; Liddell-Scott 1953). Sunakların basamaklı oluşu dikkate alınırsa anlamsal uyum düşünülebilir³⁰. Sunak, kültün ve kutsallığın en temel niteliklerindedir (Wycherley 1962: 89). Kutsal alanın odak noktasıdır (Tomlinson 2003: 72). Kült için en önemli yapısal figür sunaktır. Çünkü onun mimari varlığı sayesinde tanrıya kurbanlar sunulabilecektir (Müller – Vogel 2012: 181). “Başlıca ayinler ve törenler kutsal bölge dahilinde, ancak tapınak binasının dışında gerçekleştirilirdi” (Mumford 2007: 187).

Kutsal alanın kutsallığının bozulmadan korunması için sırasıyla işaretlerle, sınır taşlarıyla, çitle ve duvarla çevrilmesi gerekiyordu (Wycherley 1962: 89). Belirlemek ve belirlenmişin korunması. Alan, duvar (sınır) ve dışarıdaki dünya. Birleşik uzamda tek bir koordinatın çevrenmesiyle oluşan/oluşturulan iki ayrı dünya. Dış sütun sırası da (peristasis) bir çerçeve değil mi? (Wycherley 1962: 106-107). Sur ile sınırlandırılmış bir Yunan Polis'i içerisinde, peribolos ile sınırlandırılmış bir temenos içinde, peristasis ile sınırlandırılmış bir yapı. Yunan tapınağı olarak isimlendirdiğimiz bir yapı. Kutsal alan, alanın sınırlandırılması ve barınma, tanrının barınması³¹. Bir alanı neden sınırlandırırınız? Bu durum dairenin içinde ve dışında olmakla ilgilidir. Hiyerarşide her zaman içeride olmak daha üstündür. Herkes dışarıda, kutsallık ve seçilmiş azınlık içeridedir. Bilinçaltı burada devreye girer. Kavram metafora üstünlük kurar. Aslında bu kolay bir tümevarımdır. Sorun, sabit anlamların olmadığı bir durumu düşünebilmektir. Yani içerisi ve dışarısının sabit anlamları yoksa, içerde olmanın üstünlüğü nedir?

²⁹ Sunak sabit bir öge. Bir sunağı tapınım fiilinde tapınak olmadan da düşünebiliriz.

³⁰ Latince Altare, yüksek yer anlamında. Çok tanrılı dinlerde hayvanların kurban edildiği yer seviyesinden yukarıda taş masa, bkz. Hasol 2002: Altar.

³¹ Tomlinson 2003: 73. Ayrıca “Barınma her halükarda her türlü inşa etmenin üzerinde bulunan (ona hükmeden) amaç olacaktır. İskan ve inşa etmek birbirleriyle araç ve amaç olarak bağlantılıdır”, Heidegger 2008: 76.

Logos

Tapınak ve sunak için, günümüzdeki anlamları doğrultusunda, farklı diller için birkaç temel sözlüğe bakabiliriz. Ancak günümüzdeki kullanım anlamlarını içeren modern sözlüklerin doğası ile Antik Yunan Dönemi'ndeki sözcüklerin anlamları arasında temel bir farklılık olacağı da kesindir. Dinsel inanış ve tapınım ritüelleri değiştikçe (zaman ilerledikçe) anlam da bu dönüşümü takip eder. Çünkü anlamın da mimari de olduğu gibi zaman boyutu vardır. Anlamın da kökleri vardır. Anlamın da yapısal evreleri vardır. Anlamın da logos için olduğu gibi temel ya da çoklu olduğuna dair yorumlar vardır (Heidegger 2006 (1927): 33-35). Görünmeyen yapıların "iz"leri vardır. Mimarının dördüncü boyutu olarak tanımlanan zaman, "tapınağı" içinde inananların tanrıya tapındığı bir tanrı evine dönüştürmüştür. "Logos kaynaktır, ona dönmek gerekir"³².

Osmanlıca'da "mabed" şeklinde sözlüğe giren tapınak, "ibadet edilecek yer" ifadesiyle karşılığını bulur (Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük 1959). Türk Dil Kurumu'na göre tapınak, 1966 baskısında da olduğu gibi, "içinde ibadet edilen, tapınılan yapı, mabet, ibadethane" anlamlarına gelmektedir. Tapınmak ise, "Tanrı'ya (Tanrı derken -T- harfini içgüdüsel olarak büyük harf olarak yazıyorum ama tanrılar derken rahatlıkla küçük -t- ye dönüşüyor, tek tanrılı dinin bir göstergesi/mi?) veya ilah olarak tanınan varlığa karşı inancını ve bağlılığını bildirmek için belirli kurallara bağlı dini hareketlerde bulunmak, büyük bir sevgiyle bağlanmak, aşkla sevmek" şeklinde tanımlanmıştır. Sunak ise, "tapınaklarda üzerinde kurban kesilen, günlük yakılan, dini tören yapılan taş masa" olarak karşılığını buluyor (TDK Türkçe Sözlük 2005).

Yani sunak artık Tek Tanrılı dinlerin kutsal mekanlarının içerisine girmiş, önemli olmakla birlikte bütünü içinde bir öge haline gelmiştir. Peribolos ve temenos artık tamamen ortadan kalkmıştır. La dominante, artık yapının kendisidir, yapının içinde bir öge değildir. Yapı her şeydir, tamamen tekillik barındırmaktadır³³. Detaylar, sembol ve göstergelerden öteye girmemektedir. Sunak artık neredeyse ek bile değildir ("bile" diyerek istemeden de olsa içgüdüsel bir şekilde hiyerarşik bir yapı kurdum, Platon'un 2500 yıllık kurgusunu bozmak kolay değil).

Tahsin Saraç'ın Büyük Fransızca-Türkçe Sözlüğünde tapınak (le temple), tapınak, Protestan Kilisesi, Süleyman Tapınağı ve Tapınak Şövalyeleri tarikatı binası anlamlarında verilirken temelde TDK tanımı tekrarlanmaktadır. Sunak ise (un autel), tapınaklarda üzerinde kurban kesilen, günlük gibi şeyler yakılan, Tanrı adına öteberi sunulan taş masa, sunak, din, kilise anlamlarında, evlenmek ve birini tanrılaştırmak fiil kalıpları içerisinde kullanılan isimdir (Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük 1985). Fransızca sözlükte tapınak, (le

³² Derrida 2014: 35. Derrida, aslında bu ifadesi çerçevesinde eleştirdiği logos'u "yapısöküm" sokmak isterken ben ironik olarak Batı metafiziğinin temel anlamsal yorumlarına bir bakalım amacıyla kullanmak istiyorum.

³³ Tekillik ve zaman-sızlık ilişkisi ayrıca detaylı incelenmeye değer.

temple, bir tanrının kültüne adanmış yapı, Protestanların dua ettikleri yapı şeklinde tanımlanmıştır. Sunak ise, (un) autel, rahibin önünde ayini yönettiği masa ve Antikite'de üzerinde hayvanların kurban edildiği taş masa anlamlarına geldiği ifade edilmiştir (Dictionnaire Hachette 1999). Madem Fransızca üzerinde durduk, diğer iki temel dile geçmeden önce René Ginouvès editörlüğünde hazırlanan, Yunan ve Roma Mimarisi terminolojisi üzerine dev bir çalışma olan üç ciltlik eserde; tapınak, (le) temple, “Yunan ve Roma’da kültün majör yapısı” şeklinde tanımlanmıştır (Ginouvès 1998: 35 vd.). Bir “ana” yapı. Ginouvès, bu “temel” yapının normal şartlarda bir kutsal alanda veya dinsel/ilahi değeri olan bir yerde konumlandırıldığını ve kült heykelini barındırdığını da belirtmektedir (Ginouvès 1998: 35 vd.). Doğan Hasol’a göre tapınak, Tanrı ya da tanrılar adına inşa edilmiş kutsal yapıdır (Hasol 2002: Tapınak). Ayrıca belirtir ki tapınak içinde ibadet edilen yapıdır ve terim İslami yapılar için pek kullanılmaz (Hasol 2002: Tapınak). Metin Sözen ve Uğur Tanyeli’nin sözlüğünde, Naos, kült objelerine ve tanrı heykeline tahsis edilmiş en kutsal bölüm şeklinde tanımlanır (Latince cella) (Sözen-Tanyeli 1986: Naos). Ayrıca sözlüklerinde naos, Ortodoks kiliselerinde tapınımın ana mekanıdır. Tapınak ise, içinde tapınılan her tür yapıya verilen isimdir. Onlara göre de Cami gibi İslami yapılar için kullanılmaz (Sözen – Tanyeli 1986: Tapınak). Sözen – Tanyeli sözlüğünde sunak ise, çok tanrılı dinlerde kurban kesimi için taş masa, kilisede ise takdis ayini için kullanılan liturjik eşya şeklinde tanımlanır (Sözen-Tanyeli 1986: Sunak). Dinsmoor, naos için “Yunan tapınağı’nın cellası” terimini kullanır (Dinsmoor 1975: 393). Cella ise (Yunanca naos olduğu belirtilerek) kutsal ve kapalı oda şeklinde tanımlanmıştır (Dinsmoor 1975: 389). Madem naosun naos olduğu biliniyor, neden Eski Yunanca bir terimi anlatmak için Latince aynı anlama gelen bir isim kullanıyor, anlayamıyorum? Dinsmoor ile devam edersek, temenos’un “Yunan tapınaklarının konumlandırıldığı kapalı ve kutsal bir alan” olduğunu belirtiyor (Dinsmoor 1975: 396), ancak peribolos’un “temenos için kullanılan diğer bir terim” olduğunu söyleyerek durumu biraz karıştırıyor³⁴.

Hellmann, naos için “tapınak veya tapınaktaki en önemli salon” tanımını kullanır (Hellmann 2006: 354). Peribolos “kutsal alanı çevreleyen duvar”dır (Hellmann 2006: 355). Temenos ise “bir tanrı veya kahraman için kesilmiş, ayrılmış alan”dır (Hellmann 2006: 356). Robertson, naos için “kelimenin Eski Yunanca anlamı tapınak ama genellikle cella için kullanılır” der (Robertson 1988: 386). Temenos ise “kutsal bir öge/figür için ayrılmış alan”dır (Robertson 1988: 390).

İngiliz dilinde, tapınak için, temple, öncelikli anlam, insanların bir Tanrı veya tanrılar için tapındıkları ve dua ettikleri yapı şeklinde kendisini buluyor. Tapınağın ikinci anlamı ise “bir Buddhist tapınağı” olduğu yorumu. Sunak ise, altar, Klasik Paradeigma’yı bozmayarak,

³⁴ Dinsmoor 1975: 394. Belki Dinsmoor, bu eşdeğerlilik ile temenos’un çoklu anlamına farkında olmadan semiologic bir gönderim yapmaktadır! Ancak Dinsmoor’un ilk baskısı ile Saussure’ün “Genel Dilbilim Dersleri”nin düzenlenmesi arasında 11 yıl var.

Kilise veya tapınakta kutsal masa anlamında ifade edilmekte (Oxford Dictionary 1995). Türkçe'deki en yetkin ve saygın sözlük olan Redhouse'da ki bu tanımlar önemlidir. Tapınak, temple, mabet, ibadethane, Kilise, Cami, Mescit, Yahudi mabedi, Mormon tapınağı, Londra-Paris "Knight Templars" Cemiyeti Merkez Binası anlamlarında tanımlanmıştır. Sunak ise, altar, kurban kesilen veya buhur yakılan "zeminden yüksek" hususi yer, mezbah, kurban taşı, mihrap, komünyon sofrasıdır (Redhouse Dictionary 1953). Aslında kilise yapılarındaki sunağın işlevi ve karşılığı, Yunan tapınaklarındaki adyton veya anaktoron şeklinde isimlendirilen ve kütle ilgili özel nesnelere bulunduğu/korunduğu alanlarla birebir örtüşmektedir. Hatta neredeyse "thesauros"larla bile.

Karl Steuerwald'ın Deutsch-Türkisches Wörterbuch'unda, Tapınak, tempel, tapınak, mabet, ibadethane temel anlamlarının yanı sıra kapı dışarı etmek ve seksek, kaydırak gibi yan anlamlarda da (bunlar başka bir disiplin veya araştırma konusu için temel anlamlar da olabilirler!) kullanılmaktadır. Sunak ise, altar, Hıristiyan kiliselerindeki masa, sunak, dini nikahla evlenmek şeklinde tanımlanmaktadır (Steuerwald Deutsch-Türkisches Wörterbuch 1997).

Bundan birkaç yıl önce, Yunan Tapınağı'nın, günümüzdeki korunagelmış fiziksel varlığı ile "anıtsal ve estetik (Hellen) geçmişinin anıları", anlamsal olarak "siyah bir duvar" (beyaz duvar metaforunun karşıtlığı olarak³⁵) ve özünde "zihinsel bir inşa" olduğunu söyleyebilirdim³⁶. Artık hiçbir şey söylememeyi tercih ediyorum. Çünkü ne olduğunu söylediğim anda başka bir şeye dönüşüyor. Belki, yazılmış metinlerin hep "aslında yeniden yazılmış metinler" olması gibi, tapınaklar özelinde Yunan Mimarisi de, hep yeniden yapılmış yapılarıdır. Ya da Mumford'un değindiği gibi (Mumford 2007: 187), tanrı, tapınım, tapınak "polis'in bizzat kendisidir", Mumford'un aforizmasını başka türlü ifade edersem, "insan ve düşüncesinin bizzat kendisidir", ya da Plutarkhos'un pasajlarında betimlediği şekilde, ne olduğundan ziyade ne olması istendiğidir "...kısa bir zaman içinde ama tüm zamanlar için yapıldılar."³⁷.

³⁵ Beyaz Duvar metaforu için bkz. Umut Şumnu, "Beyazlar Daha Beyaz: Modern Mimarlık ve Bezeme", Skopdergi 2, 2012.

³⁶ Kastedilen Husserl fenomenolojisi çerçevesinde bir "öz".

³⁷ Fleming – Honour – Pevsner 1966: Greek Architecture. Plutarkhos'un Atina Akropolisini Klasik Çağ yapıları için kurduğu cümle. Ayrıca "ama"nın kullanımına dikkat ediniz!

Kaynakça

Akcan E.

2006 “Metafiziğin Kalesi Hakkında Düşünmek”, *Cogito* 47-48, 273-286.

Başaran M.

1993 *Ve Niçin (Yine) Felsefe. Yapı Çözümler*, İstanbul.

Boardman J.

1996 *Greek Art*, London.

Burkert W.

1985 *Greek Religion*, Cambridge, Massachusetts.

2012 (1992) *Yunan Kültüründe Yakındoğu Etkileri*, (Çev. M.F. Yavuz), İstanbul.

Coulton J.J.

1982 (1977) *Ancient Greek Architects at Work*, New York.

Derrida J.

1972 *Marges de la philosophie*, Paris.

1978 *La vérité en peinture*, Paris.

1999 “Différance” (Çev. Önay Sözer), *Toplumbilim* 10: 51-63.

2010 (1967) *Gramatoloji* (Çev. İsmet Birkan), İstanbul.

2014 (1972) *Platon'un Eczanesi* (Çev. Zeynep Direk), İstanbul.

Dictionnaire Hachette

1999 *Dictionnaire Hachette*, Paris.

Dinsmoor W.B.

1975 (1950) *The Architecture of Ancient Greece*, New York.

Ersoy H.Y.

1997 “Duvar”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* C.I: 484-486.

Fleming J. – Honour H. – Pevsner N.

1966 *The Penguin Dictionary of Architecture*, Middlesex.

Ginouvès R.

1998 *Dictionnaire Méthodique de L'Architecture Grecque et Romaine*, Tome III. Paris.

Gruben G.

2001 *Griechische Tempel und Heiligtümer*, München.

Hasol D.

2002 *Ansiklopedik Mimarlık Sözlüğü*, İstanbul.

Heidegger M.

2006 (1927) *Varlık ve Zaman* (Çev. Kaan H. Ökten), İstanbul.

2007 *Sanat Eserinin Kökeni* (Çev. Fatih Tepebaşı), Ankara.

2008 (1954) *İnşa Etmek, İskân Etmek, Düşünmek*, (Çev. Ahmet Aydoğan),
Düşüncenin Çağırıldığı, İstanbul.

Hellmann M.-C.

2002 *L'Architecture grecque. V.1. Les principes de la construction*, Paris.

2006 *L'Architecture grecque. V.2. Architecture religieuse et funéraire*, Paris.

2007 (1998) *L'Architecture grecque*, Paris.

Höcker C.

2004 *Metzler Lexikon Antiker Architektur*, Stuttgart.

Işık F.

1998 “Megaron. Özel Bir Yapı Tipinin Kökeni, Gelişimi ve Bir Ege Tapınağına Dönüşümü”,
Adalya II: 1-49.

Jakobson R.

1990 (1935) *Sekiz Yazı* (Çev. M. Rifat – S. Rifat), İstanbul.

Jenkins I.

2006 *Greek Architecture and Its Sculpture*, London.

Kaegi A.

1931 *Benselers Griechisch-Deutsches Schulwörterbuch*, Leipzig und Berlin.

Kortanoğlu R.E.

2013 “Tieion/Tios Akropolis’inde Ortaya Çıkartılmış Anıtsal Bir Yapının Kalıntıları Üzerine Gözlemler”, *Colloquium Anatolicum* XII: 211-238.

Kozikoğlu N.

1997 “Tapınak”, *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* C.III: 1735-1739.

Lawrence A.W.

1990 *Greek Architecture*, New Haven.

Liddell H.G. – Scott R.

1953 *A Lexicon Abridged from Liddell and Scott’s Greek-English Lexicon*, Oxford.

Martin R.

2003 (1972) *Greek Architecture*, Milano.

Mumford L.

2007 (1991) *Tarih Boyunca Kent. Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, (Çev. G. Koca – T. Tosun), İstanbul.

Müller W. – Vogel G.

2012 (1974) *Mimarlık Atlası C.I.* İstanbul, *dtv-Atlas Baukunst – Band I*, München.

Oxford Dictionary

1995 *Oxford Wordpower Dictionary*, Oxford.

Özön, M.N.

1959 *Büyük Osmanlıca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.

Redhouse

1953 *Redhouse Dictionary English-Turkish. Redhouse Sözlüğü İngilizce-Türkçe*, İstanbul.

Robertson D.S.

1988 *Greek and Roman Architecture*, Cambridge.

Roux G.

1984 “Trésors, Temples, Tholos”, *Temples et sanctuaires* (Edt. G. Roux), Lyon, 153-171.

Rumpf A.

1961 *Yunan ve Roma Sanatı*, (Çev. Jale İnan), İstanbul.

Saraç T.

1985 *Grand Dictionnaire Français-Turc, Büyük Fransızca-Türkçe Sözlük*, İstanbul.

Sharr A.

2013 *Mimarlar İçin Heidegger*, (Çev. Volkan Atmaca), İstanbul.

Sözen M. – Tanyeli U.

1986 *Sanat kavram ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul.

Spawforth T.

2006 *The Complete Greek Temples*, London.

Spivak G.C.

2014 (1977) *Gramatoloji'ye Önsöz* (Çev. İsmail Yılmaz), İstanbul.

Steuerwald K.

1997 (1974) *Deutsch-Türkisches Wörterbuch*, Wiesbaden.

TDK

2005 *Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük*, Ankara.

Tomlinson R.A.

2003 (1997) *Greek Architecture*, London (2003 İstanbul).

Tsetskhladze G.R.

2005 *Karadeniz'in Tarih ve Arkeolojisi Üzerine* (Çev. Sümer Atasoy et al.), İstanbul.

2010 "Hellen Kolonizasyonu", *Aktüel Arkeoloji* 18: 76-83.

Wycherley R.E.

1962 *How The Greeks Built Cities*, London.

Yümer Tigrel G.

1997 "Yunan Mimarlığı ve Sanatı", *Eczacıbaşı Sanat Ansiklopedisi* C.III: 1949-1956.

Küllüoba'da Erken Tunç Çağı III Döneminde Kalınlaştırılmış Dudaklı (Bead-rim) Kâselerin Ortaya Çıkışı ve Gelişimi¹

|96|

Fatma ŞAHİN²

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.05.2015; kabul tarihi: 07.12.2015.

² Fatma ŞAHİN, Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Balcalı-Sarıçam/
ADANA, fatmasahin@cu.edu.tr.

Keywords: Külliöba, Pottery, Bead-rim Bowl, Early Bronze Age, The Transitional Period into the Middle Bronze Age.

The beginnings of the Transitional Period into the MBA, we can speak of a discontinuity which can be defined as a “breaking point” in terms of cultural development: while inland western Anatolia was earlier an integral part of western Anatolia, the area appears to have become culturally and –most probably politically- aligned with Central Anatolia. This new period, called “Übergangsperiode” by W.Orthmann, is characterized particularly by a new type of pottery and spans 300 years from the middle of the EB III (ca. 2200 BC) up until the beginning of the Assyrian Colony Period.

Külliöba is the only excavation site in inland western Anatolia at which the Transitional Period into the MBA has been extensively investigated. This period, comprising 5 phases (IIE-IIA) at Külliöba, has been treated in two stages: a Proto-Transitional Period and a Transitional Period. The most diagnostic material group of the Transitional Period is the pottery. The bead-rim bowl is the most characteristic form for this period.

All these findings lead to the conclusion that the Transitional Pottery appeared first in the Proto-Transitional Period in the Phrygian Cultural Region, spreading from there into the Kızılırmak bend and eventually as far as the Central Black Sea Region in the North and the Konya Region in the South.

|97|

Anahtar Kelimeler: Külliöba, Çanak Çömlek, Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâse, Erken Tunç Çağı, Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi

Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nin başlarında, kültürel gelişim bağlamında, adeta 'kırılma noktası' olarak nitelendirilebilecek önemli bir değişiklikten söz edilebilir: İç batı Anadolu'nun kuzey kesimi daha önce Batı Anadolu'nun bir parçasıyken, bu dönemde Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde ortaya çıkan olası yeni bir kültürel/politik oluşumun ayrılmaz bir parçası olur. Bu yeni oluşum, özellikle yeni bir çanak çömlek grubu ile karakterize olur. İşte Orta Anadolu'da, ETÇ III ortalarından (MÖ 2200) Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin başına kadar olan yaklaşık 300 yıllık bu süreç W. Orthmann tarafından (Übergangsperiode) olarak adlandırılmıştır. Külliöba yerleşmesi, iç batı Anadolu'da Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nin en kapsamlı araştırıldığı tek yerleşim yeri konumundadır. Beş mimari evre içeren (IIE-IIA) OTÇ'ye Geçiş Dönemi, “Öncü Geçiş Dönemi” ve “Geçiş Dönemi” olarak iki aşamada incelenmiştir. OTÇ'ye Geçiş Dönemi'nin tanımlanmasında en belirleyici malzeme çanak çömlektir. Bu grup içindeki “Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâseler” (Bead-rim bowl) dönem için en karakteristik ve en önemli formu oluşturur.

Bütün bunlar bize Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi çanak çömleğinin ilk olarak “Öncü Geçiş Dönemi” olarak tanımladığımız aşamada, Frigya Kültür Bölgesi içinde şekillendiğini ve zamanla önce Kızılırmak Kavsî'nin içine ve daha sonra da kuzeyde Orta Karadeniz Bölgesi'ne ve güneyde de Kızılırmak Kavsî'nin dışına ve Konya Ovası'na kadar yayıldığı izlenimini vermektedir.

1. Giriş

Batı ve Orta Anadolu'da, Erken Tunç Çağı II Döneminin sonlarından itibaren şehirciliğin gelişmeye ve merkezi yönetimlerin güçlenerek siyasal bir kimlik kazanmaya başlamasıyla birlikte ihtiyaçlar çeşitlenmiş ve uzak bölgeler arası kültürel ve ticari ilişkiler giderek yoğunlaşmıştır. Mezopotamya yönünden gelen bu etkilerin, özellikle Kültepe'den öğrendiğimize göre, ilk başlarda Kızılırmak kavsinin güneyindeki bölgede ve Kilikya'dan Eskişehir Bölgesi'ne kadar olan Konya ve iç batı Anadolu'da yayıldığı anlaşılmaktadır (Efe – Fidan 2006: 21; Sarı 2012: 216). Özellikle çömlekçi çarkının ve madencilikte yeni tekniklerin kullanılmaya başlaması (Müller-Karpe 1994: 13) ile kendini gösteren bu etkiler, çok geçmeden bir sonraki aşama olan Erken Tunç Çağı III başlarında en batıda Troas Bölgesi ve dolayısıyla Troya'ya kadar ulaşmıştır. Bazı araştırmacılar söz konusu Mezopotamya etkilerinin, Troya'da Anadolu sahilleri boyunca gerçekleştirilen deniz ticareti yoluyla ortaya çıktığını savunmaktadırlar (Mellink 1989: 319-329). T. Efe ise bu etkilerin Troya'ya, "Büyük Kervan Yolu" adını verdiği, Kilikya'dan Konya Ovası, İç Kuzeybatı Anadolu ve buradan da Eskişehir ve İznik-İnegöl ovaları üzerinden sağlanan kara ticaret yolu vasıtasıyla gerçekleştiği tezini öne sürmüştür. Efe bu görüşünü, özellikle çizilen güzergah üzerindeki bazı yerleşmelerde doğu ve batı kökenli çanak çömleğin ve bazı madeni eserlerin bir arada bulunmasına dayandırır (Efe 1988: 93-99; Efe 2007: 48-49).

|98|

Erken Tunç Çağı III Dönemi'nin başlarında kültür bölgelerinin sınırları fazla bir değişikliğe uğramadan aynı kalır (Bittel 1942; Lloyd – Mellaart 1962; French 1969; Efe 2003b; Efe 2004; Sarı 2012). Ancak, bu dönemin sonlarına doğru Geç Erken Tunç Çağı III ya da bir başka deyişle Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nin başlarında, kültürel gelişim bağlamında, adeta 'kırılma noktası' olarak nitelendirilebilecek önemli değişikliklerden söz edilebilir: İç Batı Anadolu'nun kuzey kesimi daha önce Batı Anadolu'nun bir parçasıyken, bu dönemde Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde ortaya çıkan olası yeni bir kültürel/politik oluşumun bir parçası olur. Özellikle bu durum, Batı Anadolu'da ticaret ağının yeniden şekillenmesine ve söz konusu kervan yolunun eski önemini kaybetmesine yol açmış olabilir (Efe – Efe 2001: 55; Efe 2004: 23).

İlk aşamada, Eskişehir bölgesinden Kızılırmak kavsini içine kadar olan coğrafyayı içine alan ve zamanla da sınırlarını güneye doğru genişleten bu yeni oluşum, özellikle yeni bir çanak çömlek grubu ile karakterize olur. İşte Orta Anadolu'da Erken Tunç Çağı III Dönemi'nin ortalarından Assur Ticaret Kolonileri Dönemi'nin başına kadar olan yaklaşık 300 yıllık bu süreç (MÖ 2200-1950/1900) W. Orthmann tarafından (Übergangsperiode) olarak adlandırılmıştır (Orthmann 1963a: 9).

Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nde Kızılırmak Kavsi'nin kuzey ve güney kesimi olmak üzere, iki farklı çanak çömlek grubundan söz eden Orthmann; Aharköy, Tavşanlı ve Beycesultan yerleşmelerinde bulunan çanak çömlektan yola çıkarak İç Batı Anadolu'nun kuzey kesimini de Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi çanak çömleğinin yayılım alanı içine

dahil etmiştir (Orthmann 1963b: 50). Bu doğrultuda; Polatlı, Ahlatlıbel, Boğazköy ve Alacahöyük gibi yerleşmelerde ilk kez Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi’nde görülen çanak yapımı çanak çömleğin bölgenin hemen batısındaki bölgelerden bir etki ile ortaya çıkmış olabileceğini ileri sürmüştür (Orthmann 1963a: 100). Mellaart da benzer şekilde, “Hitit Malı” (Lloyd – Mellaart 1962: 261) olarak değerlendirdiği ve Hitit malının kökeni olarak gördüğü bu çanak çömleğin, Orta Anadolu’nun kuzeybatısında bir bölgede ortaya çıkararak buradan doğuya doğru Ankara bölgesine ve Orta Anadolu’ya, oradan da zamanla güneye yayılmış olabileceği görüşündedir (Mellaart 1970: 58).

Erken Tunç Çağı III Döneminde “Frigya Kültür Bölgesi” Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi çanak çömleğinin oluşumunda önemli bir yere sahiptir. Sarı, Frigya Kültür Bölgesi ile Büyük Menderes-Yukarı Porsuk Kültür Bölgesi arasındaki sınırın Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi çanak çömleği yayılım alanının batı sınırı ile örtüştüğü görüşündedir (Sarı 2012: 193). Aynı sınır, Eski Hitit Dönemi tarihi coğrafya haritalarında çizilen Arzawiya-Hatti sınırı ile de örtüşmektedir (Sarı 2012: 193; Forlanini – Marazzi 1986). Diğer taraftan, T. Efe tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmalarında saptanan Eskişehir-İnönü yakınlarındaki Bahçeşisar’da (Efe 1994: 5-34) bulunan bir grup çanak çömlek tamamen Geçiş Dönemi’nin karakteristik özelliklerini yansıtmaktadır.

Bu dönem çanak çömleğinin yayılım alanı, daha sonra Orta Anadolu’da tarih sahnesine çıkacak Hititler’in Eski Hitit dönemindeki çekirdek bölgesi ve nüfuz alanı ile uyuşmaktadır. Dolayısıyla, bölgede daha sonra Hitit siyasal ve kültürel birliğinin ortaya çıkmasına yol açacak koşullar ilk olarak Geçiş Dönemi’nde sağlanmış olmalıdır (Efe 2003a: 118-122).

Orta Anadolu’nun Geçiş Dönemi hakkında çok fazla bilgimiz yoktur. Dar alandaki sondajlar şeklinde çok az yerleşmede kazılar yapılmıştır. Bunlar içinde Boğazköy- Büyük-kale Kuzeybatı Yamacı’nda (Nordwest Hang) oraya çıkarılmış olan Geçiş Dönemi yerleşmesi en iyi bilinenidir (Orthmann 1963b). Ancak Geçiş Dönemi başından Assur Ticaret Kolonileri Dönemi sonuna kadar olan süreçte çanak çömleğin gösterdiği gelişme ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapılmamıştır.

2. Külliüoba Höyüğü ve Stratigrafisi

Külliüoba yerleşmesi Eskişehir İli, Seyitgazi İlçesi, Yenikent Köyü sınırları içinde yer almakta, Yenikent-Seyitgazi yolunun hemen doğusunda ve köye 1300 m mesafededir. Ova tabanından yüksekliği 10 m olan höyük, 300x150 m boyutlarındadır. Yerleşmedeki kazılar 1996 yılından bu yana aralıksız olarak Prof. Dr. Turan Efe başkanlığında sürdürülmektedir (Efe – Efe 2001; Fidan 2012; Sarı 2012; 2013; Türkteki 2012). MÖ 4. binyılın sonlarından 2. binyıl başlarına kadar kesintisiz bir stratigrafisi (Tablo 1) veren Külliüoba yerleşmesi, İç Batı Anadolu’da Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi’nin en kapsamlı araştırıldığı tek yerleşim konumundadır.

	KÜLLÜOBA	
	Doğu	Batı
Geç Dönem	I	
Orta Tunç Çağı'na Geçiş (Geç ETÇ III)	II A	Geçiş Dönemi Öncü Geçiş Dönemi
	II B	
	II C	
	II D	
	II E	
Erken ETÇ III	III A	
	III B	
	III C	
ETÇ II	IV A	1
	IV B	
	IV C	
	IV D	
	IV E	
	IV F	
	IV G	
ETÇ I		2
Erken Tunç Çağı'na Geçiş		3
		4
		5
Geç Kalkolitik		6
		7
		8

Tablo 1: Küllioba'nın Tabakalanması

Beş mimari evre içeren (IIE-IIA) Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi, "Öncü Geçiş Dönemi" ve "Geçiş Dönemi" olarak iki aşamada incelenmiştir. II E ve II D evreleri Öncü Geçiş Dönemi'ne; II C, II B ve II A evreleri ise Geçiş Dönemi'ne denk gelmektedir. Bu ayırımın yapılmasının gerisinde yatan neden, "Öncü Geçiş Dönemi'nde" söz konusu olan çanak çömleğin, Orta Anadolu Geçiş Dönemi çanak çömleğinin öncüsü olabilecek özellikler içermesidir. Bu şekilde, Küllioba'da Geçiş Dönemi kültür özelliklerinin aniden ortaya çıkmadığı, bunun iki aşamada gerçekleştiği anlaşılmıştır. Öncü Geçiş Dönemi'nde, Küllioba'da Erken Tunç Çağı III çanak çömlek özellikleri devam ederken, Geçiş Dönemi'nin bazı karakteristik mal ve form özelliklerini içeren çanak çömlek de ortaya çıkar (Şahin 2013: 25-33; Şahin 2014).

Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nin tanımlanmasında en belirleyici malzeme çanak çömlektir. Bu grup içinde kâseler, tabaklar, maşrapalar, çift kulplu fincanlar, dibi iple kesilmiş bardaklar, çaydanlıklar, yonca ağızlı testiler ve uzun sivri gaga ağızlı testiler (schnabelkanne), söz konusu dönemi tanımlayıcı en önemli form gruplarını oluşturur. Bu makalenin de konusunu oluşturan "Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâseler" (Bead-rim bowl) ise dönem

için en karakteristik ve en önemli formu oluşturur. Külliüoba Höyüğü'nde ortaya çıkışı ve gelişimi stratigrafik olarak ortaya konabilmiştir.

3. Mal Grupları

3.1. Öncü Hitit Malı:

Bu malın hamuru kırmızı ve kahverenginin çeşitli tonlarındadır; iyi arıtılmıştır; zaman zaman gayet ince mineral katkı içermesi yanı sıra tamamına yakını mika katkıdır. Yüzey rengi kırmızı ve pembemsi kırmızı tonlarındadır. Astar oldukça ince olup çoğunlukla yüzeyden pul pul dökülmüştür. Bu malın diğer bir ayırıcı özelliği de çoğunlukla çark yapımı kaplarla temsil edilmesidir. Adından da anlaşılacağı üzere, Hitit Malı'nın henüz tüm özellikleri ile ortaya çıkmadığı öncü bir evresini oluşturmaktadır; dolayısıyla Külliüoba'da Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nin erken evreleri için karakteristiktir. Bu mal grubu bu dönem çanak çömleğinin esasını oluşturur. Yerel çanak çömlek ile birlikte gelişen bu grup, ilk olarak Öncü Geçiş Dönemi'nde (IIE-IID) ortaya çıkar.

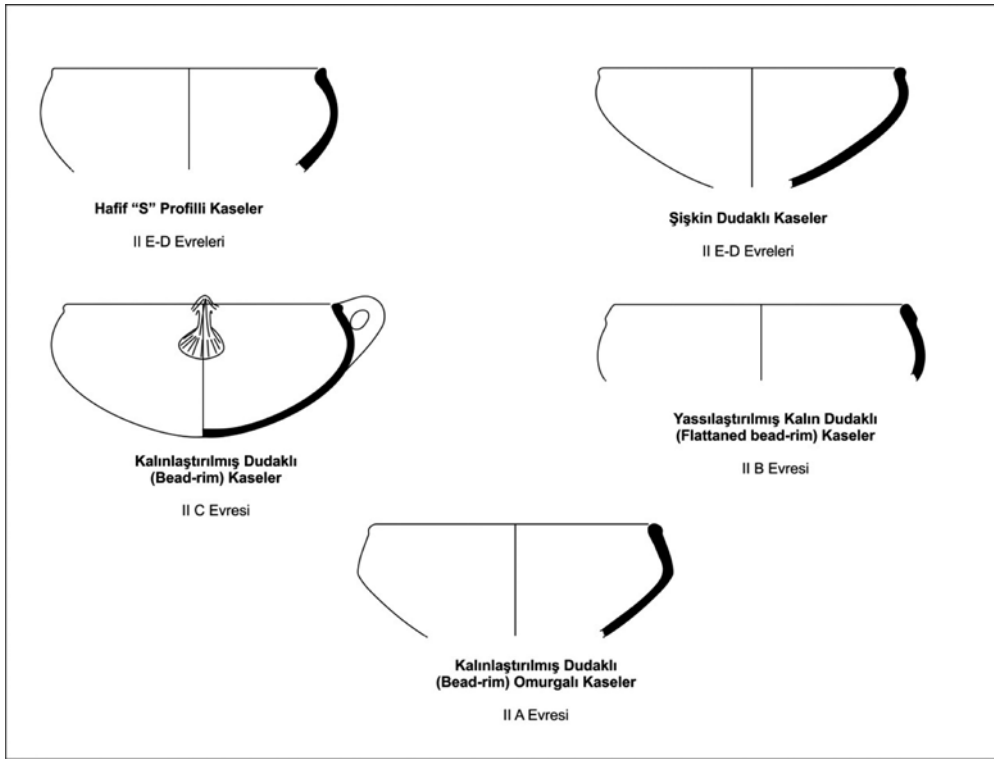
3.2. Hitit Malı:

Çok ince ve temiz hamurlu olan bu mal grubu, kırmızı ve kahverenginin tonlarındadır; oldukça iyi fırınlanmıştır. Hamur %92 oranında katkısızdır. Yüzey kırmızı ve kahverenginin tüm tonlarındadır. Bu mal ile yapılmış kaplar zarif olup ince cidarlı ve oldukça iyi ağıldır ve özenle yapılmıştır. Birçok kabın dış yüzeyi yatay yönde açıldığı için açıklama sonucu hemen ağız kenarı altında, dış kısmen de iç tarafta birbirinden ayrılan yatay yüzeyler (façata) oluşmuştur. B. Kull bu tekniğin daha çok kap çarkta şekillendirildikten sonra, yüzeyin bir kemik, çaytaşı ya da ahşap bir malzeme yardımıyla açılması sonucu oluştuğunu belirtmektedir (Kull 1988; 1998: 702). Bu mal grubu, Kültepe –Karum III-IV çanak çömleği kalitesindedir. K. Emre Kültepe Geçiş Dönemi'nin (Karum III-IV) benzer mal grubunu "Hitit Malı" olarak adlandırılmış olduğundan (Emre 1989: 112), tarafımızdan da aynı ismin kullanılması uygun görülmüştür. Bu mal MÖ 2. binyılda Hitit çanak çömleğinin esasını oluşturur. Külliüoba'da IIC Evresi'nden itibaren görülmeye başlayan bu mal grubunun oranı üst katlarda (IIB-IIA) giderek artar ve Geçiş Dönemi içinde en fazla orana sahip mal grubunu oluşturur. Bu mal ile temsil edilen çanak çömleğin tamamına yakını çark yapımıdır.

Kâse Formları

Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâseler (Bead-rim bowl), Külliüoba'da ilk olarak II C evresinde ortaya çıkar. Ancak bu form, ilk kez II E-D evrelerinde, diğer bir deyişle, Öncü Geçiş Dönemi'nde ortaya çıkan Dışa Dönük Dudaklı Yarım Küresel Gövdeli Kâse formdan gelişmiş olmalıdır. Bu kâseler, geleneksel "S" profilli kâselerin çarkta yapılmış örnekleridir. Bu

yüzden kalınlaştırılmış dudaklı kâselerde konturlar daha akıcıdır. IIE ve IID evrelerinde “S” profilli ve “Şişkin Dudaklı Kâse” olarak adlandırılan kâseler II C evresinden itibaren ise “Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâse” (Bead-rim bowl) formuna doğru bir gelişim gösterir. IIB evresinden itibaren de bu kâselerin yassılaştırılmış (flattened bead-rim) olanları, dönem sonunda ise (IIA evresi) bu formdaki kâselerin keskin omuzlu (carinated bead-rim bowl) örnekleri ortaya çıkar. Kronolojik olarak bu kâselerin form gelişimi aşağıda tablo halinde verilmiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Kalınlaştırılmış Dudaklı (Bead-rim) Kâselerin Gelişimi

Hafif “S” Profilli Kâseler

“S” profilli kâselerin üst kısmında profil içe doğru kıvrılır; dudak ise dışa dönüktür (Fig. 1/1-5). Bu form % 73 oranında çarkta yapılmıştır. Ağız çapları 8-28 cm arasında değişir. OTÇ’ye Geçiş Dönemi’nin tüm evrelerinde ele geçmiş olmasına rağmen, Öncü Geçiş Dönemi’nde (IIE-IID) daha yüksek orana sahiptir. Bu formun çoğunluğu Öncü Hitit Malı ile temsil edilmektedir.

Şişkin Dudaklı Kâseler

Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nin en karakteristik formlarından birini şişkin dudaklı kâseler oluşturur (Fig. 2/6-11). Yarım küresel gövdeli ve % 88 oranında çark yapımı olan bu kâseler değişiklik göstermekle birlikte, 18-24 cm arasında çaplara sahiptir. Bu form ilk olarak II E-D evrelerinde ortaya çıkar ve II A evresine kadar hemen hemen aynı oranda temsil edilir; ancak II A evresinde oranı birden bire düşer. Bu düşüşün nedeni, II A'da, kalınlaştırılmış ve yassılaştırılmış dudaklı kâselerin (*bead-rim*) giderek daha da önem kazanmasıdır. Bu kâselerin diğer bir özelliği de bazılarının yuvarlak ya da üçgen kesitli dikey kulplulara sahip olmasıdır.

Kalınlaştırılmış Dudaklı (Bead-Rim) Kâseler

Kalınlaştırılmış Yuvarlak Dudaklı Kâseler'in (*bead-rim bowl*) kalınlaştırılmış dudakları yuvarlak bir kesit vermektedir. Tamamının çarkta yapıldığı bu formun ağız çapları çoğunlukla 20-24 cm arasında değişir (Fig. 3/12-16; Fig. 6/14, 16). İlk olarak II C evresinde ortaya çıkan bu form, giderek artar ve II A evresinde en yüksek orana ulaşır. Bu kâselerden bazıları, yuvarlak kesitli dikey kulplara sahiptir; ancak bu kulplar hemen bir önceki form olan "şişkin dudaklı kâse" örneklerine göre daha küçüktür ve oranı da daha azdır. Söz konusu tek kulplu bu kâselerden bir tanesi oldukça büyük önem taşımaktadır. Tek örnek olarak II A evresinde bulunan bu kâsenin içinde, açık kırmızı boya ile yapılmış bir haç motifi vardır (Fig. 3/15; Fig. 6/15).

[103]

Yassılaştırılmış Kalın Dudaklı Kâseler (Flattened bead-rim bowl)

Yassılaştırılmış Kalın Dudaklı Kâseler (*Flattened bead-rim bowl*) ise bir önceki formdan sadece dudak kesitinin yuvarlak değil, yassılaştırılmış olması ile ayrılmaktadır. Bu formun tamamı çarkta şekillendirilmiştir. Bu gruba ait kâselerin ağız çapları 22-28 cm arasında değişir (Fig. 4/17-19). Geçiş Dönemi'nin son evresinde (II A) ortaya çıkan bu form, bir sonraki dönem olan Orta Tunç Çağı'nın en karakteristik formlarından biri olacaktır.

Kalınlaştırılmış Dudaklı Omurgalı Kâseler (Carinated bead-rim bowl)

Kalınlaştırılmış Dudaklı Omurgalı Kâseler (*Carinated bead-rim bowl*) grubunu diğer kalınlaştırılmış dudaklı kâselerden ayıran tek özellik omurgalı olmasıdır. Tamamının çark yapımı olduğu bu kâselerin ağız çapları genellikle 22-24 cm arasında değişmekte olup az da olsa çapları 30-32 cm'ye ulaşanlar da vardır (Fig. 4/20-22).

Sonuç

Küllüoba'da stratigrafik olarak ortaya konan ve Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi için karakteristik olan söz konusu kâse formları, Orta Anadolu Bölgesi'nde bir çok merkezden bilinmekle birlikte herhangi bir stratigrafik devamlılık göstermemektedir. Bu malzeme en iyi Kızılırmak Kavsini'nin kuzey kesiminde yer alan Boğazköy'den bilinmektedir (Orthmann 1963b). Boğazköy *NW-Hang* 9-8b katları arasında karşılaşılan bu çanak çömlek, Küllüoba Geçiş Dönemi örnekleri ile gerek özellikleri ve gerekse gelişimi bağlamında, son derecede tanımlı paralellikler gösterir. Boğazköy kalınlaştırılmış dudaklı (*bead-rim*) kâseleri, bu kâselerin zamanla ortaya çıkan yassılaştırılmış (*flattened bead-rim*) örnekleri, Küllüoba örnekleri ile neredeyse birebir örtüşür. Kalınlaştırılmış dudaklı (*bead-rim*) kâseler Boğazköy 9. tabakada sadece birkaç örnek ile temsil edilirken (Orthmann 1963b: Lev. 8/14,20), 8d-c katlarında (Orthmann 1963b: Lev. 21/190-191, 193-196) yoğunluğu artmıştır. Bu kattaki örnekler ince astarlı çark yapımı mal ile temsil edilir. 8b katında kalınlaştırılmış dudaklı kâselerin yassılaştırılmış örnekleri ve omurgalı olanları ortaya çıkar (Orthmann 1963: Lev. 30/281, Lev. 31/282, 295). Görüldüğü üzere, Boğazköy Geçiş Dönemi çanak çömleği oldukça gelişkin örnekler içermektedir. Başka bir açıdan bakıldığında Küllüoba'da ilk olarak IIE ve IID evrelerinde ortaya çıkan Geçiş Dönemi öncüsü denilen çanak çömlek grubu burada bulunmamaktadır. Söz konusu bu mal grubu şimdiye kadar sadece Polatlı bölgesinde saptanabilmiştir.

|104|

Küllüoba'da Öncü Geçiş Evresi olarak tanımlanan bu dönem (IIE ve IID evreleri), Polatlı bölgesinde Polatlı'nın XI. ve XII. katı (Lloyd – Gökçe 1951), Gordion'da ise bu katlara denk gelen PN-3 7 katında (Gunter 1991) saptanmıştır. İlk olarak Küllüoba'da Öncü Geçiş Dönemi Evreleri olan II E-D evrelerinde ortaya çıkan ve Kalınlaştırılmış Dudaklı kâselerin öncüsü olan Şişkin Dudaklı Kâseler, Gordion'dan bilinen bazı örnekler (Gunter 1991: Fig. 2/21, 24, 31-32, Lev. 12/31-32) ile örtüşmektedir. Gordion örnekleri kırmızının çeşitli tonlarında astarlı ve açık mal grubu ile temsil edilmekte olup bunlar çoğunlukla el yapımıdır; bazıları ise çarkta şekillendirilip el ile düzeltilmiştir (Gunter 1991: 9-12). Yayınlarda herhangi bir yeni maldan söz edilmese de bunların en azından bir kısmı Küllüoba'nın Öncü Hitit Malı ile temsil edilmiş olabilir.

Kızılırmak Kavsini'nin güney kesiminde Kültepe/Karum IV-III'ten bilinen (Özgüç 1950: 195; Özgüç – Özgüç 1953:188; Emre 1989:112) Geçiş Dönemi çanak çömleği Küllüoba II B ve IIA evrelerinininki ile paralellik gösterir. Koyu kırmızı astarlı, parlak açık mal, çark yapımı, tipik ve zarif Hitit Malı ile temsil edilen bu kaplar arasında kalınlaştırılmış dudaklı (*bead-rim*) kâseler ve bu kâselerin yassılaştırılmış kalın dudaklı (*flattened bead-rim*) ve omurgalı örnekleri başta gelir. Söz konusu bu merkezler ile olan stratigrafik karşılaştırma aşağıda bir tablo halinde verilmiştir (Tablo 3).

Assur Ticaret Kolonileri Dönemi	Küllüoba		Gordion	Boğazköy (NW-Hang)	Kültepe	
	Yerleşilmemiş				Karum	Höyük
				8a	Ib	7
			H i a t u s	8b	II	8
Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi (Geç ETÇ III)	II A	Geçiş Dönemi	H i a t u s	8c	III	9
	II B			8d	IV	10
	II C			9		11a
	II D	Öncü Geçiş Dönemi	PN-3 7			11b
	II E					11c
Erken ETÇ III	III A		PN-3 8 NCT VI (Erken)			12
	III B					13
	III C					

Tablo 3: Külliüoba ve Orta Anadolu yerleşmelerinin kronolojik karşılaştırması

Burada ortaya koymaya çalışılan sonuçlardan biri, Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi'nde bu döneme özgü yeni çanak çömlek özelliklerinin bir kırılma noktası oluşturacak şekilde birden bire değil, bu süreçte farklı zamanlarda ortaya çıktıkları anlaşılmaktadır. Dönemi karakterize eden Kalınlaştırılmış Dudaklı Kâselerin (Bead-rim bowl) gelişimi Külliüoba'da stratigrafik olarak takip edilebilmektedir. Bu durum söz konusu Geçiş Dönemi özelliklerinin Külliüoba'nın da içinde yer aldığı Frigya Kültür Bölgesi'nde ortaya çıkmış olabileceği izlenimini vermektedir. Bunun en önemli delili olarak Geçiş Dönemi çanak çömleğinin bu bölgede aniden değil, ilk olarak "Öncü Geçiş Dönemi" olarak adlandırdığımız aşamada yörenin geleneksel çanak çömleği ile birlikte ortaya çıkmasını gösterebiliriz. Gordion PN-3 7'de bulunan örnekler Külliüoba Öncü Geçiş Dönemi'ninkilerle üslupsal ve kronolojik olarak uyumaktadır. Zira Frigya Kültür Bölgesi ile Polatlı Bölgesi arasında kültürel bütünlüğe doğru giden gelişme bir önceki erken Erken Tunç Çağı III'te başlamıştır (Sarı 2012:193). Ancak bu bölgede çark yapımı çanak çömlek bu dönemde henüz yok denecek kadar azdır. Bu gelişim aşaması bugüne kadar bölgenin daha doğusunda, Kızılırmak Kavsî'nin içinde saptanamamıştır.

Bütün bunlar bize Orta Tunç Çağı'na Geçiş Dönemi çanak çömleğinin ilk olarak "Öncü Geçiş Dönemi" olarak tanımladığımız aşamada, Frigya Kültür Bölgesi içinde şekillendiğini ve zamanla önce Kızılırmak Kavsî'nin içine ve daha sonra da kuzeyde Orta Karadeniz Bölgesi'ne ve güneyde de Kızılırmak Kavsî'nin dışına ve Konya Ovası'na kadar yayıldığı izlenimini vermektedir.

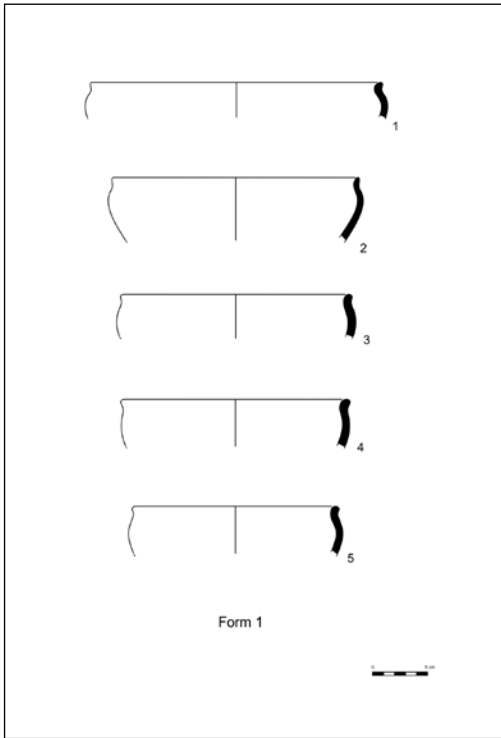

Fig. 1

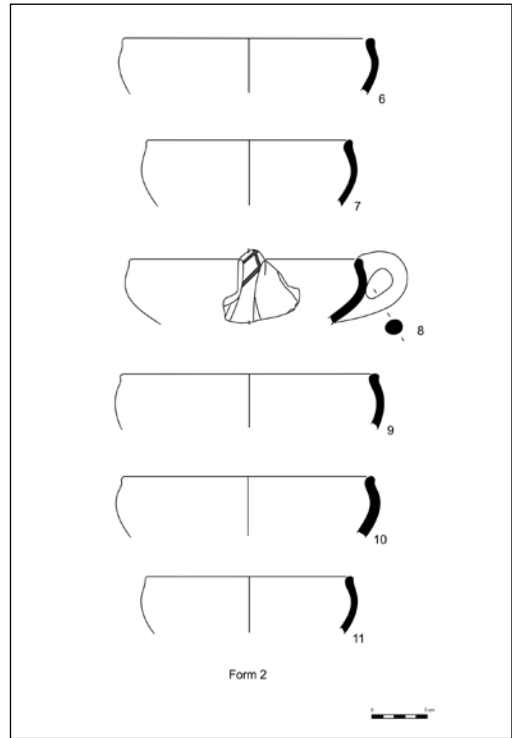

Fig. 2

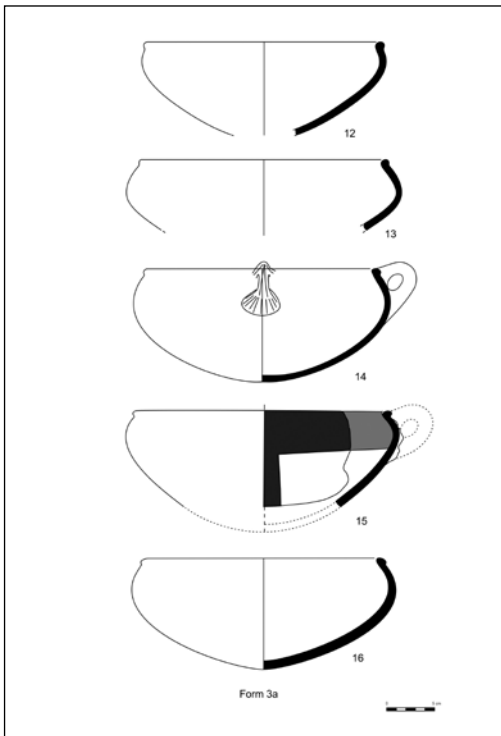

Fig. 3

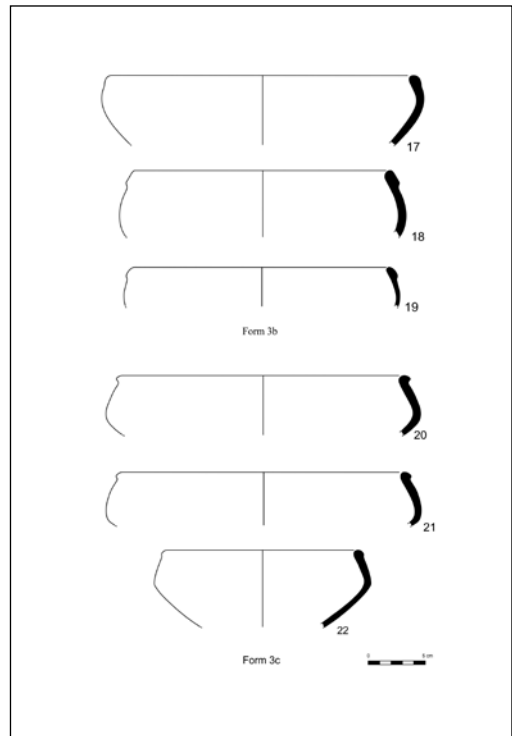

Fig. 4

Fig. 5

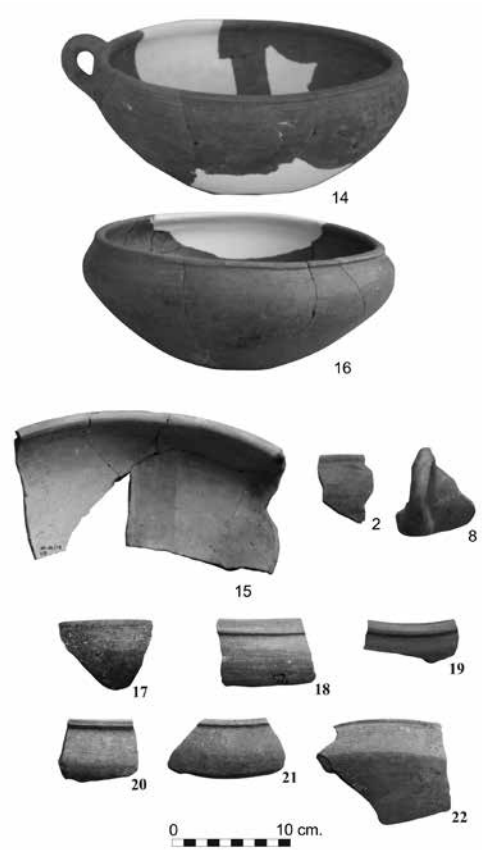

Fig. 6

Katalog

Katalog no: 1 Kâse Parçası - Z/AA 19.6 - Evre: II C

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kırmızı hamur incedir; latrin ve yoğun mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Pembemsi kırmızı astarlı yüzey açıktır. Çark yapımı.

Katalog no: 2 Kâse Parçası - Z 18.30 - Evre: II C

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Bej ve gri özlü hamur incedir ve az mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı yüzey açıktır. Çark yapımı.

Katalog no: 3 Kâse Parçası - Z 19.67 - Evre: II B

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi ve gri özlü hamur incedir; ince taşçık ve yoğun mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı yüzey açıktır. Astar iyi pekişmemiştir (*Pasty*). Çark yapımı.

Katalog no: 4 Kâse Parçası - AA 17.99 - Evre: II B

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Kırmızı hamur incedir; çok ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Pembemsi kırmızı astarlı yüzey açıktır. El yapımı.

Katalog no: 5 Kâse Parçası - AA 19.344 - Evre: II A

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Bej ve gri özlü hamur incedir; çok ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Pembemsi kırmızı astarlı yüzey iyi açıktır. Çark yapımı.

Katalog no: 6 Kâse Parçası - AA 19.257 - Evre: II E

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi ve gri özlü hamur oldukça incedir; çok küçük taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Pembemsi kırmızı astarlı yüzey açıktır. Çark yapımı.

Katalog no: 7 Kâse Parçası - Z 18.30 - Evre: II C

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Bej ve açık gri özlü hamur incedir ve yoğun mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Koyu kırmızı yüzey astarlı ve açıktır. Çark yapımı.

Katalog no: 8 Dikey Kulplu Kâse Parçası - Z 19.234 - Evre: II C

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi hamur incedir; ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Morumsu kırmızı astarlı yüzey açkılıdır. Üzerinde sığ yiv bezeme olan yuvarlak kesitli kulpa sahiptir. Çark yapımı.

Katalog no: 9 Kâse Parçası - Z 19.67- Evre: II B

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi ve gri özlü hamur incedir; ince taşçık ve yoğun mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı yüzey açkılıdır. Astar iyi pekişmemiştir (*Pasty*). Çark yapımı.

Katalog no: 10 Kâse Parçası - AA 17.99 - Evre: II B

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kırmızı hamur incedir; ince taşçık ve az mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Pembemsi kırmızı astarlı yüzey açkılıdır. Çark yapımı.

Katalog no: 11 Kâse Parçası - Z 17.29 - Evre: II B

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Açık kırmızı ve gri özlü hamur incedir; ince taşçık ve yoğun mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Koyu kırmızı astarlı yüzey açkılıdır. Çark yapımı.

[109]

Katalog no: 12 Kâse Parçası - AA 18.87 - Evre: II C

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kırmızı hamur incedir; az mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Koyu kırmızı astarlı yüzey iyi açkılıdır; astar yer yer dökülmüştür. Çark yapımı.

Katalog no: 13 Kâse Parçası - AA 19.41-Evre: II B

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi hamur incedir; ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızımsı kahverengi astarlı yüzey açkılıdır. Ağız kenarı içte bant-astarlıdır (*rim-slip*). Çark yapımı, bkz. Efe – Türkteki 2005; Fig. 8b:10.

Katalog no: 14 Dikey Kulplu Kâse - AC 28.34 - Evre: II B

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Bej hamur incedir; ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı yüzey iyi açkılıdır. Gövde de eksik bazı kısımlar alçı ile tümlenmiştir. Çark yapımı. Müze Env No: 2007-81/AC 28.34.

Katalog no: 15 Dikey Kulplu Kâse Parçası - AA/AB 18.219 - Evre: II A

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi ve gri özlü hamur incedir, ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı ve iyi ačkılı yüzeyde ikincil yanmadan dolayı siyah alacalanmalar yer alır. Yalın bırakılmış açık kahverengi iç yüzeyde açık kırmızı boya ile yapılmış haç motifi yer alır. Çark yapımı olup dış düzeyde el ile yapılmış düzeltme izlerine sahiptir. Fazla belirgin olmayan yer yer birbirinden ayrılan yüzeyler (façatalı) oluşmuştur.

Katalog no: 16 Kâse - Z 19.10 - Evre: II A

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Açık kırmızı hamur oldukça incedir ve mika katkılıdır. Fırınlama çok iyidir. Açık kırmızımsı kahverengi astarlı yüzey iyi ačkılıdır. Ağız kenarında eksik olan kısım alçı ile tūmlenmiştir. Çark yapımı. Müze Env No: A.9-06.

Katalog no: 17 Kâse Parçası - AB 26.17 - Evre: II A

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Kahverengi hamur incedir; çok ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızımsı kahverengi astarlı yüzey iyi ačkılıdır. Çark yapımı.

|110|

Katalog no: 18 Kâse Parçası - Z 19.323 - Evre: II A

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Kırmızı ve açık gri özlü hamur çok incedir; çok az mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızımsı kahverengi astarlı yüzey iyi ačkılıdır; ağız kenarı içte bant-astarlıdır (*rim-slip*). Çark Yapımı olup el ile düzeltilmiştir. Dış kısımda yatay yönde birbirinden ayrılan yüzeyler (façatalı) oluşmuştur. İç kısmında çark izleri belirgindir.

Katalog no: 19 Kâse Parçası - AB 26.17 - Evre: II A

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Açık kahverengi hamur çok incedir ve az mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kahverengi astarlı yüzey parlak ačkılıdır. Çark Yapımı olup el ile düzeltilmiştir. Dış ve iç kısımda yatay yönde birbirinden ayrılan yüzeyler (façatalı) oluşmuştur.

Katalog no: 20 Kâse Parçası - AA 18.529 - Evre: II A

Mal Grubu: Hitit Malı

Tanım: Kırmızı ve gri özlü hamur çok incedir ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Yüzey dışta kırmızı astarlı ve iyi ačkılıdır; içte yalındır. Çark Yapımı olup el ile düzeltilmiştir. Dış kısımda yatay yönde birbirinden ayrılan yüzeyler (façatalı) oluşmuştur. İç kısmında çark izleri belirgindir.

Katalog no: 21 Kâse Parçası - AB 26.17 - Evre: II A

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Kırmızı hamur çok incedir ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı yüzey iyi açkılıdır. Çark yapımı.

Katalog no: 22 Kâse Parçası - Z/AA 19.4 - Evre: II A

Mal Grubu: Öncü Hitit Malı

Tanım: Kırmızı hamur incedir; ince taşçık ve mika katkılıdır. Fırınlama iyidir. Kırmızı astarlı yüzey açkılıdır. Çark Yapımı olup el ile düzeltilmiştir. Dış kısımda yatay yönde yer yer birbirinden ayrılan yüzeyler (façatalı) oluşmuştur. İç kısımda çark izleri belirgindir.

Kaynakça

Bittel, K.

1942 *Kleinasiatische Studien*, Istanbul Mitteilungen Heft 5, İstanbul.

Efe, T.

1988 *Demircihöyük Die Ergebnisse der Ausgrabungen 1975-1978*. Vol III, 2. *Die Keramik 2, C: Die Frühbronzezeitliche Keramik der Jüngerer Phasen (ab Phase H)*, Mainz.

1994 “Early Bronze Age III Pottery from Bahçehisar: The significance of the Pre-Hittite Sequence in the Eskişehir Plain, Northwestern Anatolian”, *AJA* 98: 5-34.

2003a “Batı Anadolu Tunç Çağı Uygarlığının Doğuşu”, *ArkeoAtlas* 2: 92-129.

2003b “Pottery Distribution Within the Bronze Age of Western Anatolia and its Implications upon Cultural, Political (and Ethnic?) Entities”, M. Özbaşaran – O. Tanındı – A. Boratav (eds.), *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, İstanbul: 87-105.

2004 “Kültür Gruplarından Krallıklara: Batı Anadolu'nun Tarihöncesi Kültürel ve Siyasal Gelişim Profili”, *Colloquium Anatolicum* III: 15-29.

2007 “The Theories of the ‘Great Caravan Route’ Between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia”, *Anatolian Studies* 57: 47-64.

Efe, T. – E.Fidan

2006 “Pre-Middle Bronze Age Metal Objects from Inland Western *Anatolia*”, *Anatolia Antiqua* XIV: 15-43.

Efe, T. – D. Ş. M. Ay Efe

2001 “Küllüoba: İç Kuzeybatı Anadolu'da bir İlk Tunç Çağı Kenti.1996-2000 Yılları Arasında Yapılan Kazı Çalışmalarının Genel Değerlendirmesi”, *TÜBA-AR* 4: 43-78.

Efe, T. – M. Türkteki,

2005 “The Stratigraphy and Pottery oh the Period Transitional into the Middle Bronze Age at Küllüoba (Setitgazi-Eskişehir)” *Anatolia Antiqua* XIII: 119-144.

Emre, K.

1989 “Pottery of Levels III and IV at the Karum of Kanesh”, K. Emre – M. Mellink – B. Hrouda – N. Özgüç (eds.), *Anatolia and the Ancient Near East : Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, Ankara: 111-128.

Fidan, M. E.

2012 “Küllüoba İlk Tunç Çağı Mimarisi” *MASROP/ E-Dergi* 7: 1-44.

Forlanini, M. – M. Marazzi,

1986 *Anatolia: L'impero Hittita*, Atlantante Storico del Vicino Oriente 4.3, Roma.

French, H. D.

1969 *Anatolia and the Aegean in the Third Millenium B.C.*, Vol 1-2, (Unpublished Phd. Thesis), Cambridge.

Gunter, A.C.

1991 *Bronze Age Gordion Excavations Final Reports III*, Philedelphia.

Kull, B.

1988 *Demircihüyük. Die Ergebnisse der Ausgrabungen von 1975-1978*, Mainz.

1998 “Middle Bronze Age Occupation at Demircihüyük”, *Uluslararası Assiriyoloji Kongresi* XXXIV, Ankara: 699-706.

Lloyd, S. – N. Gökçe

1951 “Excavations at Polatlı”, *Anatolian Sutudies* I: 21-75.

Lloyd, Seton – J. Mellaart

1962 *Beycesultan I: The Chalcolithic and Early Bronze Age Levels*, Vol I, London.

Mellaart, J.

1970 “The Second Millennium Chronology of Beycesultan”, *Anatolian Studies* 20: 55-68.

Mellink, M. J.

1989 “Anatolian and Foreing Relations of Tarsus in the Early Bronze Age”, Kutlu Emre – M. Melling (eds.), *Tahsin Özgüç'e Armağan. Anatolia and the Ancient Near East. Studies in Honor of Tahsin Özgüç*, Ankara: 319-331.

Müller-Karpe, M.

1994 *Anatolisches Metallhandwerk*, Neumunster.

Orthmann, W.

1963a *Die Keramik der Frühen Bronzezeit aus Inneranatolien*, Berlin.

1963b *Frühe Keramik von Boğazköy; aus den Ausgrabungen am Nordwesthang von Büyükkale*.

Wissenschaftliche Veröffentlichungen der Deutschen Orient-Gesellschaft 74, Berlin.

Özgüç, T.

1950 *Kültepe Kazısı Raporu 1948*, Ankara.

Özgüç, T. – N. Özgüç

1953 *Kültepe Kazısı Raporu 1949*, Ankara.

Sarı, D.

2012 “İlk Tunç Çağı ve Orta Tunç Çağı’nda Batı Anadolu’nun Kültürel ve Siyasal Gelişimi”,
MASROP/ E-Dergi 7: 112-249.

2013 *Evolution Culturelle et Politique de L’anatolie de L’ouest au Bronze Ancient et au Bronze
Moyen. ANRT, Villeneuve D’ascq.*

Şahin, F.

2013 *Küllüoba Höyüğü Orta Tunç Çağı’na Geçiş Dönemi (Übergansperiode): Mimari ve
Çanak Çömlek*. İstanbul Üniversitesi, Protohistorya ve **Önasya** Arkeolojisi Anabilim Dalı
(Yayınlanmamış Doktora Tezi).

2014 “Küllüoba Orta Tunç Çağına Geçiş Dönemi: Mimarisi ve Çanak Çömleği”, *AST* 30:
39-54.

Türkteki, M.

2012 “Batı ve Orta Anadolu’da Çark Yapımı Çanak Çömleğin Ortaya Çıkışı ve Yayılımı”,
MASROP/ E-Dergi 7: 45-111.

Side Sikke Buluntuları Işığında MS 622/3'de Pamphylia'ya "Olası" Bir Sasani Saldırısı¹

Ahmet Tolga TEK²

[116]

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 05.06.2015; kabul tarihi: 17.06.2015.

² Ahmet Tolga TEK, Anadolu Üniversitesi Yunus Emre Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, 26470 ESKİŞEHİR; attek@anadolu.edu.tr.

Keywords: Byzantine, Persian, Side, Pamphylia, Coin

The Byzantine-Persian war between 602-629 AD saw one of the biggest defeats in Byzantine history when the Persians occupied Egypt, Syria and parts of Asia Minor and their armies even reached Khalkedon. The history of the period is vogue, very much overshadowed by later Islamic conquests. The events of the Byzantine-Persian war is partly covered by Sebeos, who wrote a history of Armenia and was more concerned with events happening there and by another historian, Theophanes who wrote more than 200 years after these events. For this reason, the extant of Persian operations in Asia Minor is not known very well. All available historical and archaeological evidence have been interpreted by Clive Foss in 1975 in his article "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity" in which he also proposed that Pamphylia could be one of the areas affected by this war. The numismatic evidence from Side and elsewhere from Pamphylia seems to support this idea, although further archaeological or historical evidence is needed until a more definite conclusion could be reached.

|117|

Anahtar Kelimeler: Bizans, Sasani, Side, Pamphylia, Sikke

MS 602-629 yılları arasındaki Bizans-Sasani Savaşı, Bizans tarihinin en önemli yenilgilerinden bir tanesini içerir: Sasaniler, Mısır, Suriye ve Anadolu'nun bazı bölgelerini ele geçirmiş, hatta orduları Khalkedon'a kadar ulaşmıştır. Dönem tarihinin detayları, hemen sonrasında başlayan İslam fetihlerinin gölgesinde kaldığı için oldukça belirsizdir. Bizans-Sasani Savaşı, Armenia Tarihini yazan ve bu bölgede gerçekleşen olaylarla daha çok ilgili olan Sebeos tarafından kısmen ve bu olaylardan 200 yıl kadar sonra Tarihçesini kaleme alan Theophanes tarafından ele alınmıştır. Bu nedenle Anadolu içerisindeki Sasani askeri hareketleri çok iyi bilinmemektedir. Eldeki bütün tarihi ve arkeolojik veriler 1975 yılında Clive Foss tarafından "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity" isimli makalesinde sunulmuş ve yorumlanmıştır. Bu makalede yazar, Pamphylia Bölgesi'nin de bu savaştan etkilendiğini öne sürmektedir. Side ve Pamphylia'daki diğer yerleşimlerin sikke buluntuları bu fikri destekler niteliktedir, ancak bu konuda kesin bir sonuca ulaşılabilmesi için daha fazla tarihsel ve arkeolojik veriye ihtiyaç duyulmaktadır.

1. Giriş

MS 602-629 arasında süren Bizans-Sasani savaşı, Bizans tarihinin en önemli yenilgilerinden bir tanesini barındırmaktadır. Bizanslılar Mısır ve Suriye'yi tamamen yitirmişler, Anadolu kısmen Sasaniler tarafından işgal edilmiş, hatta Sasani ordusu Khalkedon'a kadar ulaşmıştır. Ancak, bu dönemin olayları, bu savaştan kısa bir süre sonra başlayan Bizans-Arap savaşları ve ardından aynı topraklardaki kalıcı İslam fetihlerinin gölgesinde kalarak genellikle dönem tarihçileri tarafından ihmal edilmiştir. Dolayısıyla Sasanilerin Anadolu'daki operasyonlarının boyutlarını tam olarak bilememekteyiz. Bu dönemi anlatan iki Ortaçağ tarihçisinden ilki Sebeos'tur. Sebeos, Ermenistan tarihini anlatan kitabında bu dönemin olaylarına yer veriyse de, önceliği Ermenistan Bölgesi olduğu için Anadolu'nun batısında olan olaylara çok değinmez. Bu savaştan 200 yıl kadar sonra yazan Bizanslı tarihçi Theophanes ise, zaman zaman Sebeos ile çelişen bilgiler vermekte veya olayları farklı yıllara koymaktadır. Eldeki bütün tarihi ve arkeolojik veriler, Clive Foss tarafından 1975 yılında yayınladığı "The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity" isimli makalede bir araya getirilmiştir. Foss, bu makalesinde önce Kıbrıs'a ardından da Rhodos'a saldıran Sasani Donanmasının zengin ve verimli Pamphylia Ovasındaki kentleri de ele geçirmiş veya bunları yağmalamış olabileceğini önermektedir (Foss 1975: 725). Aynı yazar, "The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age" isimli makalesinde Side sikke verilerini yorumlayarak bu görüşünü yinelemiştir (Foss 1996: 45-47). Side ve diğer Pamphylia kentlerinin sikke buluntularının detaylı bir incelemesi, bu önermenin doğruluğunu sorgulamamız için bize imkân tanımaktadır.

[118]

2. Bizans-Sasani Savaşı (MS 602-629)

MS 7. yüzyılda Bizans dünyasını ilgilendiren çok sayıda olay İmparatorluğu derinden etkilemiş ve yapısının tamamen değişmesine neden olmuştur. Bu olaylardan ilki, Sasani Kralı II. Khosroes'in (Hüsrev), İmparator Phokas'ın tahta geçerken öldürttüğü önceki İmparator Mauricius Tiberius'un öcünü almak, kendisine sığınan oğlu ve Bizans tahtının gerçek varisi olduğunu iddia ettiği Theodosius'u başa geçirmek bahanesiyle MS 602'de Bizans İmparatorluğuna savaş açması olmuştur (Foss 1975: 722; Dignas – Winter 2007: 44-45). İmparator Phokas'ın tahtı kaybetmesi üzerine ele geçirdikleri avantajı yitirmek istemeyen Sasaniler saldırılarına devam ettiler. Bizans-Sasani savaşı MS 629'a dek sürecek ve sonuçları Bizans Dönemi Anadolu'su kentlerinin yaşamında önemli izler bırakacaktır.

İkinci önemli olay, Kartaca Valisi Heraclius'un, yönetimdeki İmparator Phokas'a MS 608'de isyan ederek, çıkan iç savaşı kazanıp MS 610'da İmparatorluk yönetimini ele geçirmesidir (Seb. III.34.112-113). Çıkan iç savaşı fırsat bilen Sasaniler saldırılarına devam ederek

MS 609'da Mardin¹ ve Amida'yı, MS 610'da ise Edessa'yı ele geçirdiler (Seb. III.33.111; Kaegi 2003: 39). Aynı yıl içerisinde Sasani ordusu Theodosiopolis'i (Kaegi 2003: 67) ve Kappadokia Caesareası'nı da aldı. (Seb. III.34.113; Theo. 6103 (300); Foss 1975: 722-723; Brandes 1989: 49; Russell 2001: 57; Kaegi 2003: 52, 67-68)². MS 610/611 yılında Sasaniler doğunun en önemli kentlerinden Antiokhia'yı ele geçirdi (Dignas – Winter 2007: 117)³. 612'de ise önemli bir garnizon kenti olan Melitene, Sasaniler tarafından ele geçirildi (Seb. III.34.113). MS 613 yılında Sasaniler Antiokhia'yı kurtarmak için gönderilen Bizans ordusunu yenerek, güneyden Torosları aşmış, Kilikia'ya girdiler ve Tarsus kentini aldılar. Buradan, Anadolu içlerine doğru Sasani ilerleyişi devam etti (Seb. III.34.115; Foss 1975: 723; Brandes 1989: 49; Russell 2001: 58; Kaegi 2003: 77).

MS 615 veya 616 yılında Sasani ordusu Khalkedon'u kuşattı ve şehri ele geçirdi (Seb. III.38.122; Theo. 6107 (301); Foss 1975: 724; Brandes 1989: 49; Russell 2001: 58; Kaegi 2003: 84). Batı Anadolu'da yapılan kazılarda MS 616 yılında kesintiye uğrayan sikke buluntuları ve bu nedenle bu yıla tarihlenen tahribat katmanları, Sardis (Bates 1971: 1-2; Brandes 1989: 86-87; Foss – Scott 2002: 615-617; Schindel 2009: 199-200)⁴, Ephesos⁵,

¹ Mardin, iki buçuk yıl süren bir kuşatmadan sonra, Sasaniler tarafından alınabilmiştir (Foss 2003: 151, dn.10).

² Sasanilerin Anadolu içlerine bu hızlı ve rahat ilerleyişinin nedeni, doğu sınırını koruyan Bizans ordusunun kumandanı ve İmparator Phokas'ın kardeşi general Komentiolus'un, yeni imparator olan Heraclius'un yönetimini reddederek, sınırı korumasız bırakıp, garnizonlarındaki askerlerle batıya Galatia'daki Ankyra'ya ilerlemesiydi. 611 yılında Komentiolus tarih sahnesinden silinse de, bu olay Heraclius'un doğuya müdahalesini geciktirmiştir (Kaegi 2003: 65). İmparator ancak MS 612 yılında Caesareayı ele geçirmiş olan Sasani birliğine müdahale edebilmiş, ancak Sasaniler şehri kuşatan Bizanslıları yenerek, şehri yakıp geri çekilmeyi başarmışlardır (Kaegi 2003: 69).

³ MS 613'de Damaskos (Şam); MS 613/4'de Caesarea Maritima; MS 614'de Jerusalem (Kudüs) de Sasanilerin eline geçti. Böylece Suriye ve Filistin kıyılarını ele geçiren Sasaniler, MS 616'dan itibaren Mısır'a girdiler ve MS 619'da Aleksandria kentini aldılar. (Theo. 6105 (300)-6107 (301); Ben-Ami – Tchekhanovets – Bijovsky 2010; Avni 2010; Russell 2001: 42-43; Kaegi 2003: 91; Foss 2003; Dignas – Winter 2007: 45). Suriye ve Mısır'daki Sasani işgalinden kaçmayı başaran çok sayıda mülteci Kıbrıs üzerinden Anadolu kıyılarına ya da başkente ulaştılar ve yaşadıkları vahşeti anlatılar: sadece Jerusalem'de değişik yazarlara göre 17 bin (Seb. 24.115) – 90 bin (Theo. 6106 (301)) kişi şehrin düşüşü sırasında katledilmişti (Kaegi 2003: 78). Mısır'ın kaybı, Constantinopolis ve Anadolu'ya tahıl taşıyan gemilerin durmasına neden oldu ve bu kentlerde ciddi bir tahıl sıkıntısı baş göstermeye başladı. MS 618'de Constantinopolis'de halka tahıl dağıtımı (annona) durduruldu (Kaegi 2003: 88).

⁴ Buna karşılık J. Russell, Sardis'de sikke buluntularının MS 616 yılında kesintiye uğramasının nedeni olarak, bir savaşa, özellikle şehre yapılan bir Sasani saldırısına bağlayacak herhangi bir tarihsel bilgi veya burada bir savaş yaşandığını gösteren tarzda arkeolojik veri bulunmadığını savunmuştur (Russell 2001: 63-69). J. S. Crawford, Sardis'deki Bizans dükkanlarını incelediği yayınında buradaki alanın MS 7. yüzyılda bir yangınla tahrip olduğunu ve bu olayın dükkanlar içerisinde bulunan çok sayıda eserden anlaşıldığı kadarıyla aniden gerçekleştiğini belirtmekte, ancak bu yangının doğal bir nedenle mi, yoksa şehre gerçekleştirilen bir saldırı nedeniyle mi olduğunu henüz anlamadığını vurgulamaktadır (Crawford 1990: 2 ve dn. 11).

⁵ C. Foss, Ephesos'da ele geçen en geç tarihli Heraclius sikkelerinin MS 614'de kesildiğini belirtmekte ve tahribat katmanlarını, kazıyı yapan kişilerin bir depremle ilişkilendirdiklerini vurgulamaktadır. Ancak, bu durumun, kente yöneltilmiş muhtemel bir Sasani saldırısıyla ilişkili olduğunu düşündüğünü belirtmektedir (Foss 1975: 737-739; Foss 1979: 103-105). Bu görüşler, Ephesos'un Bizans dönemi hakkında yapılan pek çok

Aphrodisias (Foss 1975: 741; Ratte 2001: 144-147; Touratsoglou 2006: 97-98), Hierapolis (Arthur 2006: 16-17; Schindel 2009: 202)⁶, Laodikeia (Arthur 2006: 16-17)⁷, Tripolis⁸ (Duman 2013: 184, 195) ve Pergamon (Morrison 1993: 55-56; Rheidt 2002: 624)⁹ kentlerinin de bu dönemde belki saldırıya uğradığına işaret etmektedir¹⁰. Kyzikos ve Nikomedia Darphanelerinde sikke basımının kesilmesi, bu kentlerin de olası hedefler haline geldiklerini veya savaş nedeniyle buralarda sikke basımının ve sevkiyatının zorlaştığına işaret ediyor olabilir¹¹. MS 617'de Sasaniler, denize açılarak Kıbrıs Adasına saldırdılar (Foss 1975: 724). MS 620 veya 622'de Galatiadaki Ankyra (Theo. 6111 (302); Brandes 1989: 50; Russell

yayında tekrarlanmıştır (Külzer 2010: 524; Külzer 2011: 31-32; Külzer 2013: 5). Buna karşılık, N. Schindel, Ephesos'da Heraclius sikke bulgularının MS 614 sonrasında da devam ettiğini, MS 616'da ciddi bir azalma olmasına rağmen MS 618'e dek sürdüğünü ve tekrar MS 624'den başlayarak, az sayıda sene başına düşen sikkıyla, aslında MS 640'a kadar devam ettiğini göstermektedir (Schindel 2009: 193, tablo 29). Diğer yandan U. Schachinger, MS 616 yılına ait sikkelerin şehirdeki tahribat katmanlarından ele geçtiğini, hatta Kureter Caddesi bulgularının bazılarında yanık izleri bulunduğunu belirtmektedir (Schachinger 2014: 535).

⁶ Hierapolis sikke buluntuları içerisinde P. Arthur'un MS 616 yılına tarihlendirdiği kesinti aslında o kadar belirgin değildir. Sikkelerin yayını incelendiğinde MS 612-615/6'ya tarihlenen on iki, MS 616/7'ye tarihlenen bir, MS 625/6'ya tarihlenen bir ve MS 639-41'e tarihlenen bir sikke görülmektedir (Travagliani – Camilleri 2010: no. 1059-1073). Sikke sayıları bence sağlıklı bir değerlendirme yapmak için çok az olsa da, bu verilerle, kesintiden çok sanki bir süreklilik göstermektedir.

⁷ Buna karşılık kazı başkanı Prof. Dr. C. Şimşek, şehirde gözlemlenen yıkımı, İmparator Phokas döneminde meydana gelen olası bir depreme bağlamaktadır (Şimşek 2007: 39; Şimşek 2013: 58). Ancak Laodikeia sikke buluntularını gösteren grafik (Şimşek 2014: 47, Res. 16) incelendiğinde, şehirde ele geçen yetmiş bir Phokas sikkesine karşılık, altmış dokuz adet Heraclius sikkelerinin olması ve ardından II. Constans sikke buluntu sayısında keskin düşüş, bu yerleşimde de Phokas dönemi sonrasında belki bir devamlılığa ve Heraclius Döneminde veya sonunda oluşan bir kesintiye işaret ediyor olabilir. Depremlerin yarattıkları büyük tahribatlara rağmen antik şehirlerde genellikle yaşam devam etmiştir; buna karşılık savaşlar şehirlerde yaşamın durmasına veya yerleşimlerin terk edilmesine neden olmaktadır. Laodikeia'da II. Constans sikkelerinin de olması, şehrin deprem yaşamış ve tahrip olmuş olma olasılığına rağmen, bölgedeki diğer pek çok kent gibi, asıl Arap akınları nedeniyle terk edildiği, halkının daha güvenli yerlere göç ettiği şeklinde yorumlanmalıdır.

⁸ Tripolis kazısı başkanı Doç. Dr. Bahadır Duman, şehirde yürütmekte oldukları kazı çalışmalarında muhtemel bir Sasani saldırısı ile ilgili olabilecek yangın katmanları ve ok uçları bulduklarını tarafıma şahsen iletilmişlerdir.

⁹ Pergamon Akropolis sikke buluntuları MS 616'da kesintiye uğramakta, MS 643 yılından itibaren tekrar başlamaktadır.

¹⁰ Diğer yandan bütün bu sayılan kentlerde, bu dönemde yıkıcı sonuçları olması mümkün, bilinmeyen bir deprem olasılığını da göz ardı etmemek gerekmektedir. Özellikle Laodikeia'da şehrin kamusal yapılarının tamamında izlenebilen tahribat (fay çatlakları, çöken duvarlar ve benzeri), Prof. Dr. Celal Şimşek'in yayınlarında bahsetmekte olduğu depreme bağlantılı görünmektedir. Birbirlerine yakın yıllarda, Batı Anadolu'da çok sayıda kenti etkileyen bir deprem ve ardından bu bölgeye gerçekleşmiş olabilecek bir Sasani saldırısı aslında birbirlerine karşı olmayan tezlerdir.

¹¹ Clive Foss, özellikle darphanelerin sikke basımlarını yorumlarken, MS 610/11'de Sasanilerin eline geçen Antiochia dışında, MS 614/5'den sonra Kyzikos'da, MS 617/8'dan sonra ise Nikomedia'da MS 625/6 yılına dek sikke basılmadığına dikkat çekmektedir. Bu iki kentten de, olası hedefler haline gelmeleri veya savaşın yarattığı durum nedeniyle, darphanelerin işletilememiş olmasına dikkat çekmektedir. Ancak, MS 615'de Khalkedon saldırıya uğrarken, daha doğusundaki Nikomedia'nın hala sikke basabiliyor olması ilginçtir. Bu durum, Sasani ordusunun bu kenti ele geçiremediği şeklinde de yorumlanabilir.

2001: 58) düşerken, MS 622/3'de Rhodos Adası saldırıya uğramıştır (Foss 1975: 725). Bu yıllara ait Batı Anadolu'da bulunan definelerin sayısındaki dikkat çeker artış, bu şehirlerde gözlemlenen tahribat katmanlarının saldırılarla ilişkili olduğu tezini güçlendirmektedir (Metcalf 1962; Touratsoglou 2006).

Bizans dünyası ilk defa İmparatorluğunun kalbine uzanan, bu kadar güçlü bir saldırı ile karşı karşıya kalmıştı. İmparator Heraclius yönetimindeki Bizans ordusu MS 622-625 yılları arasında Sasanilere karşı ilk seferi başlattı. MS 622'de Orta Anadolu ve Pontus'da Sasani-leri yenen Heraclius, MS 625'de Amida'ya kadar ulaştı. Aynı yıl kışlamak için Adana'ya çekilen Bizans ordusu burada Sasanilerle tekrar savaştı (Theo. 6113 (303) - 6116 (314); Foss 1975: 726; Kaegi 2003: 131). MS 626'da Constantinopolis'i kuşatan müttelikleri Avarlara yardım etmek için, Sasani ordusu Anadolu'yu rahatça aşarak Khalkhedon'a kadar geldi. Ancak, Sasaniler denizde Bizans donanmasına yenilerek, İstanbul Boğazı'nı aşmakta başarısız olup, geri dönmek zorunda kalmışlardır (Theo. 6117 (316); Foss 1975: 727; Kaegi 2003: 133-139). MS 627-628'de Heraclius, Sasani başkenti Ktesiphon'a kadar gitmeyi başararak, burada önemli bir zafer kazandı. Aynı yıl içerisinde Sasani Kralı II. Khosroes (Hüsrev), bir taht kavgası sırasında öldürüldü (Foss 1975: 727; Dignas – Winter 2007: 47). Yapılan barış antlaşması uyarınca MS 629 yılında Sasani birlikleri Anadolu, Mısır, Suriye ve Filistinden çekildiler ve Habur Nehri tekrar iki devlet arasındaki sınır olarak kabul edildi. (Foss 1975: 727; Foss 2003: 154) yirmi altı yıl süren bu savaş, her iki devletin kaynaklarını tüketmiş, ordularını zayıflatmış, pek çok önemli şehrin tahrip edilmesine neden olmuş ve böylece hem Bizans İmparatorluğu'na hem de Sasani Krallığına karşı, daha sonraki Arap zaferlerinin hazırlayıcısı olmuştur. MS 7. yüzyılın ortasından itibaren Bizans İmparatorluğu'na karşı başlayan Arap/İslam saldırıları, bu yüzyılda İmparatorluğu derinden etkileyen üçüncü önemli olaydır.

3. Pamphylia'da İmparator Heraclius Dönemi Sikke Bulguları

MS 613/4'den itibaren Suriye ve ovalık Kilikia kıyılarını ve MS 619'dan itibaren MS 629'daki barışa kadar, Mısır'ı yöneten Sasaniler, MS 617'deki Kıbrıs ve MS 622/3'deki Rhodos Adaları saldırılarından anlaşıldığı kadarıyla, bu bölgelerdeki limanları kullanarak, saldırı amaçlı ordu taşıyabilecek bir deniz filosuna sahip olmuşlardı. Her ne kadar, Pamphylia Bölgesine yönelik bir Sasani saldırısından bahseden tarihsel kaynaklardan yoksun olsak da, Rhodos'a kadar ulaşan Sasanilerin, daha doğudaki bazı limanlara da saldırdıkları ve tahrip ettikleri düşünülebilir. Side kenti de Pamphylia'nın en önemli limanı olarak, Sasaniler için doğrudan stratejik bir hedef haline gelmiş olabilir.

MS 616-617'de Seleukia, MS 618'de İsauria'da açılan Bizans sikke darphaneleri (Grierson 1951: 56-67) bu bölgelerin (dolayısıyla Side'nin de) hala Bizans hakimiyetinde olduğunu işaret eder. Sikkeler, belki de askeri ihtiyaçlar nedeniyle bu kentlerde basılmaktadır. Ancak, Seleukia Darphanesi MS 617'de kapanmıştır. Belki de bu olay, aynı yıl içerisinde

Sasanilerin Kıbrıs'a sefer düzenlemesi sırasında Dağlık Kilikia'da da etkin olduklarını göstermektedir (Russell 2001: 61). Isauria Darphanesinin ertesi sene açılmasını C. Foss, Bizans komutanlığının Seleukia'da olan bir sorun nedeniyle dağlara çekilmesi olarak açıklamaktadır. Foss ayrıca, sadece MS 626/7-628/9 arasında işletilen Kıbrıs'daki Bizans Darphanesi'nin, Bizans saldırısının deniz ayağına işaret ettiğini ileri sürmüştür (Foss 1975: 729-730; Gandila 2009: 190).

Yukarıda da belirtildiği gibi Kıbrıs'ta MS 617'de ve Rhodos'ta MS 622/3'de yaşanan Sasanî saldırıları sırasında Side ve Pamphylia'nın diğer liman ve kentleri Sasanîler için deniz saldırılarının yöneltilebileceği stratejik hedefler haline dönüşmüş olabilir. Bu durumda, Side'de ele geçen İmparator Heraclius Dönemi sikkelerini incelememizde fayda bulunmaktadır:

Side kazılarında, tarafımızdan 223 adet bronz Heraclius sikkesi kaydedilmiştir. Bu sikkelerin, 1947-1967 yılları kazılarında bulunan yüz yetmiş dört tanesi Prof. Dr. Sabahat Atlan tarafından 1976 yılında yayınlanmıştır (Atlan 1976: 88-92, kat. No. 475-518)¹². Atlan'ın kitabına almadığı bu yılların buluntularından on dört adet sikke daha tarafımızdan çalışılmıştır¹³. Dr. Ülkü İzmirliğin 2000-2008 sezonlarında Tiyatro'da yürüttüğü kazılarda bulunan yirmi ve Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'nın 2009-2014 sezonlarında Side'de yürüttüğü kazılarda on beş adet daha Heraclius sikkesi ele geçmiştir¹⁴. Aşağıda, Fig. 1'de, bu sikkelerin basım yıllarına göre dağılımı verilmiştir.

Fig. 1: Side'de Kaydedilen 223 Adet İmparator Heraclius Dönemine Ait Bronz Sikkelerin, Basım Yıllarına Göre Dağılımı

Fig. 1 incelendiğinde, Sasanî ordularının Khalkedon'a ulaştığı MS 615/6 yılından itibaren buluntularda bir azalma görülmektedir. Bu azalma, muhtemelen hem sikke basımı hem de sevkியatında savaşla bağlantılı aksamalara işaret etmektedir. Sasanî filosunun Rhodos'a saldırı düzenlendiği MS 622/3 yılında ise bulgular kesilmektedir. MS 626/7 yılının

¹² Atlan, kitabının kataloğunda, her sikkeye ayrı ayrı numara vermemiş, sadece tipleri tarif ederek, benzer sikkeleri bu tiplerin içinde listelemiştir. Dolayısıyla, hangi tipin altında kaç sikke olduğunu belirlemek her zaman mümkün değildir. Bu sikkelerden kırk beş örnek (muhtemelen Atlan'ın çalışmasında tarif edilen her tipten bir adet olmak üzere) seçilerek, Side Arkeoloji Müzesi envanterine (env. no. 1278-1322) alınmış, diğerleri ise etüdüğe ayrılmıştır. Herhangi bir karışıklık oluşmaması için, kitaptaki kataloğun kullanılması yerine, bütün bu sikkeler tarafımızdan tekrar kataloglanmıştır. Bu sırada bazı sikkelerin tanımı ve dolayısıyla tarihlendirilmeleri düzeltilmiştir. C. Foss da bu sikkeleri yorumlamış, ancak yayınında Atlan'ın katalog formatını anlayamadığı için sadece kırk beş adet Heraclius dönemi sikkesi olduğunu düşünmüştür (Foss 1996: 45-47).

¹³ Bizim araştırmamız sırasında, etütlük sikkelerin içerisinde kitaba alınmamış bir miktar daha Bizans sikkesi olduğu görülmüştür. Ancak, muhtemelen 1970'lerde asitle temizlenilmeye çalışılarak, oldukça tahrip edildiği görülen bu sikkelerin tamamı henüz çalışılmamıştır. Bunlardan sadece on dört adeti, burada sunulan toplam rakama dahildir.

¹⁴ Sayın Dr. Ülkü İzmirliğin ve Prof. Dr. Hüseyin Sabri Alanyalı'ya, Side'de yürüttükleri kazılarda bulunan sikkeleri çalışmaya izin verdikleri için teşekkür ederim. Ayrıca, Side Arkeoloji Müzesi Müdürü Sayın Güner Kozdere ve bütün müze çalışanlarına teşekkür ederim. Side Arkeoloji Müzesi'nin muhtelif yıllarda Side'de yürüttüğü diğer kazı çalışmalarının sikke buluntuları ise henüz çalışılmamıştır.

sikkeleriyle tekrar başlayan buluntular, Sasanilerle barış anlaşmasının imzalandığı MS 629 yılında zirve yapmaktadır.

Side sikke buluntularında MS 622/3 yılında başlayan ve MS 626/7 yılına kadar devam eden kesinti, Sasanilerin Side'ye de saldırdığı şeklinde yorumlanabilir. Ancak, yukarıda belirtildiği gibi, hiçbir Ortaçağ belgesi Pamphylia'ya bir Sasani saldırısından bahsetmemektedir. Kıbrıs'a saldıran ve Side'nin önünden Rhodos'a geçebilen Sasani filosu için, bu liman çok mantıklı bir hedef olsa da, bu bulgular tek başına Side özelinde şehrin ele geçirilerek tahrip edildiğini göstermez. Çünkü aynı verileri, Sasanilerin denizdeki ve Anadolu içlerindeki aktiviteleri nedeniyle Side'ye darphanelerden sikke sevk edilemediği veya Side'ye tekil sikke buluntularını ulaştıracak ticaret faaliyetlerinin durma noktasına geldiği şeklinde de yorumlamak mümkündür¹⁵.

Bu durumda, diğer Pamphylia kentlerinin bu dönem sikke buluntularına da bakmak mantıklı olacaktır. Bu kentlerden ilki, sikke buluntuları Prof. Dr. Oğuz Tekin ve ekibi tarafından çalışılmakta ve yayına hazırlanmakta olan Perge'dir. Perge'de basım yılları belirgin elli adet Heraclius sikkesi kaydedilmiştir¹⁶.

Fig. 2: Perge'de Kaydedilen Elli Adet Heraclius Sikkisinin Yıllarına Göre Dağılımları

Fig. 2 incelendiğinde, Perge'de de, Side gibi, MS 621/2'de başlayan ve MS 629'a dek süren bir kesinti göze çarpmaktadır. Perge'deki buluntu sayısı Side'ye göre daha az olduğu için, aralarda temsil edilmeyen muhtelif başka yıllar da göze çarpmaktadır. Ancak burada bizi ilgilendiren nokta, Fig. 3 incelendiğinde de dikkati çekeceği gibi, Perge ve Side buluntularında birbirlerine oldukça benzer bir dağılımın gözlemlenebilmesidir.

Fig. 3: Side'de Ele Geçen 223 ve Perge'de Ele Geçen 50 Adet Heraclius Sikkisinin, Yıllara Göre Toplu Dağılımı

Fig. 3'de de belirgin olduğu şekilde, her iki kentte de yaşanan MS 622-MS 629 yılları arasındaki boşluk/veya sikke azalması, bu kentlerin kazısı yapılmış alanlarının ne kadar küçük olduğu düşünüldüğünde, ileride yapılacak kazılarda bu yıllara ait katmanlar ele geçmesi halinde, belki doldurulabilir. Ancak, her iki kentte de kazıların, şehirlerin sadece

¹⁵ MS 615'de piyasa sürülen yeni bir para birimi olan gümüş "heksagram" ve ardından bronz follislerin ebatlarında ve ağırlıklarındaki küçülme, bu yıllarda imparatorluğun kaybedilen veya savaşla zarara uğrayan eyaletlerden toplayamadığı vergilerin ve savaş nedeniyle artan ordu masraflarının karşılanması için bazı ekonomik tedbirler almaya çalıştığını göstermektedir. Bunlar arasında, kiliselerde bulunan değerli eşyalara sikke basımı için el konulması da yer almaktadır. Theophanes, Hagia Sophia'nın "polykandela" ve diğer eşyalarına altın ve gümüş sikke basımı için el konulduğunu özellikle, bkz. Theo. 6113 (303); Bijovsky 2012: 374-375. Dolayısıyla, MS 615 ile barışın tekrar kurulduğu MS 629 yılları arasında basılan bronz sikke adetlerinde de bilinçli bir azalma yaşanmış olabilir. Her hâlükârda, Anadolu içi ve Akdeniz'de mevcut düşman faaliyetleri, şehirlere sikke sevkiyatını olumsuz etkileyecek bir durum yaratmış olmalıdır.

¹⁶ Prof. Dr. Oğuz Tekin'e Perge'nin henüz yayınlanmamış verilerini kullanmama izin verdiği için teşekkür ederim. Veriler, Tekin 1987: 102-113; Şen 2004: 110-111; Erol 2005: 85-89; Köker 2007: 127-129'dan derlenmiştir. Perge kazılarından bulunan Bizans sikkeleri Prof. O. Tekin tarafından yayına hazırlanmaktadır. Bu nedenle buradaki sonuçlar bu yayın yapılarına dek sadece geçici olarak dikkate alınmalıdır. Perge sikke buluntularına dair genel değerlendirmeler için bkz. Tekin 1989 ve Tekin 1991.

merkezlerinde değil, muhtelif çeşitli yerlerinde de yapılmış olması nedeniyle, aslında toplanan bu sikkelerin, şehirlerin genel durumunu yansıtabilecek yeterlilikte veriler oluşturduğunu düşünmekteyim¹⁷. Eksik yıllara ait sikkelerin ileride bulunması bile, genel toplam içerisinde bu yılların, temsil edilmeme veya normalden az temsil edilme, durumunu değiştirmeyecek gibi görünmektedir.

Sikke buluntuları hakkında bilgi bulunan diğer Pamphylia kenti ise Sillyon'dur. Burada yürütülen yüzey araştırmaları sırasında, Heraclius dönemine ait iki adet sikke ele geçirilmiştir. Bunlardan ilki MS 612/3 yılına, diğeri ise MS 624/5 ile MS 628/9 arasına tarihlenmiştir¹⁸. Bu veriler değerlendirme yapmak için çok yetersiz olsa da, Side'de eksik olan yıllara ait bir adet sikke bulunmuş olması; belki de Side'ye göre denizden daha içeride bulunan ve daha korunaklı olan Sillyon'un¹⁹, Pamphylia'ya "olası" bir Sasani saldırısından etkilenmediğine işaret ediyor olabilir.

Side'den doğuda bulunan Dağlık Kilikia'daki liman kenti Anemourion'da da, MS 616/7-628/9 yılları arasında buluntularda bir kesilme olmadığı, hatta bu yılların arasına ait yirmi altı bronz sikkenin ele geçtiği bildirilmiştir (Russell 2001: 61-62 ve dn.77)²⁰. Sillyon'daki bu ara yıllara ait temsil edilen tek bir sikkenin kendi başına bir anlamı olmayabilir; ancak Anemourion buluntuları bu yıllarda bölgeye darphanelerden veya ticari yollarla sikke ulaşabildiğine işaret etmektedir. Bu nedenle, Side ve Perge'deki eksik yıllar daha dikkat çekici hale gelmektedir.

MS 622/3'de Side'ye ve diğer bazı Pamphylia kentlerine karşı gerçekleştirilmiş olabilecek bir Sasani saldırısı ve bunun sonucunda şehirlerin kısmen veya tamamen tahrip edildiğini şimdilik sadece "olasılık" olarak düşünmemiz ve bunu ispatlayacak diğer verilerin bir gün kazılarda karşımıza çıkmasını beklememiz gerekmektedir. Özellikle bu yıllara dair kesin tarihlenebilir tahribat katmanları veya yaşanmış bir savaşa dair fiziksel izler, bu makalede öne sürülen olasılığın gerçekliğini ispat edecek kesin veriler olacaktır. Buna karşılık, Side'de ele geçen Bizans sikkelerinin neredeyse dörtte birinin bu makalede incelenen döneme ait

|124|

¹⁷ Ancak, hem Side'de bizim yürüttüğümüz, hem de Perge'de Prof. Dr. Oğuz Tekin tarafından yürütülmekte olan sikke buluntu çalışmaları henüz sonuçlanmamıştır. Her iki kentin de sonuçlarına yeni örneklerin ekleneceği ve şu an grafiklerde sunmakta olduğumuz bu ön sonuçların, daha da çeşitleneceği muhakkaktır. Side örneğini ele alırsak, Side Arkeoloji Müzesi'nin şehrin Batı kapısından başlayarak tiyatroya kadar uzanan cadde ve iki tarafındaki dükkânlarda yürüttüğü kazıların veya Side Arkeoloji Müzesi ve sonrasında Dr. Ülkü İzmirligil'in 1982-1999 yılları arasında, tiyatro ve agorada yürüttükleri kazıların sikke buluntuları henüz çalışılmamıştır. Bu çalışmada sunulan Heraclius Dönemi verilerine, çok sayıda yeni örneğin ekleneceği kesindir.

¹⁸ Sillyon sikke buluntularının genel bir tanımı için bkz. Köker 2012: 37-38. Şehirde bulunan Bizans sikke buluntuları hakkında henüz yayınlanmamış bilgileri benimle paylaşan Sayın Yard. Doç. Dr. Hüseyin Köker'e teşekkür ederim.

¹⁹ Sillyon, MS 665 yılında şehri kuşatan Araplar tarafından da alınamamıştır, Ruggieri – Nethercott 1986: 137.

²⁰ Ne yazık ki Anemourion sikke buluntularının bir kataloğu yayınlanmadığı için, bu sikkelerin tam olarak ait oldukları yılları görememekteyiz.

olması nedeniyle ve bulunan sikke sayısının fazlalığı (yılı tam okunamayanlar hariç iki yüz yirmi üç adet) göz önüne alındığında, aslında elimizde MS 622/3 yılı ve sonrasında şehirde sikke bulgularında ciddi bir kesinti olduğuna dair veri bulunmaktadır. Perge buluntuları da buna eklendiğinde Pamphylia kentlerine yöneltilmiş bir saldırı olasılığı oldukça kuvvetli bir ihtimaldir.

Kaynakça

Arthur, P.

2006 *Bizans ve Türk Döneminde Hierapolis (Pamukkale)*, İstanbul.

Atlan, S.

1976 *1947 – 1967 Yılları Side Kazıları Sırasında Elde Edilen Sikkeler*, Ankara.

Avni, G.

2010 “The Persian Conquest of Jerusalem (614 c.e.) – An Archaeological Assessment”, *Bulletin of the American Schools of Oriental Research*, no. 357: 35-44.

Bates, G. E.

1971 *Byzantine Coins, Archaeological Exploration of Sardis, Monograph 1*, Cambridge, MA.

Ben-Ami, D. – Tchekhanovets, Y. – Bijovsky, G.

2010 “New Archaeological and Numismatic Evidence for the Persian Destruction of Jerusalem in 614”, *Israel Exploration Journal* 60, no. 2: 204-221.

Brandes, W.

1989 *Die Städte Kleinasiens im 7. Und 8. Jahrhundert*, Amsterdam.

Bijovsky, G.

2012 *Gold Coin and Small Change: Monetary Circulation in Fifth-Seventh Century Byzantine Palestine*, Trieste.

Crawford, J. S.

1990 *The Byzantine Shops at Sardis, Archaeological Exploration of Sardis Monograph 9*, Cambridge, MA.

Dignas, B. – Winter, E.

2007 *Rome and Persia in Late Antiquity, Neighbours and Rivals*, Cambridge.

Duman, B.

2013 “Son Arkeolojik Araştırmalar ve Yeni Bulgular Işığında Tripolis ad Maeandrum”, *Cedrus I*: 179-200.

Erol, A.

- 2005 *Perge Kazı Sikkeleri: 1989-1998*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.

Foss, C.

- 1975 “The Persians in Asia Minor and the End of Antiquity”, *The English Historical Review* 90, no. 357: 721-747.
- 1979 *Ephesus in Late Antiquity*, Cambridge.
- 1996 “The Cities of Pamphylia in the Byzantine Age”, *Cities, Fortresses and Villages of Byzantine Asia Minor, Collected Studies Series*, Variorum, Aldershot: 1-62.
- 2003 “The Persians in the Roman near east (602-630 AD)”, *Journal of the Royal Asiatic Society* 13, no. 2: 149-170.

Foss, C. – Scott, J. A.

- 2002 “Sardis”, A. E. Laiou – Dumbarton Oaks (eds.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington: 615-622.

Gandila, A

- 2009 “Early Byzantine Coin Circulation in the Eastern Provinces: A Comparative Statistical Approach”, *American Journal of Numismatics* 21: 151-226.

Grierson, P.

- 1951 “The Isaurian Coins of Heraclius”, *The Numismatic Chronicle* 6, no 11: 56-67.

Kaegi, W.

- 2003 *Heraclius, Emperor of Byzantium*, Cambridge.

Köker, H.

- 2007 *Perge Kazı Sikkeleri: 1999-2004*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
- 2012 “Sikke Buluntuları”, (E. Özer “2010 Yılı Sillyon Antik Kenti Ve Çevresi Yüze Araştırması” içerisinde), *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 29, Cilt 3, Ankara: 37-38

Külzer, A.

- 2010 “Ephesos in Byzantinischer Zeit: Ein Historischer Überblick”, F. Daim – J. Drauschke (eds.), *Byzanz – das Römerreich im Mittelalter, Teil 2,2*, Mainz: 521-539
- 2011 “Bizans Dönemi Ephesos’u: Tarihin Genel Bir Bakış”, F. Daim – S. Ladstätter (eds.), *Bizans Döneminde Ephesos*, İstanbul: 29-46,
- 2013 “Ephesos im siebten Jahrhundert : Notizen zur Stadtgeschichte”, *Porphyr* 20: 4-16.

Metcalf, D. M.

- 1962 “The Aegean Coastlands under Threat: Some Coins and Coin Hoards from the reign of Heraclius”, *BSA* 67:14-23,

Morrisson, C.

- 1993 “Die byzantinischen Münzen”, H. Voegtli (ed.), *Die Fundmünzen aus der Stadtgrabung von Pergamon, Pergamenische Forschungen, Bd. 8*, Berlin: 8-13, 20-22, 55-71 .

Ratte, C.

- 2001 “New Research on the Urban Development of Aphrodisias in Late Antiquity”, D. Parrish (ed.), *Urbanism in Western Asia Minor. New Studies on Aphrodisias, Ephesos, Hierapolis, Pergamon, Perge and Xanthos, Journal of Roman Archaeology Supplement 45*, Portsmouth: 116-147.

Rheidt, W.

- 2002 “The Urban Economy of Pergamon”, A. E. Laiou – Dumbarton Oaks (eds.), *The Economic History of Byzantium: From the Seventh through the Fifteenth Century*, Washington: 623-629.

Ruggieri, V. – Nethercott, F.

- 1986 “The Metropolitan City of Syllion and Its Churches”, *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik* 36: 133-156.

Russell, J.

- 2001 “The Persian Invasions of Syria/Palestine and Asia Minor in the Reign of Heraclius: Archaeological, Numismatic and Epigraphic Evidence”, E. Kountoura-Galake (ed.), *The Dark Centuries of Byzantium (7th-9th c.)*, Athens: 41-71.

Schachinger, U.

- 2014 “The Coin Finds from the Theatre in Ephesus and Some Remarks on Coin Circulation in Ephesus”, K. Dörtlük – O. Tekin – R. Boyraz Seyhan (eds.), *Birinci Uluslararası Anadolu Para Tarihi ve Numismatik Kongresi 25-28 Şubat 2013, Bildiriler*, Antalya: 525-540.

Schindel, N.

- 2009 “Die Fundmünzen von der Kuretenstrasse 2005 und 2006. Numismatische und historische Auswertung”, S. Ladstatter (eds.), *Neue Forschungen in der Kuretenstrasse von Ephesos*, Viyana: 171-245.
Seb. Sebeos, *The Armenian History attributed to Sebeos*, (çev. R.W. Thompson), Liverpool, 2000.

Şen, N. T.

- 2004 *Perge Akropolisi Kazı Sikkeleri: 1994-2003*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Arkeoloji, Klasik Arkeoloji Bilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
Şimşek, C.
2007 *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, İstanbul.
2013 *Laodikeia (Laodikeia ad Lycum)*, *Laodikeia Çalışmaları 2*, İstanbul.
2014 “Lykos Vadisi İçinde Yer Alan Laodikeia”, C. Şimşek (ed.), *10. Yılında Laodikeia (2003-2013 Yılları)*, *Laodikeia Çalışmaları*, İstanbul: 33-70.

| 129 |

Tekin, O.

- 1987 *Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler: 1956-1983*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul.
1989 “Perge Kazılarında Bulunan Sikkeler Hakkında Ön Rapor”, *Anadolu Araştırmaları XI*: 149-154.
1991 “A Preliminary Report on Coins Found at Perge”, *Anatolia Antiqua* 1: 217-220.
Theo. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes Confessor*, (çev. C. Mango ve R. Scott), Oxford, 1997.

Touratsoglou, I.

- 2006 “La mer Egee au VIIe siècle: le temoignage des tresors”, C. Morrisson – V. Popovic – V. Ivanisevic (eds.), *Les tresors monetaires byzantins des Balkans et d'Asie Mineure (491-713)*, *Realites Byzantines* 13, Paris: 95-104.

Travaglini, A. – Camilleri, V. G.

- 2010 *Hierapolis di Frigia, Le Monete, Campagne di Scavo 1957-2004*, İstanbul.

Klazomenai Lahitleri Üzerinde Betimlenen Barbar Figürleri¹

S. Melike ZEREN HASDAĞLI²

[130]

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 22.06.2015; kabul tarihi: 02.08.2015.

² S. Melike ZEREN-HASDAĞLI, Yorgo Seferis sk. No.2, Urla/ İZMİR; melikezeren@gmail.com.

Keywords: Sarcophagus, Ionia, Skythia, Persia, Klazomenai

This article aims to discuss the ethnical identity of the figures depicted on the Klazomenian Sarcophagi. The reliability of identities of the figures which mainly rise on the bases of their costumes, arms and equipments, is under question. It is also researched that the iconographic and historical contexts in which these figures took place.

This study is discussed that the meaning of these figures on the sarcophagi, and because non-Ionian figures mostly take place in battle scenes it is also questioned that whether they picture the reflections of real events within the history of Ionia or not. As a result of this viewpoint, Skythian-Ionian, Thrakian-Persian and Thrakian-Skythian battles possibilities are analyzed beyond classical Kimmerian-Ionian and Persian-Ionian battles proposals. However, the inconsistencies between the cases make the possibility of the historical reality almost unlikely.

| 131 |

Anahtar Kelimeler: Lahit, İonia, İskit, Pers, Klazomenai

Makalenin konusunu figürlü Klazomenai lahitleri üzerindeki, savaş ve mücadele sahnelerinde tasvir edilen, görünümleri ile Yunan hoplitlerinden ayrılan figürlerin etnik kimliği oluşturur. Figürleri kimliklendirme çabası, bu figürlerin giydiği giysiler ve taşıdıkları silah ve diğer ekipmanların yanında figürlerin içerisinde yer aldığı kompozisyon üzerinde temellenir. Birbirini tekrar eden ve geleneksel bir çizim anlayışına sahip olan Klazomenai lahitleri üzerinde Yunan olmayan bu figürlerin resmedilme sebepleri ikonografik ve tarihsel zemin üzerinde araştırılmıştır.

Çalışma ayrıca Yunan olmayan figürlerin yer aldığı sahnelerin İonia'nın geçirdiği tarihi olayları yansıtan resimler olup olmayacağını tartışır. Bu doğrultuda daha önceki çalışmalarda öne sürülen Kimmer-İonia ve Pers-İonia savaş resimleri olasılıklarına İskit-İonia, Pers-Thrakia ve İskit-Thrakia savaşlarının olasılıkları eklenmiştir. Ancak olasılıkların artmasının da gösterdiği üzere söz konusu tasvirlerin direkt tarihi resim oldukları kanısının desteklenemeyeceği anlaşılmıştır.

Giriş¹

Klazomenai Lahitleri Arkaik Dönem İonia sanatının önemli sanat eserleri arasında yer alan pişmiş topraktan yapılmış lahitlerdir. Bugüne kadar olan bilgilerimize göre Klazomenai'de 7. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan (Hürmüzlü 2010: 90-911) bu ölü gömme uygulaması 4. yüzyıl içlerine kadar devam etmiştir (Güngör 2006: 135-136). Bu çalışmanın konusunu oluşturan lahitlerin özellikle Cook tarafından "Albertinum Grubu" (Cook 1981: 31-61); tarafımızdan "Geç Evre Lahitleri" (Zeren-Hasdağlı 2014a: 161-373) olarak adlandırılan ve 6. yüzyılın son otuz yılı ile 5. yüzyılın başlarına tarihlenen örnekleri, oldukça zengin ve canlı savaş sahneleri ile bezenmişlerdir². Bu savaş sahneleri, kalabalık ve karmaşık mücadeleler ile tanımlanır (Fig. 1-3). Kompozisyonlar sıklıkla düşmüş ya da düşmekte olan savaşçıların varlığı ile canlandırılır ve böylelikle kompozisyonlara bir gerçeklik duygusu kazandırılır. Savaş sahnelerinde resmedilen askerler çoğunlukla hoplit (ὀπλιτης) sınıfındaki İonia'lı askerlerdir. Karşılarında ise İonia'lı hoplitlerden silah ve giysi bakımından farklı barbar³ gruplar yer alır. İonia'lı olmayan bu askerler, süvariler veya okçulardan oluşur. Bu çalışmada öncelikli olarak giysi, silah ve aksesuarlardan yola çıkılarak bu figürlerin kimlikleri ve bu kimliklerin güvenilirliği sorgulanacaktır. Figürlerin hem Klazomenai lahitlerinde hem de vazıo resimlerindeki betimlerinin, hangi tarihsel ve ikonografik kontekstler içerisinde yer aldığı tartışılacaktır. Çalışmanın ana yaklaşımını söz konusu lahitlerdeki konuların tarihsel gerçeklikten ziyade ölü kültü ikonografisi ve gelenekleri çerçevesinde değerlendirilip değerlendirilemeyeceği ve İonia sanatının ürünleri olarak genel ve sembolik anlatımlarla bezenmiş olup olamayacağı sorunu oluşturmaktadır.

Hoplitlerden farklı giysiler içindeki figürlerin kimliği aşağıda detaylı olarak inceleneceği üzere çok uzun bir zamandır devam eden tartışmalara konu olmuştur. Bahsedilen doğru figürler genellikle Klazomenai ve İonia'nın tarihi ile ilişkili olarak Kimmer, İskit, Pers ve Thrakia halkları olarak yorumlanmıştır. Örneğin ilk olarak G.1 lahdi üzerinde (Fig. 1, 10 ve 11) detaylı bir inceleme yapan Murray, figürlerin başlık ve giysilerinden yola çıkarak onları Kimmerler ile ilişkilendirmiştir. Murray lahitteki sahneyi de Kimmer istilalarının tarihsel bir resmi şeklinde değerlendirmiştir (Murray 1898: 1-2). Aslında bu figürlerin Kimmer

|132|

¹ Bu çalışma içerisinde yer alan tüm lahitler, R.M. Cook'un, *Klazomenian Sarcophagi* adlı kitabındaki katalog numaralarını takip etmektedir (Cook 1981). Metinde kullanılan tüm tarihler milattan önceye aittir.

² Çalışma içerisinde tartışılan lahitler, R. M. Cook'un Albertinum Grubu olarak adlandırdığı stil grubu içerisinde yer alır. R. M. Cook öncülleri ile birlikte grubu 510/500-470 yılları arasına tarihlenmiştir, bkz. Cook 1981: 17-24; 31-61). Son yıllarda grubun eserleri yeni arkeolojik verilerle tekrar değerlendirilmiştir. Sonuçta bu grubun eserlerinin Klazomenai lahitleri üretim süreçleri içerisindeki geç safhada yer aldıkları ve tarihlerinin 530-480 yılları arasında olması gerektiği önerilmiştir, bkz. Zeren-Hasdağlı 2014a: 350-366. Çalışmada yapılan tartışmalar, yeni kronolojik sonuçlar göz önünde tutularak yorumlanmıştır.

³ Bu metindeki "barbar" sözcüğü Herodotos ve diğer antik yazarların çoğunun kullandığı anlamda yani Yunanca'dan başka bir dil konuşan ve başka bir kültür ailesine ait olan yabancılar anlamında kullanılmaktadır. Bu konu hakkında özellikle bkz. Boardman 2011: 7.

ya da İskit oldukları yorumu birçok araştırmacı tarafından kabul edilmiştir (Plassart – Picard 1913: 411; Rostovtzeff 1943: 182; Rolle 1989: 72-73). Daha sonra G.1 lahdinin 6. yüzyılın ortasına tarihlenmesiyle birlikte figürlerin Pers olabilecekleri düşüncesi gelişmiş ve sahne 546'daki İonia'nın Persler tarafından işgali olarak tanımlanmıştır⁴. Lahdin tarihlenmesinin 6. yüzyılın sonuna doğru tarihlenmesi ve bu süreçte İonia'nın Pers yönetiminde olması düşünülerek figürlerin Pers olduğu yorumu artarak devam etmiştir (Johansen 1942: 5; Greenhalgh 1973: 143; Cook 1981: 116, not: 57; Sauter 2000: 77; Nefedkin 2006: 9; Papalexandrou 2010: 14; Miller 2011: 128-131; Miller 2013: 27-28). Sonuçta Klazomenai lahitlerinde İonia'lı olmayan savaşçıların tasvir edildiği sahneler hakkındaki gelenekselleşmiş bakış açısı bu tasvirlerin tarihsel bir olayı yansıttığı yönünde olmuştur. Ancak tasvirlerin tarihsel gerçekliği konusunun son derece tartışmaya açık olduğunu belirtmek gerekir. Bu tartışmanın sağlıklı bir şekilde yapılabilmesi için lahitlerdeki farklı giyimli figürlerin tanımlanması ve kimlikleri hakkında incelemeler yapmak gerekli olmuştur.

1. İonialı Olmayan Figürlerin Klazomenai Lahitleri Üzerindeki Tasvirleri

İonialı olmayan figürlerin tanımlanmasından önce, lahitlerdeki İonialı ya da Yunan olarak adlandırdığımız hoplit figürlerinden kısaca bahsedilmesi yerinde olur. Lahitlerdeki hoplitler (Fig. 1, 2, 4 ve 5) çoğunlukla miğfer, khiton (χιτών) üzerine zırh, baldır zırhı ve kalkanları ile gösterilmişlerdir (Cook 1981: 123). Çan tipi (Cook 1981: G.7, Pl. 48.1-2; G.31, Pl. 63, Fig. 35), *pteryges*li (πτέρυγες) kompozit⁵, düz veya karışık tip zırhlar ile karşımıza çıkarlar (Jarva 1995: 29-30, 45-47)⁶. Çoğunlukla Korinth tipi, bazı örneklerde İonia (Cook 1981: 124, B.8, Pl.6,7; B.9, Pl. 9; F.17, Pl. 36), Attika (Cook 1981: G.30, Pl. 83) ve az sayıdaki örnekte ise karışık tip miğferler resmedilmiştir (Cook 1981: G.30, Pl. 83). Hoplitler kalkan, kılıç ve mızrak ile silahlandırılmışlardır. Savaş ve mücadele sahnelerinin yanı sıra dans, veda, yarış sahnelerinde, mitolojik tasvirlerde, ayrıca atları zapt ederken ve araba sürerken gösterilmişlerdir.

İonia'lı olmayan figürler ise tasvirlerde hoplit figürlerinden farklı giysi ve ekipmanlarla resmedilmiştir. Figürlerin görünümünü, ekipmanları ile birlikte tanımlanmak ve diğer tasvirler ile karşılaştırmak kimliklerinin anlaşılabilmesi için önemlidir. Bu nedenle sözü edilen bu unsurlar başlıklar altında irdelenmiştir.

⁴ Zahn 1898: 55, 76. Pfuhl ve Rumpf ise bu figürleri Persler veya Kimmerler olarak tanımlamıştır (Pfuhl 1923: 168; Rumpf 1933: 66).

⁵ Cook 1981: G.1: Pl. 40-46; G.4: Pl. 49, G.8: Pl. 48.3; G.9: Pl. 50; G.15: Pl. 57-59.1; G.16: Pl. 59.2, Pl. 70; G.17: Pl. 69; G.18: Pl. 71.1; G.21: Pl. 66; G.21A: Pl. 28; G.23: Pl. 62; G.27: Pl. 61; G.28: Pl. 64-65; G.29: Pl. 67; G.30: Pl. 83; G.34: Pl.7 3; G.35: Pl. 82.

⁶ G.8 lahdinde sol kenardaki hoplit zırhı için bkz. Cook 1981: G.8: Pl. 48. 3.

Başlık: Lahitlerin üzerindeki İonia'lı olmayan figürlerin temsilinde farklı tiplerde başlık görülür. İlki *yumuşak başlık* olarak adlandırılan tepe kısmı yüksek ve yuvarlak biçime sahip bir tür başlıktır (Vos 1963: 41-42). G.1 (Fig. 1, 10 ve 11), G.13 (Fig. 2), G.15A (Fig. 13) lahitlerinde ve G.11 (Fig. 3) lahitlerinin sol tarafındaki grupta resmedilmiştir. Benzerleri Attika vazo resimlerinde sıklıkla bulunabilecek olan başlıkların kenarları çoğunlukla üç bölüm halinde omza düşer; iki dar parça yanaklar üzerine, bir geniş parça da ense üzerine gelir. Lahitlerin tasvirlerinde ise yanaklık kısımları nadiren belirtilmiştir. Vazo resimleri üzerindeki betimlemelerde de bu başlıkların farklı tiplerinin yapılabildiği bilinmektedir⁷. Yüksek ve yumuşak başlıklar daha çok İskitler/Sakalar⁸ ve Persler ile ilişkilendirilir. Birçok antik kaynak ve tasvirde İskit halkları sivri başlıklı olarak tanımlanmasına rağmen bazı Attika vazo betimlemelerindeki yüksek yumuşak başlıklı figürler de İskitlere atfedilmiştir⁹ (Fig. 6). Akhaemenid yazıtlarda geçen dört farklı İskit halkından Sakā haumavargā ile Sakā uvārazmiş gruplarının yumuşak başlık giydikleri belirtilir¹⁰. Buna karşın Herodotos, Kserkses'in ordusundaki Perslerin *tiara* (τιάρρα) denilen yumuşak keçeden bir başlık giydiklerini aktarmaktadır (7.61); tiara'nın Persler ile ilişkisi diğer antik yazarlar tarafından da desteklenmektedir (Aiskh. Pers. 657; Diod. 17.77; Strab. 11. 13; Ksen. Anab. 2.5; Ksen, Kyro.8.3; Plb. 25.4). Çoğu Attika vazo resimlerinde de Pers olarak yorumlanmış figürlerde bu başlıklar görülür¹¹. Anadolu/Pers mezar resimleri ile bazı Pers mühürlerinde de Pers figürleri yumuşak başlık ile betimlenmiştir (Summerer 2007: 9, Fig. 2; Kaptan 1996: 89-90, Pl. 26, Fig. 3-4; Boardman 1970: no.884; Dusinberre 2002: 163). Aslında kökeni kesin olarak bilinmeyen bu tür başlıklar, bazı Attika vazo resimlerinde Amazon¹² tasvirlerinde ortaya çıkar. Apadana merdivenlerindeki kabartmalarda, dokuzuncu delegasyondaki Kapadokyalılar

⁷ Bazı vazolarda dört yanaklı tipleri ile yanaklısız ve boyunluksuz tipleri resmedilmiştir, bkz. Vos 1963: 41-42.

⁸ Saka sözcüğü kuzeydoğu steplerindeki Pers, İskit-İran halkları için ortaklaşa kullanılan bir terimdir, bkz. Kossack 1995: 309-310. Bu sözcük daha çok Asya'da kullanılır. Persler kendi kuzeylerinde yaşayan halklar için "göçebe" anlamı taşıyan Saka terimini kullanırlardı, bkz. Davis 2013: 191. Yunanlar ise, Kuzey Karadeniz steplerinde yaşayan tüm göçebeler için "İskitler" ismini kullanırdı. İskit, Saka ve diğer göçebe kabilelerinin isimleri hakkında geniş değerlendirme için bkz. Szemerényi 1980: 7-46. Bu çalışmada da orijinalinde Saka tanımlaması geçmediği sürece Yunanlar'ın kullandığı İskit ismine sadık kalınmıştır.

⁹ Dikaios Ressamı için bkz. BM. E 255. Beazley 1963: 31.2; Boardman 2002: Fig. 45. Epiktetos için bkz., BM. E.135. Beazley 1963: 78.93; Boardman 2002: Fig. 77; Vos 1963: no.250, Pl.9a. Kleophrades Ressamı için bkz. Würzburg L 507. Beazley 1963: 181.1; Boardman 2002: 129.1.

¹⁰ Miller 1991: 62. Bu çalışmada, Sakā haumavargā ile Sakā paradraya gruplarının yumuşak başlık giydikleri belirtilmiştir. Sakā uvārazmiş grubu, Apadana'nın ön merdivenlerinin doğu yüzündeki on yedinci delegasyonda izlenir, bkz. Kossack 1995: 311, Abb.2,3.

¹¹ Vos 1963: 44; Greenhalgh 1973: 144. Ayrıca bkz. Brygos Ressamı, Oxford Ashmolean Museum 1911.615. Beazley 1942: 399; Miller 1997: Fig. 111. Triptemos Ressamı için bkz, Edinburgh 1887.213. Beazley 1942: 364.46; Boardman 2002: 139, Fig. 303.1. Pheidippos için bkz. BM. E 6. Beazley 1963: 49.168; 166.11; Hoppin 1973: 350-351, No.1. Chicago Ressamı için bkz. Boston 13.196. Beazley 1963: 631.38; Miller 1997: Fig. 110. Boardman 1970: no.884; Dusinberre 2002: 163.

¹² von Bothmer 1957: Oltos: 124, No.8, Pl. LXVIII-6; Euphronios: 151, No.50, Pl.LXXII-7; Sappho Ressamı için bkz. von Bothmer 1957: 107, No.185, Pl. LXIV-5; von Bothmer 1957: Myson:125, No.9, Pl. LXVIII-5.

ile ilişkilendirilen hediye taşıyanlarda da benzerleri görülmektedir (Shahbazi 1992: Pl.II). Ayrıca bu başlığın Güney İtalya, Balkanlar, Makedonia ve Güney Rusya'da 4. yüzyılda kullanıldığı bilinmektedir (Kossack 1995: 313). Bahsedilen halkların ayırt edici özelliklerinin sınırlı olması yüzünden bu başlıkların Merkez Asya halkları için tipik ve genel bir başlık türü olarak kabul edilmesi yorumu doğru görünmektedir (Kossack 1995: 316).

Bir diğer tip başlık *kısa sivri başlıklar* olarak tanımlanabilir. G.11 lahedinin sağ kenarındaki grupta (Fig. 3) izlenen başlık kulak önüne düşen favori biçimindeki iki parça ile enseye gelecek darbelerden korumayı sağlayan kalın bir parça olmak üzere üç parçalıdır. Başlık, Thrakialı olarak tanımlanmış bazı savaşçıların tasvirleri ile benzerlik gösterir¹³ (Best 1969: 6, Fig. 2; Casson 1977: 4; Pottier 1933: III 1c, 47, Pl.58, No. 1 ve 4; Raeck 1981: Abb. 25-26, 28, 32-36, 38-39, 43). Apadana kabartmalarında Thrakia Satrabı Skudra (512-490) benzer bir kısa sivri başlık ile gösterilmiştir. Buna karşın başlık İskit tipi olarak da tanımlayanlar olmuştur (Webber – McBride 2001: 18). Bu tip başlıklar Attika vazolarındaki doğulu tasvirlerle benzer biçimde veya Yunan giysileri ile harmanlanmış bir şekilde de bulunabilir¹⁴.

Daha çok okçu giysili figürlerde izlenen ve diğer tipi oluşturan başlık ise *uzun sivri başlıklardır* (Fig. 5, 9 ve 12). Urartu/Asur tipi olarak da tanımlanan bu sivri başlıklar, Merkez Asya İskitleri ile ilişkilendirilmiştir (Kossack 1995: 308). Persepolis'teki Apadana kabartmalarında merdivenlerin doğu yüzünde on birinci delegasyondaki "Sakalar" olarak tanımlanan hediye taşıyan figürlerin başlarında benzer sert sivri başlıklar bulunur (Fig. 8) (Shahbazi 1991: 722-737; Kossack 1995: 311). Ayrıca yazıtlarda Sakā tigraxaudā grubunun sivri başlık giydiği belirtilmektedir (Miller 1991: 62). Özellikle Nakş-i Rüstem yakınlarında Kermanşah'taki Bagastana-Besitun yazıtında, Darius'un esir ettiği Saka Şefi Shunkha'nın sivri başlıklı olması önemlidir (Kossack 1995: 309; Schmitt 1989: 299-304; Miller 1991: 62; Boardman 2000: 106, 3.27a; Rostovtzeff 1943: 181; Minns 2010: Fig. 12). Mısır'da bulunmuş olan Büyük Darius'un heykel kaidesinde sivri başlıklı taşıyıcı da İskit olarak yorumlanmıştır (Boardman 2000: 114, 3.36a; Kossack 1995: 309). Attika vazolarındaki¹⁵ (Langlotz 1932: Taf. 56, No. 202; 56-57, Taf. 95, No. 307; 61, No.320) sivri başlıklı okçu

¹³ London E 497 Ressamı: Metropolitan Müzesi, 24.97.30.

¹⁴ Attika kırmızı figür tekniğinde bezeli vazolarda Thrakia tipi giysi taşıyan figürler bazen İskitler ile benzerlik taşır. Yunan, İskit ve Thrakia tipi giysilerin harmanlanarak çizildiği örnekler de mevcuttur, bkz. Raeck 1981: 26-35; Miller 1991: 65.

¹⁵ Leagros Grubu için bkz. Vos 1963: Leiden PC 1. 98, No. 65, Pl.IIb. Lysippides Ressamı için bkz., Langlotz 1932: BM. B 426. 94, No.15, Pl. III, Pl. Iva. Swing Ressamı için bkz., Langlotz 1932: 100, No. 96, Pl.Va. Pincé Müzesi'deki kırmızı figür tekniğindeki bir amphora üzerindeki figür için bkz.: Vos 1963: 109, no. 218, Pl.VIa; Psiax'ın siyah figür eknigindeki pinaks üzerindeki okçu figürü için bkz. Vos 1963: 112, No. 249, Pl. IXb. BM. B 591. İskit Gezici Ressamı için bkz., Utrecht, Arch.278, Vos 1963: 112, No.258, Pl.X-XI. Göttingen amphorası üzerindeki okçu figürü için bkz. Vos 1963: 118, No.327, Pl.XIIIa. Oltoş için bkz., Heidelberg S 135, Vos 1963: 111, No.245, Pl. XVIa. Berlin 1865 amphora için bkz., Vos 1963: 110, No.225, Pl.XVIIb. London B 630 Sınıfı için bkz., BM B 630, Vos 1963: 124, No.395, Pl. XIXb; Pipili 1993: 64, Pl. 59 (25931); Bovio 1938: Andokides Ressamı: I-III. Ic, Tav.2, V.650.

figürlerinin İskitler ile özdeşleştirilmesi oldukça yaygındır¹⁶. Herodotos'un İskitler hakkındaki tanımlamalarının bu tasvirler ile yakınlığı, özdeşleştirmeye kaynak olmuştur (7.64). Bunun yanında Etrüsk ve Khalkidia vazoları (Rumpf 1927: Lev.112, 115, 144-146; Beazley 1947: No.1, Pl.I; Vos 1963: 45; Rostovzeff 1943: 181; Minns 2010: 55, Fig. 9) ile bazı Ege ve Anadolu tasvirlerinde¹⁷ okçular sivri başlık ve özellikle de *gorytos*ları ile tasvir edilmiştir. Sivri başlıklı okçular ayrıca Klazomenai ve ilişkili siyah figür tekniğinde bezenmiş seramikleri (Cook 1981: Pl.106, No.2) ile daha batıda Aiginâ'da karşımıza çıkar (Fuchs 1969: 290, No.322; Ohly 1978: Taf. 139). Bu durum, figürlerin İonia ve bağlantılı bölgelerde de sevilerek uygulandığının bir göstergesidir.

Giysi: Yumuşak başlıklı etnik grupların giysi tipleri de birbirleriyle benzerlik göstermektedir. G.1 (Fig. 1) ve G.13 (Fig. 2) lahitlerindeki yumuşak başlıklı süvari gruplarının giysi detayları korunmamıştır. Ancak siluet gövdelerden taşan herhangi bir parça bulunmadığı için vücuda yapışık bir üst giysi beklenebilir. Bu konuda G.11 (Fig. 3) lahdi önemli ipuçları sunmaktadır. Lahitteki figürlerin üzerinde, bele oturup etek biçiminde açılan, sıklıkla kaftan olarak anılması ile birlikte Kuzey Kafkas halklarından tanınan çerkeskaya benzer bir üstlük görülür (Koçkar 2008: 104, Res. 15,16). Üst kısımları vücuda yapışık olup uzun kolludur ve kenar çizgilerinden birbiri üstüne binen iki parçadan oluştuğu anlaşılır. Geniş etek kısmı diz üzerine kadar uzanmaktadır. G.1 ve G.13 (Fig. 1 ve 2) lahitlerinde korunmuş bacak çizgilerinin figürlerin kalça hizasını kapatan *gorytos*a kadar dayanmış olması, giysilerin G.11 lahdindeki gibi etek biçiminde sarkmadığını gösterir. Her üç lahitteki figürler vücuda yapışık pantolon giymektedirler. G.1 lahdinde, at üzerindeki figürlerde pantolon görülürken, yumuşak başlık giymiş düşmüş figürlerde ise etek vardır. Bu giysi sahnedeki hoplit figürlerinin giysileri ile benzerlik göstermektedir. Olasılıkla düşme pozunun doğru bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için yapılan şablonlaşmış bir gereklilikten kaynaklanmaktadır. Sivri başlıklı okçu figürleri de (Fig. 5), çerkeska ve pantolon ile gösterilmiştir. Ayaklarda herhangi bir bot belirteci yoktur. Ne yazık ki lahitlerdeki detaylar çoğunlukla iyi korunmamıştır. Klazomenai siyah figür tekniğinde bezeli seramiklerde de vücuda yapışık uzun kollu bir giysi dışında herhangi bir detay izlenemez (Fig. 15) (Cook 1954: 15-17, II. D.n, Pl.3, No.3; 21, Pl.7, No.8; Cook 1981: 119, Pl.106, No.2). Daha iyi korunmuş 2724 no.lu lahit (Fig. 9) ile Klazomenai siyah figür tekniğinde bezenmiş seramikler ile ilişkili Kampana Grubu'na¹⁸ ait bir dinos üzerindeki (Gaultier 1995: 23-24, Pl.4-5, E.739) okçu

¹⁶ Aslında, doğulu olarak genellenen giysileri Persler olarak yorumlayanlar da olmuştur, bkz. Åkerström 1951: 99. Ancak yaygın kanı bunların İskit olduğu yönündedir, bkz. Vos 1963: 42.

¹⁷ Tatarlı Tümülüsü doğu duvarı tasvirlerinde Pers gruplarının karşısındaki sivri başlıklı süvariler İskitler olarak değerlendirilmiştir, bkz. Summerer 2007: 14, Fig. XII-XIII; Summerer 2011: 36-44, Abb. 4, ve 5. Kızılbel duvar resimleri için bkz. Mellink 1998, Pl.XXXI a-b. Lesbos'tan bir terrakotta antefiks için bkz. Cook 1981: 119. Ephesos Artemision'unu plastik eserleri arasındaki sivri başlıklı figür için bkz., Muss 1994: Abb. 83.

¹⁸ Son yıllarda yapılan çalışmalarda, Klazomenai'de ele geçmiş buluntular ile Kampana Grubu arasındaki

figürlerinde, birbirlerine benzer biçimde vücuda tamamen yapışık giysi ve pantolon görülür. Giysilerin tüm parçaları zengin detaylandırmalar ile bezenmiştir. Figürlerdeki pantolon ve çerkeska benzeri giysi (veya kaftan) vazo resimlerinde özellikle İskit okçusu tasvirlerinde sıklıkla kullanılır (Vos 1963: Pl.VII, Pl. IX, Pl.XII-XIII, Pl.XVIa). Buna karşın pantolon, Pers askerlerinin temsillerinde de karşımıza çıkar¹⁹. Orijinalinde bu pantolonların paçalı yapıldığı ancak ressamların kolaylık olsun diye bunları bacağa yapışık çizdiği de düşünülmektedir (Vos 1963: 40). Vazolardaki Persleri yansıtan tasvirlerde kaftanlar vardır; ancak Perslerin kaftanlara ek olarak kolsuz bir üstlük giydikleri görülmektedir ve bunun da bir tür zırh olduğu düşünülmektedir (Vos 1963: 44). Lahitlerdeki tasvirlerde ise kolsuz üstlüğü rastlanmaz. Bu durum, lahit ressamlarının detaylara önem vermeyişinden kaynaklanabilir. Süslemelere yönelik detaylar, lahitlerde genellikle yüzeysel ve birbirini tekrar eden üslupta işlenmiştir.

Kısa sivri başlıklı G.11 (Fig. 3) lahdinin sağ kenarındaki grubun giysi tipi diğerlerinden nispeten farklıdır. Figürler, *zeira* (ζείρα) olarak da bilinen işlemeli manto, muhtemelen diğer gruplara benzer biçimde etekli bir üstlük ve yüksek bot veya tozluk giymişlerdir. *Zeira*, (Vos 1963: 44; Best 1969: 8; Webber – McBride 2001: 18; Sears 2013: 151) tunik ve *embades* (ἐμβάδες) adlı yüksek bot (Webber – McBride 2001: 18) Attika vazo resimlerinde²⁰ Thrakia'lılara karşılık gelmektedir (Fig. 7) (Best 1969: 3-16). Herodotos da Thrakia'lı askerleri tanımlarken onların tilki derisinden yapılmış başlıkları olduğunu, gömleklerinin üzerine geniş alacalı pelerinler attıklarını, ayaklarında ve dizlerinde geyik derisinden pa-buçlar bulunduğunu belirtir. Mızrak, küçük hafif bir kalkan ve kısa hançerle silahlандırıldıklarını eklemiştir (7.75). Bu figür grubunun Thrakia'lı olduğu kanısı yaygın biçimde kabul görmüştür (Cook 1981: 116).

İyi korunmamış olan G.14 (Fig. 4) lahdinin figür giysilerine bir bütün olarak bakmak sahneyi daha anlaşılır kılabılır. Lahitteki figürler manto giyerler ve *gorytos*ları yoktur. İyi korunmamış olan sahnede, süvarilerin başlık tipi açık değildir. Ancak yere düşmüş figürün başının yuvarlak biçimi, başlığın yumuşak bir kep olabileceğini düşündürür. Uzun bir parça enseden omuz altına kadar sarkmaktadır. Atın sağrısına kadar uzanan manto çizimindeki katılık kumaşın cinsine işaret ediyor olabilir (Vos 1963: 44). Figürlerde bileklerin üzerine çıkan botlara dair izler vardır. *Zeira* ve pantolon giyen, *gorytos*suz ve kılıçlı figürler olasılıkla yumuşak kep biçimde başlıklar taşırlar. Figürlerin etnik kimliği Persler (Kirchner 1987: 124-125) ve daha da sıklıkla Amazonlar (Pottier 1892: 249; Zahn 1896: 69) ile

stil bağlantıları belirlenmiş ve grubun stili Klazomenai Siyah Figür Tekniği ile ilişkili bulunmuştur. Konu hakkındaki detaylı değerlendirmeler için bkz. Özer 2006: 107-114.

¹⁹ Raecck 1981: Abb. 29-31, Abb. 42, 47, 48, 54, 55 ve 59; Miller 1997: Fig.15; 24 ve 25; 110-111. Kuzey İonia destekli krateri üzerindeki deveyi süren Pers figürü üzerinde de vücuda yapışık pantolon görülür, bkz. Cook 1965: 122-124, Fig. 6, Pl.30.

²⁰Antiphon Ressamı, Louvre C 10896 no.lu vazosu için bkz., Beazley 1963: 337.30; Cahn 1973: 18, Fig. 14.

ilişkilendirilmiştir. Ancak *zeira* giymiş Amazon²¹ (Shapiro 1983: 107) ve Pers²² tasvirleri vazolar üzerinde nadir bulunur. Ayrıca düşmüş olarak betimlenen figürün başlığı vazo resimlerindeki Thrakia'lılara ait *alopekis* (tilki derisinden başlık-ἀλωπεκίς) ile benzerlik gösterir²³. Yüksek botların da sadece G.11 lahdindeki (Fig. 3) Thrakialı grup ile G.14 lahinde kullanılmış olması dikkat çekicidir (Fig. 4). Her iki grubun ortak noktalardan bir diğeri de figürlerin *gorytos*uz oluşlarıdır. Bunlara dayanarak G.14 lahdindeki etnik giysili figürlerin Thrakialıları da temsil edebileceği düşünülmelidir.

Silah ve diğer ekipmanlar: Sahnelerdeki İonia'lı olmayan figürlerin silahları arasındaki ortak nokta *gorytos*lardır (Cook 1981: 116; Kossack 1995: 116; Nefedkin 2006: 9; Tuplin 2010: 110-111). Bir sadak ile yay kutusu birleşimi olan *gorytos*, sadaktan genişliği ve uzun tarafında yay için eğri bir çıkıntının olması ile ayrılır (Vos 1963, 49-50; Kirchner 1987, 123). Az sayıdaki örnekte okçu figürleri, farklı olarak yay ve sadak ile gösterilmiştir (Fig. 12) (Zeren-Hasdağlı 2014b: Res.1; Cook 1981: G.23, Pl. 62, Fig. 29).

Süvarilerin çoğunun elinde kılıç yer alır. İyi korunmadığı için detaylar tam olarak anlaşılmamasına rağmen G.1 lahdindeki örneklerden de izlenildiği kadarıyla kılıcın ağız düz veya hafif kıvrımlıdır. Ayrıca aynı lahitte, düşmekte olan atın üzerindeki süvarinin elinde mızrak vardır ve bu mızrak hoplitlerinkine göre daha kısa olup arkası sivri uçludur (Fig. 10 ve 11). Herodotos, Perslerin mızraklarının Yunanlarinkinden daha kısa olduğunu belirtmiştir (7.211). At üzerindeki savaşçıların daha rahat kullanması için mızrakların daha kısa yapıldığı düşünülebilir. Daha çok okçu özellikleri ile yansıtılan İskit tasvirlerinde düz ağızlı veya hafif kıvrımlı bir silah tipinin yaygın olmadığı belirtilir (Greenhalgh 1973: 144). İskitlerin silahları arasındaki yay ve *gorytos*ların yanında, kılıfları içine takılan ve bele asılan küçük hançerler, savaş baltaları ve çift mızraklar bulunur. Az sayıdaki ve geç tarihli örneklerde kalkanlar da görülmüştür (Vos 1963: 50-51). Aslında yay ve *gorytos* hariç benzer silah tasvirleri, 15. yüzyılın ortalarından başlayıp birkaç yüzyıl boyunca dikildiği belirlenen Hakkâri taşları üzerinde de görülmektedir (Sevin 2005: 92, 109. Res. 17, 19, 21, 23, 25, 28, 30, 33, 38). Ancak daha geç tarihli eserlerde aynı silahlar ile resmedilen birçok figür Pers olarak tanımlanmıştır (Nefedkin 2006: 9). G.1 lahdindeki (Fig. 10 ve 11) savaş sahnelerinde görülen atribütler üzerine yapılan çalışmalarda kılıçların uzunluklarının en azından 80 cm civarında olması gerektiği sonucu çıkarılmıştır (Kossack 1995: 315). Gerek G.1 lahdindeki gerekse G.11 (Fig. 3) ve G.13 (Fig. 2) lahitlerindeki kılıçlar, köşeli *makhaira* (μάχαιρα)

|138|

²¹ Zeira giymiş bir kadın figürü Raeck tarafından Thrakia'lı olarak tanımlanmıştır ve Orpheus mitosu ile ilişkilendirilmiştir, bkz. Raeck 1981: 115, 325, Abb. 39.

²² Attika vazolarındaki Pers tasvirlerinde ceket ya da kaftan kullanımı yaygınken bu figürlerin *zeira* ile de resmedildiğine dair belirgin tanımlamalar ile karşılaşılmamıştır. Ancak, etnik atribütlerin birleştirildiği Yunan okçularının veya birkaç etnik atribüt ile gösterilmiş çıplak figürlerin *zeira* ile resmedildiği örnekler mevcuttur: Raeck 1981: 35.

²³ Brygos Ressamı için bkz., H.C. 644; Cahn 1973: 19, Fig. 15.

tip kılıçlarla benzerlik gösterir (Kossack 1995: 315-316; Nefédkin 2006: 9). Genelde 50 cm uzunluğunda olduğu bilinen *makhairalar*ın 90 cm üzerinde örnekleri de ele geçmiştir²⁴. Bu tip uzun kılıçlar, İran'ın kuzey batısında 7. yüzyıldan beri ve ayrıca Merkez Asya'da ise 7.- 5. yüzyıllar arasında kullanılmıştır. Merkez Asya'daki en erken tarihli örnekler İmirler'de bulunmuştur ve bunların da İskit kökenli olabileceği düşünülmektedir (Kossack 1995: 316). Ancak lahit tasvirlerinde savaş baltaları ve çift mızraklar yoktur.

Thrakia'lı asker tasvirlerinde sıklıkla karşılaşılan *pelte* (πέλτη) (Best 1969: 3, No.3), iki kısa kargı (Best 1969: 7) ve figürlerin sakallı oluşu (Best 1969: 7) gibi detaylar, G.11 lahidindeki figürlerde (Fig. 3) çizilmemiştir. Figürler sadece mızrak ile silahlandırılmışlardır.

Kompozisyonlar: İonialı olmayan figürler lahitlerde daha çok savaş ve mücadele sahneleri için resmedilmiştir. Figürler sıklıkla hoplit-süvari (G.1, G.13, G.14) ve süvari savaşları (G.11) düzenlemeleri ile karşımıza çıkar (Fig.3).

Sivri başlıklı okçu figürleri ise Attika vazolarında olduğu kadar çeşitlilik²⁵ göstermekle birlikte E.9, E.12 (Zeren-Hasdağlı 2014a: Şek. 10, Lev. 14), G.1, G.15A, 2724 ve G.23 lahitlerinde İonialılara yardımcı olurken resmedilmiştir (Fig. 14). 2724 (Fig. 9 ve 12), E.12 ve G.15A (Fig. 13) lahitlerinde okçuların doğrudan hoplitler ile bir ilişkisi bulunmaz. Daha çok sivil arabacıların kullandığı bigaların atlarına seyislik etmektedirler²⁶ (Fig. 12). G.1 lahdinin kapağındaki savaş sahnesinde hoplitlerin safında ok atarken gösterilmişlerdir (Cook 1981: Lev.41). Bu kompozisyon Attika seramiğinde de sıklıkla yer alır (Vos 1963: Pl.2a; Pl.6b; Pl.7-8). E.9 lahit parçasında ise sivri başlıklı okçu figürleri, av kompozisyonu içindedir (Cook 1981: Lev.27.1). Kalydon Domuzu avı olarak nitelenen sahnenin (Cook 1981: 114) detayları iyi korunmadığı için ne yazık ki kesin değerlendirmeler yapmamız güçleşmektedir. Ancak özellikle François Vazosu'ndan da bildiğimiz üzere Atalanta figürünün²⁷ arkasında yer alan sivri başlıklı okçu lahitte mızrağı ile saldırırken gösterilmiştir. Sağ simetrisindeki okçu figürü ise François Vazosu'ndaki sahneye çok benzer şekilde yerleştirilmiş ve ok atarken resmedilmiştir (Barringer 2004: 14-20). Attika seramiğinin genelinde İskit olarak tanımlanmış sivri başlıklı tipler, av kompozisyonları ile savaş sahneleri

²⁴ İtalya'da 95 cm uzunluğunda bir makhaira tip kılıç bulunmuştur. Bunun yanı sıra, lahitlerdeki örneklere yakın ancak farklı tipteki uzun kılıçlar çok sayıda mezardan ele geçmiştir. Örneğin Kıbrıs'ta 92 cm uzunluğunda Geç Tunç Çağ'a tarihli bir örnek bilinmektedir. Yine İmirler'de bir ritüel için kullanılmış olabileceği düşünülen 80 cm uzunluğunda ve 7. yüzyılın ilk yarısına ait kıvrımlı bir kılıç ele geçmiştir, bkz., Kossack 1995: 315-316.

²⁵ Attika vazolarındaki sivri başlıklı figürler savaş, veda, symposion veya komos sahnelerinde tasvir edilmişlerdir. Tondolarda tek başlarına veya bir hoplitle, yine bir hoplite hizmet ederken veya yayı, oku ile ilgilenirken, at dizginlerken veya sürerken görülürler. Ayrıca av sahnelerinde, Kalydon Domuzu avı, Silenos'un yakalanması gibi mitolojik tasvirler içinde karşımıza çıkar, bkz. Vos 1963: Pl.I-VI; IX-XIII; XVI-XIX.

²⁶ Strabon (7.4.8), İskitlerin at eğiticiliğinde usta olduklarını belirtmektedir.

²⁷ E.9 lahdinde domuz figürünün hemen önündeki mızrak saplayan figürün Atalanta olabileceği belirtilir, Cook 1981: 114.

Fig. 1 G.1 Labdi Kapak Sağ kenar. Cook 1981: Pl.40. Fotoğraftan uyarlanmıştır.

Fig. 2 G.13 Labdi Başucu. Cook 1981: Pl.54. Fotoğraftan uyarlanmıştır.

[140]

Fig. 3 G.11 Labdi Başucu. Zeren – Hasdağlı 2014b, Res. 2

Fig. 4 G.14 Labdi Başucu. Pottier 1892: Fig. 2

birleştirilerek gösterilmişlerdir²⁸. G.23 lahdinde figürler, hoplitlerin kullandığı arabalara binmek üzereyken resmedilmiştir (Fig. 14) (Cook 1981: Pl. 62, Fig. 29). Arabaya binmek üzereyken gösterilen figürlerin poz, diğer lahitler üzerinde kanatlı kadın, hoplit ve genç figürlerinde de benzer şekilde yapılmıştır. Poz, okçulara özel bir anlam taşımasından çok şablon sahnelerin bir tekrarı gibi uygulanmıştır. Tüm bunlara karşın lahitlerdeki tasvirlerde okçular çoğunlukla düşmandır (Zeren-Hasdağlı 2014a: E.11, Şek. 5, Lev. 8-9; Cook 1981: G.1, Pl. 41, Pl. 43; G.13, Pl. 59; G.15: Pl. 58; G.16, Pl. 70; G.27, Pl. 61; G.28, Pl. 64). Dolon mitosu ile benzeştirilerek yapılan yorumlardan (Cook 1981: 119; Kirchner 1987: 138) sonra tasvirin efsanedeki atribütleri içermemesinden dolayı mitolojik sahneyi ifade etmeyeceği sonucuna varılmıştır (Cook 1981: 119; Kirchner 1987: 139-141). Sonrasında hoplitlerin okçuya saldırma anı Attika seramiğinden esinlenen resimsel bir öge olarak değerlendirilmiştir (Cook 1981: 120). Eğer sadece yabancı etnik figürlerin varlığı anlamında bakarsak Attika seramiğinde İskit tasvirlerinin yaygınlaşması (Ivantchik 2006: 232) ile çağdaş olan lahitlerdeki betimler için etkinin aynı kaynaklardan geldiğini beklemek ya da bu durumu dönemin modası ile açıklamak daha olasıdır. Bir diğer öneri de sahnenin Kuzey İonia'da o dönemdeki bir askeri uygulamayı yansıtmaya olabileceğidir (Cook 1981: 119-120). Bu durumda figürlerin belirli bir savaşın temsili olarak algılanması anlamlı olmaz. Burada dikkati çeken bir diğer nokta, sivri başlıklı figürlerin hizmetkâr olmaları ya da hoplitler karşısında diz çökerken gösterilmeleridir. İskit barbar tipinin bu kompozisyon içerisindeki statüsü ressamların bakış açılarındaki ayrımcılığa işaret edebilir. Bu durum özellikle Pers-Yunan savaşlarıyla Attika vazo resimlerinde belirgin hale gelen Yunan etnosentrizmi ile bağdaştırılabilir. Geç 6. yüzyıla ait Attika vazo resimlerinde hoplitlerin okçulara saldırı sahneleri çok yaygın değildir (Vos 1963: Pl.6a; Melander 1999: 80, Pl.60, no. 65A) ve bu az sayıdaki örnekleri etnosentrik bir yaklaşımla ele alırsak Klazomenai lahitlerindeki benzer tasvirleri etnosentrizmin öncülleri arasında değerlendirmemiz gerekir²⁹. Ancak bu sahne, uygulandığı her lahitte bir şablon gibi birbirini tekrar eder. Benzer kompozisyonlar hem Attika seramiğinde hem de bazı Klazomenai lahitlerinde üçlü hoplit mücadelesi veya hoplitlerin kadına saldırı sahnelerinde de bulunabilir. Bu tip sahnelerde merkez grubun yanlarında, merkezdeki konu ile ilgisiz şablon bir anlayışta yerleştirilmiş figür ya da gruplar

²⁸ Tasvirlerin bir listesi için bkz. Barringer 2004: 20-22.

²⁹ Yunanların yabancılara olan olumsuz tutumlarının varlığı Homeros'tan itibaren gözlenmiştir (Coleman 1997: 186). Pers savaşlarından önce Attika seramiğinde mitolojik çerçevede Barbar tiplerin ideal Yunanlar'dan farklı olarak saç ve sakallarının dağınık gösterildiği (örneğin Euphronios: New York Metropolitan Müzesi 1972.11.10 - Libyalı dev Antaios; Euphronios: New York Leon Levy ve Shelby White Koleksiyonu - Kyknos) veya sek şarap içen ve sarhoş olan İskitleri sembolize eden symposium sahnelerindeki barbar başlıklı tipler (Lissarrague 1990: 111, Fig. 6; Moscow State Museum of Fine Arts F1410) gibi küçültücü yansımalar taşıyan örnekler vardır. Ancak 5. yüzyılda yükselen ulus kavramı ve Pers savaşlarının sonucunda barbarlara karşı olan düşmanlık, vazo resimlerinde yaygınlaşmıştır. Tartışılan lahitlerin üretimi için önerilen en geç tarih 490-480 civarındadır (Zeren-Hasdağlı 2014a: 350-366). Ancak 530-510 arasında tarihlenen Klazomenai lahitlerinde de aynı kompozisyonlar görülmüştür, bkz. Zeren-Hasdağlı 2014a: 159-160, E.11: Şek. 5, Lev. 8-9; 2724 Lahdi (Fig.12) için, Zeren Hasdağlı 2014b: 168.

da (örneğin arabacılar, farklı yönlerde bakan biniciler, araba yarışı v.s.) yer alır. Dolayısıyla söz konusu tasvirlerin alt anlamlar taşıdığına iddia etmek kolay değildir. Burada kadın ve hoplit figürüne alternatif olarak İskit okçularının tercih edilmesi daha önce de değinildiği gibi çağın modası ve belki de teknik olarak ressamların çizim alışkanlıkları ile açıklanabilir.

Sivri başlıklı okçuların varlığının nedeni sorgulandığında temsillerine daha yaygın olarak yer verilen Attika seramiklerine bakmak anlamlıdır. Attika vazo resimlerinde benzer giyimli figürler İskit giyimli olarak tanımlanmıştır. Ressamlar bu figürleri özellikle 6. yüzyılın son çeyreğinde gerek gündelik hayata ilişkin tasvirlerde ve gerekse de kahramanlık konuları çerçevesinde sıklıkla tasvir etmişlerdir. Hoplitlerin destekçileri olarak gösterilen bu okçuların tasvirlerdeki varlığının anlamı çoklukla politik zeminde aranmıştır. Bu konudaki önerilerden biri Peisistratos döneminde İskit okçularının Yunan ordusunda paralı asker olarak hizmet vermiş olmasıdır (Schoppa 1933: 9-10; Vos 1963: 61, 79; Kossack 1995: 308). Ayrıca İskitlerin Peisistratos'un veya oğullarının *doryphoroi* (δορυφόροι) olarak bilinen kiralık korumaları ya da Aristophanes'in komedyalarında da sıklıkla bahsedildiği üzere polislik görevinde oldukları belirtilir (Ivantchik 2006: 241; Davis 2013: 174). Diğerlerinden çok uzak olmayan bir başka yorum da İskitlerin Atinalı hoplitlerin kişisel hizmetçisi (ὑπηρέτας; ὑπηρέταις) olduklarıdır (Schoppa 1933: 20-24; Jordan 1969: 191-192; Raeck 1981: 15; Ivantchik 2006: 241-243). Ancak tüm bu varsayımlar, Peisistratos'un tyranlığı ile sonrasındaki süreçleri kapsar. Oysa gerek İonia'lıların kuzey bölgelere yaptığı kolonileşme hareketleri ve gerekse de Güney Rusya'daki arkeolojik veriler (Tsetskhladze 1998: 55) dikkate alındığında kültürler arasındaki ticari ve sosyal ilişkiler bundan çok daha erken bir tarihte başlamış olmalıdır. Kimmerlerin Anadolu istilaları (Szemerényi 1980: 5-6); İskitlerin Med Kralı Kyaksares Döneminde Medler ile savaşarak Asya hâkimiyetini yirmi sekiz yıl boyunca ele geçirmesi (Herodotos 1.104, 106) gibi olaylar Anadolu halklarının İskit ve Kimmer halkları ile Anadolu üzerinden de karşılaştıklarına işaret eden kayıtlar arasında sayılabilir. Sivri başlıklı okçu figürleri eğer gerçekten de İskitleri ya da benzer giysili Kimmerleri yansıtırorsa bu tiplerin vazolar üzerinde 6. yüzyılın ilk yarısından itibaren resmedilmiş olması³⁰ bu karşılaşmanın bir göstergesi olarak kabul edilebilir.

2. Sahnelerin Gerçekliği Üzerine Olasılıklar

Tarihi resim tartışması dâhilinde, halkların kimlikleri hakkında kesin bir tanı yapılmadığı takdirde İonia ile doğuların savaşlarına yönelik olasılıkların gerçekliği sorgulanmalıdır. Yumuşak başlık giymiş savaşçıların İskit olduğu kabul edilirse G.1 (Fig. 1, 10 ve 11) ile G.13 (Fig. 2) lahitlerinde karşımıza çıkan İonia-İskit çarpışmasının arkeolojik ve tarihsel kanıtlarının ortaya konması gerekir. Kuzey Karadeniz Bölgesinde yaşayan İonia'lı koloniciler ile

³⁰ 570/560 tarihli François Vazosu üzerindeki Kalydon Domuzu avı sahnesinde sivri başlıklı okçu giysili figürler yer alır. Bu sahne genellikle İskit giysili figürlerin yer aldığı en erken örnek olarak anılır, bkz. Davis 2013: 168.

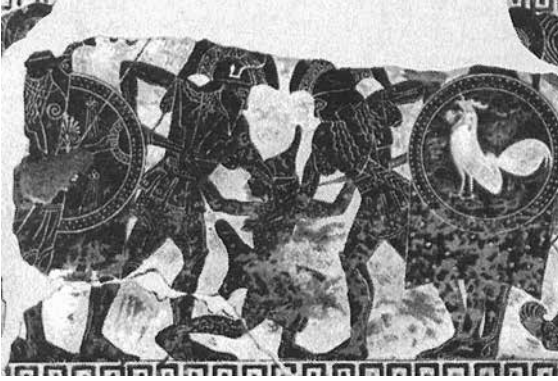

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Figür 5: *G.28 Labdi Başucu. Cook 1981: Pl.64.*

Figür 6: *Londra, British Museum, E 135. Boardman 2002: no.77*

Figür 7: *Louvre C 10896. Cahn 1973: no. 14.*

Figür 8: *Persopolis Apadana Doğu Merdiveni Kabartması. Kossack 1995: Abb.2.2*

Figür 9: *2724 Labdi Başucu. Zeren – Hasdağlı 2014a: Şekil 21.*

Fig. 10 G.1 Labdi Kapak Sağ kenar. Kossack 1995: Abb.1c

Fig. 11 G.1 Labdi Kapak Sağ kenar. Kossack 1995: Abb.1d

[144]

Fig. 12 2724 Labdi Başucu. Zeren – Hasdağlı 2014a: Res.1.

Fig. 13
Papalexandrou
2010. 13, Fig. 14.

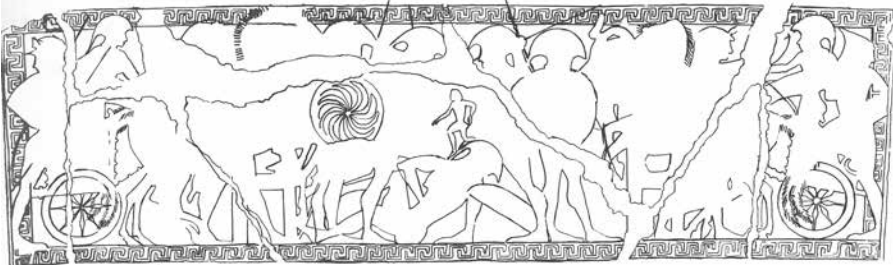

Fig. 14 G.23 Labdi. Cook 1981: Pl. 29.

yerli halk arasındaki ilişkilerin başlangıçta barışçıl olduğu³¹ ve 5. yüzyıl başlarına kadar hiçbir İskit tehdidi olmadığı düşüncesi genel bir kabul görmektedir. Bölgedeki İonia'lı koloni yerleşimlerinde savunmaya yönelik izler ya da yıkım, yangın tabakaları kuruldukları tarihlerden 6. yüzyıl sonlarına kadar görülmez (Ivantchik 2006: 235, not. 104). Askeri çatışmalar ve savunma duvarlarına ait ilk veriler geç 6. yüzyıl veya 5. yüzyılın ilk yarısından daha erken değildir (Vinogradov 1980: 72, 75-76; Jacopson 1995: 46-47; Ivantchik 2006: 235, not. 104). Bu tarihler aslında lahitlerin üretim aralıkları ile uyumsuz değildir. Ancak Klazomenai'de ele geçmiş lahitler üzerinde Karadeniz Bölgesinin iç dinamiklerini takip eden sahneler olduğunu düşünmek direkt yadsınamasa da aslında zorlayıcıdır. Bunun yanında geç 6. yüzyılda İskitler ile İonialılar arasındaki asıl önemli bağlantı, Darius'un 512'deki "İskit Seferi" ile kurulabilir (Herodotos 4. 133-140). Bu aktarım doğrultusunda sahnenin, Pers ordusu içindeki İonialılar ile İskit ordusunun olası karşılaşmaları olarak yorumlanması makul sayılabilir. Yaklaşık 560 civarına tarihli Parth atışı pozundaki sivri başlıklı İskit okçuları ile mızrak atan miğferli süvari sınıfının resmedildiği Karadeniz ürünü bir amphoradan bahsetmek burada anlamlı olacaktır (Beazley 1947: 1, Pl.1: 1 ve 2). Sahne ilk bakışta İskit-İonia çarpışması biçiminde algılanabilir ve lahitlerdeki sahne için benzer bir örnek oluşturabilir. Bir İonialı sanatçı tarafından resmedilmiş (Ivantchik 1993: 314) bu vazunun tarihi göz önünde tutulduğunda Kimmer istilası gibi daha erken çarpışmaların olasılıkları da akla gelebilir³². Buna karşın vazunun omzundaki bezeme alanının taraflar arasında ikiye bölünmüş olması resmin çarpışma olarak tanımlanmasını güçleştirmektedir. Lahitlere örnek teşkil etmesi bakımından temkinli olunması gerektiğini hatırlatır.

Lahitlerdeki savaş tasvirlerinin tarihsel gerçekliği tartışmalarının merkezinde İonialı olmayan iki farklı grubun savaşının resmedildiği G.11 (Fig. 3) lahdi yer alır. Buradaki tasvirde

³¹ Özellikle 6. yüzyıl boyunca, yerli halk ile birlikte yaşayan Yunanlıların Olbia, Pantikapaion gibi yerlerde ortak mezarlıkları kullanmaları dostane ilişkilerin bir göstergesi olarak görülür. Yine Olbia ve Berezan'da Yunanlar ile birlikte İskit, Thrakia'lı ve diğer göçebe halkların birlikte yaşadıkları buluntular yoluyla da kanıtlanmaktadır, bkz. Grakov 2008: 60; Jacopson 1995: 40, 43-44; Kryhitsky 2007: 18-22; Buyskikh 2007: 29-30. Bunun yanı sıra, Herodotos'ta geçen Skyles ve Anakharsis örneklerinden anlaşıldığı üzere (4.76-80) Yunan geleneklerini benimseyen ve uygulayan İskitler mevcuttu.

³² Ivantchik tarafından sahne, iki atlı grubunun savaşı olarak tanımlanmıştır, bkz. Ivantchik 1993: 314-315.

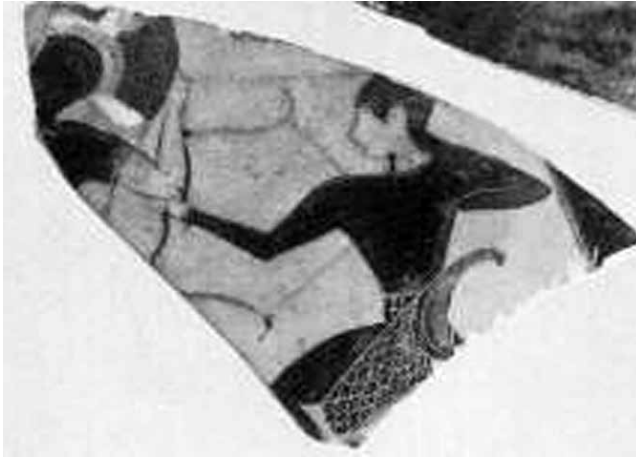

Fig. 15 Klazomenai Siyah Figür Teknikli Seramiği. Cook 1954: Pl. 7, no.8

Fig. 16 G.10 Lahdi Başucu. Cook 1981: Pl. 51.1. Fotoğraftan uyarlanmıştır.

Fig. 17 Aktepe Tümülüsü, Kline. Özgen, İ.-J. Öztürk 1996: Fig. 75.

soldaki yumuşak başlıklı grup sağdaki Thrakia giyimli bir başka grupla çarpışmaktadır. G.1 lahdindeki yumuşak başlıklı etnik giysili grubun Kimmerleri simgelediği yorumu, G.11 lahdinde Thrakia -Kimmer çarpışmasına işaret eder; ancak bu değerlendirmeyi bir İonia lahitte açıklamamız yine güçleşir.

G.11 lahdinde (Fig. 3) soldaki yumuşak başlıklı grubun İskit olduğu kabul edilirse bu sahnede karşımıza bir İskit-Thrakia çarpışması çıkmış olur. İskitler ile Thrakia'lılar arasındaki çatışmaya yönelik bir ilişki yaklaşık 510 civarındaki Herodotos'un Kimon oğlu Miltiades'in Thrakia Khersonesosu'na gelişi hakkındaki aktarımları ile kurulabilir (6.40). Aktarımda kesin bir çatışma veya savaştan bahsedilmez, ancak olası bir durum söz konusudur. 5. yüzyıl içlerinde Thrakia'lılar ile İskitler arasında bazı çatışmalar olduğu bilirse de (Herodotos 4. 80; Grakov 2008: 63) iki kültür arasındaki savaşın bir İonia lahdinde tasvir edilmesi anlamlı gözükmemektedir ve bu yüzden de sahneyi İskit ile Thrakia'lılar arasındaki bir tarihi çatışmanın tasviri olarak kabul etmek yine zorlayıcıdır. Ayrıca bu süreçte Thrakia Khersonesosu'nun Atina egemenliği altında olduğu bilinmektedir. Akla İskit-Atina çatışması gelebilir. Ancak Atina'nın bölgedeki politik kontrolünün yerel savaşçıların geleneksel kıyafetleri içerisinde çarpışmalarını engellediğini varsaymamız için bir sebep yoktur; Thrakia giysili figürler yine yerel savaşçıları simgeliyor olmalıdır. Yeni bir olasılık olarak

karşımıza İskit ile Atina boyunduruğundaki yerli halkın çatışması çıkar ve bu olasılık da çatışmanın G.11 lahdindeki varlığının anlaşılmasına yeterli olmaz.

Diğer olasılıklar da yumuşak başlıklı grupların Persler veya Pers İmparatorluğu'nun batı satraplıklarındaki göçebe atlılar (Rostovtzeff 1943: 183) ya da iç Asya İskitleri olabileceği yönündedir (Ivantchik 2001: 111; Ivantchik 2006: 245). G.11 lahdinde Thrakialılar ile savaşıyor yumuşak başlıklı figürler G.1 (Fig. 1, 10 ve 11) ile G.13 (Fig. 2) lahitlerinde hoplitlere karşı savaşmaktadır. Bu durumda yumuşak başlıklılar Pers ise hoplitlerin de İonia'lıları temsil etmesi gerekmektedir. Lahitlerin boyandığı zamanda Persler ile İonia'lıların bir savaş içerisinde olup olmadıkları tartışmasından bağımsız biçimde, bu tasvirin sanatçıların zihinlerinde derin izler bırakmış olan 546'daki ilk Pers istilasının sembolik anlatımı olabileceği ya da 499-494'deki İonia isyanını simgelediği düşünülebilir. Bu mantıksal yaklaşım da bizi G.11 lahdinde bir Pers-Thrakia'lı savaşı resmedilmiş olması gerektiği sonucuna götürür. Ancak bu tip tasvirin İonia'lı bir sanatçının zihin dünyasında nasıl yer bulabilmiş olduğu sorusu ortada kalmaya devam eder. Cook bu problemi, birliklerden en az birinin İonia'lı olması gerektiğini öne sürerek açıklamaya çalışmıştır (Cook 1981: 116). Bu yorumu göre soldaki figürler Kuzey İonia'lılar tarafından taklit edilmiş Pers süvarilerini temsil ediyor olabilir (Cook 1981: 116-117). Sonuçta bu yoruma göre de sahnede Pers üniformalı İonia'lılar ile Thrakia'lı savaşı vardır.

Pers/İonia- Thrakia savaşı olasılıkları düşünüldüğünde akla yine Thrakia Khersonesos'u gelebilir. Thrakia Khersonesos'un kuruluşunda Klazomenai, Miletos ve Teos gibi İonia kentlerinin etkinliği tarihsel kayıtlardan bilinmektedir³³. Bunun yanında bu aktarımların lahdin bezendiği geç 6. yüzyıl ya da 5. yüzyılın başlarından çok daha eski olayları yansıtmış olması gerektiği gerçekliği akıldan uzak tutulmamalıdır. Söz konusu sahne, lahdin üretim tarihine daha yakın bir olay ile de ilişkilendirilebilir. Bilindiği kadarıyla Darius'un emri ile Megabazos tarafından Pers idaresi altına giren Thrakia'da (Herodotos V.2) Khersonesos içindeki Sestos, bir Pers-Atina savaşına ev sahipliği yapmıştır: 480/79'daki Mykale Savaşı'ndan hemen sonra Khersonesos'a saldırmak isteyen Atina orduları yakınlarındaki Sestos'u abluka altına almış ve Pers garnizonunu düşürmüştür (Herodotos 9.114-119). Atinalılara bilgi verip Sestos'un kapılarını onlara açan yerli halk Atinalılardan yana taraf olmuştur (Herodotos 9.118). Thrakia giysili grubun yerli halkı simgelediği hatırlatılır. Ancak Sestos haricinde Khersonesos Bölgesi, Herodotos'ta bir savaş alanından çok Perslerin bir geçiş alanı, liman veya köprü boyunduruğunun inşa alanı olarak geçer (Herodotos 4.143; 7.22, 7.58, 8.130). Aslında sahne sadece Khersonesos Bölgesi'ni değil Thrakia

³³ Antik kaynaklar, Khersonesos'ta yer alan Kardia kentinin Miletos ve Klazomenai tarafından kurulduğundan bahseder (Strabon 7.331.fr.52; Pseudo-Skymnos 699); bu ilk kuruluş yaklaşık 644/640 civarına tarihlenir. Ancak kent 556/555 civarında Atinalı Miltiades tarafından tekrar kurulmuştur (Tzvetkova 2008: 271-272). Yine bölge içerisinde yer alan Limnai 7. yüzyıl içinde Miletos tarafından (Tzvetkova 2008: 272; Isaac 1986, 161, 189); Elaiouos kentinin de Teoslular tarafından kurulmuş olabileceği yorumu yapılır (Tzvetkova 2008: 272-273, 286).

Bölgesi'ndeki herhangi bir Pers-Thrakia çatışmasını temsil edebilir. Gerçi Darius'un İskit Seferi'nden sonra Mardonios komutasındaki Pers ordusu Yunanistan'a geçerken bu geçiş güzergâhı üzerinde bulunan Thrakia kabilelerinin çoğunun savaşız teslim oldukları aktarılmaktadır (Herodotos 4.93). Ancak yine de Getai (Herodotos 4.93) ve Bryg (Herodotos 6.45) gibi bazı kabilelerin Darius ve Mardonios ile savaştıkları da bilinir.

İonia'ya geri dönersek, Miller bazı Klazomenaili seçkinlerin, egemenliğini kabul ettikleri Perslerin imajı sayesinde kendilerine bir çeşit koruma kazandırdıklarını düşünür. Buradan hareketle de Pers giysili figürleri Klazomenaili olarak algılama eğilimindedir (Miller 2011: 130-131; Miller 2013: 28-29). G.11 lahdi Pers idaresi altında diğer tüm İonia kentlerinden farklı bir yapı ve bir dereceye kadar da Persli bir karakter kazanan (Cook – Nichols 1998: 177-182; Doğer 2006: 83-85) Smyrna'dan gelmiştir (Cook 1981: 116). Bu sebeple Miller'in "Klazomenaili seçkinler" ifadesini kolaylıkla ve hatta daha da uygun bir biçimde "Smyrnalı seçkinler" olarak değiştirmek bile mümkün olabilir. G.11 lahdini bezeyen ressamın ya da en azından onun müşterisi olan bir sosyal grubun, bu davranış biçimini göstermesi yabancı egemen güç altındaki bir toplumsal yapı için anlaşılabilir değildir. Bunun yanında, bu kurgu sadece G.11 lahdi özelinde geçerli bir alan bulabilir fakat başka hiçbir örnekte tekrarlanmaz. Bu sahneyi Klazomenai'den ele geçen ve hemen hemen hepsi çağdaş olup İonia'nın ortak siyasal ve sosyal yapı unsurlarını yansıtan diğer lahitler ile birlikte ele aldığımızda ise farklı sonuçlar ortaya çıkar. Örneğin G.1 ve G.13 lahitlerindeki Pers-İonia ya da Pers-Yunan savaşı sahneleri göz önünde bulundurulursa Klazomenai'de Pers yanlısı bir yaklaşımın yaygın bir görüş olamayacağı anlaşılır. Lahitlerde hangi tarafın üstün geldiği açık olmadığı gibi G.1 lahdinde düşmüş doğulu figürlerin ve hoplitlerin sayısı eşittir ya da en azından Persler üstün değildir (Fig. 1, 10-11). Yine sakallı ve yumuşak başlıklı kaftan giymiş figürlerin resmedildiği G.15A lahdinde (Fig. 13) atları zapt ederken gösterilmiş Pers figürü (Papalexandrou 2010: 12-15, Fig. 11, 13-15) ile arkasında at zapt eden İonia'lı hoplit aynı statüdedir.

Kirchner G.11 lahdindeki Thrakia'lı kıyafetleri içerisinde olan süvarilerin Yunan ordusundaki paralı askerler olabileceğini ifade eder (Kirchner 1987: 124, not. 39). Aslında İskit okçuları gibi Thrakia'lı askerlerin de Peisistratos Döneminde paralı asker olarak Atina'ya getirildikleri ve 5. yüzyılın sonlarına kadar da varlıklarını sürdürdükleri bilinir (Best 1969: 7-8; Sears 2013: 166). Bu öneriye göre G.11 lahdinde Thrakia giysili figürler, İonia ya da Yunanlar için Persler ile savaşırken resmedilmiştir. Daha kısa deyişle sahnede Pers-İonia'lı savaşı tasvir edilmiştir. Persler ile İonia'lular arasındaki savaş ihtimalleri, 546'daki Pers istilası veya 499-494'deki İonia isyanı çerçevesinde yorumlanabileceğinden zaten bahsedilmiştir. Ayrıca Thrakia'luların İonia'lular için savaşması durumunda, G.14 lahdindeki İonia-Thrakia çatışmasını anlamamız güçleşir.

3. Sonuç ve Değerlendirme

Bu çalışmanın ilk bölümünde figürlerin görünüşleri üzerine yapılan değerlendirmeler sayesinde özellikle Pers ile İskit/Saka kültürlerinin giysi ve silah seçimlerinde ortaklıkları olduğu sonucuna varılmıştır. Her iki kültürün coğrafi ve tarihsel etkileşimlerinin sonucu olarak da değerlendirilebilecek bu ortak noktalar, ne yazık ki lahitlerdeki tasvirlerle Attika seramiğinde olduğu boyutta yansımamıştır. Örneğin, Pers ve İskit halkları ile özdeşleşen savaş baltaları veya çift mızraklara lahitlerdeki tasvirlerde yer verilmemiş, Thrakia'lılar da mızrak ve kılıç dışında bir silah ile gösterilmemiştir. Dolayısıyla bu figürlerin, sadece dış görünüşleri temelinde ayırt edilmesi daha problemli olan Persleri mi yoksa İskitleri mi yansıttığını anlamak zordur. Klazomenai siyah figür tekniğinde bezeli seramikler de bu konuda yeterli veriyi sunmaz. Barbarların Yunan orduları içinde yer alması ve sosyal yaşamda tespit edilen birliklilikleri de Yunanlar ile barbarların ortak atribütlerle vazo tasvirlerinde gösterilmesine yol açmıştır. Okçu figürleri hoplit giysi veya ekipmanları ile gösterilebildiği gibi hoplitlerin de okçu kıyafetleri giyebildiği bilinir (Vos 1963: 41, 43)³⁴. Lahitlerde bu tipe örnek olarak G.10 lahdinin merkezinde yer alan hoplit figürü gösterilebilir (Fig. 16). Hoplitlerin zırhı ve miğferi ile resmedilmiş figürün ayrıca okçulara özgü olan belinde *gorytosu* ve elinde yayı bulunmaktadır. Bu tasvirten yola çıkarak lahitlerdeki her okçunun İskit olduğu yönündeki teşhislerde dikkatli olunması gerektiği söylenebilir. Her iki durumda da kesin teşhislerde bulunmanın sakıncaları görülür. Ancak figürlerin ulusunun ne olduğundan çok giysi ve ekipmanların temsil ettiği ulus ile ilgilenilmesi yine bazı sonuçlara ulaşılabilmesini sağlayacaktır. Örneğin İonia'lı olmadığı konusunda genel bir fikir birliği olan sivri başlık, *gorytos*, savaş baltası ya da *zeira* gibi eşyaların bir Yunan hoplitinde veya bir barbar üzerinde gösterilmesi bu eşyaların Yunanlar veya İonia'lılar tarafından tanındığı gerçeğini değiştirmemektedir. Bu durum bizi ister istemez İonia ya da Klazomenai'in tarihsel süreç içerisinde etkileşim halinde olduğu etnik gruplara götürür. Çalışmanın ilk bölümünde Yunan ve İonia'lar ile İskit, Pers, Thrakia'lılar arasındaki ilişkilerin savaşlar yanında diğer bazı sosyal kanallar sayesinde de kurulduğu belirtilmiştir.

Yumuşak başlıklı grupların kimliği üzerine kesin tanımlamalar yapılmadığında G.1 lahdindeki savaş sahneleri için Kimmer – İonia ve Pers – İonia çarpışmaları olasılıklarına, yeni olarak İskit – İonia çarpışması olasılığı eklenmiştir. Eğer G.1 ile G.13 lahitlerindeki (Fig. 1, 2, 10-11) yumuşak başlıklı, *gorytoslu* gruplar birbirine benzer ise G.11 lahdindeki grup da onlar ile aynı olmalıdır. Bu düşünceden hareketle İskit, Kimmer ve Perslerin, Thrakia'lılar ile olan savaşları üzerinde durulmuştur. Ortaya çıkan yeni olasılıkların bir İonialı lahit üzerindeki varlığı eski yorumlar ile birlikte tartışılmıştır. Sonuçta, lahitleri tek tek değerlendirdiğimizde savaş olasılıklarının hemen hepsinin doğru olabileceği görülmüştür.

³⁴ Farklı kökenli etnik giysilerin kombine verildiği örnekler ile birlikte yapılan değerlendirme için bkz: Raeck 1981: 22-34.

G.11 lahdindeki “Doğulu ile Thrakialı” savaşı tasvirinin İoniali bir lahitte bulunmasının görüldüğü farklı algılanması gerektiğine ve “İonia – Thrakia” çatışması biçiminde yorumlanması gerektiğine inanmamız, yine lahdi tekil olarak ele aldığımızda yadsınamaz. Ancak yakın süreçlerde ve mekânlarda üretilmiş olan lahitlerin üzerinde birbirini tekrar eden sahnelerin fazlalığı düşünüldüğünde, bu lahitlerin birbirlerinden tamamen bağımsız düşünce dünyalarına ait olmadıkları anlaşılır. Dolayısıyla söz konusu lahitleri bir arada değerlendirdiğimizde tüm yorumlarda belli çelişkilerin ortaya çıkması kaçınılmazdır. Bunun sonucunda Klazomenai lahitlerinde tasvir edilen savaş sahnelerini tarihsel olaylar ile bağdaştırmak şu an için ne tarihsel ne de arkeolojik çerçevede mümkün görünmemektedir. Bu tartışmada dikkate alınması gereken en önemli noktalardan biri, İonia sanatında tarihsel olayların doğrudan tasvirlerinin bulunmaması ya da çok sınırlı sayıda olmasıdır. İonia resim sanatındaki tasvirler son derece şematik olup büyük oranda da idealize edilerek uygulanır. Yunan ve İonia sanatının temelini oluşturan idealleştirme kapsamında savaş tasvirleri, İonia sanatında çoğunlukla mitolojik resimlerin içinde yer bulabilmiştir. Savaş tasvirlerindeki İoniali olmayan figürler ise daha çok bir sembol olarak algılanıp tek tip bir görünümde sergilenmiştir. Örneğin lahitlerde savaş sahnelerindeki hoplitlere köpekler eşlik etmezken barbarların resmedildiği savaş sahnelerinde, özellikle süvari sınıfındaki barbarlara köpekler eşlik eder. Thrakialılar ile Pers süvarileri arasında bir ayırım gözetilmemiş, savaş tekniği her iki barbar tipinde de aynı biçimde gösterilmiştir (G.1, G.11, G.13 ve G.14 lahitleri, Fig. No.1,2,3,10-11)³⁵. Bu bağlamda bu figürlerin sembolik olarak doğulular ya da barbarları temsil ettikleri ancak doğrudan bir tarihsel olaya atıf yapmadıkları düşünülebilir. Lahitlerdeki şematik yapı ve idealize üslup, İonia’lı sanatçıların genel konuları resmetme alışkanlığına tam bir uyum içerisinde ve tarihsel gerçeklik kontekstinden bağımsız biçimde ele alınması önerilir.

Lahitlerdeki tasvirlerin vazo resimleri ile paralellikleri de belirgindir. Söz konusu tasvirlerin üretildiği süreçlerde benzer kompozisyonları takip edebileceğimiz en önemli merkez Attika’dır. Attika seramiğinde özellikle 6. yüzyılın ikinci yarısında artan etnik giysili figürlerin resmedildiği sahneler, Klazomenai siyah figür tekniğinde bezeli seramiklerde ve Klazomenai lahitlerinde de ortaya çıkmıştır. Sadece barbar figürlerinin sahneleri için değil, lahitlerdeki birçok kompozisyonun Attika vazoları ile yakınlığı zaten teşhis edilmiştir³⁶. Ancak sahnelerin uygulanışındaki üslup ve benzer savaş kompozisyonları, Klazomenai ile yakın coğrafyada bulunan ve üstelik benzer bir tarihsel/politik çerçevede yer alan eserler³⁷

³⁵ Thrakialılar’ın savaşlarda köpek kullandıklarına dair yaygın bir kanı bulunmaz. Savaşlarda köpeklerin kullanımı hakkındaki detaylı bir inceleme için bkz. Cook 1952: 38-42. Ayrıca lahitler üzerindeki savaş sahnelerinde köpeklerin kullanılması İskit etkisi ile de açıklanır, bkz. Ivantchik 1993: 315-316.

³⁶ Lahitler üzerinde betimlenen figürlerin Attika etkileri hakkında bkz. Cook 1981: 130.

³⁷ Harta Tümülüsü’ndeki Pers giyimli figür için bkz. Özgen – Öztürk 1996: 46, no.4, Fig. 85; Aktepe Mezarı taş kline üzerindeki dörtına giden atların binicileri ve giysileri için bkz. Özgen – Öztürk 1996: 40-43, Fig. 75.

(Fig. 17) ile de oldukça yakındır. Belki de İonia'nın konumu onu Attika'dan daha özel kılmıştır. İonia'nın kolonileşme hareketleri doğulular ile gerçek karşılaşmalar için bir doğal zemin sunarken bizzat bölgenin Batı Asya'daki konumu da bir başka doğal zemin oluşturmuştur. Bu konum da doğuluların İonialı eserler üzerindeki varlığına aslında daha gerçek sebepler sunar. Bir gerçek de İonia'nın 546'dan itibaren Pers yönetimi altında olmasıdır. Kesin bir tanı yapamadığımız yumuşak başlıklı gruplar, İonia'nın lahitlerin üretildiği tarihlerdeki politik durumu ile birlikte değerlendirildiğinde, Anadolu mezar resimlerindeki gibi Persleri simgeliyor³⁸ olması daha ihtimal dâhilindedir.

Lahitlerdeki savaş veya saldırı sahnelerinin benzerleri Anadolu'daki daha geç tarihli duvar ve mezar resimlerinde, kabartmalar ve küçük buluntularda karşımıza çıkmaya devam etmiş³⁹ ve onlarda çoğunlukla Pers üstünlüğü ya da Pers yönetici sınıfın zevkleri vurgulanmıştır. Yukarıda tartışıldığı üzere lahitlerdeki doğuluların tasvirlerinde ise Yunan ya da İonialıların üstünlüğü veya Pers imparatorluk propagandasına ilişkin durumlar izlenmez. Ölü kültü ikonografisi çerçevesinde lahit tasvirleri daha ziyade sanatçılar tarafından belirlenen repertuar içerisinde ölen kişi için seçilen tercihleri yansıtıyor gibi görünmektedir. Oluşturulan repertuar içerisinde kentlin veya ölen kişilerin ortak sosyal durumlarını, inançlarını ve hatta gerçekleri göz ardı edebilecek isteklerini yansıtan imgeler olması doğal bir durumdur. Bu bakımdan tartışılan savaş sahnelerinin gerçeği birebir yansıtması gerekmez. Sahnelerin açıklanması konusunda yorumlarımızı yönlendirecek daha kesin veriler olmadıkça varılan her sonuç, olasılıklardan birisinin kişisel olarak tercih edilmesinden veya yeni olasılıklar üretmekten öteye gidememektedir. Ancak çok çeşitli sonuçlar ortaya çıkmasına rağmen lahit tasvirleri yukarıda bahsi geçen toplulukların savaşlarına birer kanıt olarak sunulmaya devam etmektedir. Ortaya çıkan her farklı olasılık, lahit tasvirlerinin gerçek bir fotoğraf olarak algılanmasındaki yanılığın göstermekte ve geçmişin direkt resimleri oldukları konusunda bizi ikna edememektedirler.

³⁸ Aktepe tümülüsü içindeki kline üzerinde yer alan binicilerin Pers olarak tanımlanması hakkında bkz. Baughan 2010: 28-33.

³⁹ Lahitler üzerindeki savaş sahnelerine benzer biçimde ve çağdaş Pers-İskit çarpışmasının tasvir edildiği Tatarlı Mezarı doğu duvarı sahneleri ve değerlendirme için bkz. Sumner 2007: 5, Fig. II; Sumner 2011: Abb.4. Karaburun II Tümülüsü savaş sahnesi için bkz. Mellink 1974: Fig. 9; Bingöl 1997: Abb. 24; Çan yakınlarındaki bir tümülüste açığa çıkan 4. yüzyıla tarihlenen lahit üzerinde düşmüş bir askere saldıran Pers atlısının tasviri için bkz. Vassileva 2010: 40, Fig. 6. Pers atlısının yaya askere mızrakla saldırdığı tasvirin uygulandığı Pers mührü için bkz. Vassileva 2010: 42, Fig. 12.

Kaynakça

Åkerström

1951 *Architektonische Terrakottaplatten in Stockholm*, Lund.

Baughan, E. P.

2010 “Persian Riders in Lydia? The Painted Frieze of the Aktepe Tomb Kline”, *Proceedings of the XVII^b International Congress of Classical Archaeology, 22-26 September 2008, Rome. Bolettino di Archeologia on line 1*: 24-36.

Beazley, J. D.

1942 *Attic Red-Figure Vase-Painters*, Oxford.

1947 *Etruscan Vase-Painting*, Oxford.

1963 *Attic Red-Figure Vase-Painters²*, Oxford.

Barringer, J. M.

2004 “Skythian Hunters on Attic Vases”, C. Marconi (ed.), *Greek Vases: Images, Contexts and Controversies. Proceedings of the Conference. Sponsored by the Center for the Ancient Mediterranean at Columbia University, 23-24 March 2002. Columbia Studies in the Classical Tradition, Volume XXV*, Leiden-Boston: 13-25.

Best, J. G. P.

1969 *Thracian Peltasts and Their Influence on Greek Warfare*, Groningen.

Bingöl, O.

1997 *Malerei und Mosaik der Antike in der Türkei*, Mainz am Rhein.

Boardman, J.

1970 *Greek Gems and Finger Rings: Early Bronze Age to Late Classical*, London.

2000 *Persia and the West: An Archaeological Investigation of the Genesis of Achaemenid Art*, London.

2002 *Kırmızı Figürlü Atina Vazoları*, İstanbul (Çeviri: Gürkan Ergin).

2011 *The Greeks Overseas: Their Early Colonies and Trade*, New York.

von Bothmer, D.

1957 *Amazons in Greek Art*, Oxford.

Bovio, J. M.

1938 *CVA Italia, Museo nazionale di Palermo, Italy 14*, Roma.

Buyskikh, S. B.

2007 "Contacts between Greeks and non-Greeks on the Lower Bug in the Sixth and Fifth Centuries BC." D. Braundand – S. D. Kryzhitskiy (eds.), *Classical Olbia and the Scythian World from the Sixth Century BC to the Second Century AD. Proceedings of the British Academy 142*, Oxford: 17-22.

Cahn, H. A.

1973 "Dokimasia", *RA* 6: 3-22.

Casson, L.

1977 "The Thracians", *The Metropolitan Museum of Art Bulletin* 35. 2: 2-6.

Coleman, J. E.

1997 "Ancient Greek Ethnocentrism", J. Coleman – C. Walz, (eds.), *Greeks and Barbarians: Essays on the Interactions between Greeks and Non-Greeks in Antiquity and the Consequences for Eurocentrism*, Bethesda Maryland: 175-220.

[153]

Cook, R. M.

1952 "Dogs in Battle", Tobias Dohrn (ed.), *Festschrift Andreas Rumpf. Zum 60. Geburtstag dargebracht von Freunden und Schülern. Köln. Im Dezember 1950*, Krefeld: 38-42.

1954 "Clazomenian and Related East Greek Black-Figure", *CVA BM* 8, London: 14-28.

1965 "Old Smyrna: Ionic Black Figure and Other Sixth-Century Figured Wares", *BSA* 60: 114-142.

1981 *Clazomenian Sarcophagi*, Mainz.

Cook, J. M. – Nichols, R. V.

1998 *Old Smyrna Excavations: The Temples of Athena with an Appendix by D. M. Pyle. BSA Suppl. No. 30*, London.

Davis, T.

2013 *Archery in Archaic Greece*, Columbia University, Executive Committee of the Graduate School of Arts and Sciences (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Doğer, E.

2006 *İzmir'in Smyrna'sı, Paleolitik Çağ'dan Türk Fethine Kadar*, İstanbul.

Dusinberre, E. R. M.

2002 "King or God ? Imperial Iconography and the Tiarate Head Coins of Achaemenid Anatolia", *AASOR* 57: 157-171.

Fuchs, W.

1969 *Die Skulptur der Griechen*, München.

Gaultier, F.

1995 *Céramiques à figures noires d'Étrurie, CVA Louvre 24*, Paris.

Grakov, B. N.

2008 İskitler, İstanbul (Çev. D. Ahsen Batur).

Greenhalgh, P. A. L.

1973 *Early Greek Warfare: Horsemen and Chariots in the Homeric and Archaic Ages*, Cambridge.

Güngör, Ü.

2006 *Klazomenai Yıldıztepe Nekropolisi*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Hoppin, J. C.

1973 *A handbook of Attic red-figured vases, signed by or attributed to the various masters of the sixth and fifth centuries B.C.* Washington, McGrath Pub. Co..

Hürmüzlü, B.

2010 "Die früheste Gruppe Klazomenischer Sarkophage aus Klazomenai", *Jdl* 125: 89-153.

Isaac, B.

1986 *The Greek Settlements in Thrace until the Macedonian Conquest*. (Studies of the Dutch Archaeological and Historical Society, 10), Leiden.

Ivantchik, A.

1993 "Les Guerriers-Chiens. Loups-garous et invasions skythes en Asie Mineure", *Revue de l'histoire des religions* 210: 305-330.

2001 *Kimmerier und Skythen: kulturhistorische und chronologische Probleme der Archäologie der osteuropäischen Steppen und Kaukasiens in vor- und frühschythischer Zeit*, Moskau.

2006 "Scythian Archers On Archaic Attic Vases: Problems Of Interpretation", G. Gnoli – A. Ivantchik (eds.), *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 11: 197-271.

Jacopson, E.

1995 *The Arts of the Scythians: The Interpenetration of Cultures at the Edge of the Hellenic World*, Leiden.

Jarva, E.

1995 *Archaiologia on Archaic Greek Body Armour, Studia Archaeologica Septentrionalia 3*, Rovaniemi: Pohjois-Suomen Historiallinen Yhdistys: Societas Historica Finlandiae Septentrionalis.

Johansen, K. F.

1942 “Clazomenian Sarcophagus Studies: The Earliest Sarcophagi”, *ActaArch* 13: 1-64.

Jordan, B.

1969 “The Meaning of the Technical Term Hyperesia in Naval Contexts of the Fifth and Fourth Centuries B.C.”, *CalifStClAnt* 2: 183-207.

Kaptan, D.

1996 “Some Remarks about the Hunting Scenes on the Seal Impressions of Daskyleion”, *BCH Suppl.* 29: 85-100.

Kirchner, E.

1987 “Zum Bildprogramm klazomenischer Sarkophage”, *Jdl* 102: 119-161.

Koçkar, M. T.

2008 “Eskişehir ve Yöresinde Kafkasya Göçmenlerinin Giyim, Kuşam ve Süslenme Kültürü”, M. T. Koçkar (ed.), *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi & Motif Vakfı Halk Kültürü'nda Giyim Kuşam ve Süslenme Uluslar Arası Sempozyumu*, Eskişehir: 90-114.

Kossack, J.

1995 “Berittene Schwertkrieger auf Schlachtensarkophagen aus Klazomenai”, U. Finkbeiner – R. Dittmann – H. Hauptmann (eds.), *Beiträge zur Kulturgeschichte Vorderasiens: Festschrift für Rainer Michael Boehmer*, Mainz: 307-322.

[155]

Kryhitzky, S. D.

2007 “Criteria for the Presence of Barbarians in the Population of Early Olbia”, D. Braundand – S. D. Kryzhitskiy (eds), *Classical Olbia and the Scythian World from the Sixth Century BC to the Second Century AD*. Proceedings of the British Academy 142, Oxford: 17-22.

Langlotz, E.

1932 *Griechische Vasen*, München.

Lissarrague, F.

1990 *L'autre guerrier: Archers, peltastes, cavaliers dans l'imagerie attique* Paris & Rome.

Melander, T.

1999 *CVA Thorvaldsens Museum, Copenhagen, Danmark 9*, Copenhagen.

Mellink, M. J.

1974 “Notes on Anatolian Wall Painting”, A.M. Mansel (ed.), *Mansel'e Armağan = Mélanges Mansel I*, Ankara: 537-547.

1998 *Kızılbil: An Archaic Painted Tomb Chamber in Northern Lycia*, Philadelphia

Miller, M. C.

- 1991 “Foreigners at the Greek Symposium ?”, William J. Slater (ed.), *Dining in a Classical Context*, Michigan: 59-82.
- 1997 *Athens and Persia in the Fifth Century B.C.: A Study in Cultural Receptivity*, Cambridge.
- 2011 “Imaging Persians in the Age of Herodotos”, R. Rollinger – B. Truschnegg – R. Bichler (eds.), *Herodot und das Persische Weltreich = Herodotus and the Persian Empire: Akten des 3. Internationalen Kolloquiums zum Thema “Vorderasien im Spannungsfeld klassischer und altorientalischer Überlieferungen, Innsbruck, 24.-28. November 2008*, Harrassowitz Verlag-Wiesbaden: 123-157.
- 2013 “Clothes and Identity: The Case of the Greeks in Ionia c.400 BC.”, Paul J. Burton (ed.), *Culture, Identity and Politics in the Ancient Mediterranean World. Papers from a Conference in Honour of Erich Gruen*, Sydney: 18-38.

Minns, E. H.

- 2010 *Scythians and Greeks: A Survey of Ancient History and Archaeology on the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, Cambridge.

Murray, A.S.

- 1898 *Terracotta Sarcophagi Greek and Etruscan in the British Museum*, London.

Muss, U.

- 1994 *Die Bauplastik des archaischen Artemisions von Ephesos*, Wien.

Nefédkin, A.K.

- 2006 “The Tactical Development of Achaemenid Cavalry”, *Gladius* 26: 5-18.

Ohly, D.

- 1978 *Tempel und Heiligtum der Aphaia auf Ägina*, München.

Özer, B.

- 2006 *Klazomenai Siyah Figür Seramiği*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

Özgen, İ. – J. Öztürk

- 1996 *Heritage Recovered The Lydian Treasure*, İstanbul.

Papalexandrou, N.

- 2010 “A Clazomenian Sarcophagus in the Princeton University Art Museum”, *Record of the Princeton University Art Museum* 69: 4-21.

Pfuhl, E.

- 1923 *Malerei und Zeichnung der Griechen*, München.

Pipili, M.

1993 *Attic Black-Figure Skyphoi, CVA Greece 4, Athens National Museum Fascicule 4*, Athens.

Plassart, A. – C. Picard

1913 “Sarcophages de Clazomènes”, *BCH* 37: 378 – 417.

Pottier, E.

1892 “Les sarcophages de Clazomène et les hydries de Caéré” *BCH* 16: 240-262.

1933 *CVA Louvre, Paris, France 12, Louvre fasc. 8*, Parigi.

Raeck, W.

1981 *Zum Barbarenbild in der Kunst Athens im 6. und 5. Jahrhundert v. Chr.* Bonn.

Rolle, R.

1989 *The Worlds of the Skythians*, Berkeley & Los Angeles.

Rostovtzeff, M.

1943 “The Parthian Shot”, *AJA* 47: 174-187.

Rumpf, A.

1927 *Chalkidische Vasen*, Berlin; Leipzig.

1933 “Zu den Klazomenischen Denkmälern”, *Jdl* 48: 55-83.

[157]

Sauter, H.

2000 *Studien zum Kimmerierproblem*, Bonn.

Schmitt, R.

1989 “Bisotun iii. Darius’s Inscriptions”, *Encyclopædia Iranica* IV. 3: 299-305.

Schoppa, H.

1933 *Die Darstellung der Perser in der griechischen Kunst bis zum Beginn des Hellenismus*, Coburg.

Sears, M. A.

2013 *Athens, Thrace, and The Shaping of Athenian Leadership*, Cambridge.

Sevin, V.

2005 *Hakkâri Taşları: Çıplak Savaşçıların Gizemi*, İstanbul.

Shahbazi

1992 “Clothes: Iranian Costumes in the Median and Achaemenid Periods”, *Encyclopædia Iranica* V: 722-737.

Shapiro, A.S.

1983 “Amazons, Thracians, and Scythians”, *Greek, Roman and Byzantine Studies* 24: 105-114.

Summerer, L.

- 2007 “Picturing Persian Victory: The Painted Battle Scene on the Munich Wood”, *Ancient Civilizations from Scythia to Siberia* 13: 3-30.
- 2011 “Die Persische Armee in Kelainai”, L. Summerer – A. Ivantchik – A. von Kienlin (eds.), *Kelainai-Apameia Kibotos: développement urbain dans le contexte anatolien: actes du colloque international Munich, 2-4 avril 2009* = *Kelainai-Apameia Kibotos: Stadtentwicklung im anatolischen Kontext: Akten des internationalen Kolloquiums, München, 2.-4. April 2009*, *Kelainai I*, Bordeaux: 36-44.

Szemerényi, O.

- 1980 *Four Old Iranian Ethnic Names: Scythian, Skudra, Sogdian, Saka*, Wien.

Tsetskhladze, G. R.

- 1998 “Trade on the Black Sea in the Archaic and Classical Periods: Some Observations”, H. Parkins – C. Smith (eds.), *Trade, Traders and the Ancient City*, London & New York: 52-74.

Tuplin, C.

- 2010 “All The King`s Horse: In Search of Achaemenid Persian Cavalry”, G. G. Fagan – M. Trundle (eds.), *New Perspectives on Ancient Warfare*, Leiden & Boston: 101-182.

Tzvetkova, J.

- 2008 Цветкова, Юлия. История на Тракийския Херсонес – от Троянската война до времето на римското завоевание (*History of the Thracian Chersonese (from the Trojan War until the Time of the Roman Conquest)*), Sofia.

Vassileva, M.

- 2010 “Achaemenid Interfaces: Thracian and Anatolian Representations of Elite Status”, S. Keay – G. Boetto (eds.), *Proceedings of the XVIIth International Congress of Classical Archaeology, 22-26 September 2008, Rome. Bolettino di Archeologia on line 1*, [http://www.academia.edu/1304243/Achaemind Interfaces](http://www.academia.edu/1304243/Achaemind%20Interfaces): 37-46.

Vinogradov, Y. G.

- 1980 “Die historische Entwicklung der Poleis des nördlichen Schwarzmeergebietes im 5. Jahrhundert v.Chr.”, *Chiron* 10: 63-100.

Vos, M.F.

- 1963 *Scythian Archers in Archaic Attic Vase-Painting*, Groningen.

Webber, C. – McBride, A.

2001 *The Thracians 700 BC-AD 46 (Men-at-Arms)*, Oxford.

Zahn, R.

1896 *Die Darstellung der Barbaren in griechischer Litteratur und Kunst der vorhellenistischen Zeit*. I, Heidelberg.

Zeren-Hasdağlı, S. M.

2014a *Albertinum Grubu ve Çevresindeki Klazomenai Lahitleri*, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İzmir.

2014b "İzmir Arkeoloji Müzesi'ndeki 2724 Numaralı Lahit", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi* 6: 157-181.

TEBE KONFERANSI

Pisidia Bölgesi'nde Seleukoslar Dönemi Yerleşim Politikaları¹

Bilge HÜR MÜZLÜ²

[160]

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 30.11.2015; kabul tarihi: 09.12.2015.

² Bilge HÜR MÜZLÜ, Süleyman Demirel Üniversitesi, Fen Edebiyat, Arkeoloji Bölümü, TR 32600 ISPARTA; bilgehurmuzlu@gmail.com.

Keywords: Seleucid, Apollonia, Seleukeia, Antiokheia, Neapolis

At the end of the Ipsos War (301 BC), Antigonos was definitely defeated; and his territory was shared by the allies, Lysimakhos, Seleucia and Ptolemaios. The Seleucid dominance in the area became definite, as generally accepted, with the Kurupedion War (281 BC). Even though the established Seleucid Dynasty brought an end to the Diadochi Wars, it is understood that power struggles continued in the region for many more years as a result of the Galatian invasions that took place in different periods, further wars and insurgencies (Özsait 1985: 45-51; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49-50). In the broadest sense, Seleucids ruled their land through a wise policy where they allowed local people to implement their own policies in daily affairs, and as we encounter numerous samples in several territories they ruled, they founded significant colonies at strategically important sites in the northern Pisidia. These colonies were located at geopolitically critical places where they could control road and trade networks of Phrygia and Lycia-Pamphylia. Within the borders of Pisidian Region, there were four colony cities (Antiocheia, Apollonia, Seleucia and Neapolis), which were probably established in different periods. Apart from the poleis founded during the rule of Seleucids, it was discovered in the field studies that there were relatively smaller settlements in the area, some of which even date back to earlier periods.

[161]

Anahtar Kelimeler: Seleucid, Apollonia, Seleukeia, Antiokheia, Neapolis

Ipsos Savaşı'nın sonucunda (MÖ 301), Antigonos kesin olarak mağlup olmuş ve toprakları müttefik Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios arasında paylaşılmıştır. Bölgede Seleukos hâkimiyeti, genelde kabul edildiği şekliyle Kurupedion savaşıyla (MÖ 281) kesinleşmiştir. Kurulmuş olan Seleukos hanedanlığının, Diadokhların çatışmalarına son vermesine karşın bölgenin çeşitli dönemlerde Galat saldırılarına maruz kalması, savaşlar ve iç isyanlar nedeniyle mücadelelerin sürüp gittiği anlaşılmaktadır (Özsait 1985: 45-51; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49-50). Seleukoslar genel olarak yerel halkı kendi günlük politikalarını uygulamada serbest bırakacak kadar akıllı bir politika ile topraklarını yönetmişler ve yönetimlerindeki topraklarda çeşitli örneklerle karşımıza çıktığı şekliyle, Pisidia'nın kuzeyinde önemli stratejik noktalarda koloniler kurmuşlardır. Bu koloniler Phrygia ile Likya-Pamphylia yol ve ticaret ağının kontrol edebilecek jeopolitik bir konuma sahiptirler. Pisidia Bölgesi sınırları içerisinde muhtemelen farklı dönemlerde kurulmuş dört Seleukos Dönemi koloni kenti (Antiocheia, Apollonia, Seleuceia ve Neapolis) yer almaktadır. Seleukoslar Döneminde kurulmuş polislerin yanında bazıları daha erken dönemlere giden daha küçük ölçekli yerleşmelerin varlığı da Bölgede yürütülen yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiştir.

Büyük İskender'in Anadolu'yu fethi sırasında, Likya üzerinden Pamphilya ve Pisidia'dan geçerek Phrygia'ya girdiği bilinmektedir. Bununla birlikte, Arrianos'un aktarımından Büyük İskender'in tüm Pisidia kentlerine uğramadığı ve özellikle de Bölge'nin iç kısımlarına geçmemiş olduğu anlaşılmaktadır. Bu ilerleyiş sırasında, Pisidia'da yerli halk kısmen Büyük İskender'e direnmiş, kısmen de savaşımadan teslim olmuştur. Arrianos, Büyük İskender'in Sagallassos'u savaşıla zapt ettiğinden; bazı kentlerin zor kullanılarak, bazılarının ise uzlaşma yoluyla teslim alındıklarından söz eder (Arrianos, 1.28). Büyük İskender, bu seferin sonucunda Pisidia'yı Phrygia'ya bağlamış ve her iki bölgenin yönetimlerini, Büyük Phrygia Satrapı olan Antigonos Monophthalmos'a vermiştir. Büyük Phrygia oldukça geniş alanlarda istikrarsız birçok arazisi ve çevresindeki bölge sadece kısmen Büyük İskender tarafından fethedilmiş bir bölge idi. Büyük İskender için önemli olan bölgenin "barışının" sağlanması; buna bağlı olarak da donanım ve malzeme gidecek temel yolların güvence altına alınması olmuştur. Antigonos'un ilk icraatları arasında Bölge'nin yönetsel ve politik açıdan düzenini sağlamak amacıyla satraplık merkezini, Pisidia Bölgesi'nin kuzeyinde yer alan Kelianai olarak seçmesidir (Tscherikower 1927: 155; Kosmetatou 1997: 10)¹. Antigonos'un bununla da yetinmeyerek, Pisidia'da bazı yeni kentler kurduğu ve Büyük İskender'in stratejik açılardan önemli noktalarda yeni kentler kurma politikasını sürdürdüğü anlaşılmaktadır². Pisidia'da Sagallassos teritoryumunda kurulan Kretopolis Kenti bunlardan biridir³. Pisidia Bölgesi'nin, Bithynia'dan Sardeis'e giden ve Termessos'dan Pamphylia limanlarına ulaşan kuzey-güney yönündeki ana yolların her ikisi üzerinde olduğu dikkate alındığında, bölgenin güvenli ve kontrol altında tutulabilen bir yer haline gelmesinin önemi anlaşılmaktadır (Fig. 1).

Büyük İskender'in ölümünden sonra, Diadokhlar Döneminde tüm krallık gibi, Pisidia Bölgesi de çeşitli çatışmalar ve el değiştirmelere maruz kalmıştır⁴. MÖ 301 yılında gerçekleşen Ipsos Savaşı'nın ardından Diadokhlar toprakları yeniden paylaşmışlardır. Pisidia toprakları, diğer bölgeler gibi, III. Antiokhos'u yenen Roma tarafından Apameia Barışı (MÖ 188) ile Bergama kralı 2. Eumenes'in yönetimine girmiştir.

¹ Antigonos Monophthalmos'un yönetimi ve döneminde yaşanan çekişmelere (MÖ 333-301) ilişkin detaylı bilgi için bkz. Özsait 1985: 9-31; Mitchell 1991: 122; Kosmetatou 1997: 16-18; Wheatley 2002; Roisman 2012: 152-175.

² Kosmetatou, Büyük İskender'in yeni kentler kurma veya diğer bir deyişle koloni kurma programının MÖ 340'ta başladığına işaret eder. Bu girişim ve politika birçok antik yazar tarafından da zikredilmiştir, bkz. Kosmetatou 1997: 9, n. 19. İskender tarafından kurulmuş olan koloniler için bkz. Tscherikower 1927: 138-154; Fraser 2003.

³ Önemli bir yol kavşağı üzerinde yer alan Kretopolis'in lokalizasyonu Mitchell tarafından gerçekleştirilmiştir, bkz. Mitchell – Gücceren 1994: 506; Kosmetatou 1997: 10-11, dn.20.

⁴ Pisidia Bölgesi'nde Diadokhlar'ın çatışmaları ve bölgenin el değiştirmesine ilişkin tarihsel süreç için bkz. Özsait 1985: 1-65; Mitchell 1992: 21-27; Brandt 1992: 39-44; Bracke 1993: 17-19; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49-52.

Seleukoslar Dönemi'nde Pisidia Bölgesi

Ipsos Savaşı'nın sonucunda (MÖ 301), Antigonos kesin olarak mağlup olmuş ve toprakları müttefik Lysimakhos, Seleukos ve Ptolemaios arasında paylaşılmıştır (Özsait 1985: 31-32; Brandt 1992: 40; Kosmetatou 1997: 15; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49). Pisidia'nın büyük bölümünün Lysimakhos'un kontrolüne geçtiğine ilişkin görüşler tartışmalıdır⁵. Güney kıyıların I. Seleukos ve I. Ptolemaios arasında paylaşıldığı bilinmektedir (Kosmetatou 1997: 18; Brandt 1992: 40; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49)⁶. Bu dönemde Kuzey Pisidia'nın kaderi ise belirsizdir ve bölgenin geçici bir süre için bağımsız olduğuna ilişkin görüşler vardır (Kosmetatou 1997: 18). Bununla birlikte, bölgede yürütülen araştırmalar, özellikle Seleukeia ve çevresinde, MÖ 3. yüzyılın başından itibaren yerleşmelerin tahkimine ve aynı zamanda yeni düzenli yerleşimlere işaret etmektedir (Hürmüzlü 2013). Bölgede Seleukos hâkimiyeti, genelde kabul edildiği şekliyle Kurupedion Savaşı ile (MÖ 281) keskinleşmiştir⁷. Seleukos Hanedanlığı'nın tesis ettiği bu son savaşta Lysimakhos öldürülmüştür (Appianos, Syriaka 62). Kurulmuş olan Seleukos Hanedanlığı'nın, Diadokhlar'ın çatışmalarına son vermesine karşın bölgenin çeşitli dönemlerde Galat saldırılarına maruz kalması, savaşlar ve iç isyanlar nedeniyle mücadelelerin sürüp gittiği anlaşılmaktadır (Özsait 1985: 45-51; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49-50).

Seleukoslar genel olarak yerel halkı kendi iç işlerinde serbest bırakacak biçimde akıllı bir politika ile yönetmişler ve başka bölgelerde de olduğu üzere, Pisidia'nın kuzeyinde önemli stratejik noktalarda koloniler kurmuşlardır. Bu koloniler Phrygia ile Lykia-Pamphylia yol ve ticaret ağını kontrol edebilecek jeopolitik bir konuma sahiptirler (Sarılar 2014: 175)⁸. İskender'in ardıllarının *Hellenizm*'i yaymakta ve bölgelerini kontrol altına almada kullandıkları etkin politikalardan biri de bu şekilde yeni yerleşimler kurma yoluyla şehirleşmedir. Bu yerleşimler başlangıçta, Makedon ordugâhları olarak karşımıza çıkmış, sivil halk göçüyle de zamanla büyük yerleşimler haline almışlardır. Ele geçen yazıtlar ve Antik metinlerin verileri ışığında Hellenistik Krallıklar arasında Seleukoslar'ın bu yönetime çok

⁵ Kosmetatou, Bracke'nin bölgenin Lysimakhos'un yönetimine geçtiğine ilişkin görüşünün bir kaynağa dayanmadığını belirtmektedir, bkz. Kosmetatou 1997: 18, dn. 46. M. Özsait de, aynı şekilde, Ipsos Savaşı'nın ardından Pisidia'nın durumunun belirsizliğinden söz eder, ancak Lysimakhos'un Ptolemaios'a ait birkaç mevki dışında Toroslara kadar Küçük Asya'ya egemen olduğunu belirtir, bkz. Özsait 1985: 32.

⁶ Bölgenin bir bölümünün, özellikle güney kısmın I. Ptolemaios Stoter'e geçtiği bilinmektedir, bkz. Kosmetatou 1997: 17; Brandt 1992: 40-41. Bu yeni politik duruma karşı herhangi bir Pisidia karşıtlığına dair bilgi yoktur; bölge halkı isyan etmedikleri sürece kendileriyle baş başa kalmış olmalıdırlar. Kosmetatou, Ptolemaios'un Pisidia'daki hükümünün boyutu hakkında verilerin yetersiz olduğunu belirtmekte, ancak Mısır'ın Pamphylia, Lykia ve Pisidia Bölgeleri'ni kontrol etmekle övündüğünü vurgulamaktadır, Kosmetatou 1997: 19.

⁷ Kurupedion Savaşı ve sonuçlarına ilişkin olarak bkz. Özsait 1985: 40-42; Vanhaverbeke – Waelkens 2005: 49-50.

⁸ Seleukos kolonileri hakkında Appianos detaylı olarak bilgi vermektedir (Syriaka 57). Seleukoslar'ın yetmiş beş koloni kenti kurmuş oldukları bilinmektedir, bkz. Tschirikower 1927: 165-166.

Colloquium Anatolicum

Fig. 1 Pisidia Bölgesinin Konumu
(Kiepert 1902-1906)

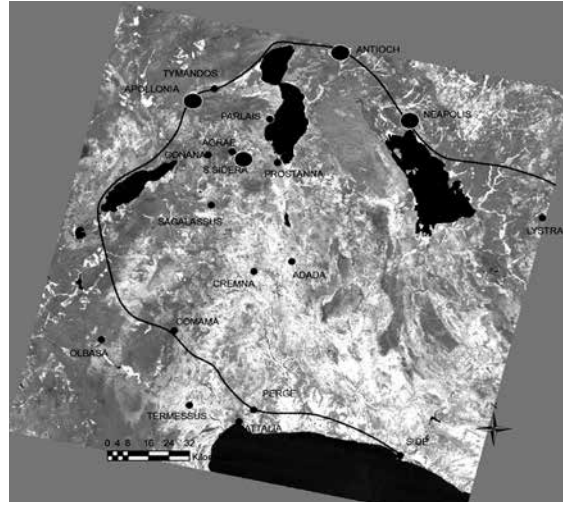

Fig. 2 Pisidia Bölgesinde Seleukos Kolonileri
(IAS Arşivi)

Fig. 3 Apollonia (Uuborlu Kalesi. Fotoğraf: Ç. Çelik, IAS Arşivi)

sık başvurdukları anlaşılmaktadır (Cohen 1978: 11-14; Kosmetatou 1997: 21-22; Kaya 2000; Akalın 2006: 69).

Kolonilerin ilk etapta askeri olmalarının nedeni konumları dikkate alındığında daha iyi anlaşılmaktadır. Özellikle stratejik noktalarda kurulmuş bu üstler, sınırların güvenliğini sağlarken etraflarındaki yerli halkı da kontrol etmişlerdir. Devamında *Katoikia*lar çevrelerindeki yerleşimlerden ya da, başka yerlerden Grek kökenli ve yerli halkların göç ettirilmesi ya da zorlama *Synoikismos*larla merkezi ve büyük birer yerleşim haline gelmişlerdir.

Pisidia Bölgesi sınırları içerisinde muhtemelen farklı dönemlerde kurulmuş dört Seleukos Dönemi koloni kenti (Antiokheia, Apollonia, Seleukeia ve Neapolis) yer almaktadır (Fig. 2). Bu yerleşmeler sıklıkla *Katoikia* ve *Komai* olarak Phrygia ve Pisidia kentlerinin teritoryumunda; Sagalassos'un kuzeyinde kurulmuşlardır. Yerleşimcileri çeşitli kökenlerden Yunanlılar veya Makedoniali emekli askerlerdir. Yerli halkın bu yeni kurulan kentlere karşı tutumunu Özsait "bölgede yaşayanların Hellenistik Dönem'de yaşanan savaşlar ve Büyük İskender'in ardılları arasındaki mücadeleler sırasında yok olup gitmekten kendilerini bu kentlerin sayesinde koruyabildikleri" şeklinde özetlemektedir (Özsait 1999: 332).

Pisidia Antiokheia

Antiokheia Kenti ilk olarak 1833 yılında F.V.J. Arundell tarafından keşfedilmiştir. 1880-1920 yılları arasında W. M. Ramsay kenti ve epigrafik bulguları inceledikten sonra Robinson ile birlikte kazı çalışmaları da yürütmüştür (Arundell 1834: 257-317; Ramsay 1918: 107-145; Robinson 1924: 435-444). 1982 yılında ise S. Mitchell ve M. Waelkens tarafından kentteki yapılar ile Men Kutsal Alanı incelenmiş ve yüzey araştırması gerçekleştirilmiştir (Mitchell 1983: 79-83; Mitchell – Waelkens 1998). 1993-1998 yılları arasında Thomas Drew-Bear kente ait epigrafik buluntular üzerinde çalışmıştır (Drew-Bear 1994: 13-19; Drew-Bear 1998: 209-214). 1991-1999 yıllarında Yalvaç Müzesi, 2008 yılından bu yana ise M. Özhanlı tarafından gerçekleştirilen kazılar devam etmektedir (Taşlıalan 2013; Özhanlı 2013).

Antik metinlerin Pisidia Bölgesi Seleukos yerleşmelerine ilişkin sessizliği maalesef günümüzde artan arkeolojik çalışmalara rağmen, arkeolojik bulgularda da karşımıza çıkmaktadır. Pisidia Antiokheia Kenti'nin (Isparta İli, Yalvaç İlçesi), Antiokhos'un kenti yeniden organize ederek kendi ismiyle kolonileştirmesiyle kurulduğu kabul edilmektedir (Mitchell – Waelkens 1998: 5-6). Cohen, kentin Küçük Asya ile Suriye'yi birbirine bağlayan ana güzergâh üzerinde bulunan Seleukos kolonilerinden biri olduğunu özellikle vurgulamakta (Cohen 1978: 14-15) ve kurucusunun I. Antiokhos olduğunu düşünmektedir (Cohen 1995: 278-279). Kentin adı antik yazarlardan Strabon (XII, 557, 569, 577), Ptolemaios (V, 4, V, 5), Plinius (V, 94) ve Stephanos Byzantios (551) tarafından zikredilmektedir. Strabon'a göre, Hellenistik Dönem öncesi konumu ve ismi bilinmeyen kent, Magnesia ad Maeander'dan gelen Magnetler tarafından iskân edilmiştir (Strabon XII, 577). Bununla birlikte, Tschirikower'in haklı olarak belirttiği üzere, bu yerleşme Men Kutsal Alanı'nın

Fig. 4 Seleukeia (Akropolis ve Sur Duvarları, Fotoğraf: U. Hecebil, IAS Arşivi)

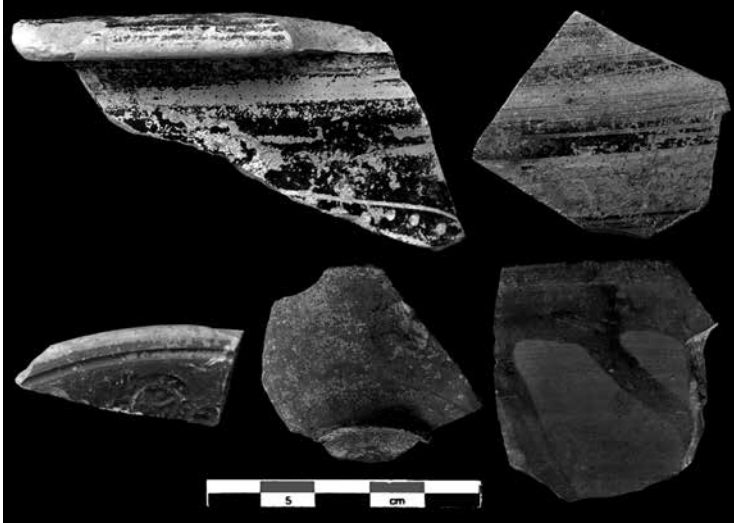

Fig. 5 Seleukeia (Akropolis Buluntularından Örnekler, IAS Arşivi)

[166]

varlığından hareketle bölgenin Hellenistik Dönem öncesinde de yerleşim görmüş, önemli kentlerinden birisidir (Tscherikower 1927: 37). Magnetler kentin kurucuları değil; Hellenistik Dönem'de iskân politikaları nedeniyle buraya taşınmış yeni sakinleri olmalıdırlar.

Kentin kamusal yapılarından yamaca yaslandırılarak yapılmış olan tiyatrosu ve ana kayaya oyulmuş tapınağı, bugün ayakta kalan kentin omurgasının Hellenistik ve öncesinde oluşturulduğunu kanıtlamaktadır (Mallampati – Demirer 2011: 61-84; Özhanlı 2013: 157). Maalesef bugüne dek yürütülen çalışmalar, kentin Selukoslar Dönemi ile ilgili kesin veriler sağlamamıştır. Bununla birlikte kazı çalışmaları ve Men Kutsal Alanı'nın da yer

aldığı Kale Tepe yerleşmesinde az sayıda da olsa Hellenistik Dönem'e tarihlenen seramik buluntulara rastlanıldığını belirtmek gerekir (Fırat 2012: 42; Özcan 2014: 198).

Neapolis

M. Özsait tarafından 1985-1987 ve 1999-2000 yılları arasında, antik kentin bulunduğu Şarkikaraağaç ve çevresinde yüzey araştırmaları yürütülmüş ve bölge inceleme altına alınmıştır (Özsait 1988: 301-312; Özsait 2003: 238)⁹.

Neapolis, Strabon'un saydığı 13 Pisidia Kenti arasında yer almaktadır (XII, 570). Plinius, kentin Galatia sınırları içerisinde (V, 147), Ptolemaios, Pisidia'nın Galatia kısmında (V, 4, 9), Hierokles ise Pisidia'da olduğunu bildirir (672, 3). Konumu itibariyle önemli bir noktada yer almakta ve Karalis Gölü'nden (Beşşehir) güneye açılan yolların güvenliğini sağlamaktadır (Fig. 2). Neapolis Kenti, Killanian Tetrapolisi kentleri arasında Anabura ve Altada'dan sonra gelmektedir (Özsait 2005: 13). Kentte ayakta duran geç dönem yapıları dışında erken tarihli arkeolojik veriler maalesef araştırmaların eksikliği nedeniyle bilinmemektedir¹⁰. Pisidia Bölgesi sınırları içerisinde yer alan Neapolis, W. M. Calder'in belirttiği üzere Karaağaç'da (Isparta İli, Şarkikaraağaç İlçesi) tespit edilen bir yazıttan hareketle Seleukos kolonisi olarak anılmaktadır (Calder 1932: 454; Brandt 1992: 61-62). M. Özsait'e göre bu yazıttan yola çıkarak Apollonia ile aynı tarihlerde, Trakyalı kolonistler tarafından kolonize edilmiş olmalıdır (Özsait 1985: 124).

Bunun dışında, Killanian Tetrapolisi kentlerinden olan ve Neapolis'in yaklaşık 20 km batısında bulunan Anabura Antik Kenti, Kızıl Kale Tepesi'nde yer almaktadır. A. H. M. Jones'a göre bu kent MÖ 2. yüzyılda bölgenin ileri gelen kentlerinden biridir (Jones 2004: 141). M. Özsait Anabura'nın MÖ 25 yılına kadar yukarı kentte yerleşke gördüğünü, daha sonra ise Enevre adıyla bilinen aşağı şehrin yerleşim alanı olarak kullanıldığını, tespit edilen buluntulardan hareketle ifade etmektedir (Özsait 2005: 13). Kent, Beşşehir Gölü ve ovaya hâkim dağ silsilesinde konumlanması ile Hellenistik Dönem yerleşim anlayışı özelliklerini göstermektedir. Ayrıca göl ile Neapolis arasında bir noktada konumlanmış olması bu kentin de muhtemelen bir Seleukos Dönemi yerleşimi olması gerektiğini düşündürmektedir.

Apollonia

Kuzeybatı Pisidia Kentleri'ne ait ilk keşif Apollonia Kenti'nin yerinin bulunmasıdır. İngiltere'nin İzmir konsolosu olan F. V. J. Arundell, ana amacı Pisidia Antiokheiası'nı bulmak olan 1833 yılındaki ikinci yolculuğu sırasında, Uluborlu'ya ulaştığında kalede karşılaştığı

⁹ Neapolis Antik Kenti'ne ilişkin araştırma ve detaylı bilgiler için ayrıca bkz. Cohen 1995: 348-349.

¹⁰ Bölgede M. Özsait tarafından yürütülen yüzey araştırmalarında Neolitik ve Tunç Çağ bulgularına rastlanmıştır, bkz. Özsait 2005: 3-10.

bir yazıt aracılığıyla Apollonia Mordiaem'u lokalize etmiş ve çevrede bazı yapı kalıntıları bulmuştur (Arundell 1834: 236, 241-246). 1837 yılında W. J. Hamilton Apollonia'ya yaptığı ziyaretinde kentin kalıntılarını ziyaret etmiş; birçoğu Arundell tarafından kopyalanmış yazıtlarla karşılaşmıştır (Hamilton 1842: 361-363, 489-491 no. 450-455).

Apollonia'da da araştırmalarda bulunan Rott burada Asylum hakkı bulunan Men Askarios Tapınağı'nın kutsal sınırına değinmektedir (Rott 1908: 5, 348-351). Bunun ötesinde *Res Gestae*'nin Yunanca parçasının bulunmuş olması da bu şehrin Roma Dönemi'ndeki önemine işaret etmektedir (Özsait 1985: 116). 2000 yılında Thomas Drew-Bear tarafından bölgedeki yazıtlar incelenmiş (Drew-Bear 2002: 134); 2009 yılında ise M. Özsait tarafından Pisidia yüzey araştırması kapsamında araştırmalar yürütülmüştür (Özsait – Özsait – Baytak 2010: 419; Özsait – Özsait 2011: 42). Özellikle belirtmek gerekir ki Apollonia'da arkeolojik izleri silmeye varan tahribat bu yerleşmede araştırmanın büyük boyutuyla antik kaynaklara ve epigrafik bulgulara dayandırılmasına neden olmaktadır. Bunun dışında Apollonia'da sistematik bir arkeolojik çalışmanın yapılmamış olduğunu da ayrıca vurgulamak gerekir¹¹.

Uluborlu İlçe Merkezi'ne lokalize edilen Apollonia coğrafi konum olarak Pisidia Antiokheiası ve Phrygia Apameiası arasında kalmaktadır (Fig. 2). Coğrafi konumu nedeniyle Apollonia'nın içinde yer aldığı bölge konusunda, antik kaynaklarda bir fikir birliği mevcut değildir. Kent, bir yandan Ptolemaios ve Stephanos Byzantios tarafından Pisidia (Ptolemaios, V. 4, 11; Stephanos Byzantios, No. 17, 18, 64, 34), diğer yandan Strabon tarafından Phrygia Kentleri arasında gösterilmiştir (Strabon XII, 576-577).

Üç tarafı derin uçurumların bulunduğu bir vadide yer alan kente ancak tek bir yönden ulaşım mümkündür; bu yönü de kapatan bir kale inşa edilerek, güvenliği tamamen sağlanmıştır (Bakır 2013: 55). Bugün ilçe merkezinin doğusunda Senirkent Ovası'na hâkim bir noktada yer alan deniz seviyesinden 1.200 m yükseklikte doğal kayalık üzerindeki kalede (Fig. 3) aceleyle inşa edilmiş surlarda Hellenistik ve Roma Dönemlerine ait yazıtlar ve mimari elemanlar devşirme malzeme olarak kullanılmıştır.

Kentin kuruluşu hakkında tüm Pisidia Kentleri gibi farklı görüşler öne sürülmektedir. S. Mitchell ve M. Waelkens Apollonia'da Seleukos Nikator'a ait bir kült olması sebebi ile kentin kurucusu olarak kabul etmektedirler (Mitchell – Waelkens 1998: 5). Arrianos ve Plinius'un aktarımlarından Trakyalı ve Likyalı yeni kolonistlerin kente yerleştirilmesinin muhtemelen Büyük İskender Dönemi'ne rastladığı anlaşılmaktadır (Arrianos, 1. 26; Plinius, *Naturalis Historia* V, 95). Bu nedenle kolonistlerden *lykioi thrakes kolonoi* olarak sözcük edilmektedir (Cagnat 1901-1927: IGR III, no. 314-318, 324). Bununla birlikte, W. M. Ramsay ve D. Magie Trakyalı kolonistlerin I. Seleukos Döneminde yerleştiğini, Likyalıların ise belki daha sonra Seleukos Dönemi yerleşimcilerin gücünü dengelemek amacıyla

¹¹ 2014 yılında IAS tarafından yürütülen yüzey araştırması sonuçlarına ilişkin olarak bkz. Hürmüzlü – Hecebil – Ayaşan – Coşkun Abuagla – Browne – Çelik 2015.

Pergamonlular tarafından yerleştirildiğini öne sürmektedir (Magie 1950: 1315). Kentteki yerleşimcilerin çeşitlenmesi Roma Dönemi'nde de devam etmiş olmalıdır. Bunların ötesinde kent sikkeleri üzerinde yer alan *Aleksandros ktist(es)* ifadesinden anlaşıldığı gibi, Büyük İskender tarafından kurulmasıyla övünmektedir (Tscherikower 1927: 37; Brandt 1992: 60-61)¹². Tüm bunlara karşın, Tscherikower'in de haklı olarak belirttiği gibi, Büyük İskender'in rotası düşünüldüğünde Apollonia civarından geçmesi olası değildir. Apollonialılar'ın kentin kurucusu olarak Büyük İskender'i kabul etmeleri kentlerinin geçmişine yüklemek istedikleri tarihsel övgüyle ilişkili olmalıdır¹³.

Seleukeia

Seleukeia Antik Kenti (Atabey İlçesine bağlı Bayat Köyü'nün 800 m. kuzeybatısında), ilk olarak G. Hirschfeld tarafından lokalize edilmiştir (Hirschfeld 1874: 312-315). Yerleşme çevresindeki höyüklerde M. Özsait tarafından gerçekleştirilen yüzey araştırmaları dışında (Özsait 1986); Isparta Arkeoloji Müzesi ve O. Bingöl'ün bilimsel danışmanlığında 1993 yılında bir kazı çalışması yürütülmüştür (Kaya 1999a; Kaya 1999b; Bingöl 2012). Bölgede 2008 yılından buyana da Isparta Arkeolojik Surveyi tarafından yüzey araştırmaları gerçekleştirilmektedir (Hürmüzlü 2008).

Antik Dönem yazarlarından Ptolemaios (V, 5, 5) ve Hierocles'te kentin adına rastlanmaktadır (673, 8). Seleukeia'nın da Apollonia gibi bir Seleukos kolonisi olduğu bilinmekle birlikte, kuruluş tarihi kesin değildir. I. Seleukos'un bölgeyi egemenliği altına aldıktan yaklaşık yedi ay gibi kısa bir süre sonra Ptolemaios Keraunos tarafından öldürülmüş olması nedeniyle kurucusunun I. Antiokhos olduğu görüşü baskındır (Tscherikower 1927: 175; Bracke 1993: 17, 21, dipnot 54; Cohen 1995: 350; Bingöl 2012: 459, dipnot 7).

Seleukeia Antik Kenti Eğirdir ve Burdur Gölleri'nin arasında; bunun ötesinde Apollonia, Sagalassos ve Antiokheia gibi önemli bir etkinliğe sahip Pisidia merkezlerinin ve komşusu olan Konane, Baris, Prostanna ve Minassus (Jones 2004: 142-143; Mitchell 1976: 119) gibi yerleşmelerin arasına konumlanmıştır (Fig. 2). Bu konumuyla Seleukeia'nın Sagalassos'u ve Güney Pisidia Kentlerini gözetim altında tutmak niyetiyle kurulmuş olabileceği görüşü akla yatkındır (Vandorpe 2000: 498; Bevan 1902: 166). Seleukoslar'ın hâkim olduğu ovalar, Pisidia Bölgesi'nde uzun dönemlerden beri yerleşim görmüş alanlardır. Koloni, muhtemelen bu ovadaki höyüklerden getirilen nüfusla da desteklenmiş olmalıdır. Ariassos'dan geçerek Kestel Gölü ve Sagalassos'a ulaşan yol aynı zamanda Seleukeia ve çevresini Güney Pisidia ve Pamphylia'ya bağlayan yoldur. Araştırmacılara göre bu yol aynı zamanda Büyük İskender'in Phrygia'ya geçerken kullandığı yoldur (Jones 2004: 124; Levick 1967: 41).

¹² Sözü edilen Apollonia sikkeleri için bkz. Dahmen 2007: 30, 39.

¹³ Büyük İskender'in rotasına ilişkin olarak bkz. Stark 1958; Hall 1986: 144-145.

MÖ 1. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arasında tüm Küçük Asya Kentleri gibi Seleukeia'da da küçük kentlerin büyük kentler haline gelmesine neden olan olaylar yaşamıştır. I. Claudius (MS 41-54) Hirschfeld tarafından bulunmuş olan bir yazıtta karşımıza çıkmakta ve kent tarihinde önemli bir yer oynadığı anlaşılmaktadır. Muhtemelen diğer kentlerde olduğu gibi Seleukeia da bu dönemde önemli kazanımlar elde etmiştir. Lykia-Pamphylia eyaletinin organize edildiği bu dönemde kentin adı "Claudioseleuceia" olarak değiştirilmiştir (Kaya 1999b: 37, dn. 25). Buna karşın nasıl bir bağış veya yardımın olduğu hakkında bilgi yoktur. Claudius muhtemelen kentin yeniden organize edilmesine veya yapılandırma faaliyetlerine destek vermiş olmalıdır (Kaya 1999a: 164-165). Sidera ismi Seleukeia'ya MS 6. yüzyılda eklenmiş olmalıdır (Belke – Mersich 1990: 378). Nitekim Sidera adını zikreden en erken tarihli kaynak 6. yüzyılda Hierocles'in Synekdomos'udur (673.8).

1993 yılında kentte Isparta Müzesi ve Prof. Dr. Orhan Bingöl başkanlığında bir ekip tarafından yürütülen bir dönemlik kazı çalışmaları, Seleukeia hakkındaki bilgilerimizi genişletmiştir (Bingöl 2012)¹⁴. Bununla birlikte, kentte hangi yapıların Seleukos Dönemi'ne giden temelleri olduğunu anlamak oldukça güçtür. Hellenistik Dönem'e ait korunagelen en önemli unsur akropolisteki sur duvarlarıdır (Fig. 4). Surların en göz alıcı ve iyi korunmuş bölümü tepenin güneyindedir. Akropolisin doğu kapısının olduğu kısım ve güney doğusunda kyklop tarzında bloklar sur duvarı olarak kullanılmışlardır. Bingöl başkanlığında yapılan kazılarda akropolisin doğu kapısı ve yanında anıtsal bir sur kulesinin duvarları ortaya çıkmıştır (Kaya 1999a: 39; Bingöl 2012: 461). 2014 yılında IAS ekibi tarafından akropolis üzerinde gerçekleştirilen genel yüzey araştırmasında Hellenistik ve Roma Dönemleri'ne ait seramikler ele geçmiştir. Buluntular arasında MÖ 3. yüzyıl ile MS 4. yüzyıl arasına tarihlenen örnekler rastlanmaktadır (Fig. 5). Bu çalışmalar sonucunda ayrıca, Seleukoslar Dönemi'ne ait yerleşmenin yer aldığı akropolis tepesinin 12 hektarlık bir yerleşme alanına sahip olduğu; akropolisin güney-doğusunda koruna gelmiş olan sur hattının uzunluğunun ise yaklaşık olarak yaklaşık olarak 90 m. olduğu saptanmıştır. Savunma sisteminin yapımında arazinin topografik özelliklerinin dikkate alındığı ve sur hattının yer yer ana kaya üzerine oturtulduğu görülmektedir.

Seleukeia'da çeşitli kamusal yapılara ait izlere rastlanmakla birlikte, Hellenistik Dönem'de kamusal yapıların varlığını kanıtlayan önemli bir buluntudan bugünkü bilgilerimizle söz etmek güçtür¹⁵. Bununla birlikte, antik kentin kuzeyinde Yunan tiyatrosu tarzında yamaca oturtulmuş tiyatro yapısı muhtemelen Hellenistik Dönem'de inşa edilmiş olmalıdır. Tiyatroya ait yalnızca sahne binası ve diazomanın bir bölümü korunmuştur. Oturma basamaklarının büyük bir bölümü eksiktir. Hellenistik ve Roma Dönemleri'nin metropolis kentlerine oranla oldukça küçük olan tiyatronun oturma basamaklarının tahrip

¹⁴ Bu çalışmalardan elde edilen buluntuların değerlendirilmesi ve yayınlanması için tüm dokümantasyonunu yakın bir tarihte tarafıma veren Hocam Prof. Dr. Orhan Bingöl'e bu vesileyle teşekkürlerimi sunarım.

¹⁵ 1993 yılı kazılarında açığa çıkarılan ve Bingöl tarafından bir tapınağa ait olabileceğini öne sürülen podyumlu yapı için bkz. Bingöl 2012: 462-463.

olmasına karşın ortalama 3-4 bin kişilik olduğu kesin olmamakla birlikte söylenebilir. Tiyatronun sahne binası yirmi yılı aşkın bir süre önce ortaya çıkarıldığı halinden oldukça tahrip olmuş durumdadır. D. Kaya tarafından değerlendirilen sahne binasının yaklaşık olarak tabanında karşılaşılan yanık tabakasında ele geçmiş olan seramikler, sahne yapısının MÖ 1. yüzyılda yanmış olduğuna işaret etmektedir (Kaya 1999a: 168)¹⁶. Seleukeia tiyatrosu Hellenistik Dönem özellikleri gösteren yamaca yapılanmış konumlandırılması ve kazı sırasında tespit edilen yanık tabakasıyla Seleukoslar Dönemine ait önemli bir bulgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Kentin Seleukoslar Dönemine işaret eden diğer bir önemli bulgu ise yine 1993 yılı çalışmalarında doğu kulesinde bulunan bir yazıtta karşımıza çıkmaktadır. Yazıt, olasılıkla MÖ 2. yüzyıla ait ve Hellenistik Dönem yerel tanrıçası onuruna düzenlenen oyunlarla ilgili bir onurlandırma yazıtıdır (Lafly 2001: 81, dn. 132). Yazıtın on ikinci satırında yer alan kent ve halk meclisine (*epi ten boulen kai demon*) kalıbı kentin bir boule veya demosa sahip olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Kuşkusuz bu onurlandırma yazıtı bir *boule*'den söz etmekle S. Mitchell'in MÖ 2. yüzyıla ait bir kentin yapıları arasında belirttiği bouleterionların bir örneğinin Seleukeia'da bulunduğu kanıt oluşturmaz. Bölgede bouleteriona bugüne dek yalnızca Sagalassos, Termessos, Ariassos ve olasılıkla da Selge ve Etenna'da rastlandığını vurgulamak gerekir (Mitchell 1991: 141). Bununla birlikte her hâlükârda MÖ 2. yüzyılda Seleukeia'da politik bir düzenleme ve organizasyonun varlığına kanıt göstermesi bakımından bu yazıt kent tarihi açısından önem taşımaktadır. Seleukeia'da yürütülen araştırmaların bugüne dek ortaya koyduğu veriler, bir Seleukos kolonisi olan bu antik kentin polis olarak adlandırılabilmesi için önem arz eden kamusal yapılara erken dönemlerden itibaren Roma Dönemleri içlerine dek sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Sınırları Hellenistik Dönem Antiokheia, Apollonia ve Neapolis yerleşmelerine görece olarak daha iyi saptanabilen Hellenistik Dönem Seleukeia Kenti'nin khorası hakkında bilgilerimiz kısıtlı olmakla birlikte bazı görüşler öne sürülebilir. M. Özsait tarafından 1980'lerde Kuleönü Ovası'nda yürütülmüş olan yüzey araştırmaları Seleukeia çevresinde Bronz Çağ'dan Erken Hellenistik Döneme dek yerleşmelerin varlığına işaret etmiştir. Bu bölgede rastlanan höyükler ve yerleşmeler Hellenistik ve Roma Dönemlerinde yerleşmeye devam edilmiş küçük ölçekli ve muhtemelen Seleukeia khorasında yer alan yerleşimlere örnek oluşturmaktadırlar (Özsait 1989: 381-389).

¹⁶ Kazı sırasında ele geçen mimari parçalar Oğuz Alp tarafından doktora tezi kapsamında çalışılmış ve sahne binasının ikinci dönemine ait olabilecek mimari elemanlar MS 2.-3. yüzyıla tarihlenmiştir, bkz. Alp 2006: 184-192. Bilgilerini benimle paylaşan Oğuz Alp'e teşekkür ederim.

Sonuç ve Değerlendirme

Sonuç olarak oldukça dinamik bir siyasi yapıya sahip olan Pisidia Bölgesi Seleukos Dönemi yerleşmeleri, konumları itibariyle önemli bir geçiş noktası üzerinde yer almaktadırlar. Antiokheia, Seleukeia ve Apollonia Antik Kentleri, Phrygia ile Pisidia Bölgeleri arasındaki doğal sınırın içerisinde kalmakta ve iki bölge arasındaki geçişi sağlamaktadırlar. Bölge yerleşmelerinin konum seçimi, daha önce de birçok araştırmacı tarafından belirtilmiş olduğu gibi bu nedenle önem taşımaktadır (Cohen 1978: 14-15; Sarılar 2014: 175). Pisidia Bölgesi'nde Hellenistik Dönemde yerleşim karakterinin siyasal gelişmelerle paralellik içerisinde olduğu açıkça görülmektedir. Dağ, tepe veya yüksek eğimli platolar gibi stratejik noktalar da kurulmuş bu kentlerin, savunma amaçlı ayrıca güçlü surları da mevcuttur.

Seleukoslar bölgeye hâkim olmalarının ardından, Pisidialılar'ın kuzey sınırından geçen ve askeri sevkியatta kullanılan yolun güvenliği için bir tampon bölge oluşturulmak amacıyla kurdukları kolonilerin yer seçiminde savunmaya elverişli konumlar tercih etmişlerdir. Seleukoslar'ın kent kurma politikalarıyla paralellik içerisindeki bu durum Pisidia'nın kale-kent anlayışını da ortaya koymaktadır.

Seleukoslar Döneminde kurulmuş polis özelliği taşıyan büyük kentlerin yanında bazıları daha erken dönemlere giden daha küçük ölçekli yerleşmelerin varlığı da bölgede yürütülen yüzey araştırmalarıyla tespit edilmiştir. Hellenistik Dönemde kurulan koloni kentlerin yanı sıra bazı eski yerleşmelerin de yeniden tahkim edildiği ve askeri garnizonlar olarak görev üstlendikleri anlaşılmaktadır. Bindos ve Agrai bunlara örnek olarak gösterilebilir. Özsait Kaleburnu Mevkii'nin Bindos/Findos yerleşmesi olduğunu önermektedir (Özsait 1998: 79-80). Bu alanda Hellenistik Dönem sur duvarları tespit edilmiştir (Akaslan – Perçin – Demirci 2013: 178, Resim 3). Agrai Antik Kenti'nin adına Notitia 2'de (10, 490 ve 13, 340) Seleukeia ile birlikte rastlanmaktadır. Muhtemelen Seleukeia khorasında bir yerleşme iken daha sonra Seleukeia önemini kaybetmiş ve Agrai ön plana çıkmış olmalıdır (Kaya 1999a: 165).

Antiokheia Kenti'ne yaklaşık olarak 10 km mesafede bulunan Bahtiyar Köyü Kaleyeri Mevkii'nde, M. Özsait tarafından Hellenistik ve Roma Dönemi buluntularına rastlanılan bir yerleşim tespit edilmiştir (Özsait 2008: 361). Bunun yanı sıra, Yalvaç'ın kuzeybatısında Sağır Köyü yakınlarında bir kale yerleşimi bulunmaktadır. Özsait, burayı ikinci Men Tapınağı'nın bulunduğu merkez olarak düşünmüştür. Sağır Kalesi adıyla bilinen kale yerleşimi, Pisidia'daki diğer Hellenistik örnekleriyle savunma yapısı ve konumlandırılması itibariyle benzerlikler sergilemektedir (Özsait 1985:144). Yalvaç Ovası'na hâkim bir konumda yer alan yerleşme hem Antiokheia hem de ikinci kutsal alanın güvenliğini sağlamak için kullanılan bir askeri yerleşim olmalıdır.

Bu tip kale yerleşmeleri özellikle Pisidia'da sıklıkla rastlanan yerleşme tipleridir. Bununla birlikte bugüne dek küçük ölçekli bu yerleşmelerin yeterince araştırılmamış olması bir eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır. Yüzey araştırmalarımızın yoğunlaştığı Kuzeybatı Pisidia Bölgesi'nde 2009 yılından buyana yürütülen çalışmalarda bu kale yerleşmelerine

bir örnek oluşturan Konane Antik Kenti'nin yerleşim özellikleri ve bu gruba ait kale yerleşmelerin nitelikleri araştırılmaya çalışılmıştır (Hürmüzlü – De Giorgi – Iversen 2009; Hürmüzlü 2013). Via Sebastea'ya 15 km. mesafedeki bu yerleşme Burdur Gölü'nün batısında kalan verimli ovalara hâkim konumdadır. IAS tarafından elde edilen veriler modern Gönen İlçesi ve çevresinde konumlanmış olan Konane Antik Kenti'nin Demir Çağdan bu yana kesintisiz bir yerleşim görmüş olduğuna işaret etmektedir. Yaklaşık olarak 1676 m. yükseklikteki Kale Tepe üzerinde yürütülen intensiv surveyin sonuçları Erken Hellenistik Dönem'den itibaren (yaklaşık olarak MÖ 3. yüzyılın ilk yarısından itibaren) müstahkem bir kalenin varlığına işaret etmektedir.

Kale Tepe yerleşmesi dışında, bölgede yüksek tepelerin üzerinde benzer şekilde kale yerleşmelerine rastlanmıştır. Serikli Toptaş Mevkii'de, Kale Tepe'ye benzer bir konuma sahip ve benzer şekilde bağımsız bir sur duvarı ile çevrelenmiş bir yerleşim alanı tespit edilmiştir (Hürmüzlü – Gerçek 2015: 309-313). Bunun dışında, Gönen İlçesi'nin 14 km kuzeybatısında yer alan Güneykent Kaleyeri yerleşmesi de bu kalelere bir örnek oluşturmaktadır (Özsait 2007: 112).

Bu yerleşmelerin, yerleşim karakteri olarak mevcut durumları ile Pisidia kentlerinin Hellenistik Dönemde kuleleri ve kapılarıyla iyi tahkim edilmiş surlarla çevrili olduğu standart şemasına uydukları anlaşılmaktadır (Mitchell 1991: 139).

Kaynakça

Akalın, A. G.

2006 "Hellenleştirmede Bir Yerleşim Ögesi: Katoikia", *Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi* Cilt 25, 39: 66-74.

Akaslan, M. – Perçin, Ö. – Demirci, D.

2013 "Büyükgökçeli Kasabası Kaleburnu Mevkii Bazilikal Planlı Kilise Kurtarma Kazısı 2012", B. Hümmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.) *Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu (05-06.11.2012)* - I, Isparta: 176-196.

Alp, O.

2006 *Pisidia Bölgesi Roma Dönemi Bezemeli Mimari Elemanları*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Arkeoloji (Klasik Arkeoloji) Anabilim Dalı (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Arundell, F. V. J.

1834 *Discoveries in Asia Minor, Including a Description of the Ruins of Several Ancient Cities and Especially Antioch of Pisidia I-II*, London.

Bakır, A.

2013 "Ortaçağda Bir Türkiye Selçuklu Kenti Uluborlu", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi* 30: 55-66.

Belke, K. – Mersich, N.

1990 *Tabula Imperii Byzantini Phrygien und Pisidien, Band 7*, Wien.

Bevan, E. R.

1902 *House of Seleucus II*, London.

Bingöl, O.

2012 "Seleukeia Sidera", *Dil Tarih Coğrafya Fakültesi Arkeoloji Bölümü Dergisi EK III* 2: 457-471.

Bracke, H.,

1993 "Pisidia in Hellenistic Times, Sagalassos I, First General Report on the Survey (1986-1989) and Excavations (1990-1991)", M. Waelkens (ed.) *Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae* 5, Leuven: 15-35.

Brandt, H.

1992 *Gesellschaft und Wirtschaft Pamphyliens und Pisidiens im Altertum*, Bonn.

Calder, W. M.

1932 "Inscriptions of Southern Galatia", *AJA* 36: 452-464.

Cagnat, R.

1901-1927 *Inscriptiones graecae ad Romanas pertinentes*, 1-3-4, Paris.

Cohen, M. G.

1978 *The Seleukides Colonies*, Wiesbaden.

1995 *Hellenistic Settlements in Europe, The Islands, and Asia Minor*, Oxford.

Dahmen, K.

2007 *The Legend of Alexander the Great on Greek and Roman Coins*, New York.

|175|

Drew - Bear, T.

1994 "Pisidia Antiocheiası'nın En Parlak Dönemlerini Yansıtan Yazıtlar", *AST* 12: 13-19.

1998 "Pisidia Antiocheia Tiyatrosunun Yazıtları", *AST* 17, Cilt I: 209-214.

2002 "Phrygia ve Pisidyada Epigrafik Yüzey Araştırmaları", *AST* 20, Cilt II: 77-82.

Fırat, M.

2012 "Pisidia Antiokheia Kazısı Buluntu Deposu Çalışmaları – 2011", *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 33: 41-42.

Fraser, P. M.

2003 *Cities of Alexander the Great*, Oxford.

Hall, A. S.

1986 "R.E.C.A.M. Notes and Studies No. 9: The Milyadeis and Their Territory", *Anatolian Studies* 36: 137-157.

Hamilton, W. J.

1842 *Researches in Asia Minor, Pontus and Armenia: with some account of their antiquities and geology*, Vol II, London.

Hirschfeld, G.

1874 *Reise nach dem südlichen Kleinasie*, ZGE XIV, Berlin.

Hürmüzlü, B.

2008 “Seleukeia Sidera Antik Kenti”, *Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü Haberler* 26: 12-13.

2013 “Konane Antik Kenti Hellenistik Dönem Yerleşmesi”, B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu (05-06.11.2012)* - I, Isparta: 142-154.

Hürmüzlü – De Giorgi – Iversen, P. A.

2009 “New Research in Northwestern Pisidia: Ancient Konane (Conana) and its Territory”, *Colloquium Anatolicum VIII*: 235-256.

Hürmüzlü, B. – Gerçek, A.

2015 “Pisidia’da Yeni Bir Kale Yerleşmesi”, C. Şimşek – B. Duman – E. Konakçı (eds.), *Mustafa Büyükkolancı’ya Armağan*, İstanbul: 309-313.

Hürmüzlü, B. – Hecebil, U. – Ayaşan, M. – Coşkun Abuagla, A. – Browne, A. K. – Çelik, Ç.

2015 “Isparta Arkeoloji Surveyi 2014 Yılı Çalışmaları”, *AST* 33 (baskıda).

Jones, A.H.M.

2004 *The cities of the Eastern Roman Provinces*, Oregon.

Kaya, D.

1999a “Die Theaterausgrabung von Seleucia Sidera (Klaudiosseleukeia)”, *Asia Minor Studien* 34: 163-174.

1999b “Seleuceia Sidera”, *I. Uluslararası Pisidia Antiocheia Sempozyumu Bildiriler Kitabı*, 2-4 Temmuz 1997, Yalvaç: 35-46.

Kaya, M. A.

2000 “Suriye Krallığı’nın Büyük Menderes Havzasındaki Kolonileri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi* 15: 121-136.

Kiepert, R.

1902-1906 *Karte von Kleinasien*, Berlin.

Kosmetatou, E.

1997 “Pisidia and the Hellenistic Kings From 323 to 133 B.C.”, *Ancient Society* 28: 5-37.

Lafli, E.

2001 “Seleuceia in Pisidia in The Hellenistic Period”, *Orbis Terrarum* 7: 55-87.

Levick, B.

1967 *Roman Colonies in Southern Asia Minor*, Oxford.

Magie, D.

1950 *Roman rule in Asia Minor to the end of the third century after Christ*, Vol II, Princeton.

Mallampati, H. – Demirer, Ü.

2011 “The Arch of Hadrian and Sabina at Psidian Antioch: imperial associations, ritual connections, and civic euergetism”, K. Eliane – Y. Diana (eds.), *Building a new Rome: the Imperial colony of Psidian Antioch (25 BC - AD 700)*, Michigan: 85-108.

Mitchell, S.

1976 “Requisitioned Transport in the Roman Empire: A New Inscription from Pisidia”, *JRS* 66: 106-131.
1983 “Pisidia Antioch’u 1982 Çalışmaları”, *AST* 1: 79-83.
1991 “The Hellenization of Pisidia”, *Mediterranean Archaeology* 4: 119-145.
1992 “Hellenismus in Pisidien, Forschungen in Pisidia”, *Asia Minor Studien* 6: 1-27.

Mitchell, S. – Gücceren, İ.

1994 “1993 Yılı Pisidia Yüzey Araştırmaları”, *AST* 12: 497-512.

Mitchell, S. – Waelkens, M.

1998 *Psidian Antioch. The Site and its Monuments*, London.

Özcan, F.

2014 “Kuzey Pisidia Yüzey Araştırması”, *ANMED* 12: 196-200.

Özhanlı, M.

2013 “Pisidia Antiokheia Özelinde Roma Dönemi Kent Planlaması”, B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı, I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu (05-06.11.2012)* - I, Isparta: 155-175.

Özsait, M.

1985 *Hellenistik ve Roma Devri’nde Pisidya Tarihi*, İstanbul.
1986 “1984 ve 1985 Yılı Isparta Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, *AST* 4: 323-333.
1988 “1987 Yılı Şarkikaraağaç-Yalvaç Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, *AST* 6: 301-312.
1989 “1987 ve 1988 Yılı Senirkent Çevresi Tarihöncesi Araştırmaları”, *AST* 7: 381-389.
1998 “1997 Yılı Isparta ve Çevresi Yüzey Araştırması”, *AST* 16, Cilt II: 77-88.
1999 “Göller Bölgesi (Antik Pisidia) Yerleşme Yerleri ve Özellikleri”, *Çağlar Boyunca Anadolu’da Yerleşim ve Konut Uluslararası Sempozyumu, 5-7 Haziran 1996*, İstanbul: 331-336.

- 2003 “2001 Yılı Isparta Araştırmaları Yüze Araştırmaları”, *AST* 20, Cilt II: 233-246.
 2005 “Arkeolojik Verilerin Işığında Şarkikaraağaç”, *XIV. Türk Tarih Kongresi, 9-13 Eylül 2002*, I.Cilt, Ankara: 3-20.
 2007 “Burdur ve Isparta Yüze Araştırmaları 2006”, *ANMED* 5: 107-112.
 2008 “2007 Yılı Burdur, Isparta ve Antalya İlleri Yüze Araştırmaları”, *AST* 26, Cilt II: 357-373.

Özsait, M. – Özsait, N. – Baytak, İ.

- 2010 “2008 Yılı Isparta ve Burdur Yüze Araştırmaları”, *AST* 27, Cilt II: 419-438.

Özsait, M. – Özsait, N.

- 2011 “2009 Yılı Isparta ve Burdur Yüze Araştırmaları”, *AST* 28, Cilt II: 41-56.

Ramsay, W. M.

- 1918 “Studies in the Roman Province Galatia: II. Dedications at the Sanctuary of Colonia Caesarea”, *JRS* 8: 107-145.

Robinson, D. M.

- 1924 “Colonia Caesera (Pisidian Antioch) in the Augustan Age”, *JRS* 6: 83-134.

[178]

Roisman, J.

- 2012 *Alexander's Veterans and the Early Wars of the Successors*, Texas.

Rott, H.

- 1908 *Kleinasiatische Denkmäler aus Pisidien, Pamphylien, Kappadokien und Lykien*, Leipzig.

Sarılar, M.

- 2014 “Küçük Asyada I. Antiokhos (Soter) Döneminde Seleukos Kolonileri”, *Eskiçağ Yazuları* 6: 159-190.

Stark, F.

- 1958 “Alexander's March from Miletus to Phrygia” *The Journal of Hellenic Studies* 78: 102-120

Taşlıalan, M.

- 2013 “1981-2000 Yılları arasında Pisidia Antiocheia'sında Yapılan Çalışmalar”, B. Hürmüzlü – M. Fırat – A. Gerçek (eds.), *Pisidia Araştırmaları Sempozyumu Bildiri Kitabı*, I. Ulusal Pisidia Araştırmaları Sempozyumu (05-06.11.2012) - I, Isparta: 108-141.

Tscherikower, V.

1927 *Die Hellenistische Stadtgründungen von Alexander der Grossen bis auf die Römerzeit*, Leipzig.

Vandorpe

2000 “Negotiators’ Laws from Rebellious Sagalassos in an Early Hellenistic Inscription” M. Waelkens- L. Loots (eds.), *Sagalassos V, Report on the Survey and Excavations Campaigns of 1996 and 1997*, Acta Archaeologica Lovaniensia Monographiae 11/A, Leuven: 489-508.

Vanhaverbeke, H. – Waelkens, M.

2005 “If You Can’t Beat Them, Join Them? The Hellenization of Pisidia”, *Mediterranean Archaeology* 18: 49-65.

Wheatley, P.

2002 “Antigonus Monophthalmus in Babylonia, 310-308 B. C.”, *Journal of Near Eastern Studies* 61: 39-47.

TEBE KONFERANSI

Hitit Krallarının Ambarları: Devlet Hazinesi ve Güç Kaynağı olarak Tahıl Depolama¹

Jürgen SEEHER²

[180]

¹ Hakeme Gönderilme Tarihi: 08.08.2015; kabul tarihi: 20.12.2015.

² Jürgen SEEHER, Alman Arkeoloji Enstitüsü, İstanbul Şubesi, İnönü Caddesi 10
34437 İSTANBUL; seeherj@gmail.com

Keywords: Hittite, Hattusa, grain storage, storage pit, storage building

During the last two decades large facilities for the storage of grain have been discovered at several Hittite sites in Central Anatolia. Here hundreds, in the case of the capital Hattusa even thousands of tons of grain were kept airtight in large pits or underground buildings. Sealed hermetically, surplus grain could thus be kept for many years at a time. The construction of such facilities is to be seen in context with the development of a complex stratified society in an area where climatic conditions can be problematic and a sufficient crop yield is not always obtained. Since a larger part of the population was no more involved in agricultural activities and relied on state food provisions, it was vital to develop strategies for the management and prevention of crisis situations. These silos formed part of the state treasury and thus of the political and economic power the Hittite kings could rely on.

|181|

Anahtar Kelimeler: Hitit, Hattuşa, tahıl depolama, depolama çukuru, depolama binası

Son yirmi yılda, Orta Anadolu'daki çeşitli Hitit merkezlerinde tahıl depolama amaçlı büyük tesisler tespit edilmiştir. Bu merkezlerde, başkent Hattuşa'da bile binlerce ton tahıl hava geçirmez büyük çukurlarda veya yeraltı binalarda muhafaza edilmiştir. Hava geçirmeyecek biçimde kapatılmış artı ürün tahıllar böylece uzun yıllar korunabilmiştir. Bu tür tesislerin yapımı, karmaşık tabakalı toplumun gelişimiyle birlikte, iklim koşulları sorunlu olan ve yeterli bir mahsul verimi her zaman elde edilemeyen bir alanın bileşimiyle açıklanabilir.

Nüfusun büyük bir kısmının tarımsal faaliyetlere dâhil olmaması nedeniyle, merkezi yönetimin gıda hükümlerine tabii oldukları anlaşılmaktadır; krizlerin önlenmesi ve buna yönelik stratejilerin geliştirilebilmesi açısından bu durum hayati önem taşıyordu.

Bu silolar Devlet hazinesinin bir parçasını oluşturarak, siyasi ve ekonomik gücün Hitit Krallarına bağlanmasını sağlıyordu.

Hititlerin çekirdek bölgesi olan Orta Anadolu'da susuz tarım için genelde uygun bir iklim hakimdir; ancak buna karşın, yağış miktarına bağlı olarak bazı yıllarda büyük sorunlarla karşılaşılabilir. Yağışa dayalı tarım mümkün olmakla birlikte, düşen yağmurun miktarı her yıl büyük farklılıklar gösterebilir ve bazı yıllarda kuraklık yüzünden hasat daha bereketsizdir. Bu koşullar, ekonomisi tarıma dayalı her topluluk için bir sıkıntı yaratabilirken, özellikle MÖ 3. ve 2. binyılda sınıflara ayrılma sürecindeki toplumlar için büyük bir tehdit oluşturmaktaydı. Çünkü, sınıflı toplumlarda tarım ve hayvancılıkla artık sadece toplumun belli kesimleri uğraşır; devlet onları kontrol eder ve belli miktarda mahsülü ve hayvanları vergi olarak ellerinden alır. Bu vergi ile toplumun üretimle uğraşmayan asker, memur, rahip, esnaf, zanaatkar gibi başka görevleri üstlenen gruplarının beslenmesi sağlanabilir. Bu tür kamusal destek ile toplumda yeni gelişimler için imkanlar doğar. Ancak böyle bir sistemin devamını garanti etmek için uzun vadeli kamusal desteğin organize edilmesi gereklidir, örneğin hasatın bereketsiz olduğu yıllarda toplumun çöküşünü önlemek için, kesinlikle kamusal stoklama da gereklidir. Hayvancılıkta stoklama, prensip olarak çok zor değildir. Sürülerin boyutunu ve sayısını artırarak ve onları çeşitli bölgelere dağıtarak, geniş bir stok üretilebilir ve beslenebilir. Yaşayan bir stok kendi kendini besler ve gerektiğinde belli birimler ihtiyaca göre dağıtılır.

[182]

Tarımsal ürünlerde artan ihtiyaç için tarlaların sayısı ve büyüklüğü artırılrsa da bu ürünlerin stoğunu tutmak daha zordur. Tarımda bütün ürünler yazın gelişir ve kısa bir dönem içerisinde hasat edilir. Bu çalışmada söz konusu edilen ürün, insanların temel besin kaynağı olan tahıllardır. Yaz aylarının sonunda büyük miktarda tahıl mevcut olsa da tahılın tümü hemen tüketilemez ve yiyecek stoğu ve tohumluk malzeme olarak depolanması gereklidir.

Tahıl depolamada bazı sorunlar vardır ve bunlar çözülmeyen küçük ya da büyük miktarlarda tahılı muhafaza etmek mümkün değildir. Hattuşa'da saptanmış olan büyük tahıl depolarının işlevini daha iyi anlayabilmek için burada bazı temel bilgiler ayrıntılarıyla ele alınacaktır (detaylı bilgi için bkz. Hyde - Burrell 1982; Seeher 2000; Sigaut 1980). Depolamada birinci problem nemdir. Nem, küf, bakteri ve mayaların gelişmesini sağlar ve bu şekilde tahılın görünüşü, kıvamı ve tadı değişir. Aynı zamanda küf zehirli olduğundan, nemli ortamda saklanan tahıl bir süre sonra insanlar için yenmez hale gelir. Ayrıca küf tahılın çimlenme özelliğini de bozduğundan, bu ürün tohum olarak da kullanılamaz duruma gelir.

Tahıl depolamada ikinci problem ise ambarın içindeki ısıdır. Tahıl stoğunun içindeki ısı mevcut mikroorganizmaların ve böceklerin metabolizması yüzünden artış gösterir. Gerek zararlı böcekler, gerekse mikroorganizmalar ısı yüksek olduğunda gelişme gösterir. Onlar için en ideal şartlar 20-35°C civarındadır. Özellikle tahıldan beslenen böcekler de kısa bir zaman içerisinde büyük tahıl miktarlarını yiyerek yok edebilir, yada pisletip yiyecek olarak kullanılamayacak hale getirebilir. Bu böceklerin en zararlısı olan buğday biti büyük bir hız ile tahılı yiyip, aynı zamanda ısı üretir. Bir ambarda kilo başına sadece dört buğday bitinin varlığı, ısının artması için yeterlidir. Hatta aşırı durumlarda, tahıl kendiliğinden tutuşabilir

hale gelebilir ve bunun önüne geçmek için, depodaki ısıyı azaltmak gereklidir. 13°C altında zararlı organizmaların çoğu tamamen etkisiz hale gelir ve 10°C altında artık hemen hemen hiç zarar veremezler.

Zararlı organizmaların aktivitelerini durdurmak için, bugünkü tahıl silolarına soğutulmuş hava üflenmektedir. Antikçağ'da silolar içindeki ısının azaltılması için rüzgardan yararlanılıyordu. Tahıl depolarında havalandırma kanalları inşa ediliyor ve buna ek olarak da ısının ve zararlı organizmaların fazlalaşmaması için tahılın zaman zaman karıştırılması gerekiyordu. Ancak böyle basit depolarda uzun süreli tahıl depolamak mümkün değildi.

Tahıl depolamadaki üçüncü önemli sorun da depo içerisindeki hava, daha doğrusu oksijendir. Normal bir ortamda hem tahıl içindeki zararlı organizmalar, hem de tahılın kendisi „nefes alır“. Bu şekilde oksijen tükenir ve yerine karbondioksit üretilir. Başka bir deyişle ortamdaki oksijen yok edilirse zarar engellenebilir. Deponun tamamen hava geçirmez hale getirilmesi durumunda çok kısa bir zaman içerisinde oksijen yok olur ve karbondioksit yüzünden mevcut bütün zararlı organizmalar ölür. Uzmanlar bu durumu, tahılın uykuya dalması olarak adlandırıyor. Tahıl bu şekilde senelerce muhafaza edilebilir. Bu metotdan yararlanan hava geçirmez silolar günümüzde hala yaygın olup, özellikle hayvan yemi muhafaza etmek için kullanılmaktadır.

Bu açıklamalardan da anlaşıldığı üzere tahılın uzun süre muhafaza edilebilmesi için gerekli üç koşul; rutubetin az olması, ısının düşük olması ve oksijenin az yada, en iyisi hiç olmamasıdır. Bu teknik ayrıntılar arkeolojik verilerin daha iyi anlaşılmasını sağlamaları bakımından da önemlidir. Modern tahıl depoları genellikle yerüstüne inşa edilmiş yapılar-ken, tarihöncesi dönemlerde tahıl ve diğer gıda malzemelerinin muhafazasında genellikle çukurlar kullanılıyordu. Anadolu'da bu metotun 20.yüzyıl içlerine kadar yer yer kullanıldığı biliniyor (Peters 1979: 136-138; Makal 1991: 23-24). Çukurların tercih edilmesinin nedeni havanın girmesini engellemenin bu şekilde daha kolay olmasıdır. Ayrıca, yeraltında ısı düşüktür ve eğer topraktan rutubetin geçmesi engellenebilirse, çukur içindeki malzemeler kuru kalır. Yukarıda sağlanması gerekli olduğuna değinilen üç koşulu (rutubetin, ısının ve oksijenin az olması) sağlamak için, çukurların ağzı mümkün olduğu kadar küçük tutuluyordu. Çukurun dibi ve duvarları bir tabaka saman, saz, ağaç kabuğu yada benzeri malzemeler ve bazen sıva ile izole ediliyordu. Çukuru doldurduktan sonra ağzı tahta ile kapatılıp bir tabaka toprak ile örtülüyordu. Yapılan deneylerle bu metod birçok kez test edilmiştir ve tahılın bu şartlarda aylarca bozulmadan saklanabildiği görülmüştür (Fenton 1983; Reynolds 1974). Ayrıca, etnografik kaynaklar tahılın yeraltı depolarında aylarca değil yıllarca, hatta onlarca yıl saklanabildiğini ve bu sürenin sonunda çukurlar açıldığında tahılın hala yenilebilecek kalitede, hiç değilse hayvan yemi olarak kullanılabilir kalitede olduğunu gösterir. Ancak, bu kadar uzun süre muhafaza edilen tahıl artık çimlenme yeteneğini yitirdiğinden tohum olarak kullanılamaz hale gelir. Günümüzde özellikle, gelişmekte olan Afrika ülkelerinde büyük yeraltı çukurları, tahılları muhafaza etmekte hala önemli bir rol oynamaktadır.

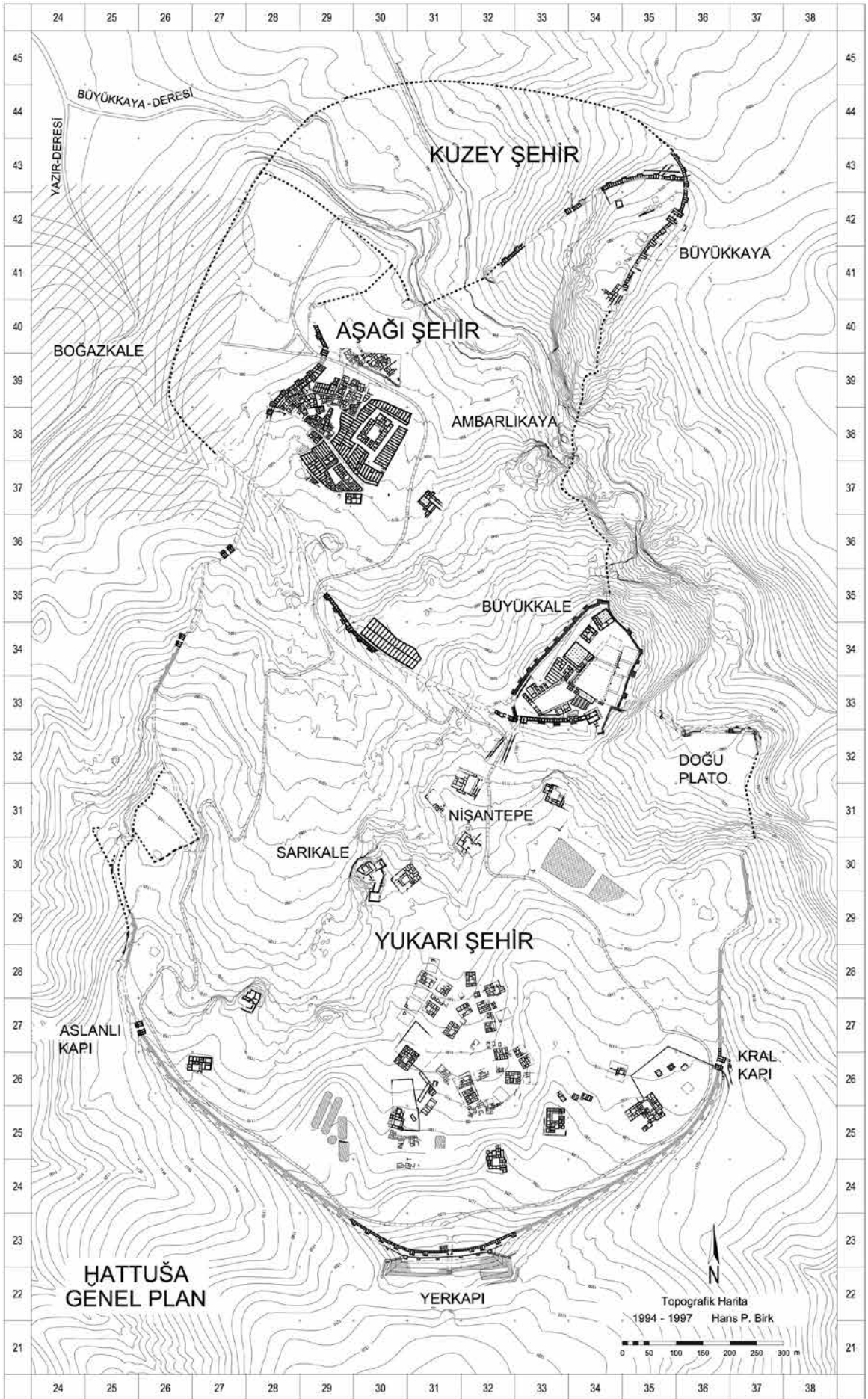

Fig. 1 Hattuşa Genel Plan

Depo çukurları açıldıklarında içlerindeki oksijensiz, bol karbondioksitli yaşamı önleyen atmosfer bozulur ve daha sonra ne kadar sıkı kapatılırsa kapatılsın bu ortam yeniden oluşturulamaz. Zararlı organizmalar hemen üremeye başlar. Bu durum, depoların uzun vadeli saklama için elverişli yerler olduğunu, günlük kullanıma uygun olmadıklarını göstermektedir. Dolayısıyla çukurlar açıldığında içindeki tahılın hızla tüketilmesi gerekir.

Doksanlı yıllarda Hitit başkenti Hattuşa'nın kuzeybatısında yer alan ve Büyükkaya olarak adlandırılan yükselti üzerinde yapılan kazılarda ilk kez bu tür uzun süreli depolamaya uygun tahıl ambarlarına ait örnekler saptandı. Önce Büyükkaya üzerindeki alt düzlükte bir sıra halinde yan yana dizili çukura rastlandı (Fig. 1 ve 2) (Seeher 1997: 318-325). Kazılarda tespit edilen altı depo çukuruna ek olarak en az iki tanesinin varlığı manyetik ölçümlerle tespit edildi. Ortalama 6 x 6 m boyutlarında, kenarları toprak, tabanları ise taş döşeli çukurların derinliği en azından 2 metre kadardır. Taban döşemesinin merkezinde bir çukurluk ve köşelerden bu çukurluğa doğru uzanan sığ kanallar bulunmaktadır. Bu çukurluk olasılıklar bir gider olmalı ve herhangi bir şekilde ambara su girdiğinde sığ kanallarla ortaya yönlendirilen su ortadaki giderden daha çabuk yok olabiliyordu. Özellikle silo çukurları boşken yağış olduğunda bu sistemin yararlı olduğu düşünülebilir. Gerek taban üzerinde, gerekse silonun yan duvarlarında çok belirgin şekilde saman kalıntıları izlenebildi (Fig. 3). Bazılarında tabanda ayrıca kalın bir tabaka çürümüş organik madde bulundu.

Rekonstrüksiyon çizimiyle böyle bir çukurun ayrıntıları ve kullanımı özetlenebilir (Fig. 4): dörtgen bir çukur, taban izolasyon için taş döşeli. Taban ve duvarlar yine izolasyon için kalın bir tabaka saman ile kaplanır. Ardından tahıl çukura doldurulur, üstü de samanla örtüldükten sonra onun üzerine kalın bir tabaka toprak serilir.

Büyükkaya üzerinde Hitit İmparatorluk dönemine ait en azından 10 adet bu tür yeraltı ambarı vardı. Her çukurda yaklaşık 70-80 ton tahıl depolanabiliyordu. Böylece büyük bir tahıl stoğu güvenli bir şekilde burada muhafaza ediliyor ve ihtiyaca göre çukurlar tek tek yada birden fazlası açılıp, içindekiler kullanılabilirdi. Tahıl stoğunu birkaç ambara dağıtmak aynı zamanda akıllı bir risk yönetimini göstermektedir; nitekim ambara hava ya da su girmesi durumunda stoğun tümü değil, sadece bir kısmı kullanılamaz hale gelecektir. Bu prensip aşağıda ele alınan tahıl depoları için de geçerlidir.

Hattuşa'da Büyükkaya sırtı üstünde, yukarıda değinilenlerden daha eskiye, MÖ 16. yy'a ait daha büyük silo çukurları da vardır (Seeher 1998: 224-227). Bunların en büyüğü 12 x 18 m boyutlarındadır (Fig. 5). Bunlarda da sistem aynı, taban taş döşeli, duvarlar topraktır. Ancak bu çukurun bir kenarında bir duvar örülmüştür, çünkü hemen bitişiğinde bir silo çukuru daha vardır.

Bu yan yana bitişik iki çukurun güneyinde 1952'de Büyükkaya üzerinde yapılan kazılarda bulunmuş, ancak fonksiyonu o zamanki bilgilerle anlaşılamamış üçüncü bir silo daha yer alır. Arazi müsait olduğu için, burada daha başka silo çukurlarının varlığı da olasılık dahilindedir. Eski Hitit Dönemine ait bu üç çukur Büyükkaya'nın alt düzlüğündeki silolardan çok daha büyük olup, en büyüğü 250-300 ton tahıl alabilecek kapasitededir.

Fig. 2 Büyükkaya, Aşağı Plato'da Bir Dizi Silonun Zemin Kaplaması.

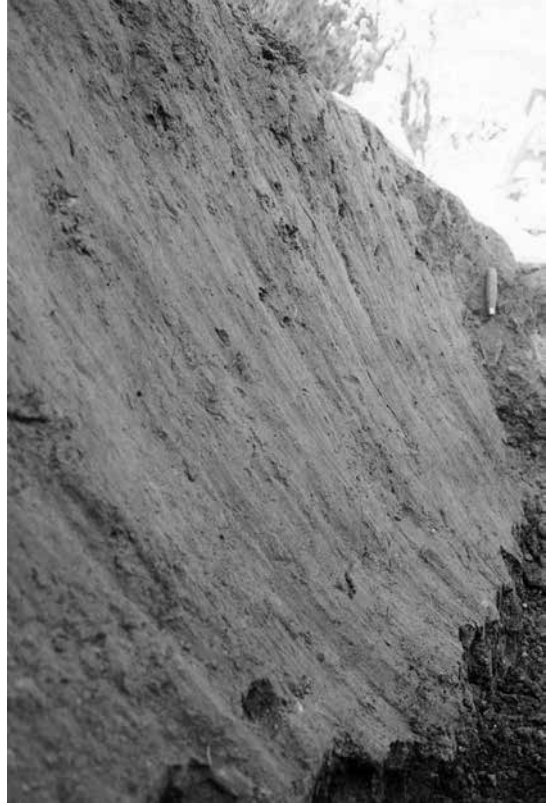

Fig. 3 Bir Silo Çukurunun Saman İzolasyonuna Ait Kalıntılar

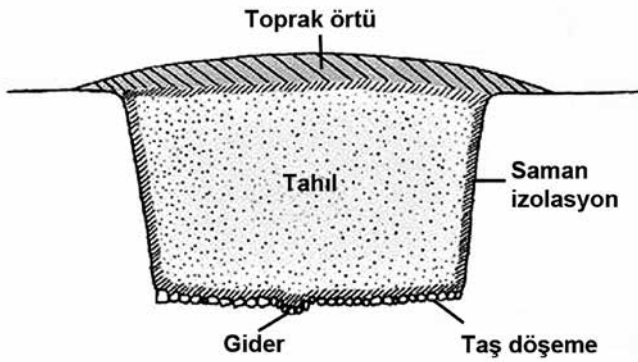

Fig. 4 Silo Çukuru Yapımının Şematize Tasviri (Mielke 2011: Fig. 8, 2)

Fig. 5 Büyükkaya Orta Plato'da En Büyük Silo Grubunun (8) Zemin Kaplaması. Sol Üstte Bölme Duvarının Arkasındaki 9 no.lu Silo Çukuru.

Ancak bu silolar da Hattuša'daki en eski tahıl siloları değildir. MÖ 16. yy başlarında, (hatta belki biraz daha bile önce) Hattuša'da bugün Poternli Sur olarak adlandırılan surla eş zamanlı olarak Büyükkale'nin 200 m batısında, surun hemen yanında Büyükkaya'dakilerden çok daha büyük kapasiteli bir yeraltı tahıl deposu inşa edilmişti (detaylı bilgi için bkz. Baykal-Seeher – Seeher 2003; Seeher 2006).

İki sıra halinde dizili 32 odalı yapı yaklaşık 120 metre uzunluğundadır (Fig.6). Yaklaşık 6 metre genişliğinde, 13-16 metre uzunluğundaki odalarıyla bu yapı alışılmışın dışında bir yeraltı yapısıdır. Odaları birbirinden ayıran 1.5 metre kalınlığındaki sağlam duvarlar taş temelli olup üst yapıları kerpiçdir. Odalar arasında geçit yoktur, çünkü odaların içine üstten ulaşılır. Bu nedenle, sistem olarak, yukarıda tanımlanmış olan Büyükkaya silo çukurlarıyla aynı prensipte yapılmışlardır: buradaki her oda ayrı bir yeraltı silo çukuru gibidir ve bağımsız olarak doldurulup boşaltılabilir. Odaların zemininde Büyükkaya çukurlarında olduğu gibi yine izolasyon amaçlı kalın bir taş döşeme vardır.

Bu yapının güney kısmında yer alan 12 oda büyük bir yangın geçirmiştir. Yangın ile kerpiç duvarlar sertleşmiş ve bazı yerlerde çok iyi muhafaza edilmiştir. Aynı zamanda, bazı odaların içinde bulunan tahıl, tamamen yanıp kül olmak yerine, oksijen yetersizliğinden için için yandıktan kömürleşerek günümüze ulaşmıştır. Bazı odaların içinde yaklaşık 1,5 metre kalınlığında kömürleşmiş tahıl ve yanmış izolasyon malzemesi, yani samanın izleri halen mevcuttur.

Kazılar sırasında yalnızca kısıtlı alanlarda tabana ulaşmak amacıyla yapılan küçük sondajlarda 4 ton tahıl çıkarılmak zorunda kalınırken, burada hala yüzlerce ton kömürleşmiş tahıl in situ olarak bulunmaktadır. Beş ayrı odadan çıkartılan numunelere göre, dört odada arpa, beşincisinde de Einkorn buğdayı muhafaza edildiği saptanmıştır (Neef 2001).

Bu yeraltı silosu bir kaya sırtı ile Poternli Sur arasına oturtulmuş olup (Fig.7) dış kenarları su geçirmez kil ve toprak ile izole edilmiştir. Odalar tepesine kadar tahılla doldurulduktan sonra, mümkün olduğunca az hava kalması için tahılın hemen üstüne doğrudan saman serilip, üstü yatay ahşap kalaslar ile kapatılıp toprak ile örtülüyor olmalıydı.

Hattuša'da şimdiye kadar saptananların en büyüğü olan bu silonun depolama kapasitesi de çok büyüktür. Odalardan sadece bazılarının derinliğini bildiğimiz için kapasitesini tam olarak hesaplamak zordur. Ancak odaların derinliğinin ortalama olarak 2 veya 3 metre olduğu varsayıldığında bu ambarda 4000-5000 ton kadar tahılın muhafaza edilebileceği hesaplanabilir.

Diğer Hitit yerleşimlerdeki duruma kısaca göz atıldığında, Hattuša'da bu siloların saptanmasından sonra, tesadüfen başka kazılarda da benzer tesislerin ortaya çıkmaya başladığı görülür. Örneğin Kuşaklı-Sarissa'da jeomanyetik ölçümler yardımıyla 16. yy'a ait büyük bir yeraltı silosu tespit edilmiştir (Mielke 2001). Burada taban kayalık olduğu için çukur kazmak yerine 50 x 30 m büyüklüğünde bir alan kalın bir toprak set ile çevrilerak yaklaşık 720 tonluk depolama kapasitesi elde edilmiştir (Fig.8). Bu büyük mekanda mutlaka ara bölmeler olmalıdır, ancak açılan küçük sondajlarda bölmeler tespit edilememiştir. Kuşaklı-Sarissa'daki bu yeraltı silosu da Hattuša'daki büyük silo gibi surun hemen yanında

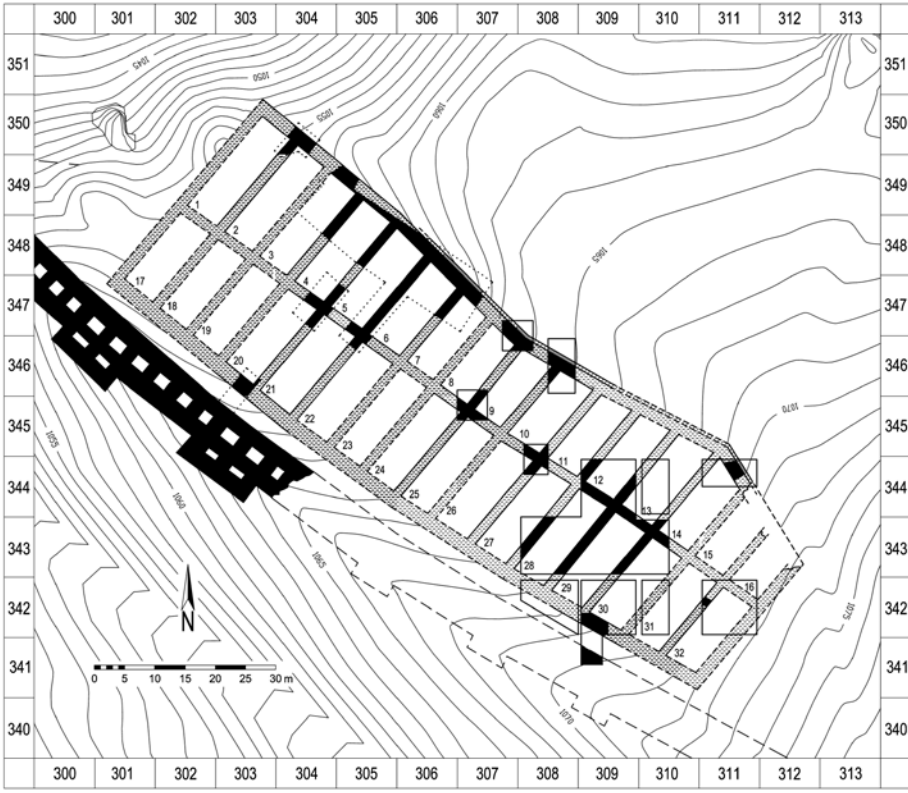

Fig. 6 Potern Duvarının Yanındaki Silo Yapısının Planı

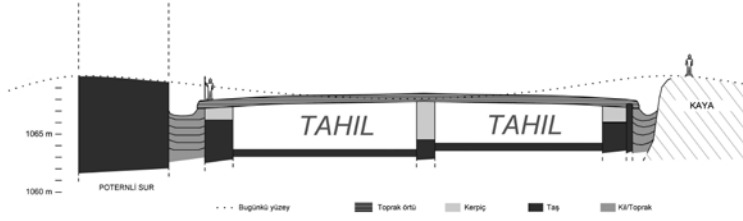

Fig. 7 Silo Yapısı Kesitinin Canlandırması.

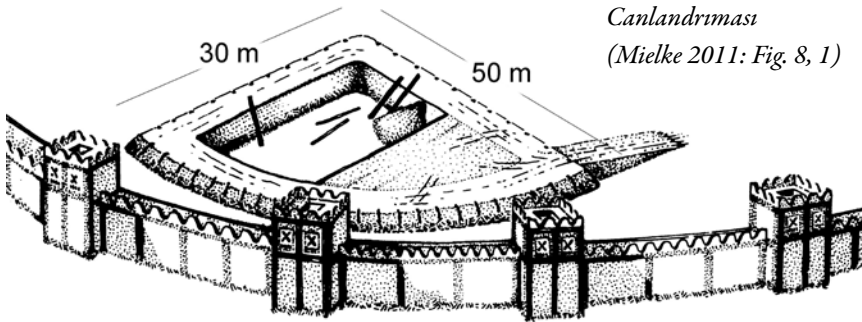

Fig. 8 Kuşaklı Tahıl Ambarının Canlandırması
(Mielke 2011: Fig. 8, 1)

yer alıyor, ancak bunun bir tesadüf mü yoksa belirli bir amaca uygun olarak mı yer seçilmi yapıldığı henüz cevaplanamıyor.

Kaman Kalehöyük'teki Eski Hitit Döneminde de büyük miktarlarda tahıl muhafaza etmek için büyük yuvarlak çukurlar kullanılmıştır (Fairbairn – Omura 2005). Bu çukurların tabanları değil, duvarları taş ile örülmüştür. Hem taban üzerinde, hem de duvarlarda tipik çürümüş tahıl ve izolasyon malzemesi olarak kullanılmış saman izlerine rastlanmıştır. Bu çukurların en büyüğü (RS 1) 6,5 m çapıyla ve 4 m derinliğiyle 320 ton tahıl depolama kapasitesine sahiptir (Fig.9).

Hitit başkenti Hattuşa'dan 25 km uzaklıkta yer alan Alaca Höyük'te de yerleşimin bir kenarında yan yana sıralı birkaç silo tespit edilmiştir (Çınaroğlu – Çelik 2013; 201-202). Saray olarak adlandırılan yapının arkasında bulunan bu silolar Hattuşa'dakilere çok benzemektedir, tabanları taş döşeli ve arada bölme duvarları olan bu yeraltı mekanlarının en büyüğünün kenar uzunluğu 16x7 m ve derinliği en az 3 metredir (Fig. 10).

Gerek Hattuşa'daki, gerekse diğer kentlerdeki silolarda görüldüğü gibi Hititler, büyük miktarlarda tahılı uzun vadeli muhafaza etmek için, çok iyi bir sistem geliştirmişlerdi. Bu metodun Hititlerden önce de var olduğunu, ancak Hitit Döneminde kapasitesinin böylesine büyük boyutlara ulaştığı görülmektedir. Daha önceki dönemlerden örnek olarak Eskişehir yakınlarındaki Demircihöyük İlk Tunç Çağı yerleşmesi verilebilir. Burada yerleşimin ortasındaki büyük ortak avluda pek çok sayıda kerpiçten yapılmış küçük ambar bulunmuştur (Korfmann 1983; 210-212). Bu ambarlar da kısmen yeraltındadır, yandan girişleri yoktur, üstten doldurulup boşaltılmaktadırlar.

Uzun vadeli depolama tekniği, İlk ve Orta Tunç Çağında mutlaka daha da geliştirilmiştir. Hitit Krallığı'nın oluşmasında önemli bir rol oynamış olan Orta Tunç Çağı yöneticilerinin konutları da büyük yerleşmelerde yer alıyordu. Bu yöneticiler de çeşitli sınıfların var olduğu bir toplum yönetiyorlardı ve bu toplumun selameti için sorumluluk taşıyorlardı. Hattuşa ve diğer Hitit kentlerinde sanki birden bire önümüze çıkan ve Hitit icadı izlenimi veren büyük boyutlu silolar büyük olasılıkla bu bir önceki dönemde, daha önceki nesillerden öğrenerek geliştirilmiş olmalıdır. Nitekim biz de Kültepe veya benzeri büyük bir merkezde Orta Tunç Çağına ait büyük yeraltı tahıl silolarının saptanacağı beklentisindeyiz.

Bu depolarda saklanabilecek tahıl miktarı ve bu kadar tahıl ile kaç kişinin beslenebileceği konusunda kabaca şu hesaplar yapılabilir. Yukarıda belirttiğimiz gibi Hattuşa'da yeraltı çukurları ve Poternli Sur'un arkasındaki büyük yeraltı depo binası olarak iki ayrı tür tahıl ambarı tanımlandı. Gıda uzmanlarının görüşüne göre, o dönemde bir kişiye günde yaklaşık yarım kilo tahıl gerektiğinden yola çıkılarak küçük çukurların 400 kişinin, en büyük çukurun ise 1600 kişinin bir yıllık tahıl gereksinimini karşılayacağı hesaplanabilir. Büyük yapıda ise, 20000-30000 kişiye bir sene yetecek kadar tahıl muhafaza etmek mümkündür.

Aynı hesap yukarıda değinilen diğer Hitit kentlerindeki depolar için yapıldığında karşımıza şu rakamlar çıkar: Kuşaklı'daki ambar 3900 kişinin, Alaca Höyük'deki çukurlar ayrı ayrı 550-1100 kişinin ve Kaman Kalehöyük'deki en büyük yuvarlak çukur 1800 kişinin bir senelik tahıl ihtiyacını içeriyordu. Ancak tabii ki gerçek bu kadar basit değildir; çünkü

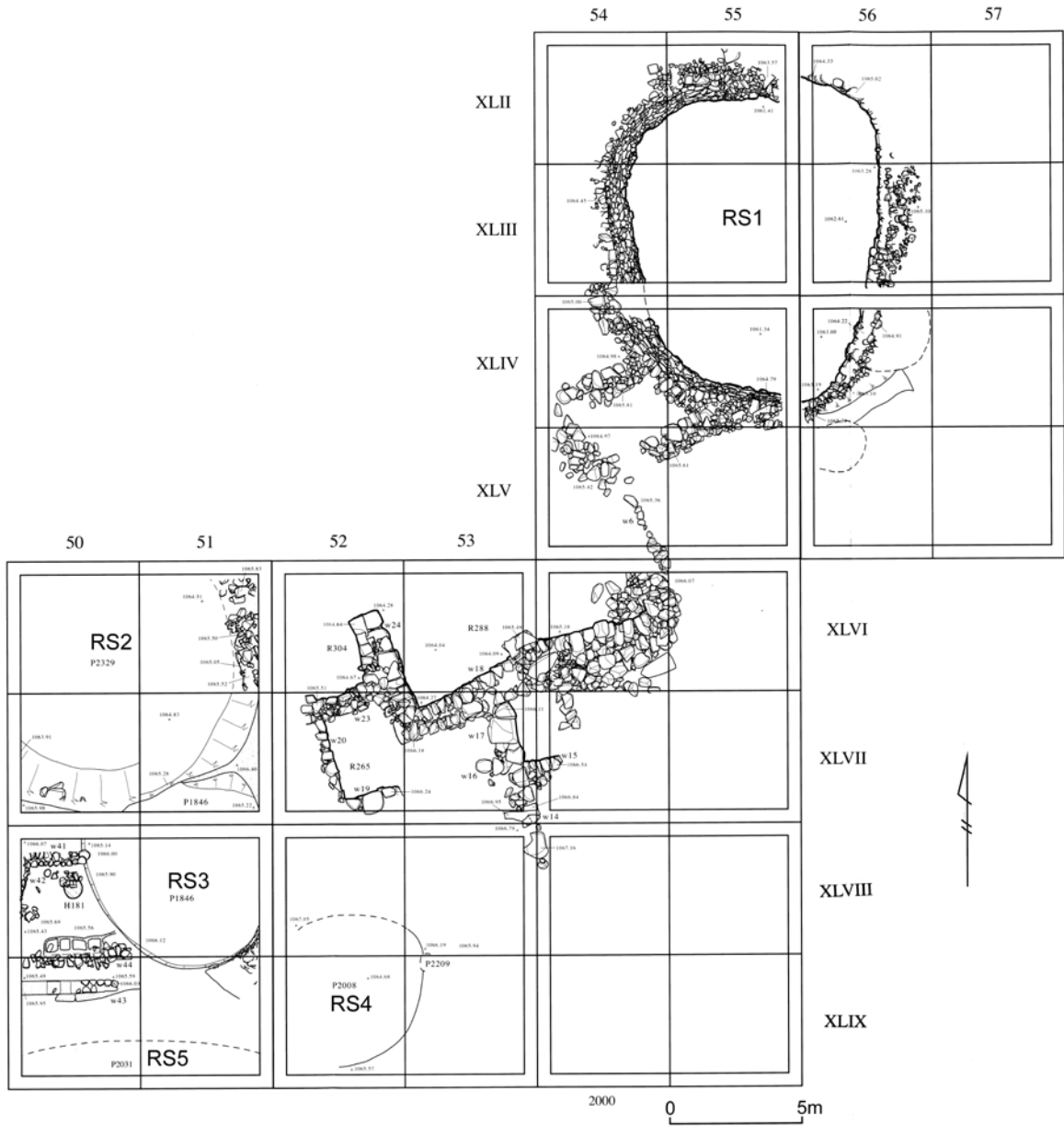

Fig. 9 Kaman-Kalehöyük Yuvarlak Planlı, Çukur Tahıl Ambarı (Omura 2001: Fig. 28)

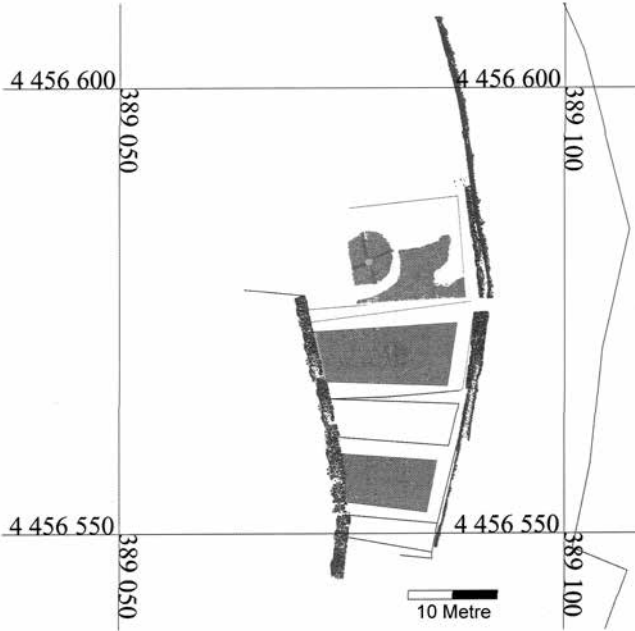

Fig. 10 *Alacahöyük Tahıl Ambarı Zemin Kaplaması* (Çınaroğlu – Çelik 2013: Fig.7a)

depolarda muhafaza edilen tahıl sadece insanların tüketimi için değildir. Tahılın ayrıca tohumluk malzeme olarak saklanması da gerekiyordu. Hattuša'da yangın geçirmiş silo içinde büyük miktarlarda bulunmuş olan arpa, insan tüketimi için tercih edilen bir tahıl türü değildir. Ancak zorlu dönemlerde insanların arpa yemek zorunda kaldığını biliyoruz. Büyük olasılıkla arpa çoğu hayvan yemi olarak ve bira imalatı için kullanılıyor olmalıydı. Biranın o dönemde normal bir gıda maddesi olduğu ve işçi yevmiyesi olarak ekme ve biranın dağıtıldığı çivi yazılı tabletlerden biliniyor.

Bütün bu bilinmeyen faktörler yüzünden, ambarlarda depolanabilecek tahılın kaç kişiye beslediği sorusu, aslında doğru bir soru değildir ve özellikle buradan hareket edip şehirlerin nüfusunu hesaplamaya çalışmak da doğru bir yöntem değildir. Bu rakamlar ancak bir fikir vermek için kullanılabilir. Sonuç olarak, Hitit şehirlerinde çok büyük miktarlarda tahılı uzun vadeli muhafaza etmek için imkanların var olduğu gerçeğinin altı çizilmelidir.

Bu silolar nasıl dolduruluyordu? Hitit ekonomisinde vergi yükümlülüğü vardı ve her toprak sahibi ya tarım ürünleriyle veya başka ürünlerle yada işgücü olarak devlete vergi ödemek zorundaydı. Vergiler toplanarak başkente gönderiliyordu. Ancak yukarıdaki örneklerde görüldüğü gibi, tahılın bir kısmı da taşra kentlerinin depolarında muhafaza ediliyordu. Hitit metinlerinde her kentte kralın kontrolü altında olan „Depo Evler“ ve „Mühür Evler“in varlığından söz edilir. Bunların bir kısmı burada ele aldığımız yeraltı tahıl siloları olmalıydı. Ayrıca, çivi yazılı metinlerde ÉSAG olarak adlandırılan depolardan söz edilir (Hoffner 1974: 34 ff.; Hoffner 2001: 208-209): ÉSAG ile birlikte „derin“, „toprağa kazılmış“ sıfatları kullanılır ve „aşağıya içine bir şey konduğu“ ve „içinden bir şeylerin yukarıya alınarak çıkartıldığı“ belirtilir. Başka metinlerde de küplerin, sonradan mühürlenmiş nesne

ve çukurların açılmasında kullanılan kinu- fiili, ÉSAG'ın açılmasını ifade etmek için de kullanılıyordu. Bu şekilde ÉSAG'ın bir yapıyı değil yeraltı silosunu tanımladığının kuvvetle muhtemel olduğu anlaşılıyor.

Bütün yerel merkezlerde böyle büyük uzun vadeli tahıl depoları mevcut olmalıydı. Bu depolar kriz dönemlerinde kullanılmaya üzere güvence olarak tutuluyordu. Böyle bir krizin, nasıl ve ne denli çabuk gelişebildiğini anlamak için, yakın geçmişten bir örnek verilebilir: Günümüzden 140 sene kadar önce Hititlerin çekirdek bölgesi olan Orta Anadolu'da şiddetli bir kıtlık olur (Tozer 1881: 88-90). 1873 yazı çok kurak geçtiğinden hasat çok kötüdür. Takip eden kasım ve aralık aylarında kuvvetli yağmurlar, ocak ve şubat aylarında çok fazla kar yağar. Tohumluk tahılın da yenip tahıl stoklarının tükendiği bu aylarda kar yüzünden yollar kapalı olduğundan köylerde açlık başlar. Mart ayında kar erimeye başlar ama bu defa da dereler taşıdığından yolların geçilemez durumu devam eder. Bu, o dönem için – ve Hitit Dönemi için de – olağan bir durumdur, ama bu sefer çok kötü sonuçları beraberinde getirir. Ancak nisan ayında yardım gelmeye başlar, ama o zamana kadar 150.000 insan ve 100.000 büyük baş hayvan ölmüş ve küçük baş hayvanların sayısı % 60 gerilemiştir. Bundan sonraki yaz aslında hava şartları düzelir ve dışarıdan yardım getirilmeye çalışılır, buna rağmen yine de tarlaların çoğu ekilememiş olduğundan pek iyi verim alınamaz. Hem tohumluk tahıl yoktur – yenmiştir ve yenisi yeterince getirilememiştir – hem de tarlaların sürülebilmesi için sabana koşulacak öküzlerin çoğu ölmüştür. O sene halkın büyük bir kısmı göç etmişse de bundan sonraki kış, tekrar 100.000 insan açlık ve salgın dolayısıyla hayatını kaybeder (aynı dönem için Kuniholm 1990: 650 bir başka örnek verir).

Günümüzde bu tür yerel kıtlıklarla baş edebilmek, var olan araç gereç, teknolojik imkanlar ve organizasyonlar sayesinde mümkündür. Ancak Orta Anadolu'da o dönemde ve tabii Hititler Döneminde de durum böyle değildi: kağnılarla bir bölgeye erzak göndermek son derece zordu. Her gün onlarca ton tahıl göndermek büyük bir organizasyon ister. Gönderilecek olan erzağın var olduğu varsayılsa bile, dağıtımın organize edilmesi de gerekir, aynı zamanda nakliye ve dağıtım işlerinin güvenliğinin sağlanması da sorun oluşturur. Üstelik bu destek birkaç hafta gibi kısa bir süre için değil, uzun bir dönem için gereklidir.

Hititler her bölgesel merkezde büyük, uzun vadeli tahıl depoları inşa ederek bu tür durumlarda tamamen çaresiz kalmıyorlardı. Bu tür siloların Hitit hükümdarları için getirdikleri başka avantajlar da vardı. Tahılı bu yöntemle uzun süre muhafaza etmek mümkün olduğu için, tarımda üretim artırılabilir ve bu şekilde daha büyük bir kesimin geçimi sağlanabiliyordu. Ayrıca, toplumun belli kesimleri üretimden muaf tutulabiliyor ve başka görevler üstleniliyordu. Ayrıca böyle bir güvence ile kral, ülkesini veya otoritesini tehlikeye sokmadan, belli risklere daha kolay girebiliyordu. Özellikle savaş böyle bir risk oluşturur: Hitit metinlerine göre, hem kendi ülke topraklarını korumak için, hem de yeni bölgeler fethetmek için, krallar sık sık savaşa çıkıyorlardı. Bu seferler yazın yapılıyor ve katılan erkeklerin bir çoğu aslında tarlalardaki işlerde, yada tarlaları korumak için gerekliydi. Düşmanın tarlalarını yakmak o dönemde yaygın uygulanan bir silahtı. Dolu tahıl depolarının güvencesiyle böyle bir riski göze alabilmek mutlaka daha kolay oluyordu.

Ayrıca, tahılın ödeme aracı olarak da kullanılabildiği biliniyor. Kral kendi depolarını doldurarak halkını güvenceye aldıktan sonra ürün fazlasını ticarete kullanabilir veya gerektiğinde müttefiklerini destekleyebilir ve bu şekilde daha fazla güç kazanabilir. İşte bütün bu nedenlerden dolayı, bu büyük kapasiteli, uzun vadeli tahıl depolarını devlet hazinesinin bir parçası olarak görmek gerekir. Devlet hazinesinin sadece hediye yada ödeme aracı olarak değil, yiyecek olarak doğrudan dağıtılabilen ve tüketilebilen bu kısmının çok önemli bir avantajı vardır: Esaslı bir kıtlıkta altınla bile yiyecek satın almak mümkün değildir.

Kaynakça

Baykal-Seeher, A. – J. Seeher

2003 “Hattuşa’da Eski Hitit Dönemi’ne Ait Dev Bir Tahıl Deposu”, M. Özbaşaran – O. Tanındı – A. Boratav (eds.), *Archaeological Essays in Honour of Homo amatus: Güven Arsebük için Armağan Yazılar*, İstanbul: 19-28.

Çınaroğlu, A. – D. Çelik

2013 “Alaca Höyük”, M. Doğan-Alparslan – M. Alparslan (eds.), *Hititler - Bir Anadolu İmparatorluğu*, İstanbul: 196-205.

[194]

Fairbairn, A. – S. Omura

2005 “Archaeological identification and significance of ÉSAG (agricultural storage pits) at Kaman Kalehöyük, central Anatolia”, *Anatolian Studies* 55: 15-23.

Fenton, A.

1983 “Grain storage in pits: experiment and fact”, A. O’Connor – R.B. Stevenson – D.V. Clarke (eds.), *From the stone age to the ’Forty-Five*, Edinburgh: 567–588.

Hoffner, H.A.

1974 *Alimenta Hethaeorum*, New Haven.

2001 “Alimenta Revisited”, G. Wilhelm (ed.), *Akten des IV. Internationalen Kongresses für Hethitologie, Studien zu den Boğazköy-Texten* 45, Wiesbaden: 199-212.

Hyde, M.B. – N.J. Burrell

1982 “Controlled Atmosphere Storage”, C.M. Christensen (ed.), *Storage of Cereal Grains and Their Products*, St. Paul: 443-478.

Korfmann, M.

1983 *Demircihüyük I. Architektur, Stratigraphie und Befunde*, Mainz.

Kuniholm, P.

1990 “Archaeological evidence and non- evidence for climatic change”, S.

J. Runcorn – J.-C. Pecker (eds.), *The Earth’s Climate and Variability of the Sun Over Recent Millennia*, London: 645-655. <http://dendro.cornell.edu/articles/kuniholm1990d.pdf>

Makal, M.

1991 *Bizim Köy*, İstanbul.

Mielke, D.P.

2001 “Die Grabungen an der Südspitze”, in: A. Müller-Karpe et al., “Untersuchungen in Kuşaklı 2000”, *Mitteilungen der Deutschen Orientgesellschaft* 133: 237-243.

2011 “Hittite Cities: Looking for a Concept”, H. Genz – D. P. Mielke (eds.), *Insights into Hittite History and Archaeology. Colloquia Antiqua* 2, Leuven – Paris – Walpole MA: 153-194.

Neef, R.

2001 “Verkohltes Getreide im Silokomplex an der Poternenmauer. Die ersten botanischen Ergebnisse”, Seeher “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 2000”, *AA*: 333-362.

Omura, S.

2001 “Preliminary report on the 15th excavation at Kaman-Kalehöyük”, *Anatolian Archaeological Studies* 10: 1-35.

Peters, E.

1979 “Vorratshaltung in der anonymen Architektur der Altinova”, *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Keban Projesi 1973 Çalışmaları*: 135-142.

|195|

Reynolds, P.J.

1974 “Experimental Iron Age Storage Pits: An Interim Report”, *Proceedings of the Prehistoric Society* 40: 118-131.

Seeher, J.

1997 “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1996”, *AA*: 317-341.

1998 “Die Ausgrabungen in Boğazköy-Hattuša 1997”, *AA*: 215-241.

2000 “Getreidelagerung in unterirdischen Grossspeichern: Zur Methode und ihrer Anwendung im 2. Jahrtausend v. Chr. am Beispiel der Befunde in Hattuša”, *Studi Micenei ed Egeo-Anatolici* 42/2: 261-301.

2006 “Der althethitische Getreidesilokomplex”, J. Seeher (ed.), *Boğazköy-Berichte 8: Ergebnisse der Grabungen an den Ostteichen und am mittleren Büyükkale-Nordwesthang in den Jahren 1996-2000*, Mainz: 45-84.

Sigaut, F.

1980 “Significance of underground storage in traditional systems of grain production”, J. Shejbal (ed.), *Controlled Atmosphere Storage of Grains. Development in Agricultural Engineering*, 1, Amsterdam: 3-14.

Tozer, H.F.

1881 *Turkish Armenia and Eastern Asia Minor*, London.

Kitap Eleştirisi

Bliquez, Lawrence J., **The Tools of Asclepius Surgical Instruments in Greek and Roman Times**, Studies in Ancient Medicine (SAM) 43, Brill Yayınları, Leiden / Boston, 2015, xxxvi + 440 sayfa (95 siyah beyaz şekil). 150,00 €. ISBN: 9789004279070; E-ISBN: 9789004283596; ISSN: 0925-1421; Boyutları: 3,2 x 15,9 x 23,5 cm; PubMed ID: 25812197.

[196]

Daniş Baykan¹

¹ Daniş BAYKAN, Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Arkeoloji Bölümü, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, Güllapoğlu Yerleşkesi, TR 22030, Merkez/EDİRNE; danisbaykan@gmail.com / danisbaykan@trakya.edu.tr.

Antik tıp âletleri ve bağı oldukları kontekstlerin değerdendirilmesinde uzman olan Prof. Dr. Lawrence Bliquez'in kendisinin de önemdediğı daha önceki yayınlarından biri de *Roman Surgical Instruments and Other Minor Objects in the National Archaeological Museum of Naples* (Napoli Ulusal Arkeoloji Müzesindeki Roma Dönemi Cerrahi Aletleri ve Diğerd Küçük Buluntular), başlıklı çalışmasıdır. Metin, Pompeii buluntuları ve meşhur "Cerrah Evi" konusunda birçok bilineni değıştirmiştir (Bliquez 1994). Yayınlarının geneli Antik cerrahi aletlerin yayılımları, isimlendirilmeleri ve tanımları üzerinedir. Tanıtacağım kitap yazarın ifadelerine göre kendisinin jübile yayınıdır. Bliquez'in kitabının çıkış noktasını, John Stewart Milne'nin 1907 yılında yayınlanan *Surgical Instruments in Greek and Roman Times* (Yunan ve Roma Dönemlerinde Cerrahi Aletler) kitabı oluşturmaktadır. Milne eserini kaleme aldığı dönemde, yalnızca tek tek bazı buluntular ile birkaç hekim mezarı ve Pompeii yerleşimi kontekstleri bilindiğinden; Bliquez'in arzusu Milne'yi temel almak ve onu yeni buluntularla güncellemektir. Yunan ve Roma cerrahlarının kullandığı araç gereçlerin ve tedavilerin geniş kapsamlı ilk İngilizce sunumunu yapan Milne'nin eseri özellikle cerrahi aletlere Antik kaynaklardaki göndermeler açısından ilk başvuru kaynağı olmaya yüz yılı aşan bir süre devam etmiştir.

Brill Yayınları'nın 2014 Kasım ayı yayın programında olan kitap, 2015 Ocak ayında piyasaya çıkmış, *Studies in Ancient Medicine (SAM)* serisinin 43. sayısı olarak yayınlanmıştır. John Scarborough, Philip J. van der Eijk, Ann Ellis Hanson ve Joseph Ziegler, bu serinin editörleridir. Yazar kitabı Dionigio Magnani'nin anısına (Alla cara memoria di Dionigio Magnani) adanmıştır. Kitabın başlangıcında, dış ve iç kapaklar ardından İçindekiler (*Contents: vii-viii*), Önsöz (*Preface: ix-xi*) ve kısaltma Listesi (*Abbreviations, Short Titles: xii-xiii*) yer almaktadır. Alfabetik olarak düzenlenmiş tıp tarihi konusunda günümüze kadarki mevcut çevirilerinin çoğunu içeren kapsamlı bir Antik kaynak kaynakçası (*Primary Sources and Translations: xiii-xxiv*) ve Yunanca orijinalleri Latinceye çevrilmiş Antik kaynakların İngilizce listesi (*Traditional Latin Titles of Greek Works and Their Short Titles in English: xxiv-xxvii*) kaynaklar kısmını (*Sources: xii-xxvii*) oluşturmaktadır. Sonrasında kitap sonunda yer alan görsellerin, ne olduklarına ait bir Liste (*List of Figures: xxviii-xxxii*) ile bu görsellerin nereden alındıklarını ve izinlerini içeren bir diğerd Liste (*Acknowledgement and Permissions for Figures: xxxiii-xxxv*) bulunmaktadır.

Giriş (*Introduction: 1-22*) başlıklı 1. Bölüm (*Chapter 1: 1-22*) içerisindeki alt başlıklar oluşturulurken hem Milne'nin eserindeki gibi Antik kaynaklar irdelenmiş hem de geçtiğimiz yüzyılda tespit edilmiş tıp aletlerine göndermeler yapılmıştır. Antik tıp aletleri konusunun genel özelliklerine değinilen giriş kısmı: Günümüzde Tıp Aleti Çalışmaları (*The Study of the Instruments in Modern Times: 1-2*), Erken Dönem Tıp Aleti Çalışmaları (*Earlier Work on the Instruments: 2-6*), Adlandırma Vurgusu (*Emphasis on Nomenclature: 6-8*), Cerrahlar: Yetişme ve Uygulama (*Surgeons: Training and Practice: 8-14*), Aletlerin Tasarım ve Üretimleri (*Design and Manufacture of Tools: 14-16*), Alet ve Gereçlerin Malzeme, Özellik ve Vasıfları (*Material, Characteristics and Quality of Tools and Paraphernalia: 16-20*),

Cerrahi Nasıl Başarılıydı? (*How Successful were the Surgeries?: 20-22*) başlıkları altında detaylandırılmıştır. Giriş, kitabın devamındaki birbirinden farklı dönemleri içeren bölümlerin (2. Bölüm: MÖ 6-4. yüzyıl; 3. Bölüm: Makedon Krallığı; 4. Bölüm: Roma İmparatorluğu) rahat anlaşılabilmesi amacıyla, Antik kaynak ve arkeolojik verilere dayanarak, tıp aletlerinin malzeme, tasarım ve üretimleri ile hekimlerin eğitim ve uygulamaları gibi temel bilgileri içermektedir.

2. Bölüm (*Chapter 2: 23-50*) Hippokratik Cerrahi ve Cerrahi Aletler (*Hippocratic Surgeries and Surgical Tools: 23-50*) başlıklıdır. Bu bölümde başta Hippokratik külliyat (*Corpus Hippocraticum*) olmak üzere Yunan kaynakları temel alınarak Antik kaynaklarda geçen alet ve malzeme üzerine sınıflandırmaya gidilmiştir. Bu sınıflandırmada hacamat kapları (*Cupping Vessels: 25-27*), kesici ve deliciler (*Cutting and Puncturing Instruments: 27-30*), dağlayıcılar (*Cauteries: 30-32*), sondalar (*Probes: 33-38*), kemik ve diş aletleri (*Bone and Tooth Instruments: 38-40*), tutucular, ayırıcılar (*Forceps, Retractors: 40-42*), jinekolojik aletler (*Gynecological Tools: 42-44*), tüpler (*Tubes: 45-48*), spekulum? (*Speculum?: 48-50*) yer almaktadır. Bölümün sonunda yer alan Hippokratik miras (*Hippocratic Survivals: 50*) kısmında ise günümüze ulaşmış alet kıtlığından ve bunun olası nedenlerinden bahsedilmekte ve bunlar arasında hacamat kaplarının gerek betim gerekse buluntu olarak daha çok olmasının nedeni, hacamat kaplarına yüklenen ikonografik anlamla açıklanmaktadır.

|198|

Hellenistik Katkı (*The Hellenistic Contribution: 51-55*) başlıklı 3. Bölüm (*Chapter 3: 51-55*), Makedon Krallığı Dönemi ile ilgili sınırlı bilgimiz olduğundan, ayrıntılar için bazen bir önceki “Hippokratik Cerrahi ve Cerrahi Aletler” bölümünde bahsedilen Hippokratik külliyata (*Corpus Hippocraticum*), bazen de sonraki “İmparatorluğun Aletleri” bölümündeki ilgili aletlerin bahislerine göndermeler yapılmaktadır. Bu bölüm kronolojik sıranın takibi açısından “İmparatorluğun Aletleri” adlı ve kitabın asıl özünü içeren ana bölüm öncesinde yer almaktadır.

İmparatorluğun Aletleri (*Tools of Empire: 56-297*) isimli 4. Bölüm (*Chapter 4: 56-297*) kitabın ağırlıklı konusunu içermekte ve Roma İmparatorluk Döneminde kullanılan cerrahi aletleri kapsamaktadır. Aletler bazıları iğne, tüp, sonda ve kanca gibi biçimlerine, bazıları kesici, delici, dağlayıcı, ayırıcı ve tutucu gibi kullanım amacına, bazılarıysa kan alma, jinekoloji ve doğum gibi müdahale alanına göre sınıflanmıştır. Her sınıflandırma kendi içinde Antik kaynaklarda geçiş şekli ve Antik kaynaklardaki adlandırmalara uygun olarak detaylandırılmıştır. Bölümün ilk aleti olarak Kan Alma/Hacamat Kapları (*Cupping Vessels: 56-72*) seçilmiştir. Antik kaynaklardaki veriler, baş kısmından başlayarak vücudun kan alan bölgelerine göre sınıflandırılmıştır. İkinci alet grubu kesici ve delicilerdir (*Cutting and Puncturing Instruments: 72-108*). Genel kullanım amaçlı neşterler ve kesicilerden (*Scalpels and Dissectors; smile, smilion, similarion, scalpellus, Ferrum as knife, Ferramentum*) sonra kullanım amacına göre Antik kaynaklarda ayırt edilen veya tanımı yapılan kesicilere geçilmiştir. Özel amaçlı kesiciler arasında hacamat baltası (*Phlebotome ve Lancet/Katias*), kanca/karga gagası şeklinde bıçak (*Raven/Crow*), cerrahi dikiş bıçağı (*Suture Knife*), göz neşterleri (*Knife for Excision of Pterygium ve Kephalike (?) Smile*), uzun kesici (*Skolopion/*

Skolopomachairion), tümör/kitle bıçağı (*Polyp Knife*), çift taraflı kesici (*Amphismile/Amphismilon*), ıspatula bıçak (*Spatula Knife/Spathion*), yarım ıspatula bıçak (*Half Spatula Knife*), mesane neşteri (*Lithotomy Knife/Lithotomon*), bademcik kesici (*Tonsillotome*), küçük dil kesici (*Knife for Excision of the Uvula/Staphulotomon*), fistül kesici (*Fistula Knife*), Ustura (*Razor*) ve makas (*Bow Shears*) yer almaktadır. Üçüncü ve en önemli alet grubunu oluşturan Sondalar (Ispatula ve Kaşıklar Dâhil) (*Probes -Including Spatulas and Spoons-:108-147*) kısmı çok sayıda alt başlık içermektedir. İğneler (*Needles: 147-157*) başlığı altında dağlayıcı veya delici gibi Antik kaynaklarda geçişlerine göre sınıflandırılan gözlü iğneler (*Eyed Needles*) ve katarakt ve göz için diğer iğneler (*Needles for Cataracs surgery and other Eye Conditions*) ele alınmıştır. İğneler başlığının sonunda Antik trokarın (*Trocar?*) iğneli olup olmadığının tartışılmıştır. Dağlayıcılar (*Cauteries: 157-173*), Antik kaynaklarda geçtiği adlara göre sınıflandırılmıştır. At başlıklar şu şekildedir: ustura (*Razors*), ıspatula veya ıspatula formunda dağlayıcı (*Spatula or Cautery in the Form of a Spatula*), Stylus, koruyucu bir tüple uygulanan dağlayıcı (*Cautery Applied Through a Protective Tube*), dağlayıcı olarak tüp (*Tube as Cautery*), üçgen dağlayıcı (*Triangular Cautery*), iğne (*Needle*), hilal dağlayıcı (*Lunated Cautery*), trident formlu dağlayıcı (*Trident Shaped Cautery*), dişli/tırtıklı dağlayıcı (*Serrated Cautery*), bıçak, çivi, tuğla, mercimek ve gama harfi şeklindeki dağlayıcılar (*Cauteries Shaped Like Knives, Nails, Bricks, Lentils and Letter Gamma*), zeytin dağlayıcı (*Olivary Cauteries*), lakrimal delikler için dağlayıcı (*Cautery for Aigilops / Fistula Lachrymalis*) ve dağlamada kullanılan tabii malzemeler (*Natural Substances Used in Cauterization*). Ayırıcı ve kancalar (*Retractors and Hooks: 173-183*), keskin (*Sharp Hook*), kör (*Blunt or Blind Hook*), varis (*Varix Extractor*) ve mesane (*Lithotomy Hook*) kancaları şeklinde detaylandırılmıştır. Kemik ve diş cerrahisinin ele alındığı kısımda (*Bone and Tooth Instruments: 183-207*), testere (*Saw*), delgi (*Drills*), keski (*Chisel and Gouge, Lenticular*), çekiç (*Hammer/Mallet*), kazıyıcı (*Curette, File and Raspatory*), kaldırıncı (*Bone Lever/Elevator, Wedge/Stake for Reduction, Periosteal Elevator for the Pericranium*), tutucu (*Bone/Sequestrum Forceps*), beyin zarı koruyucu (*Guard/Protector Meningophulax*) gibi aletlere ve diş temizleyicilere (*Instrument for Freeing Gums from Teeth*) değinilmiştir. Ele alınan diğer alet grupları tüpler (*Tubes: 207-233*), tutucular (*Forceps: 233-249*), jinekoloji ve doğum aletleri (*Gynecological and Obstetrical Instruments: 249-262*), cerrahiye yardımcı diğer gereçler (*Miscellaneous Parasurgical Items: 262-273*) ve kaplardır (*Vessels / Containers: 273-297*).

Son ve kapsamlı olan “İmparatorluğun Aletleri” isimli bölümden sonra buraya kadar ele alınamayan ve bahsi geçen alet gruplarına dâhil edilmeyen diğer alet, malzeme ve gereçlerin (*Materials, Sutures, Plugs etc.299-347*) bulunduğu ek bölüm (*Appendix 299-347*) yer alır. Ardından gelen kısa bir ek yazı (*Postscript 348*), kaynakça (*Bibliography 349-365*), genel (*General Index 366-373*), Yunanca (*Greek Index 374-377*) ve Latince indeksler (*Latin Index 378-379*) ile şekiller (*Figures 383-439 -95 adet-*) kitabın sonunu oluşturmaktadır.

Kitap genelinde toplam 1418 dipnot kullanılması Antik kaynak alıntılarının zenginliği yanı sıra anlatımlardaki aletlere verilen maddi kültür örneklerinin çokluğunu göstermektedir. Başlangıçla birlikte tüm kitap geneli için söyleyebileceğimiz son buluntularla

güncelleme girişiminde, çok defa vurgu yapılan son dönemin en önemli iki tıp aleti konteksti öne çıkmaktadır. Bunlar İtalya'dan Rimini cerrah evi ve Anadolu'dan Alliano yerleşimidir. Alliano ve Rimini gibi yeni buluntu merkezleri ile birçok yeni hekim mezarı konteksti Bliquez'in kitabının önemini ve güncelliğini ortaya koymaktadır. Nihai yayını henüz gerçekleşmemiş olan Rimini eserleriyle yapılan karşılaştırmalar genellikle konuyu çalışan Ralph Jackson ile yapılan görüşmelere dayanmaktadır. Bliquez, yayınlanan Alliano eserlerinden (Baykan 2012) onun üzerinde farklı âletle karşılaştırma yapmış (Bliquez 2015: 62, 122, 155, 164, 204, 224, 226, 236, 244, 245-246, 247) ayrıca Alliano görsellerinden üçünü kendi levhalarında kullanmıştır (Bliquez 2015: Lev.61, 67 ve 94). Bu iki yerleşimle birlikte, Milne'nin özellikle üzerinde durduğu Pompeii buluntuları da en çok karşılaştırma yapılanlar arasındadır. Pompeii buluntuları noktasında da Bliquez'in daha önceki bu buluntularla ilgili kontekst belirleme ve mekân analizi çalışmaları yapmış olmasının (Bliquez 1994) son kitabına katkısı yadsınamaz. Hekim mezarı kontekstlerinin tıp aleti saptamalarında son derece önemli olduğunu bilen Bliquez, Künlz tarafından yayınlananlar (Künlz 1983) başta olmak üzere birçok mezar kontekstinden karşılaştırmalarında yararlanmıştı.

Antik cerrahi araç-gereç ve tedavileri ve bunlara Antik kaynaklardaki göndermeleri derleyen Milne'nin 1907 yılında yayınladığı kitabı şüphesiz günümüze kadar konuyla ilgili araştırmacılar tarafından çokça kullanılmıştır. Hatta bu kullanım bazen, intihale varan, bire bir çevirilere dönüşmüştür. Milne'nin kitabında yer almayan birçok Antik kaynak göndermesine ve Antik yazarlarda bahsedilen alet adlandırmaları ile tanımlamalarına Bliquez'in bu kitabında değinilmesi maddi kültür verileriyle eşleştirme kadar Antik kaynakların taranmasının da özenle gerçekleştirildiğini göstermektedir. Yüz yıldan uzun bir süre Antik cerrahi aletler konusunda ilk başvuru kaynağı olan Milne'nin yerini sanırım haklı olarak Bliquez'in bu kitabı alacaktır.

Kaynakça

Baykan, D.

2012 *Allianoi Tıp Aletleri / Surgical Instruments From Allianoi*, Studia ad Orientem Antiquum 2, İstanbul.

Bliquez, L.

1994 *Roman Surgical Instruments and Other Minor Objects in the National Archaeological Museum of Naples*

2015 *The Tools of Asclepius Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Studies in Ancient Medicine 43, Boston.

|201|

Künzl, E.

1983 *Medizinische Instrumente aus Sepulkralfunden der römischen Kaiserzeit*, Bonn.

Milne, J.

1907 *Surgical Instruments in Greek and Roman Times*, Oxford.

Kitap Eleştirisi

Рабаджиев, К., Конят, Колесницата и Конникът / Rabadjiev, K., **The Horse, the Chariot and the Horseman: On the Interpretation of Images in Thracian Culture**, St. Kliment Ohridski University Press, Sofia, 2014, 503 pages + plates.

|202|

İnci Delemen¹

¹ İnci DELEMEN, Gazi Ethem Paşa Sokak 6/14, Atala Apt. Bostancı – Kadıköy, İSTANBUL.
incidelemen@gmail.com

To anyone who is even superficially interested in the archaeology and ancient history of the Mediterranean, there are certain key concepts and/or images spontaneously associated with Thrace. The horse is one of them on account of numerous reasons: In the *Iliad* (13.4) Homer speaks of Thrace as “horse-breeding”; murals, silverware and other media convey images of chariots and horsemen; many finds depict a hero on horseback popularly known as the “Thracian Horseman”¹. K. Rabadjiev attacks numerous issues concerning the significance of the horse in Thrace through a meticulous compilation and comprehensive discussions of literary and archaeological material associated with the horse, the horseman, and the chariot/cart.

The book includes an introduction, three chapters, a conclusion, a bibliography, captions, and visuals comprising illustrations as well as photographs. The text is in Bulgarian. A summary in English is provided at the end of the book.

In the Introduction K. Rabadjiev expresses his aim to “reconstruct the Thracian ideas about horses, chariots, and horsemen” (p.465) and that this aim entails not only a study of evidence directly pertaining to Thrace but also analyses and comparisons of artifacts and ideas presented by contemporary cultures like the Greek, Persian etc. The chronological boundaries are set within the first millennium B.C. The author goes on to describe the wide array of finds relating to the subject, emphasizing the need to understand the cultural attribution and ideological content for a correct interpretation of the artifacts. Methodologically each chapter is provided with a catalogue of literary sources and artifacts that tests and supports the discussions as well as the final synthesis.

[203]

The first chapter examines vehicles drawn by horses, namely chariots and carts. The author begins by laying down the testimonia. In addition to the literary sources that start with familiar passages in the *Iliad*, a wide array of archaeological finds ranging from coins to reliefs, mural paintings, tableware, jewellery, models, and wagon burials are carefully cited. Discussions first focus on the uses of the chariot in war and races and of the cart (cf. Crouwel 2002). The author argues that the war chariots in Bronze Age Thrace are a poetic invention, associating the use of the chariot in the Bronze Age solely with ritual contexts. Later evidences concerning the chariot are interpreted as pointing to the impact of Greek culture, mainly via Greek apoikia and imports. Then they emerge as a symbol of prestige in the fifth century B.C. with the Odrysian Kingdom. The iconographical analyses and discussions of its depictions in Thrace are based on the view point –profile, full face, and three-quarters. The chariot is also investigated as a sign symbol, belonging to the gods, to the king, and to the realm of death. The first chapter of the book concludes with a comprehensive discussion on the chariot/cart in the Thracian ideal world, which is manifested by religious and funerary practices. Regarding the latter, probable influences from Persian and Anatolian realms are emphasized.

¹ On the “Thracian Horseman”, see esp. Cermanovič-Kuzmanovič et al. 1992; Dimitrova 2002; Boteva 2011 (all with earlier bibliography).

The second chapter deals with the horse in the Thracian context, opening with a comprehensive citation of testimonia like the preceding chapter. This time the archaeological evidence includes coins, figurines, tombstones and burial chambers, vessels utilized in libation and dining, jewellery, and trappings alongside horse remains in funerary and ritual contexts. A subsection is devoted to the Thracian horse, where the breed and its domestication are explored. The horse in Thracian imagery and its roles as a gift, as a miraculous sign, as a sacrificial animal, and as a symbol of death² are handled in detail. The next issue of concern is the human factor beside the horse: the warrior, the hero, the groom, the tamer, and the context of a funeral feast. In the final subsection K. Rabadjiev evaluates the horse's position in Thrace, not only from the aspect of the objective world but also of the ideal. Particularly important is his discussion on the sacrifice and burial of the horse in the chamber tomb of its master (cf. Alexandrescu 1983; Carstens 2004; Kouzmanov 2005). In this context the author highlights the significance of the horse both as a political power symbol and as a mediator to the afterlife.

In the third chapter the focus is on the horseman. The literary and archaeological testimonia again take the first place. The latter consist of coins, reliefs, murals, vessels, jewellery, armour and matrices. The author pays particular attention to the formal dimension of the artifacts in relation to the gait and harness of the horse, the costume and equipment of the rider and makes important assessments on the image and status of the horseman in Thrace. The main classification of the horseman's representations on archaeological finds is based on the nature of the scene; hence battle, hunting (cf. Barringer 2001), miracle, and ritual scenes are examined separately. Classification develops further by differentiating diverse elements that take part in the scene. K. Rabadjiev discusses the horseman's manifold social roles as an elite warrior in the cavalry (Webber 2003), as a horse racer, as a deity, and as an agent of death with the help of his above analyses. He also considers the supernatural perspective, investigating the Thracian species, ancestor worship (cf. Antonaccio 1995), and anthropodaimonic character with regard to the Thracian Horseman.

In the Conclusion, K. Rabadjiev states that the significance attached to the horse in Thrace draws close to the status it enjoyed in the Persian and Scythian realms, rather than the Greek. The horse was man's companion in war, hunting, and racing. As a power and status symbol, it was incorporated into the aristocratic and heroic imagery. As a means of transportation, it came to be considered as a mediator that could take its master to the Beyond, bringing forth its appearance in funerary contexts and its chthonic character. According to K. Rabadjiev the latter attitude towards this animal is to be understood as definitely Thracian. The author also proposes that the mounted king once dead could be conceived as an anthropodaimon residing in the Beyond where he was transferred by his horse. This would pave the way for the "Thracian Horseman/Hero" of the Roman era.

² On this subject, also see Malten 1914.

In a comprehensive study like the present monograph, an index of proper names as well as some significant words and a map/maps of Thrace showing findplaces relevant to the text would have been much welcome. They could be useful in general but would facilitate international scholars even more. The photographs and illustrations are assembled at the end of each chapter.

K. Rabadjiev's monograph brings together an abundance of material on chariots, horses, and horsemen from Thrace, which is a major contribution. His discussions that include comparative data from neighboring cultures are very beneficial and offer valuable thoughts and proposals for scholars conducting research around the Mediterranean and Balkans.

Bibliography

Alexandrescu, A.D.

1983 “Tombs de chevaux et pièces du harnais dans la nécropole Gète de Zimnicea”, *Dacia* 27: 67-78.

Antonaccio, C.M.

1995 *An Archaeology of Ancestors. Tomb Cult and Hero Cult in Early Greece*, Lanham.

Barringer, A.

2001 *The Hunt in Ancient Greece*, Baltimore.

Boteva, D.

2011 “The ‘Thracian Horseman’ re-considered”, *Early Roman Thrace. New Evidence from Bulgaria*. Ed. J.P. Haynes. *JRA Suppl. Series* 82: 84-105.

Carstens, J.M.

2004 “To Bury a Ruler: The Meaning of the Horse in Aristocratic Burials”, *Cyprus. Religion and Society from the Late Bronze Age to the End of the Archaic Period. Proceedings of the International Symposium of Cypriote Archaeology*, Münster: 57-76.

Cermanovič-Kuzmanovič, A. et al.

1992 “Heros Equitans”, *LIMC* 6: 1019-1081.

Crouwel, J.B.

2002 *Chariots and Other Wheeled Vehicles*, Amsterdam.

Dimitrova, N.

2002 “Inscriptions and Iconography in the Monuments of the Thracian Rider”, *Hesperia* 71: 209-229.

Kouzmanov, M.

- 2005 “The Horse in Thracian Burial Rites”, *The Culture of Thracians and Their Neighbours. Proceedings of the International Symposium in Memory of M. Domaradzki*. Eds. J. Bouzek – I. Domaradzka, Oxford: 143-146.

Malten, I.

- 1914 “Das Pferd im Totenglauben”, *JdI* 29: 179-255.

Webber, C.

- 2003 “Odrysian Cavalry. Arms, Equipment and Tactics”, *Early Symbolic Systems for Communication in Southeast Europe*. Ed. I. Nikolova, BAR International Series 1129.2: 529-554.

Colloquium Anatolicum Yayın İlkeleri

1. *Colloquium Anatolicum*, Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü tarafından, yılda bir kez yayınlanan ve Enstitümüzce Eskiçağ Bilimleri konusunda düzenlenen tüm konferanslarda sunulan tebliğlerin metinlerini, bilimsel yenilik getiren, özgün makalelerini ve kitap eleştirilerini içeren bir dergidir.
2. Yayınlamak üzere dergiye verilen yazılar, yazarın tercihinine göre Türkçe, Almanca, İngilizce olabilir. Daha önce başka bir yerde yayınlanmamış olması gereken makaleler; Times New Roman, tek satır aralıklı, 12 punto; fotoğraf ve çizimlerle beraber **15 A4** sayfasını aşmamalıdır. Bibliyografik referanslar metin içerisinde verilirken (bkz. madde 9) açıklayıcı dipnotlar sayfa altında ve 10 punto olarak verilmelidir.
3. Makalelere İngilizce ve Türkçe 200 kelimelik özet ve 5 anahtar kelime (Türkçe ve İngilizce olarak) eklenmelidir.
4. Makale içerisinde yer alacak fotoğraf, çizim ve haritaların 20'yi aşmamasına özen gösterilmelidir.
5. Fotoğraf ve çizimlerin açıklamaları, ayrıca alıntı olanların da kaynakları belirtilerek ayrı bir sayfada gönderilmelidir.
6. Dijital formatta gönderilecek görsel malzemenin çözünürlüğü en az 300 pixel/inch, uzun kenarı en az 15 cm, tam sayfa kullanılacak bir fotoğraf ya da çizim söz konusu ise en az 22 cm olmalıdır. Ayrıca **görsel malzeme başka bir program belgesine (Microsoft Word vb.) gömülü olarak değil**, Adobe Photoshop TIFF/JPEG formatında gönderilmelidir. Çizim programlarında yapılan çizimlerin başka bir formata çevrilmeden gönderilmesi daha sağlıklı sonuç vermektedir.
7. Makale, PC ya da Macintosh ortamlarında, Microsoft Word 2010 ve üzeri versiyonlarda hazırlanmış olmalı; PDF formatlı bir örneği ile birlikte derginin e-mail adresine ulaştırılmalıdır.
8. Makale içerisindeki bibliyografik göndermeler makale sonunda ve aşağıda verilen örneklerdeki sitemde hazırlanmalıdır:

Alp, S.

1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, *VII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Benedict, R.

1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol

1992 “Die Urartaicische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M.

1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J.

2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B.

Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International

Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

|209|

Konyar, E.

2004 *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Internet Kaynakları aşağıdaki gibi verilmelidir:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliyografik referanslar metinde, parantez içinde yazar soyadı, yayın tarihi ve gönderme yapılan sayfa olarak verilmelidir. (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340). **Bibliyografik dipnot kullanılmamalıdır.** Sadece metnin akışını bozacağı düşünülen uzun açıklamalar dipnotlarda verilmelidir.

10. Yıllık olarak çıkan süreli yayınıımıza verilecek makaleler, söz konusu yıl içerisinde 1 Şubat tarihine kadar editörlere teslim edilmelidir.

11. Dergimize gönderilen makaleleri yayınlamama hakkımız saklı tutulmaktadır.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

Colloquium Anatolicum Directions for Authors

1. *Colloquium Anatolicum* is published annually by the Turkish Institute of Archaeology (Institutum Turcicum Scientiae Antiquitatis) and contains texts of conferences delivered on different subjects related to the antiquity, original research articles and book reviews.
2. Manuscripts must be written in clear and concise Turkish, German or English. Any manuscript submitted to the journal should not contain content that has been formally published in a peer reviewed journal or another formally citable manner, whether in print or electronic. The Editorial Office only will accept text files in MS word format, with single line spacing and 12 pt font size (Times New Roman). The total size, including the photographs and illustrations, should not exceed **15 A4** pages Bibliographic references should be cited within the text (see Art. 9) and explanatory footnotes must be indicated below the page with a font size of 10 pt.
3. The articles should contain a summary not exceeding 200 words and five keywords both provided in Turkish and in English.
4. The number of diagrams, maps, drawings and photographs should not exceed 20 in total.
5. Descriptions for the photographs and artwork must include their sources (if applicable) and be submitted on a separate paper.
6. All types of visual material in digital format must be 15 cm long with a resolution of 300 pixel/inch minimum; in case the image is intended to be a full-page one, then the long side must be 22 cm. In addition, digital images should be submitted in TIFF/JPEG format, executable in Adobe Photoshop. **Images embedded in another program** (e.g. Microsoft Word) will not be accepted. Drawings prepared in drawing programs be delivered in their original format without any conversion.
7. Please submit the full text (including Figures) as a single MS Word (Microsoft Word 2010 or newer versions) file and as PDF by email to the editorial office (colloquiumanatolicum@gmail.com).
8. The reference list is provided at the end of the manuscript. Citations should be listed in alphabetical order as follows:

Alp, S.

1972 “Hitit Hiyeroglif Yazısında Şimdiye Kadar Anlamı Bilinmeyen Bir Unvan”, *VII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara: 98-102.

Benedict, R.

1959 *Patterns of Culture*, Boston.

Dinçol, A. – B. Dinçol

1992 “Die Urartaäische Inschrift aus Hanak (Kars)”, H. Otten – E. Akurgal – H. Ertem – A. Süel (eds.), *Hittite and other Anatolian and Near Eastern Studies in Honour of Sedat Alp*, Ankara: 109-117.

Robinson, M.

1995 “Frank Calvert and the Discovery of Troia”, *Studia Troica* 5: 323-341.

Yakar, J.

2003 “Identifying Migrations in the Archaeological Records of Anatolia”, B. Fischer – H. Genz – E. Jean – K. Köroğlu (eds.), *Identifying Changes: The Transition from Bronze to Iron Ages in Anatolia and its Neighbouring Regions*, Proceeding of the International Workshop Istanbul, November 8-9, 2002, Istanbul: 11-19.

Konyar, E.

2004 *Doğu Anadolu Erken Demir Çağı Kültürü: Arkeolojik Kazı ve Yüzey Araştırmaları Bulgularının Değerlendirilmesi*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.

Link to online resources and websites should be cited as:

URL 1 <http://imgkid.com/tibial-fibular-notch.shtml>

9. Bibliographical references should be given in the text in parentheses containing the name of the author, the year of the publication and the number of pages (Benedict 1959: 45-48), (Robinson 1995: 340-341). **No bibliographical footnotes will be accepted** except for the explanations that are thought to disturb the course of the text.
10. Only manuscript that have been submitted before **February 1** can be considered for publication in the issue of the same year.
11. The Journal reserves the right not to publish the articles.

Colloquium Anatolicum

Türk Eskiçağ Bilimleri Enstitüsü

İstiklal Cad. Merkez Han, No. 181 Kat: 2 Beyoğlu 34433 İstanbul - TÜRKİYE

colloquiumanatolicum@gmail.com

ISSN 1303-8486

9 771303 848002